

Annatagan NURGELDIÝEW,

ÇARHYPELEK
(roman)

Aşgabat – 2011

SESSİZ SÖZLİ SÖHBET

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň taýsyz tagallasy bilen paýtagtymyzyň iň gőzel ýerinde „Ylham“ seýilgähi açyldy. Soň şeýle seýilgähiň welaýat merkezinde hem açylmagynyň gerekdigini öňe sürdi. Elbetde, olarda welaýatda doglup edebiýatda, sungatda, medeniýetde yz goýan... tanyml adamlaryň ýadygärlikleriniň, býust-heykelleriniň goýuljakdygy düşnükli. Özüme edebiýat wekili bolanlygym üçin Balkan welaýatynyň ýazyjylaryndan seni ýatlanymy duýman galdym, Agam!

Eserleriňi okuwçy döwrümden okap başlanam bolsam talyp wagtyň içgin gatnaşyp başlapdym...

Maňa ýazan hatlaryň birnäçesi saklanyp galypdyr. Ilkinji ýazan hatyň (1986-njy ýylyň 8-nji awgusty) hem talyp döwürüme degişli. Men şol mahal Magtymguly adyndaky TDU-da türkmen dili we edebiýaty ugrundan okaýardym. Okuwyň daşyndan şol döwürde iki dilde çykan „Körpe“ -- „Malyş“ žurnalynda işleýärdim.

Ine, şol hatyň şeýle jümleler bilen başlanýar:

„Seýit inim, Salam!

Iş-güýç, saglyk gowumy?

Hatyňy aldym, köp-köp sag bol! Şeýt-de, ak ýürek bol!

Inim, öňem aýdandyryn, ýene-de maslahatym. Şol ýerde gal! Obany öň görensiň. Obada alan täsiriň--duýgularyň oýanar. Irkilen ýalydyr, oýanar.

S.Ýeseniniňkini hem görüpler çykarmandyrlar. Onsoň, merkeze gelipdir.

Ýadyňda sakla. Özüňden başga (ynanma). Şugulçylyk etme. Sen entek ýaş, şonuň üçinem aýdýan. Gowy göremsöň aýdýan...”

Söhbediň ikimiziň aramyzda gidýänligi üçin başga ýagdaýlar baradalygy sebäpli hatyň dowamyny almaýyn.

Annatagan aga, men merkezde galmasam-da, henize deňeç sizçe-hä işläp bilemok... Ýogsam, ömürboýy obada ýaşadyňyz. „Bäş käkilik“, „Gaplaň çagasy“, „Bedew takdry“, „Azat bilen atasy“, „Gara bi“ atly hekaýalar, powestler ýygyndylaryňyz, „Baýram han“ romanyňyz özbaşdak kitaplar bolup çykdy. „Çarhypelek“ romanyňyzy neşir etdirip ýetişmediňiz. Kitap görnüşine getirip bilmedik powestleriňizdir hekaýalaryňyzdan başga-da, başdan geçirmeler romanyňyzdan bölekleri-de metbugatdan okapdym.

Hawa, siz obada ýaşasyňyz hem işläp bildiňiz. Onda-da nähili işlediňiz?!... Mugallym bolup işleseňiz-de, obanyň arçyny bolsaňyz-da, suw edarasynda işleseňiz-de... esasy borjuňyzy edebiýatyň öňünde hasap etdiňiz.

Annatagan Nurgeldiýew bolduňyz.

Indi gysgaça „Çarhypelek“ romanyňyz hakynda. Ony üç nusgada öýdäkimiz Abadan maşynkadan geçiripdi. Şol mahal Sakar etrabyndan gelen aýal dogany Sadap hem oňa goşandyny goşupdy. Näme üçin gelendiklerini bilemok, şol mahal uly gaýynagam Öwlüýäguly-da bizde bolup ýördi. Deň-duş bolanyňyz üçin-mi, bilmedim, ikiniziň ümüňiz alşypdy. Uzakly gün öýden çykman gürründeş bolup oturyp bilerdiňiz...

„Goý, özüňde dursun“ diýip, „Çarhypelegiň“ üçünji nusgasyny mende goýup gidipdiňiz. Şol galşyna-da galdy.

Siziň bu romanyňyz taryhyň iň bir çylşyrymly döwrüni öz içine alýar. XVI asyryň ortalarynda Etrek-Gürgen türkmenleriniň Astrabat häkimliginiň zulumyna garşy gozgalaň Aba serdaryň gozgalaňy ady bilen taryha ymykla girdi.

Etrek-Gürgen derýalarynyň aşak akymynda, Astrabat welaýatynyň demirgazyk etraplarynda ekerançylyk hem-de ýarym çarwaçylyk bilen meşgullanýan gökleň, okly, ýemreli, eýmir... türkmen taýpalary ýaşapdyrlar. Olaryň ykdysady-syýasy ýagdaýlary örän agyr bolupdyr. Hywa hanlygynyň raýaty hökmünde Horezm soltanlaryna pul, mal görnüşinde agyr salgytlar töläpdirler hem-de Eýranyň ýerli, ýagny Astrabat häkimleri tarapyndan gysylyp, häli-şindi dürli talaňçylyklara sezewar edilipdirler. 1550-nji ýylda Astrabadyň täze häkimi Keçel Şahberdiniň türkmenlerden agyr paç ýygnamaga synanyşyk etmegi zerarly gozgalaň başlanypdyr. Okly taýpasynyň kethudasy Aba serdaryň baştutanlygy esasynda gozgalaňçylar Keçel Şahberdiniň garyndaşy, gözegçilik etmek hem-de salgyt ýygnamak üçin goýlan Şatyr begi öldüripdirler. Gahar atyna atlanan Keçel Şahberdi goşun çekip baranda, okly türkmenleri onuň goşunyny derbi-dagyn edip, özüni-de öldüripdirler. Şondan soňra gozgalaň бүтін türkmen obalarynyň gurşap alypdyr. Astrabadyň käbir beýleki etraplaryna-da aralaşypdyr. Bu ýerlerdäki şanyň dikmeleri gaçyp gitmäge mejbur bolupdyrlar. Tahmasp şanyň (1524--1578) uly goşun iberip, Aba serdaryň gozgalaňyny ýatyrmak üçin eden birnäçe synanyşygy başa barmandyr. Aba serdar Eýran şasy bilen ozaldan hem urşup gelen Ürgenç hem-de Durun welaýatларыnyň hökümdary Aly

soltan bilen ylalaşyk baglaşypdyr. Onuň aglabasy özbeklerden ybarat bolan goşunyna daýanyp, 1554—1558-nji ýyllaryň dowamynda birnäçe agyr söweşler edip, ajaýyp ýeňişler gazanypdyr. Türkmen atly goşunynyň şöhratly serkerdesi Aba serdaryň dabarasy çar tarapa ýaýrapdyr. Tutuş kenarýaka türkmenleri 10—12 ýylyň dowamynda Eýran häkimiýetlerine garaşsyz diýen ýaly bolupdyrlar. Gozgalaň güýç bilen basyp ýatyrmak başartmanlygy üçin gajar hökümdarlary Aba serdaryň janyna haýynçylykly kast etmäge girişipdirler. Aba serdar ukuda ýatyrka öz aýalynyň guly, asly eýranly bir adam tarapyndan öldürilipdir. Onuň kellesi Astrabat häkimine sowgat hökmünde eltip berdipdir. Şondan soňra gozgalaň kem-kemden ýatyşypdyr.

Taryhçy alymlar Aba serdaryň gozgalaňynyň uly taryhy ähmiýetiniň bolandygyny nygtaýarlar. Gozgalaň şowsuz tamamlansa-da, türkmenleriň uly syýasy güýç hökmünde öz azatlygy hem-de özbaşdaklygy ugrunda keseki ýurtly edijilere garşy göreşmäge ukyplydygyny görkezipdir. Gozgalaň ýatyşandan soňra hem birentek wagtlap, Astrabat sebitlerinde türkmenleriň täsiri güýçli bolupdyr. Şa olaryň içki işlerine goşulýşyp bilmändir, salgyt salmandyr.

Annatagan aga, „Çarhypelek“ romanyňyz üçin siz şu taryhy wakany esas edip alypsyňyz.

Annatagan aga, „Çarhypelek“ romanyňyz üçin siz şu taryhy wakany esas edip alypsyňyz.

--Roman üçin maglumat kemterlik eden ýaly – diýipdim.

--Wah, inim, näsini aýdýaň, döwür bilen ara daş. Ýöne, Aba serdaryň ykbaly erkime goýmady. Şonuň üsti bilen türkmeniň ruhy dünýäsini, watansöýerligini, halksoýerligini açyp görkezesim geldi.

Gizželänim ýadymda:

--Agam, öňem-ä ýetmiş ýyldan gowrak wagtdan soňra goňşy ýurt bilen gatnaşyp başladyk. Taryhyň bu wakasyny agzamak...

--Aý, indi, goýsan-aý! Gajarlaň aňyrsy türkmen dälmi näme? Onsoň hem Aba serdaryň geňeşdary-da kürt ahyryn. Galyberse-de Tahmasp şanyň aňyrsynda-da türkmen gatanjy bar. Taryhy bilmeýäniňe men günäkär däl. Bolmasa-da Tahmasp şanyň gullugyndaky türkmen şahyry Ýusup begi alyp gör...

Ýylgyrdym. Gaşyňzy çytdyňyz.

--Beýdip, garry agaňy oýnajak bolmagyn. Heniz oýnalýan ýaşa ýetemok – diýipdiňiz...

Şeýdip, bilgeşlin gaharyňyzy getirenime indi özüm ökünýän. „Çarhypelegi“ täzeden okap, adamlaryň haýsy halkdandygyna garamazdan, dost-doganlyga nähili uly sarpa goýýandyklary barada oýlanýaryn. Taryhy wakalaryň başga-başga ýagdaýlar bilen baglanyşyklydygy barada pikir edýärim. Bu – Aba serdar babatda-da şeýle. Munuň şeýledigine „Çarhypelek“ romanyňyzy okan okyjylaryň göz ýetirjekdiklerine-de ynanýaryn.

Agam, eger rugsat berseňiz sessiz sözli söhbedimizi häzirlilikçe tamamläýaly...

Seýitmämmet HYDYROW,
şahyr, edebiýatçy.

BIRINJI BÖLÜM

I

1550-nji ýylyň tomsy ömrüni paýawlap barýardy. Etrek derýasynyň gözbaşy gurana meňzäp, taňkyrap ýatyrdy. Derýanyň ýazyň ortalarynda agzy-burny bilen dolup akanydy. Ondan bäri nem damanok. Hatda daňda düşýän çygam seýrekledi. Bu derýa ýakalarynda oturan ýarym çarwa, ýarym ekerançylyk bilen günlerini dolandyryan obalylary darykdýrýardy. Arpa, bugdaý, şaly bireýýäm teşnelikden igli çaga dönüp, süllerişip galypdy. Çarwalar derýanyň akýan ugrunda, her ýerräkke çuň çukurlar gazyp suw saklapdylar. Şondan özleri, mallary suwlanýardylar. Bu-da, ajap hem kemelip ugrady. Bütün tomus ak çabga küýsän gojalar: «Beýik Taňrydan biidin çöp başy gymyldamaz. Ynha, görersiňiz. Alladan buýruk bolup ýer güýzär» diýip göwün ýüwürdüýärdiler. Suw juda tygşytly tutulýardy. Basym Ýaldyrak ýyldyzy dogmalydy. Şonda howa çigräp, çyg düşmelidi. Çarwalar: «Onsoň süri dowarlary günaşa suwa ýakarys» diýişip, özlerine basalyk berýärdiler.

Gurakçylyk belasy okly taýpasynyň kethudasy, ýaş, görmegeý ýigit Abany beter hopukdyrýardy. Sebäbi taýpanyň hemme garamaty iki egnindedi. Sag-salamat howpdan alyp çykmalydy. Emma nädip?... Kethuda bellenenine birki gezek ökünjek ýalam etdi. Hatda ýaşulularyň maslahatynda ýaşlygyna dulanyp, boýun towlamak derejesine baryp ýetipdi. Şonda köpi gören, pähimli hem okumyş Rahym ahun: «Oglum, darygyberme. Arkaňda il-gün dur-a! Onsoň-da, Ýakup pygamberiň ogly Ýusup Müsür ýurduna baş wezir bellenende, ýaňy otuz ýaşynda eken» diýip, ýüregine jüňk bolan paýhasy aýtdy.

Ol häzir ýylgyn jeňnelliginiň içinde şagal ýodajygyndan barýan boz atyň üstünde sarsman otyrdy. Demir sowut, demir telpekli bolup, eşiği söweş lybasyndady.

Almaz saply egri gylyjy, ýaşyl mişi gynly hanjary sallanylgydy. Nurana ýüzi garaörtleň, çytykdy. Owadan gözleri ganguýma, inçesagt göwresi çygdumlanyp, awunyň üstüne towusjak barsa meňzeýärdi. On iki süňni owumlanan kethuda şeýdip, ýadawlygyny atyna duýdurman gelýärdi. Onsoň kümüş göwüsbendinde gün yşrazlary oýnaýan at, düýbni

derlän gargy gulaklaryny keýerdip, galawlydy. Onuň yzyndan gelýän atlar, ýigitlerem şeýle halda. Elbetde, tükel. Aglaba gylyçly. Otuza golaý atlydan ses-seda çykanok. Diňe at toýnaklarynyň derdinden mum-helime dönen toprakdan çañjagaz ýokary göterilýär. Bularyň on atlysy öňden aňtawa gidipdi. Duşuşmaly ýerem golaýlady. Ýöne olar henizem görnenok. Bu ahwal Abany-da, ýigitlerini-de bimaza edýär: «Alla janlarym, olar nebela ugradykalar? Ýa-da galtamanlar tutaýdymyka?»

Hawa, garakçylar okly taýpasynyň azyk getirýän kerwenini talapdylar. Şol kerwen sag-aman gelenliginde, gurakçylygyň döretjek gytçylygyndan halas bolmaga Abanyň syrgynyna ýardam etmelidi. Şonuň üçinem kerweni hut Abanyň özi ýola salypdy. Emma şowuna düşmedi. Garakçylar kerwenbaşy Garahan täjiriň kellesini kesip, horjuna salyp iberipdirler. Beýlekilerem atlaryna ters mündürip daňypdylar-da: «Baryň, gören-eşideniňizi kethudaňyza habar beriň!» diýipdirler. Diri öwrülenleriň çaklamasy boýunça, olar gökleňler bolmaly. Bu-da Abanyň pikirlenişiniň tersine. Sebäbi, gökleňler oklulardan şeýle bir daş däl. Ýagy çozulyşygynda biri-birleriniň arkasyny tutýarlar, hatda gudaçylyk garyndaşlygyny açyp ýörenlerem bar.

Garahan täjiriň ýedisi sowlanda, Rahym ahun: «Aý, öz-ä, olar gökleň däldirler. Bolaýanda hem başga bir emmasy bardyr. Munda köýen aryň öwezini dolmak ysy gelýä. Ýogsam, azyklary, düýeleri sowaga-da, adamlaryň bitiniň burnuny gaňatmasaňam boljag-a?!» diýdi. Okly ýigitleriň gany depesine urupdy. Şol sanda ýaş kethuda Abanyň hem. Gahar-gazap paýhasdan üstün çykdy. Okluly ýigitler garakçylary hökman gözläp tapmalydylar. Barybir, Garahan täjiriň garadan gaýtmaz ogullary töwella gulak asjak däldiler. Olar eýýäm ýarag enjamlaryny dakynypdylar.

...Abanyň aty birden kürtdürli. Onsoň, şol bada beýlekilerem şeýtdi. Bu pursat ýylgyn jeňňelliginiň giň aýtymynda ýüze çykdy. Onýança:

—Taşlaň, ýaragyňyzy!

—Gymyldamaň! — diýen sesler eşidildi. Daş-töwerekdenem peýkamdyr tüpeňler gezeldi. Duzaga düşüldi. Diýmek, aňtawçylar tutulypdylar. Sataşmaly ýer şu aýtymdy. Aba dagy olar öwrülüp gelýänçäler garaşmalydylar, ondan soň gözlegi dowam etmelidiler.

Aba ýigitlerine ser saldy, olaram -- oňa. Kethuda ýigitleriniň ölerini-ýiterini bilmejek söweşeň ruhuny gördi. Ýöne bu paýhynlyga eltjekdi. Ol elin aýtymynda görnüp dur. Nätmeli?

Garahan täjiriň baş oglunyň ikisi öňe omzady, şol bada-da, atdan jansyz agdylar.

Aba birbada aljyrazy, gylyjynyň sapyny berk gysymlady. At çarpaýa galdy. Gaba ýylgynyň aňyrsyndan gar reňk, çuw ak atly çykdy:

—Beg ýigit, gyrgynçylyk etmäli. Görüp dursuň-a, gapana düşdüň. Günäliň oduna-da bigünäleri ýakma.

Abanyň süňni gowşady. Ýene ýigitlerine seretdi. Olaryň köpüsiniň ýüzünde geňirgenmek alamaty görüldi.

Gazaply hem mekir duşmandan mährew sözler çykdy. Belki, bu-da al salmakdyr! Rahym ahun: «Eýýup pygamber kimin sabyrly bolmalydyr. Şeýtseň, her bir dartgynly we kyn işiň soňy düzüw çykar» diýip aýdardy.

Ýöne bu aldym-berdimli pursatda sabyrlylyga niçik ýan berersiň?

Ol garşydaşyna tiňkesini dikdi. Süňni ýene gowşady, pagyş-para bolup barýar. Asyl, bu jadygöý bolaýmasyn? Abanyň heniz duşmadyk, owadan şar gara gözleri, garakça gelişmeýän ap-ak, näzik ýüzi üýtgeşik mähirliligi bilen özüne çekýär. Perraç kirpikler eýýäm ýüregine süňjüldi.

Aba endiräp gitdi. Ýeri, beýle halda niçik söweşersiň?

2

Abanyň ýaňy ýagty jahana dünýä inen uçurlarynda syrgynyň çetindäki ýeleşan çatmada ak öýlänler yzanda-çuwanlyk başlanypdy:

Gözlerimi nury bala,
Deräniň şiri bala,
Göklüginde oruldyň,
Eneň galdy kyn hala.
Kyn hala-how, boý, boý,
Boý, bal-ow!!
Gül ýüzüňden doýmadym,
Agyr ýüki duýmadym,
Ysa-koka dözmänim
Gara ýere düýnedim-ow,
Ow!! Ow!! Waý, bal-ow!!!

—diýip, agy aýdymyny aýdyp eňreýän biçäre enäniň ýürek paralajy sesinden itler uwlaşdy. Dik gezip ýöreni görmek kyndy. Erkek adamlaryň maňlaýy ýere degerläp-degerläp gidýärdi. Enäniň önünde, keça dolangy, ýeke dikrary gana bulaşyp ýatyrdy. Bolan waka aýylgançdy. Adamlar ýuwaş-ýuwaşdan aýňaldylar. Özlerini dürsediler. Garyp enä oglunyň aşyny-suwuny bermäge il-gün kömek etdi. Öldürişiniň sebäbem ýüze çykdy. Onuň ogly Hasar Garahan täjiriň süri goýnuny bakýardy. Alty aýlyk haky bermäge golaýlanda, on baş dowary gije sürüden bölüp aýyrdy. Haçan-da Hasar hakyny talap ädende Garahan:

—Ýitiren goýunlaryňy tap — diýdi. Türkana ýigit:

—Men ýok edemok, baý aga — diýmekden başga söz tapmady.

—Bilemok, tap.

—Satyp-sowamok, iýemok, baý aga!

— Kän, ýaňkalaşma.

—Dogrymy aýdýan. Rehimiň insin. Önümüz gys. Enem, gelnim, bir çagam bar. Niçik ekläýin olary?

—Tüket, it ogly!

Jany ýanan Hasar oňa topuldy. Alkymyna gelende Garahan jöwher saply pyçagy bilen göni ýüreginden suwlady...

Mahal geçdi. Adamlaryň gahar-gazaby ýatyşdy. Türkmençilikde beýle halda gan ýa hun talap edilýär. Önem ir dul galan enäniň gökleň ilinden gelen doganlary şeýtdilerem. Kim, demi ýer ýarýan Garahanyň ýüzüne durar? Şol sebäpli, doganlar ýüzüni sallaşyp gitdiler. Bossan enä gandaryna nalyş etmekden başga alaç galmady.

Bir ýyla golaý wagat geçenden soň, başga bir elhenç waka enäniň bükürelen bilini has-da egdi. Gözleri gap ylara geldi. Onuň arkalap odun getirmäge giden gelmini ýylgyn jeňňelliginde asylyp ölen halda tapdylar. Ol öz-özünü şeýtdimi ýa başga birimi, yns-jyns bilmedi. Ýoňsuz wagat geçenden soň hyşy-wuşy gulaga ildi. Munda-da, Garahanyň ady geçdi. Durlanmady. Çaklama aýdylýan bolmagam ähtimal. Barybir, naçar enäniň elinden näme geljek? Ol indi ýekeje gyz agtygy, kiçjik, aýyň bölegi ýalyjak Akmaraljygyň janyndan heder edip başlady. Dışini berk gysdy. Öňki ýaly, Garahanyň adyna-da, gat-gaýrym söz aýtmady: «Dostdan duşman kän» diýip pähimlendi. Bir günem ýagdan gyl sogrulan ýaly bolup, paty-putusyny eşege ýükläp, doganlarynyň ýanyna — gökleň iline daga tarap gaýtdy. Çetde gurlup berlen külbejikde mekan tutdy.

Akmaraljygy zekata düşen geçiniň süýdi bilen ýöretdi. Göze görnen gyz çeniňde Bossan ýene syrkawlap, ýanyny ýere berdi. Agtygyna bolan wakalary aýdyp:

—Guzym, ogul ornuny tut. Arymyzy köýdürme. Köneler: «Sallançakda ýatan bir çaga elli ýyl geçenden soň dădesiniň ganyny alypdyr» diýerdiler» diýip sözünü soňlady. Basymam jan berdi.

Akmaral körpe daýysynyň elinde gezdi. Daýysy pukara adamdy. Daýzasy welin, yzgytsyz. Her günde dürli ýumuşlary buýurýar:

—Aýu, Akmaral!

—Năme, daýza?

—Niredede sen?

—Ynha, bardym, goýun ýatagy arassalap ýörün.

—Git-de, dagdan odun getir.

—Bolýa, daýza.

—Hăý, saýy ütülmiş, gymylda çaltrak.

Arkalap odun getirer. Ýumuş ýene taýyndyr:

—Çeşmeden suw getir.

—Hăzir, daýza.

Suw getiriler. Günň haçan dogup, haçan ýaşanyny bilmeýän purtsalary köp. Iňrik garalar. El degirmende bugdaý üwăp başlar. Şol undan bir garny aç, bir garny elhal. Ýöne şeýle ejirli durmuşda hem Akmaral ers-mers ösdi. Babyr bilek, ýognas. Eleşan biz köýnek onuň gôzelligine zeper ýetirmekden ejizdi.

Bir gezek Akmaralyň okaraly getiren gyzgyn süýdünden daýzasy içip otyrka ondan çürşen at garynjamy ýa-da siňek çykaýdy. Onuň aňyrsy-bărsine geldi:

—Bî, năme?

—Bilmedim, daýza.

—Ite berýăňmi, muny?

—Juk.

—Onda ilki suw bilen çăýkarlar-da.

—Tămizledim, atdanlykda.

—Merezlikde...

Gyzgyn süýdi ýüzüne serpip goýberdi. Her hal, Akmaral elini ýüzüne tutup ýetişdi. Ten awusy ýüregine ornady. Aglamazlyk üçin, dodagyny gan öýdürere getirip dişlidi. Gyzyň çydamlylygy gaýtam, ony odukdyrды. Ol Akmaralyň ýarym-yaş eňrănini, bolmanda, agyra çydaman

«Waý-ýeý!» diýip zarynlap gygyranyny isleýäne meňzeýärdi. Onsoň tarsa turup, tärimden asylygy gamçyny aldy-da, ony saýgylap başlady. Akmaral yzly-yzyna degýän urgudan ellerini tutup goranýardy. Şol barmana gamçy süýdüň dökülip, pakgardan tenine degdi. Gyz allaniçigsi gygyryp, gamçynyň sapyňdan tutmaga ýetişdi. Ol aýakly garpyz ýaly dolmuşça, garajürjen daýzasyndan bir silkende gamçyny aldy. Gahar käsesi pürepürlenensoň hem-de agyra çydaman ýüzkessir daýzasyny gamçy bilen çaldy. Bu-da, köräp duran ody tutaşdyrana döndi:

—Waý, il-gün kömek ediň-uww!

Gykylyga gapydan äri içeri girdi:

—Näm-aýt, bi, galmagalyň?

—Wah, seň erni suwlulygyňdan bi-uw! Waý-waý-ýeý!

—Näme boldy, ho-ow?!

—Bi, aýjyn urdy! I-i-i!

—Urdy?!

Polady ýumşak Yhat daýysy Akmaralyň gök nil bolan yüzüne geňirgenip änetdi. Gowşady. Daýysynyň gözlerinde rehimdarlyk ejizlik bilen gatyşdy. Ol onuň el galdyrmajagyny aňdy. Ýeke-täk hossarynyň geçirimliligi gyzyň ýüregini ersdirdi. Onuň gözleriniň owasynda ýaş görüldi. Äriniň gowşak damarlydygyny bilýän Nabat daýzasynyň bolmajasy boldy:

—Ärsiräpdir, bi-ýeý! Senem erni suwly talagymy ber-ýeý! Bir ýetimçä buýrup bileňog-eý...

—Goýsan-aý!

—Goýjak däl-eý...

Yhat daş çykdy. Aýalynyň iniňi düýrükdiriji gyjydyny eşitdi:

—Batyrsansaň, git-de dädeň ganyny al, tula!

Ilkinji gezek eşiden bu sözleri Akmaralyň ýüregine ok bolup çümdi. Atylyp işikden çykdy. Enesiniň çatmasyna girip, ýüzi çişýänçä aglady. Yhat daýysynyň gelip, höre-köşe etmäge-de, gurby çatmady. Beýleki daýylar-a, jahanda ýok hasapdy. Gyz ejizledi. Otlanyň ýa asylyp ölmäge küýlendi. Enesiniň: «Guzym, ogul ornuny tut. Arymyzy köýdürme» diýen soňky deminde aýdan sargydy gapylara gelen gulaklarynda ýaňlandy. Ol niýetinden tiz el çekdi. Ýöne çumçuk ýaly daýzasyna ýençdirip ýören halyna niçik ar alsyn? Öz gara başyny çarap bilmän ýör-ä.

Şunda ony ýene horluk basdy. Ýene enesiniň şol sözleri ýaňlandy. Ol şeýdip ýatyşyna daňa golaý irkildi. Şol bada enesi başujunda oturdy.

Geýnüwli di. Ýumruk sokaýmaly öňki ýaňaklary doly. Etlenipdir. Birsyhly Akmaralyň başyny sypap, dodaklaryny münküldedýär. Akmaral onuň näme aýdýandygyna düşünenok:

—Ene, düşnükli aýtsana!

—Balam, bi taýda horlanyp ýörme. Ýör, äkideýin. Elinden çekýär. Jan süýji zat. Akmaral ýalbarýar:

—Ene jan, beýtme! Ýaş men. Onnoň-da, dädemiň...Belki ejemiňem aryny almaly. Özüň pent etdiň.

—Başararsyňmy, balam? Içim ýangynlydyr, maraljygym.

Akmaral bada kürtdürdi, soňra aýgytly jogap gaýtardy:

—Hudaý kuwwat berer, oňararyn, ene.

Enesiniň ýüzi açyldy, ellerini çarpdy. Gylyç, galkan, naýza, hanjar, aý, garaz, söweş enjamlaryny getirdiler:

—Me, balam!

Ol birden gaýyp boldy. Akmaral gygyrdy:

—At ber-dä, ene jan! At!!

Enesiniň birzatlar diýýän düşnüksiz sesleri gulaklaryna ildi.

—Ene!! Ene jan!!

Öz sesine özi oýandy. Çugudyp oturdy. Jahan ýagtylypdyr. Daýzasynyň körpe oguljygy işikde peýda boldy:

--Akmaýaý, aý, Akmaýaý, dädem Baggoýna aýpa beýmeli»-- diýýä.

Akmaral başyny silkdi. Çaga bökjekläp gitdi. Ol gören düşüşüni serinde aýlady. Düşüşleriň ýorluşy barada enesinden köp zatlary öwrenipdi. Oýlandy: «Öli ýanyna çagyrsa, ýagşy däl. Ondan galdy. Ýaraglar...Ýaraglar...»

Ýene çaga sesi eşidildi:

—Akmaýaý, aý, Akmaýaý, «Tiz bol» -- diýýä.

Ol süňňünde ýeňillik duýup ýokary turdy: «Başa gelenini göz görer» diýerdem enesi.

Daýzasy şol günden başlap kalam agyz gepleşmedi. Ýumüş buýursa çagalarynyň üsti bilen habar ýetirdi. Iňirdisi kemeldi. Göwnüne bolmasa, gitdigiçe mährewlendi. Akmaralyň ýüki ýeňläne döndi. Igençli sözleriň arkasyna daş urlandan agyrdygyny bildi. Daýzasynyň garaýşynyň üýtgemegini bir gezek garaw görkezenligine ýordy. Munuň asyl beýle dældigini tiz bildi. Ony äre berýärler. Özem obanyň jahyllary gyrlan ýaly, ýedi onlugy külterläp ýören adama aýal üstüne. Elbetde, bu-da,

daýzasynyň «oýnudy». Hem-ä, şol, bir urgynyň aryny ýerine düşürýär, hemem lomaý galyň alýar. Bir okda iki towşan awlaýar. Mylaýymsyramasynyň gözbaşy bildirdi. Nätmeli? Kime kömek üçin ýüz tutmaly? Daýsý Yhadamy? Olam nalajedeýin, lellim. Daýzasy «Otur!» diýse, oturýar, «Tur!» diýse, turýar. Her hal, şol wakada el galdyрманlygy ömürlük ýadynda galar. Dogry, henize çenli, gaty-gaýrym sözem diýenok. «It görse, gözi agarjak» durmuşyna janam agranok. Ynha, sähetlije günde, golaýlaşýar. Akmaral has çaşgynlady. Bir gezek dagy gatyk dereginе suw getirdi. Öňküligi bolanlygynda, daýzasy heňkirerdi, belki, kellesinde taýak döwerdi. Bu gezek ajy ýylgyryp oňady, hekgerildem. Akmaral özüniň ejizlänligini görmekden daýzasynyň üýtgeşik lezzet alýanlygyny şu pursat aňsyrdy. Diýmek, gözgyny haldan rastlanmaly. Muňa göz ýetirse-de, ölmez-ödi iýýän höreginem kemdi. Ol heniz ulanylyşyny bilmese-de, enesiniň düşünde beren ýaraglaryny köp küýsedі. Ahryr ondanam tamasyny üzdі: «Men şol düşi gün doganda görendirin. «Gündizki düş ýalançy» diýýärdi enem pаhyr».

Haýsydyr bir keramatly güýjüň bu agyr haldan halas etmegini häli-şindi isledi. Mundanam uç bildirenok. Gaýtam, sähetli güne üç gün galdy.

Aralykda bir waka gopdy. Ol hemişekisi ýaly, Sumbar derýasynyň boýundaky ýylgyn jeňňelliginden odun getirmäge gitdi. Soňky wagtlar oduny günde iki getirýär. Toýda ýakmaga gerek. Bu ölüme höküm edileniň öz çukuryny özi gazýana meňzeýär. Ol islänok durmuşa çykmagy. Onda-da, garry mülhide. Göründe dik otursyn-da ylahym daýzasy. Islegiň garşysyna gitmeli pursatlar bolýan eken. Edil akymyň tersine ýüzýän ýaly.

Akmaral derýanyň gyrasyna geldi. Derýa kenaryna sygman, däli-porhan bolup akýar. Golaýdaky girdabyň ýüzi tegeleklenip gidýär. «Ynha, şol girdap meni güzaplardan dyndarar» diýip, ýylдыrym çaltlygynda pikirlendi. Kenary syrýp deňine geldi. Geň galmaly, enesiniň sesi lummurdaýan suwdan aşyp, gulaklarynda ýaňlandy: «Beýtme, balam,...Kasam etdiň...ň...ň...»

Ol gulaklaryna barmaklaryny dykdy. Gözlerini daşa dönderip ýumdy:

—Akmaralym...

«Razy bol, ene jan! Mundan aňry başaramok...».

Gyz göwresini derýa tarap egdi. Ýöne haýsydyr bir berdaşly güýç ony saklady:

—Akmaral!.. Akmaralym!..

Ol ýalpa gözlerini açdy. Towlanjyrap, elden syppy. Beýleräkde ýatan paltasyny kakyp aldy:

—Gymyldama, ýerçekmiş!

Onuň garşysynda ýylgyryp duran baý ogly Batmandy:

—Aklyňa aýlan!

Ol öňe ümzükdü.

Akmaral aýylganç gygyrdy:

—Gelme golaýyma, ýezit!

—Seni ölümden gutardym

Batman «Akmaral ýene derýa tarap okdurylaýmasyn» diýip ätiýaç edýän şekilli onuň bilen kenar aralygyna süýşdi, Akmaral indi birneme özüni dürsedi, ýüregi düşüşdi. Muny ýigit duýdy. Az-kem öňe omzady:

—Gulak as, Akmaral! Toýa barmasaňam, eşidensiň. Men ýaňy öýlendim. Gelnimem aýyň bölegi ýaly, ýalpyldap dur. Hol, öňräk, geçip barýarkaň saňa nazarym düşdi. Şondan bärem ýüregime ot ýapyşana döndi. Karar tapamok. Bu daglara sygamok. Mejnuna öwürüldim. Rehim et, maňa! Men...men...seni söýdüm.

Batman gyzyň aňkarylýanlygyny görüp, has öňe süýşdi: —Dogry, men kakabaş gezdim. Heleýbazlygam etdim. Indi o zatlar gaýtalanmaz. Ol bir towsanda gyzyň alkymyna geldi: —Isleseň gelnimi kowaýyn.

Batman onuň elinden tutdy, suhangöýlük bilen dowam etdi:

—Garry arwahyň buz ýaly sowuk gujagynda ne işiň bar? Göwnüňem tapabilmez ol. Ýeriň aňry ujuna gitseňem äkideýin. Gaçaly, Akmaralym, gaçaly!

Ilkinji gezek erkek kişiniň teniniň degmegi, söýünçli sözleri gyzy ýaz bägülüniň müşk-anbar ysy kimin meýmiretdi. Ýigit ony bagryna basaýmalydy, näme üçindir, kürtdürdi, şujagaz pursat-da, hemme azabynyň soňuna sogan dogrady. Muny sypydylanlygy üçin ömri paýawlaýança ökünip gezmegem ahmal. Ýogsam, zenan tagamyna gezek gelende ýaşlygyna garamazdan, ýeserjedi.

Şu aralykda enesiniň Akmarala: «Egniňde iner ýüki bardyr, bala. Tiz özüňi ele al» diýen sözleri eşidilen ýaly boldy. Ol allaniçigsi haýkyrdy:

—Çe-kill!! E

lini silkin aýyrdy-da, oba tarap ökjäni göterdi. Batman gursagyna ura-ura bulum-bujur ahmyrly oýlanyp galdy: «Wah, ony zorlaýmalydym.

Kime ýeterdi dat-bidady? Näme gelerdi Yhadyň elinden... Aý, ony edip bolmaz. Men Akmaraly söýdüm. Söýýän gyzyňy beýtmek, erkek kişiniň işi dälidir...».

Akmaral bolsa, niräliginem bilmän, şol gün ýarygije çeninde öýden gaçdy.

Ol gözlerini ýalpa açdy. Şonda üstüne eglip duran agajet, burunlak - seňrikmen, garaýagyz ýaşulyny gördi. Ýaşulynyň ýüz keşbiniň parahatlygy hudaýlykly bendedigini aýdyp durdy. Öň sähnä dönerlän gyz galagoply gözganjyrady.

—Gorkma, gyzym, Hudaýa şükür, gözleriňi açdyň.

Akmaral endam-janyňyň zerzawlygyndan, dyzynyň biriniň ýiti agyrysyndan gaşlaryny çytdy:

—Döwlen -- ýenjilen ýeriň ýok. Hernä çöregiň bitin eken. Gaýadan uçupsyň.

Goja kişi ýokary turup, içi goňrumtyl-gyzgylt şerbetli okara getirdi. Akmarala dik oturmaga söýget berdi:

—Häzir, me, iç, şuny.

Ol okarany Akmarala uzatdy. Gyz ony az-azdan içip, soňra başyna çekdi. Eneden dogup, bu hilli tagamly içgi içeni ýadyna düşenok. Goja kişi göwnihoş ýylgyrdy. Orta keýigiň derisini saçak deregine ýazdy. Üstünde hoz, nar, pisse goýuşdyryberdi:

—Bi, ir-iýmişler biziň dagda bol — diýip keýpihon aýtdy-da, daş çykdy. Çörek, köze daglanan kakmaç getirdi. Içi gyzgyn süýtli okaranam goýdy:

—Iýip-iç, gyzym. Basym kuwwatlanarsyň. Hiç zady gaýgy etme. Şu ak başyň dikliginde saňa barmagyny batyran bolmaz.

Ol ýene daş çykdy. Akmaral birlaý içerä göz aýlady. Çatma kuwwatly, syrdam arçalardan edilipdir. Kelteje gursakça, içmek, gamçy asylgy dur. Ol arka tarapyna göz aýlady. Agzynyň öwelenini bilmän galdy. Gylyç, galkan, hanjar, naýza, ok-ýaý, tüpeň, aý, garaz, tükel jeň enjamlary.

«Allajanolarym, bi nä täwürä gojaka? Hereketleri ynamly, ýüzi mährew. Han ýaşayyşly. Özem ýeke gezip ýör».

Akmaral şu hili oýlardan soň, daş käsä geň galyp suw guýdy.

Bir haýukdan goja geldi-de:

—Sygry örä goýberdim — diýdi.

Akmaral iýip-içip bolupdy.

Oña geňirgenibräk seredip otyrды. Tanyşlyk açmaga howlukmaýan goja ahyry:

—Adyňy aýdyp goýber, gyzym! — diýdi.

—Akmaral.

—Maňa Remezan aga diýiber.

Soňra şah ýaly murtlarynyň uçlaryny towlaşdyryp goýberdi. Ol Akmarala üç-dört gün geçinçä gezmäge kän rugsat bermedi. Şu aralykda Akmaralyň serine köp küýler gelip-geçdi. Ilki öýden gaçanynyň üçünji gijesi gaýadan uçanlygyny hakydasyna saldy. Bagtyna Remezan aga sataşypdyr. Ýogsam, guş-gurtlar läşini dargadardy. Ol çatmanyň daş-töweregini esewanlady. Sygyr, goýun ýataklaryny gördi. At-da bardy. Çatma jülgäniň gyrasynda ýerleşipdi. Gojanyň ýeke ýaşaýsy ony beter gyzyklandyrýardy. Sakçydyr öýtse, bol ekinçiligem görnenok. Golaýda diňe az-kem şüdügärlenen ýerjagazlar görünýär. Olam hol etekde, ýylgynlaryň içinde, oýtumba bildirýär. Eýsem, bu syrly ýaşuly kimkä? Gürläbereýinem diýenok. Akmaral-da, sorabilenok. Pursada garaşyp ýör. Ol güýjüne girdi. Öň gara işe werziş bolan elleri birneme gijäp ugrady. Damarlarynda ýaşlyk gany dyňzady. Onsoň-da, sagalansoň goja kişä hyzmatyny etdirip ýörmäge uýaldy. Gaýtam, onuň özi dogabitdi hyzmatkär-ä. Şol sebäpli:

—Remezan aga, maňa, garaz, bir ýumuş buýur - diýdi.

—Gurbatlandyňmy?

—Hawa.

—Şumad-a, görnüp duran etmeli işem ýok, keýgim.

—Aý, güýmensem gowy boljak.

—Öz etsem-petsemiň ýokmy?

—Özümiňmi?...At münesim, gylyç oýnasym gelýä.

—A-a-a -- Remezan aga agzyny açyk saklanyny bilmän galdy. Ýöne geňirgenmesi ýüzünden basym aýryldy.

—At münertiňmi, öň?

—Juk.

—Gylyç tutup görmäniňem belli.

—Hawa,

—Tarpdan başlamaly-da.

Akmaral baş atdy. Remezan aga ýene sowal beräýjek şekilli oňa çinňerildi-çinňerildi-de, sesini çykarmady. Akmaralyň at-ýaraga

höweslenmegi ony çuslandyrdy. Küykeren göwresi ýazylyp-ýazylyp, çeňňelen göreçlerine nur gaýdyp gelene döndi.

Eýýäm çay içim salymdan:

—Üzeňňä ayak basanyňdan çalt eýeriň üstünde goňmaly. Ynha!..

Hut garran bürgüt ýaly, atyň üstünde oturdy:

—Özüňe ynamyň berk bolsun.

Soňra aty gorgunyňa goýberip, yzyna öwrüldi:

-- Me.Jylawy Akmarala berdi:

—Bol hany, tolgunma.

Akmaral gojanyň aýdyşy ýaly, mündi. Ol monçalygyny daşyna çykardy:

--Tüweleme, gyzym. Ugraber, indi.

Şeýtdi-de, gidiberdi. Soňra pyýada, at üstünde gylçlaşmagy, naýzalaşmagy öwrenmäge girişdi. Ýylgyn jeňňelliginiň gyrasy çapylmakdan kemelip-kemelip gitdi. Akmaralyň günün haçan dogup, haçan ýaşyanlygyny bilmeýän mahallary köpdi. Ýeke özem gezibererdi. Iki at gaýtarym daş-töwerege aýlandy, soňra örusini giňeldiberdi. Bu ýerlerde laçyn kimin erkindi. Özem her jülgäniň ot-çöpüne, haýwanyna belet. Keýikler süri-süri. Her sürüniň haýsy çeşmeden suw içýänliginem bilýär.

Bir gezek ýaraly möjeginiň üstünden hültde baraýdy. Onuň gözleri gyzaryp, tüýleri syh-syhlandy. Hyňrandy. Akmaral birbada doňdy. Ýüregi düňküldäp, gursagyny ýarara getirdi. Gymyldasa, möjek towsarly göründi. Beýdip uzak saklanyp biljek däl. Onsoň yza çekilmek üçin gozgandy. Möjek zyňdy. Akmaral gapdala çekilmäge ýetişip, gyljyny bulady. Möjek aýylganç uwwuldady-da, bir gapdala ýykyldy. Onuň derisi boýnundan üzülerläp-üzülerläp dur. Gözlerinde welin ynsana bolan ýigrenç, kine doňup galana meňzeýär.

Akmaralyň birbada ýüregi gyýyljak ýaly etdi, soňra elini salgap goýberdi-de, gidiberdi.

Şundan üç-dört gün geçdi. Remezan aganyň iki sygry, bir ýaş öküzi öz peýwagtlaryna otlaşar ýörediler. Ikindinem ýataga gelerdiler. Şolary atly-ýaragly iki adam kowup barýarka göräýdi. Bu taýlaryny yns-jynsyň ayak ýeterinden uzak hasap edýärdi. Yöne indi nätmeli? Remezan aga habar edinçäň ogrular ýurtdan çykjak. Onsoňam, ol goja kişi. Elinden zat gelmezligi ahmal. Indi bu zatlaryň hakyky eýesi Akmaral bolmaly.

Ol, hol, öňräkden zompa çykyp, ýodajykda keserdi:

—Ah-ow, adamlar, o sygyrlar, biziňki. Nirä sürüp barýarsyňyz?

Atlylar saklandylar. Biri-biriniň ýüzüne seredişdiler. Birdenem hahahaýlaşyp gülüşdiler. Biri:

—Oh-o! Gulamaly, biziňki şowuna. Biribar, bir gözəl gyzam açıldı — diýip beýlekisine aýtdy:

—Gel, gel, dag jereni, gel!

Atlylar oňa tarap yöneldiler.

—Gelmäň, bəri!

Emma olar gögeleje gyzyň duýduryşyna ünsem bermediler. Akmaral Remezan aganyň: «Gyzym, söweşde başarsaň, hemişe ilki hüjüm etgin» diýen pähimini ýadyna saldy. Atyny debsiledi. Mes bedew bir segredi-de, gulaklaryny ýapyryp, garşydaşlaryna okduryldy. Atlylar birbada aljyradylar. Sebäbi bujagaz gyz hüjüm eder öýdüp küýlerine-de gelenok. Her hal, biri gylyjyny gynyndan çykarmaga ýetişdi. Gylyçlar howada çaknyşdy. Uçgunlar syçraşdy. Atlar çarpaýa galdylar. Ikinjisi häzirem gözleriniň görenine ynanmaýan şekilli aýňalman, söweşe girişenok. Ýogsam Akmaralyň heläklenäýmegi ýa-da tora düşmegi gaty ahmaldy. Akmarala Taňry dogry nazaryny saldy. Garşydaşynyň aty бүдреди. Akmaral ony çapmaga ýetişdi. Onuň egni sallanyp atdan agdy. Gyz yzyna öwrülip, beýlekiniň deňine geldi. Şonda onuň ýigdekçedigini, reňkiniň ak samana dönüp, saňňyldaýandygyny bildi. Gowşap, gylyjyny aşak sallady. Ilki diline gelen şu söz boldy:

—Uruşjakmy?

—J...j...juk.

—Bu kim?

—G...goňsymyz.

—Ugruňyz nirä?

—G...geçip barýardyk.

—Gaýdyp ogurlyk edermiň?

—Ýok, ýok.

Akmaral sygyrlaryny kowdy gaýdyberdi.

3

—Gyzym, ýüzüň üç ýuwan ak esgä meňzeyär — diýip, Remezan aga ol gelenden howsalaly aýtdy.

—Söweşdim.

—Aý, goýa?!

—Çypbakaý çynym.

—Nirede?

—Jeňnelde. Iki ogry sygyrlarymyzy kowup barýar eken. Üstünden baraýdym.

Nahar başynda bolan wakany dolulygyna gürrüň berdi. Remezan aga onuň ýeňşine begendi. Galagoplulygynam gizläp durmady:

—Be-ýe...be-ýe — diýip, gapak ýaly giň döşüni ýapyn sakgalyny gaýta-gaýta daraklberdi:

—Bi, jelegaýlara heniz adam aýagy sekmändi.

Her hal özüni tiz dürsäp ýokary galdy-da:

—Gyzym, çapan adamyň ölen bolsa, onuň dogan-garyndaşlary, taýpasy ar almaga gaýdarlar. Gädigi özüm saklaryn. Sen şumatdan gaçaýsaň nädýä?—diýip tisinjirän Akmaralyň ýüzüne sowally bakdy. Gyz pert-pert jogap gaýtardy:

—Remezan aga, name bolsak, bile bolaly. «Ölümden gaçyp gutulyp bolmaz» diýerdi enem pahyr.

—Ol dogry. Ýöne garga hüşgärligi, tilki mekirligem peýda edýär. Üç-dört günden aýlanyp gör. Imisalalyk bolsa, ýene geläý.

—Giťjekgä, Remezan aga.

—Balam, sen ýaş. Şoňa haýpyň gelsin. Men haýy gaçyp, waýy galan adam.

Akmaral keskilläm öz niýetinden dänmedi. Daga iňrik çöküpdü. Howa sergindi. Remezan aganyň birmahalky söweşjeň ruhy gaýdyp gelene meňzeýärdi. Hereketleri çusdy. Ol gädige tarap gitdi. Çatma şol tarapdan geläýmeseň, beýleki ýerleri berkdi.

Goja gün doganda öwrülip geldi. Akmaral gije birki gezek ýanyna baryp gaýdypdy. Gädigi gündiz Akmaral saklady. Goja muny Akmaralyň gije uklaryndan heder edip şeýdipdi. Dört-bäş gün bu ahwal gaýtalandy. Gara-çyra görünmedi. Remezan aga şonda-da, köp mahallap hüşgärligi elden bermän gezdi. Ol betorem Akmaralyň janyndan gorkýardy: «Allajanlarym, bi gyz haýsy ýurduň jereni? Başyna ne külpetler düşüpdür? Megerem, öz-ä hossarsyz bor-a çemeli» diýip, ençeme sapar oýlanypdy. Soramagyň welin, ebeteýini tapman ýördi. Dogrusy, ataly-gyz ýaly öwrenişipdem. Ýöne onuň geljeginiň aladasyny etmäge çen bolupdy. Görnüşi ýaly, özi aýagyyny göre sallap dur. Ol şu ýerlerde gurda-guşa şam bolup galmaly.

Goja ahyry ýüregine daş baglap, Akmarala sowallar bilen ýüzlendi.

—Bala, göwnüňe alma. Haýsy ýurduň maraly sen? Näme üçin, gaçgaklap ýörsün? Iliň-günüň ýokmy?

Akmaral çöpjagaz bilen ýer dyrmalady. Remezhan aga gaýtarga garaşyp ýatyrdy. Gyz welin, barha başyny aşak egýärdi. Ses-üýni ýok.

Dymyşlygy Remezhan aga bozdy:

—Wah, meniňem il-günüm, ýurdum bardy — diýende sesi hasratly çykdy. Indi Akmaral onuň ýüzüne soragly äň etdi:

—Maňa beren sowallaryňy özüňe bereýin diýip, oňarman ýördüm. Aýdaý, indi Remezhan aga.

—Hawa, keýgim, meňem il-günüm, ýurdum bardy. Olar bireýýämden bäri ýog-a döndi.

—O nä?

—Şeýle-dä, gyzym.

—Aýdaý-da ilki Remezhan aga. Derdinişeli.

—Ody ölçerdik, bala. Indi agzyňa suw alan ýaly bolmak, başartmaz.

Ol gysaryp ýatan ýerinden dikeldi. Işige nazaryny dikdi:

—Ýurdum daşda.

—Haýsy ýerde?

—Sen bilmersiň gyzym. Astrabada golaý daglaryň içinde. Men kürt.

—Kürt?!

—Hawa.

—O nä millet?

—Aý, türkmenler ýaly, erkinligi gowy görýän millet-dä.

Goja tilki derisinden tikilen şypyrmasyny agyr görýän şekilli, çykardy. Ak gar kimin başyny sypaşdyryp goýberdi:

—Diňle, gyzym. Biziň taýpamyz azdy. Ýigirmä golaý hojalyk. Dag içinde ýaşardyk. Sülgüniň jüýjesi ýaly agzybirdik. Ak ekin ekerdik. Malymyzam bardy. Başga gerek-ýarak zadymyzy Astrabada gidip alardyk. Keseki görse, durmuşymyza gözi gitjek. «Mesligem gara goýun götär» diýýärler. Bizem götärdik. Özge ýurduň çebşine-de el garmazdyk.

Remezhan aganyň maňlaýynda çyg göründi. Akmaral muny gojanyň derdiniň kiçi-girim dældiginden gördi. Ol derini barmaklary bilen syryşdyrdy-da, dowam etdi:

—Aşa pukaralyk özüne ýagy eken. Men goýun bakardym. Bir gije dakynyp ýatan goýnumyň silkinmegine ýalpa gözümi açdym. Aý dag örküçleriniň aňyrsyna gizlenip barýardy. Şöhlesi welin öçmändi. Onsoň ýagta üç kişiniň arkasy dowarly barýanlygyny saýgardym. Itiň ses-üýni eşidilenok. Erbet, ýeserlik bilen öldüripdirler. Taýagymy kakyp alyp topuldym:

—Taşlaň, how, goýunlary!

Eger-eger eşegiň gulagyna ýasyn aýdan ýaly gypynjam edenoklar:

—Taşlaň diýýän, ho-ow, goýunlary!

Biriniň yzyndan ýetenkirledim. Ol goýny ýere oklap, maňa öwrüldi. Menem sägindim:

—Nädýäň-ow, gardaşym? Birki dowary dagy diläýmezlermi? Ýa-da çalşaymazlarmy bir zada?

—Haý, eşekataly...

—Diliňi goýberme.

Beýleki biri ýurtdan çykyp barýar. Ugraberjek boldum, öňüme aýlandy:

—Aýryl-how!

Ýaňrak öýlenipdim. Bir çagam bardy. Zorum ineriňkä barabardy. Taýagym bar. Oňa-da buýsanman duranok. Ilki galmajagam bolýan. Adyny bilmesem-de güman edýän kimlerdendigini. Bular garadangaýtmaz köp taýpadan. Birden, taýagymyň ujundan tutaýdy. Silkip, çekip aldym. Agzyna-da gülçülletdim. Onýança, kelläme bir mähnet zat degdi. Bilinden tutdum-da, gabyrdadyp, aşagyma saldym. Gözlerim garaňkyrady. Gyzgynyma galdym-da, taýagymy buladym. Diňe:

—Wah!..—diýen ahmyrly ses eşidildi. Ýatan kişi aýaklarymdan ýapyşyp, özüne tarap dartdy. Ýüzünligine ýykyldym. Meni üç bolup, galdyрман, suwa salma ýençdiler. Seňseläpdirin. Birhaýukdan gözlerimi açdym. Kellämiň bir yerinden gan ysy burnuma urdy. El degirmek isledim. Bolmady. Ýüregim pyçak bilen dilinene döndi. Goşarym döwlüpdür. Gozganmaga küýlendim. Paşmady. Gaýtam, özümden gitdim. Gözlerimi açamda, ganreňk gün gyzaryp dogup gelyär. Döwlen taýak golaýymda ýatyr. Sowujaga bolmaga çemeli, ganyň akması kyparlandyr ýa-da akyp-akyp gözbaşy gurana meňzäpdir. Ýakam welin öl-myžžyk, sykybarmeli.

—Hiýh!

Akmaral ýakasyny tutanyny bilmän galdy.

—Tagat kyl, gyzym — diýdi-de, goja gürrüni dowam etdirdi:

—Süýseneňläp baryp, taýak döwüginini uzynragyny aldym. Söýget edinip, galyp bildim. Başym pyrlanyberdi. Sähel durup, goşa tarap gymyldaberdim. Ölümiň öýünde bardym. Atam pahyr tebipdi. Şondan az kem öwrenipdim. Beýleki elim bilen döwgi ýerine salyp, çala mydar saradym. Ýüregim buz ýaly boldy. Ýöne gapyrgamyň birem azar berýä. Endam-janym gök nil. Kepäbem ölüp barýan. Suwy köp içdim. Agyry köşeşdi. Garbandym. Süri görmenok.

Yrgaldap, oba tarap ýola düşdüm. Ertesi ikindi mahaly bardym. Ýöne gözlerimiň görenine ynanman, aňalyp durdum. Kepbelerimiz ýakyp-ýandyrylypdyr. Ölüp ýatanlar bildirýä. Beýle gapdalymdan iňildi eşildildi:

—Suw...Suw...

Bardym. Gana bulaşyp ýatan çagalyk dostumdy. Ol meni saýgardy:

—Re...re...men...azmyň? ...Ýagy gyr...gyrды. Suw...Oňa suw berdim. Goşarymdan goýbermän, köp içdi. Şonda-da tamşandy:

—Aly batyryňkylar...Tük-kel...wah-eý...paýhyn...paýhynladylar. Ýesirem... ýesirem äkitdi... Ol özünden gitdi. Sowuk suwy kellesine guýdum. Dostum, özüne gelebilmän, ýassy mahaly jan berdi. Çetde sulbasy galan kepäme golaýlaşdym. Gelnim, bir eli taýakly serlip ýatyr. Parçalanypdyr. Çagamy gözledim. Tapmadym.

Gündizem keseklere çenli dördüm. Ýok. Ys-kokam demligiňi daraldyp barýar. Mähriban obajygym, taýpam, ýanyoldaşym, çagam men sebäpli, ýogaldylar. Hawa, olara gaýtawulym bahana boldy.

Dag gowagynyň birini eýeledim. Gün kerweni tirkeş-tirkeş geçip durdy. Mazaly kuwwatlanyp, öňki hetdime ýetdim. Ar almak hyjuwy gursagymy ýaralaýar. Emma, бүтін таýpanyň garşysyna näme edip bilerin? Deňizdäki saljagazdym. Dek ýatmadym. Ilki şol taýpadan at ogurladym. Soňra üç-dört gylýalyny Astrabat bazarynda satyp ýarag edindim. Ýöne olaryň hüşgärligini artdyrdym.

Bir gije olaryň çopanynyň birini ele saldym:

—Hany aýt, Remezan çopanyň taýpasyny näsebäpden gyrgyna berdiňiz?

—Jan agam, men günäsiz.

—Remezan çopan günäkärmidi?

—Ol biziňkileriň birini ýeňjipdir.

—Remezan çopan garaz degiberipdirmi?

—Bilmedim.

—Çypdyrma, güjük!

Ýakasyndan tutup silterledim:

—Ogurlyga barypdyrlar.

—Hymm

Ýakasyňy goýberdim:

—Çopany nädipdirler?

—Öldüripdirler.

Men aýy ýylgyrdym. Onuň tanamaýanlygyny bilýärdim. Asyl, şol taýpanyň hiç haýsam biziňkiler bilen gatnaşyk etmezdiler. Äsgermeýändikleri belli:

—Çopanyň taýpasyndand erkek göbekli diri galdymy?

—Galanok. Diňe bir çaga...

—Çaga?!

—Hawa. Az-owlak hatyn ýesir aldylar. Şonda bir gelniň çagasy bardy. Onuňam özüniňki dälmiş diýdiler.

—Çaganyň çep ýaňagynda künji ýalyjak haly barmydy?

Ol gözlerini elek-çelek edişdiriberdi. Garaz, göwnüne güman gitdi:

—On-a bilemok.

—Hatynlar obadamy?

—Bireýýäm Astrabat bazarynda satdylar.

—Gyrgynçylyga gatnaşdyňmy?

—Şol mahal obada bolanymsoň...

—Adam öldürdiňmi?

Ol ýaýdandy. Sesim azymly çykdy:

—Gaý-ta-lat-ma!...

—Diňe...diňe birini.

Birden ýeňse çukuryma gaty zat degdi. Entrekledim. Ýöne ýykylmadym. Iki eken. Ätiýaçlylygy goldan beripdirin. Öňümdäkiniň gylç bilen şo bada kellesini egnine salladym. Uran gaçdy. Ýetip kerçedim. Bi jelegaýlarda maňa durarlyk galmady. Bäre-bärde eglenmän, ýurtdan çykdy. Agyn ogyr syrtlan ýaly, ýene ýeke geziberdim.:

Remezan aga ýüküni ýeňleden şekilli, uludan dem aldy. Soňra gaplaň derisinden daşlanan ýassygyna gýşardy:

—Gyzym, gatyk içeli.

Gürrüniň yzyny diňlemäge howlugýan Akmaral tarsa turup, tiz taýynlady-da, sowal berdi:

—Oguljygyň ady näme?

—Ahmet.

Remezan aga gatygyny şirinlik bilen süzüp, owurtlady:

—Görseň, tanarsyňmy?

—Çep ýaňagynyň haljagazyndan güman ederin. Aý, onsoňam, atasyňa çalymdaşdyr-a.

Ol göwnühoş loh-loh güldi. Jahanda ýeke-täk perzendini ýatlamak goja lezzet berýärdi. Muny Akmaral aňyp otyr. Ony has gylawlandyrmak isläp hem-de gara çyny bilen şeýle diýdi:

—Belki, gözlege çykarys?

Goja düwnükdi, esli mahallabam kühhäledi. Gözlerinden ýaş akdy, ony süpürişdirdi, hortaň ýaňaklaryndan ýene ýaş syrykdy:

—Gyzym, bu düwnükmeden däl. Seniň hossarlyk sözleriň işi. Ýogsam, taýpam gyrlanda-da, gelnim paralananda-da, gahar-gazapdan ýüregim doňňara daşa dönüp, aglamagyň nämeligini bilmändim. Aý, onsoňam, garralyp ýürek ýukalýar.

Akmaral indi sowalynyň hörpüni üýtgetmegi müwessa bildi:

—Biziň ile näjüre düşdün?

—Bala, başdan geçirenlerimiň hemmesini aýtsam bäri-bärde tükenmez. Sowalyňa gysgarak jogap berjek bolaýyn. Hawa, şeýdip geziberdim dag içinde. Birki ýylda on-onki kellekeserem topladym. Bir gün göwün matlabymy aýtdym:

—Ýigitler, ýola düşeliň.

Olara öň arymyň köýüp ýatanlygyny Ýañzydypdym: —Kim namartlajak bolsa, dillensin şumat. Duşmana ýowuz hem kän.

Gylyçlar howada çugdumlanyp çaknyşdy:

—Söweşeris!

—Bile öleris!!

—Äkit bizi ganhorlaryň üstüne!

Agzybir seslenmekleri hyjuwlandyrdy. Sähel salymdan duşmanlara tarap ugradyk. Ýol daş. Esasy Aly hanyň syrgynyny tapyp, şonuň neberesini çapmalydyk. Soňra ýagdaýa görä bolubermelidik. Niçik gümlmelidigini ölçerip-döküp gelýäris. Diňe dördünji gün iňrik garalanda Aly hanyň ýurduna aralaşdyk. Golaýlaşanymyzda-da dükürdisi

eşidilmez ýaly atlarymyzyň toýnaklaryna keçe saradyk. Süýji uka giden çenlerinde çetden birini südenokledip öýünden çykardyk:

—Alyhanyň jaýyny görkez. Ýogsam, eýgilige garaşma. Tiz bol!

Öwzaýyň bozuklygyny çalt aňdy-da, gyzgyn gora basan şekilli zowzanaklabeledi:

—Beli, agalarym, beli.

Agzyna esgi dykyp, has ýakynlanymyzda, ony gümledik. Aly hanyň köşgi saklawlydy. Baş-altı serbazdan geçenok. Daş-töweregem bag-bakjalyk. Bukulyp barmaga amatly. Ýedimiz öňe ugradyk. Beýlämiz at saklady hem-de gyssansak ýardam bermäge çemelendi.

Köşgüň daşyna ýeserlik bilen aýlandyk. Bir pursatda saklawlara topuldyk. Gylyçlaryň jarkyldysy, «Ah-wah» sesleri basym galdy. Şowuna. Alyhanyň otagyna iki bolup girdik. Şemdanlarda ýogyn mum şemler ölügsi ýanyp dur. Han ýüpek düşekde çäşerip hor çekýär. Başujunda içi garamtyl-gyzyl şeraply kümüş pyýala. Keýigiň aşygy ýaly, owadanja ýaş zenana pişik kimin myrlapjyk ýatyr. Ardynjyradym. Ukudaka «öldürmäýin» diýip, «Ýatana ýylanam degmändir».

Ol zöwwe turdy. Gözlerini elek-çekek etdi:

—Bi, nä boluş?

—Ezraýyl, men. Remezan çopanyň taýpasyny gyrgyna bereniň sebäpli Haktagala ýollady.

Eşegatalynyň ýüzi ap-ak gara döndi. Ýöne aman dilemedi. Öňe ümzükdem, gylyç boýnuny ýolarlady. Ýanymdakam oýanan heleýini şeýtdi. Beýleki otaglarda, howlularda goh-galmagal asmana göterilýärdi. Biz han otagyna ot berip, ylgap daş çykdyk. Atlar taýyn. Megerem, onuň inileri-dä, iki kişi bilen gylyçlaşdyk. Zaňnarlar gaýduwsyz eken. Zor tutluşdylar. Ahyry ýere ýazdyk. Çar ýandan at aýaklarynyň dükürdisi, galmagal eşidildi. Belli, han öýüne yňyp gelýärler. Men gygyryp, buýruk berdim:

—Başyňyzy bozman, çekilmeli!

Ülkerlenip-toplanyp, gaçdyk. Yzymyzdan kowdular. Bizden ikisi kemdi. Her hal, gabawy böwsüp, daga siňdik.

...Gaça uruş başlandy. Pytramaly bolduk. Şeýdip, duşmanyň güýjünü bölmelidik. Barybir, biz azlyk.

Daňa golaý bir derýajykdan atly ýüzüp geçdim. Beýleki kenara gaňrylyp, ser saldym. Asudalyk. Birki gün şol taraplarda entedim. Ýoldaşlarymdan biriniňem gara-çyrasy göze ilmedi. Olaryň heläk

bolanlygyna şek-şübham galmady. Maňa gözlerini güýtmek başardypdy. Ýogsam, diri galmaly däldim. Beýik Taňram dogry nazaryny saldy.

Bala, az-kem içim sowady. Kim bilýä, irde-giçde tanalmagymam ahmal. Onsoň, o taýlaryny terk etdim. Gürgen derýasynyň ýakasynda çolaja bir türkmen obasynda togtadym. Baý kişä talaban durdum. Menden öňem bir kürt gyrnagy bar eken. Çala-mydar gurnalan çatmada ýaşaýar. Görmegeý, ter gelin. Itiň art aýagyndan suw içýär özem. Bir gezek baýyň heleýi ýenjip, kellesinde taýak döwdi. Maňlaýy ýarylyp, ganady. Mes heleý ýadaýança urdy. Damarym dartmanam duranok. Baýyň özi bolsa, suwlaýmagym gaty ahmaldy. Heleýe dişimi gysyp saklandym. Şol gije çatmada usurgap ýatyrdym. Gapy açylan ýaly boldy. Dikeldim:

—Çüş. ş....bu men, Patma.

—Näme gerek?

—Hiç zat.

Ol misli özge biri bolaýmasyn öýdýän ýaly, ýalt-ýult etdi, soňra çekine-çekine şeýle diýdi:

—Erkek göbekli bolsaň, meni bu ýerden alyp gaç, isleseň aýalyň bolayyn.

Meniň başym aşak sallandy. Ýaňy rahatlyk tapypdym. Gaýta öýlenmegi küýüme-de alamok. Gabat gelende otlukly bakyşyna ýüzümi sowýardym. Häzir ýüregim gohgandy. Yöne ony nirä äkideýin? Özümiň gaçyp atan ýerim şü-ýä. Halas etmelidigim dogry. Gül ömri kül bolup barýa. Ýeňil-ýelpaý iş däl. Baý, arkaly kişi.

Çykgynsyz hala düşdüm. Ýygrylyp, hut ýere siňiberdim. Müzzerilip, jogap bermän oturyşymy gören Patma, laňňa ýokary turup, ýagynly gepledi:

—Gurt öýdenim, towşan eken. Züwwetdin!...

Çykyp gitdi. Gyjdam berdi. Zenan gyjydyna galmak ölümüne barabar eken. Mahaly bilen bulançak suw ýaly, nepesim durlanmady. Esli wagt geçdi. Indi Patma ýüzüni sowýardy. Asyl golaý-goltumyma gelenok. Gör, ykbal oýnuny, ýeriň o ujuna äkitmäge taýyn bolup ýörün. Gündiz sataşmak başartmansoň, ýassy çemesi, edil ogry tilki kimin, bukdaklap, çatmanyň gapysyna birki ädim bardym:

--E-e-eý, kim bi?

Yzyma gaňryldym. Baý dur. Aýakýoluna çykanda gören bolara çemeli, ýogsam, garawullap ýörenokdy:

—Gul, senmi? Düşnükli. Iýýän duzuňat haramylyk edýänmi? Şeýlemi?

Ol çakgan yzyna öwrüldi. Päkligiňe damak ýyrtsaňam haýry ýok. Her kimiňem göwnüne güman gider, bu halda.

Mazam bolmady. Çatmama ýöneldim. Ertir, belki, şumat niçik gopgun turarka? Görgüli, Patma. Şormaňlaň doglupsyň. Şeýleligiňe hem galdyň.

Baý öýüniň deňinde hümrüdi eşidip, sägindim.

Aýaly sorady:

—O gymnagýň gul bilen arasy saz eken diýdiňmi?

—Hymm.

—Nätmekçi?

—Ajala sabyr berse, dynaryn loludan, ertir.

—Öldürjekmi?

—Alynsa, sataryn, bolmasa...Halal ojagymy haramlatmaryn.

—A guly?

—Ganjyk guýruk bulamasa, köpegiň nä işi?...

Ýene yzyna öwrüldim. Patmany ýanyma alyp, baýyň mes atyny obadan çykýança idip äkitdim. Onsoň mündük-de, gaçdyk bir Allany çagyryp. Gaçyp-gaçyp gelip, şu taýda togtadyk. Ilki depme hal al tigirlendi durmuşymyz. Garaz, Takyr ýerden öyli bolduk» diýleni. Indem, görüp ýörsüň-ä, özüň. Allanäme.

—Hany, Patma gelnejem?

—Bir gün çeşmä suw almaga gidipdi. Menem -- oduna. «Eglendi» diýip barsam...

Goja sägindi. Akmaral soňuny bilmäge gyssandy:

—Näme bolupdyr?

—Gaplaň parçalap gidipdir.

—Ýatan ýeri ýagty bolsun!

—Dilegiň kabul bolsun, gyzym!

Ikisem birhowa dymdylar. Akmaral biri-birinden elhenç wakany diňlemekden bezgin şekilli sowal bermegi küýüne getirenok. Ýatlama Remezan aganyň kalbyny para-para edipdi. Herhal, agyr ýüki egninden düşürendäkiniň görnüşi ýüzüne çaýyldy. Ortada sünnälenip, laýdan ýasalan pelteli çyrajyk gapydan ýeliň garjamagyna gyzyl dilini iki-baka oýnadyp, sönerläp-sönerläp gidýär.

Her kim öz pikirine gümra bolup düşegine geçdi. Remezan aga kellesini ýassyga goýandan ymyzgandy. Akmaral welin, eýlä-beýlä köp agdaryldy. Ahyry gözlerini ýumdy.

Ertir başyndan geçenleri, enesiniň pentlerini Remezan aga gylyny gyşartman, gürrüň berdi. Goja ilki gaýta-gaýta gozganjyrady, soňra endigi boýunça, sakgalyny daraklap-daraklap, goýberdi-de:

—Täleýimizde çalymdaşlyk kän. Şol sebäpli, Taňry bizi sataşdyrandyr. Ýogsam, men küje, sen küje. Ahmedi agtarmak, gündiz ýyldyz gözlemä barabar. Seniň gandaryňdan welin, kelebiň ujuny tapmak gaty ahmal — diýdi.

Akmaralyň aşygy alçy gopdy. Ýokary-ýokary turuberdi:

—Näderis?

—Okly taýpasyna - Etrek ýakalaryna aralaşmaly.

Akmaralyň birden gylawlylygy ýatdy. Muny aňan Remezan aga sorady:

—Näme boldy, gyzym?

—Meň üçin, heläk bolaýsaň...Kürt adamsynyň derrew göze ilmegem ahmal.

—Özüň belet, gepleýşimden-ä, guman edilmerin. Aý, onsoň ol ýerlerde-de, gul kürtler bardyr. Ýöne hiç mahal ätiýajy elden bermeli däl. Olar köplükdir. Samanyň astyndan suwuň akysy kimin hereket etmeli. Heniz gögelesiň, gyzym. Ýalňyz goýberip biljek däl seni.

Akmaralyň gözleri awuna towusjak möjeginkä döndi. «Bi gyz gandaryny irde-giçde hökman, kaklar. Maşalla, balam, maşalla!» diýip, biygytyýar oýlandy-da, onuň hyýrsyzlanan näzik yüzüne söýünçli äňetdi.

—Haçan ýola düşeris?

—Paty-putymyzy alyp, şumatdan.

Çaý içim salymdan, ýol şaýlaryny tutup başladylar.

4

Üçünji gün iki ýolagçy suw otlaryndan, üsti ýaşyllan çal-powdan geçdiler. Çybynlar zyňlaşyp, asmana gapak boldular. Atlar silkinip-kakynyp zordan gutuldylar.

Yoňsuz mahal lüýgüň porsy ysy ýolagçylaryň burunlaryndan gitmedi. Akmaralyň hatda ýüregem bulandy. Birki gezek ögedem. Basym syrdym boýly, damarlak-damarlak garaklyk başlandy. Bu gutaranda

geçmesi kyn, gür ýylgyn jeňňepelliginiň gyrasyndan girdiler. Munda şagal ýodajyklaram göze ilenok. Yns-jynsnyň aýagy sekmedige meňzeýär. Çolalyk, asudalyk Remezany agany kanagatlandyrdy. Asmandan daglara çalymdaş, bölek-bölek garmtyl bulutlar arkalary agyr ýükli ýaly, adaja süýşüşip barýardylar. Eger-de, şolaryň arasyndan gök asman çüýşäniň döwgüne meňzäp görünmese, jeňňpliň üsti keçe örtülene dönjekdi. daş-töweregiň görnenok.

Remezany aga burnunyň deşiklerini howadan dolduryp, gaýta-gaýta ysyrgandy: «Aý, ýagys ýagjag-a, meňzänok. Bulutlar uzak bir ýerlere ýagyp, göç edip barýarlar öýdýän» diýip, özbaşyna hüňürdedi. Akmaral atyň üstünde irkiljireýär. Ýolagçylaryň ikisem ýadawdy. Endam-janlary owum-owum. Atlary-da surnugypdy. Aýtymrakda düşlediler. Derrewem gaba ýylgynyň düýbünde sümelge gurnadylar. Garbanyp, mazaly demdynç aldylar. Gijäni şu ýerde geçirmegi müwessa bilipdiler. Özlerini dürsänsoňlar, ýene ugradylar. Jeňňel pyçak arka ýukaldy. Şol bada bölek atly zompa ýerden çykan ýaly, hyrra daşlaryna aýlandy.

Akmaral Remezany aganyň ýşaratyna garaşman, göz-açyp ýumasy salyp eglenmezligi ýüregine düwen şekilli, öňe omzady. Goja-da: «Baş gelenini görübereris» diýip, pähimlenene meňzäp, doňda duruberdi. Belki, atlylaryň hiç hili duýduryş bermänligi üçin Akmaralyň hereketlerini oňlandyr. Herhal gylyjynyň sapyny berk gysymlady. Edil gepleşilen ýaly, atlylardanam biri saýlandy. Orta ýolda çaknyşdylar. Öňe, yza süýşdüler. Gylyçlar jarkyldaşdylar.

Söweş atlar öl-suw bolýança şu hörpde gitdi. Şundan soň Akmarala gylytzrak ýara düşdi. Muny saýgaran garry galtaman, aýylganç haýkyrdy-da, atyny debsiläp, gylyjyny syrды. Gahar-gazap oňa hut jahyllykdaky güýç-kuwwatyny gaýtaryp beren şekillidi. Dünýäni unudyp tutluşyga tomaşa edýän beýleki atlylar huşlaryna aýlanyşyp, öňünde kesermäge zordan ýetişdiler. Goja gabawda Akmarala gaňrylyp-gaňrylyp, gözden salanokdy. Nätanyşlar munuň ýoldaşy heläklenäýse, ölenini-ýitenini bilmejekdigini duýdular hem-de hüşgärlenip sakladylar.

Akmaral indi ýadyna düşen ýaly ýa-da çemi geldi. Remezany aganyň hopwly bir tilsimini ulandy. Ol garşydaşynyň bulan gylyjyny ýapyrylyp gysardy-da boş geçirdip, gylyç saldy. Gylyç goşardan düşäýmelidi welin, gylyja degip, beýlekiniňki döwüldi. Akmaral dembermezini galdyryp, hyýrsyz haýkyrdy:

—Aman dileseň, degmäýin!

Garşydaşy aňkarylady. Sebäbi, Akmaralyň şypyrması gaçyp, nogta gara saçlary ýylan ýaly bolup towsuşyp dur. Muny aňşyrdy, ýeňeniň gylawlylygy bilen ýene gygyrdy:

—Bol, çaltrak, dyza çök!

Ýöne garşydaşynyň atlylary daşyna aýlanypdylar. Olaryň arasyndaky Remezan aganyň hoşnut sesi eşidildi:

—Ýeňleniňi boýun almak är kişiniň işidir. Iner ogul, talaby berjaý et!

—Tüf-u - diýip, ol tüýkürindi-de, Akmarala gorky-ürküsiz bakdy:

—Gyzdan asgyn gelemsoň, mendenem Balkan batyr bolarmy? Öldüp, sizem degmäň, bulara.

Ol atlylaryna göz aýlady. Atlylar ýaýdanyşdylar. Akmaralyň gylyçly eli aşak sallandy. Ýigit garaýagyzam bolsa, gelşiklidi. Pälwansypat, her egninde jahyl oturybermeli. Akmaral gylyjy döwürleşse, garşydaşynyň baş bermejekligini şu pursat on iki sünňi bilen syzdy. Tutluşmadyk bolsa, ýaraga dözer ýaly, dældiginem bildi. Ýigidiň mähnet göwresi aşak çökdi, kellesini egdi:

—Gözelligiň önünde baş egýärin.

Remezan aga keýpihon dillendi:

—Maşalla, inerim, maşalla!

Ýigitler wakyrdaşyp gülüşdiler. Akmaralyň bürşen gaşlary ýazylyp, ýylgyrdy. Garpyşygyň soňy allanäme gutardy.

Balkan batyr galyp, atyna mündi-de, Remezan aga garap, şadyýan seslendi:

—Myhmançylyga çagyryas!

Goja loh-lohlap güldi-de, degişme äheňde jogap gaýtardy:

—Gurda myhman barýan goýnuň aklyly niredede?

—Ýerinde. Çüw!

Balkan batyr atyny debsiledi. At aýaklary patyrdaşdylar. Beýlekiler sürrenekleşip yzyna düşdüler. Birhaýukdan soň duldegşir guralan goşa çatmanyň agyz tarapynda atlaryň irişmelerini ýylgyn şahalaryna ildirişdirdiler. Aýmançadan iki işşek getirip şatyr-şutur soýdular. Gapyrgaly bagyr - öýkeni gowruldy. Iýdiler-içdiler. Ýigitleriň içinde göreş tutanam boldy. At ýaryşdylar. Özi-özünden toý şagalaňyna öwürüldi.

Balkan batyr göz astyndan Akmarala ser salyp, Remezan aga sowal berdi:

—Goja, ugur hanjak?

—Ugurmy?!

Az salymyň içinde gumrynyň taýyna ýaly höwrügen Remezhan aga sowal bermegine geň galypmy ýa-da degerli jogap apmaga wagt utjak bolupmy, onuň jümlesini gaýtalap sähindi. Bu beýleräkde oturan Akmaralyňam gulagyna ildi. Ol gaňryldy. Remezhan aga gönülemegi ýüregine düwdi:

—Ganlymyzy gözleýäs.

—Nireden?

Balkan batyryň ýüzi boz-ýaz boldy. Remezhan aga muny duýmady. Ýüzüni keseräk sowup, jogap gaýtardy:

—Etrek ýakalaryndan.

—Hymm... Etrek ýakalaryna iki-üç menzil bardyr. Haýsy taýpa?

—Okly.

—Kän hem gaýratly taýpa diýýärler.

Söhbediň arasy birhowa kesildi. Ýigitleriň daşarda wagyrdaşýan sesleri eşidilýär. Akmaral sarsman, gürrüňe gulak asyp otýr. Ojakda söneňkirlän közler körjümek ýylpyldaşýarlar-da, oçýärler. Ömür paýawlaýar.

Remezhan aga sorady:

—Özüň nireli?

—Balkanly, ýomut.

—Weý, oglan, daşdyr-a, o daglar.

—Daş. Gezdiňmi o ýerlerde?

Ýigidiň goçak gözleri uçganaklap, gozganjyrady. Göbek ganynyň daman, oýnan, haýkyryp at çapan ýerleri ýadyna düşenligi şeksizdi. Ol az pursatlyk bu süýji ýatlamasynyň arasyny şarta üzäýmegiňden heder edýän şekilli, gürrüňdesiniň ýüzüne çekinip seretdi. Şeýle-de:

—Göremok. Bir gezek, öňräk, eşidipdim.

—Haýp, ýaşuly, haýp! Gökleňmi, özüň?

—Juk, kürt.

—Be-ýe...Uzakdanmy?

—Hawa, aýyplaşma, oglum, höwürtgäňden üzňe entäp ýörsün? Garakçymyň?

—Aý, bilemok, men-ä. Şol täwir-ýe bir zat. Käte akylymam düzüw işlänok.

—Akylsyza akyl berjek bolmakdan läheň gara dagy ýonup alyp degirmen ýasamak ýeňildir. Görýän welin, sen akmak däl. Aljyraňňy, pikiriňi çugdumlap, bir nokada gönükdirip bilmeýänligiň gaty ahmal.

—Şeýle, ýaşuly. Bimaksat entäp ýörün.

—Ne döw çaldy seni?

—Aý, neme...

Ýigit oýlanjyrap, sözüni soňlamady.

—Ýüregiňi aç, oglum — diýip, Remezan aga goldaw berip goýberdi.

—Balkan dagynyň güneýinde ýaşaýardym. Güýmenjäm aw awlamak, at çapmak. Balkan töwereginde toýnaklyny baglan ýüwrük bedewim bardy. Bir gezek, howa çigrände Salyh baý ogluny öýerdi. At çapyşygam bar. Ulusy on iki aýlaw. Bo-uw, at bary ýygnanypdyr. Görmäge göz gerek. Märeke-de geldi. O hili uly toý bi ýakynda bolanok. Uly aýlawda on baş atly bolup gitdik. Baýragy bogaz düýe.

On aýlawdan soň, demirgyr at bilen meniňki galdy. Beýlesi maýryldy, maýrylmadygam çydaman, sowuldy. Beýlekem, çyn bedew eken. Käte ol, käte meniňki ozýa. Atlar gara suw derläpdi. Özümiziňem köýnegimiz ölden arkamyza ýelmeşdi. Soňky aýlawda deňleşdik. Bedewler iň soňky güýjüni goýdy. Agyzlary ak köpük. Boýunlary üzülere gelýä. Gamyşgulaklar keýerilgi.

Pellehana golaýlaşanymyzda, märeke uly şowhun turuzdy. Meniňki galmagala galkynardy. Bu gezegem şeýtdi. Güýjüne güýç goşuldy. Bir garyş ozup, baş baýragy aldy. At dagy däl, janawer, duran hazynady. Meni mal-garaly etdi. Adymy arşa göterdi.

Şol gije... Daňa golaý oýanyp daş çykdy. Bu endik bolup galypdy. Bedewim meni görenden bardygyny bildirýän ýaly, gaýta-gaýta kişňardi. Baryp, sypan-sermeň ederdim. Arpasyny bererdim. Bi gezek ses-seda ýok. Düýrügip ylgaşladym. Atahyryň aňyrsyndan bir atly aňry gönükdü. Giç dogan aýyň ysýgyna tanadym. Aýlawda çapyşan demir gyr atly. Ylgap, baryp, atymy görsem, demsiz. Öldürilipdir janawar. Ysgynmydarym gaçdy. Gözlerime ýaş aýlandy. Maňlaýyndan ogşap, sypadym. Teniňiň ýylysam gitmändir. Sähel ir turan bolsam...Wah, arman, arman!.. Şo bada dodagym kepäp, içime ot düşene döndi. Şeýdip, gün dogýança oturypdyryn. Il-gün, baý, gynand-ow.

Içime salyp, hiç kime aýtmadym. Ýogsam, taýpamyň ýigitleri gyrlyşjaklar. Esli gezip, bir gije obadan gürüm-jürüm boldum. Atymyň

gandaryny idäberdim. Soňa-baka onuň bedewem adykdy. Sarsgyny uzaklara ýetdi.

Meniňki ýuwaş-ýuwaş unudyldy. Enesi ýalamadyk bilýän eken... Meniň atymy gümlöse, özüniňkiniň taýsyz boljagyny. Obasy-da, şöhratlandy, taýpasy-da.

Bir gije bardym atahyra, bukulyp, synlap güýmenenimi bilmän galdym. Janawar, süýnüp-sarkyp dur. Elhepus, at bolaýşyňy. Behiştiden çykan hüýrmelegem beýle owadan däl bolsa gerek. Ynha, basym ölmeli ol.

Janawar, del adamyň ysyny alandanmy — nämemi hokrandy. Mundan aňry saklansam, oňarmajagymy bildim. Gylyjymy syrpy, ýokary galdym. Nazarymyz sataşady. Baý-bo, o alma gözleri! Ýazyksyz seredip, aman dileýäne çalymdaş özem. Süňňüm gowşap gitdi. Gollarymyň ysgyny gaçyp, yrandym. Munça azaplardan soň, boş gidibermelimi? Nätmeli?...

Bigaýrat, Balkan! Emýän bäbege meňzeýäň. Sal boýnundan eglenmän.

Şeýdip, berdim özüme gyjydy. Etim gatalyp, gözlerim gan öýdi.

Entirekläp, golaýyna bardym. Gylyç ýalpyldap, depäme galdy. Ak kişñedi. Janawar, soňky pursatda haramzada eýesini kömege çagyrya.

Birden ýyldyrym çaltlygynda başga bir küý aňyma ornady. Atyň deregine eýesini...

Hyrra beýläme öwrülip, öýüni nazarlap ugradym... Atyň kişñemesine çykan bolmaga çemeli, orta ýolda sataşdy. Şobada kellesini egnine salladym. Öwrülip, atyna mündüm-de, çaldym gamçyny. Janawar, tiz wagtdan ýurtdan çykardy. Bäre-bärde durman, togtan ýerim şü. Dogry, öňräk Gürgen derýasynyň ýakalaryndaky jeňñelledik. Azgyn hanyň biri bilen çaknyşdyk. Bu şeýle boldy.

Ol mazlumyň birini nähak öldüripdir. Inisi bizi tapyp, zar-zar aglady. Gitdik. Han atylaryndanam, bizdenem mazaly kemeldi. Azgynyň özi bilen ýekme-ýek söweşe çykdy. Gürläp oturmaýyn, ýaşuly, onuň içgesini boýnuna çoladym. Garaz, şondan soň, bäre tarapa çekildik. Bi, taýlarda-da, aw awlaýas. Kerwen duşsa, paç alýas. Awaranyň durmuşy-da. Ýurdundan gaçanlar, beýlekiler, keýpihonlaram tapylýar, gelip durlar. Esasy güýjümüz saba-da geler. Kerwen aňtamaga gidipdiler.

Balkan söhbedini tamamlady. Remezan aga içini hümetledi. Käte-de, gorsawa bişirilip ýap-ýaňy orta getirilen, çörekelere, haraý isleýän

ýaly, nazar aýlady. Bu ýigide şu bolup ýörşünden başga näme maslahat berip biler? Arman, tapdan düşen çaglarynda sataşdy, ýogsam, kürt daglaryna äkitmeli. Aly hanyň nebereleri bilen kerçeşmeli.

Onuň gursagynda berçigip, gemre baglan ary gaýnap joşdy. Ýerinden gozganyberdi, emma tiz pähimlendi. Heniz bir naçaryň köýüp ýatan ary bar. Belki, güýjüni nirä sarp etjegini bilmän ýören bürgüdi şo ýana gönükdirmelidir?! Onýança, Balkanyň özi seslendi:

—Ýaşuly, adyňyzy bileli.

—»Remezan» diýiber.

—Remezan aga, belki, size goşularys. Delalatymyz ýeter. Başda aýtdym, oklular garadan gaýtmaz diýýärler.

—Taýpadan gan algymyz ýog-a, biziň. Ýeke-täk birini gözlemeli.

—Ol şeýle. Sen garry, olam naçar. Arkaly kişiniň almajak galasy bolmaz. Akyl bermäge çakym ýok. Saldarlap gör özüň.

—Oglum, eýýam saldarladym. Bumatky, oýnum, ýöwselleýämiň-dälmiň, synag.

Balkan çatmany sarsdyraryl güldi. Remezan aga-da, mys-myslady. Akmaral bir ýylgyrdy, soň keşgin aýtdy:

—Remezan aga, arymy özüm alaryn. Kesekä daýanmaýyn.

—Bilýän, gyzym. Her hili ahwalyň ýüze çykmagy ahmal. Şonda, gyssansak, Balkan oglum, dirensin.

Daşarda güpürdi-tabyrdy sesler eşidildi. Ýigitleriň biri gapyda göründi:

—Batyr, oğlanlar, tutuş kerweni getirdiler.

—Nebela, beýle?

—Paç tölemändirler.

—Ýüklerini düşürdiň. Näçe adam?

—Gaýtawul bermek isläpdirler. Oğlanlar üçüsini pürreläpdirler. Bäşisini diri getirdiler.

—Zor saklaw goýuň. Ýelleri gaçyşsyn. Ertir gepleşeris. Ertir Balkan batyryň kerwenbaşa sowaly gysga boldy:

—Pajyňy nä bermediň?

Kerwenbaşy ýüzüni kese-kese sowdy. Asyl gepleşmek islänok. Balkanyň sesi güňleç çykdy:

—Kyrk şallak uruň!

Kerwenbaşynyň ýüzi agardy. Tosunsyramak, tekepbirlik perdesi syryldy. Ony südenekledip beýleräk eltdiler-de, elini-aýagyny daňyp

ýüzin ýatyrdylar. Balkan haýran galyp: «Bu, näme buýsanýarka? Gel, şunuň kerwenini bitewiligine alyp galayyn. Şallakdan soň, gören-eşidenini habar berer, kowup goýbereýin» diýip oýlandy.

Remezhan aga bolsa: «Megerem, gysyk adamdyr. Onsoň ölenini-ýitenini bilmez. Ýöne jan süýjüdir. Kyrk şallakdan soň näderkä?» diýip, içini gepledýärdi. Birden kerwenbaşynyň hemralarynyň biri galpyldap durşuna gygyrdy:

—E-ýeý, Garahan, hötjetligiňi goý-da, berip dyn pajy. Gyrada atyň irişmesiniň ujuny oýnakladýan Akmaralyň elleri birbada hereketlenmän, doňdy. Göwresi titröp gitdi. Ol Balkanyň ýanyna baryp, dişlerinden syzdyryp gepledi:

—Şu adamy az salymlyk ygtyýaryma ber.

Balkan baş atdy. Akmaral kerwenbaşynyň alkymyna bardy:

—El-aýagyny, çözün!

Ýigitler buýrugy çalt berjaý etdiler. Kerwenbaşy ör turdy.

Akmaral özüne basalyk berip oňa ýüzlendi:

—Okly taýpasyndanmy?

—Edil özi. Ezýet çekdireniňizi eşitse, kethudamyz Aba çaňnyzy kakar.

Ol hekgerilip, apaň-apaň basdy. Gözleriniň gyýtagyny gaýta-gaýta Balkana aýlady. Batyr äwmän otyrdy.

Akmaral ýeserlik bilen oňa bat berdi:

—Garahan batyrmy siz?

—Jahylkam kakabaş gezdim. Ýaşym bir çene baranda, täjirlige baş urdum.

—Hymm...Bir çopanam öldüdiňizmi?

Garahan baş yrady. Akmaral wagşy gahar-gazabyny zordan saklap alkymyna dykyldy-da, ýuwaş, emma azymly sorady:

—Şoň...gelnini.. kim öldürdi?

—Özi-özünü.

—Ýalan?!

Akmaralyň aýylganç sesine atlar ürkekledi. Garahanyň gözleri hanasýndan çykarlap, götinjekledi:

—Dur, arwah!

Akmaral onuň bogazyna gylyç çenedi: -Gönüle!!

—Men...men... ony zor-zorladym. Ow-owadandy.

—Gylyç beriň eline!

Göz açyp-ýumasy salymda tutdurdylar. Aňk-taňk bolan Garahan:
—Men zenana el galdyrjak däl — diýip, aýdyp bildi.
—Çalt bol, gurrumsak!! Ganymy aljak men!!
Gylyçlar jarkyldaşdylar. Garahan birki gezek:
—Hununy...hununy...—diýip madyrdady. Akmaral öwrüm berdi-de, tilsim bilen gylyjyny garnyndan sokdy, soňra çykaryp kellesini ýoldy. Säher çagy gany bugarýan gandarynyň kellesine öçli seretdi. Uludan dem aldy.

—Maşalla, balam, maşalla!

Ol Remezan aganyň egnine elini goýmasyndan aýňaldy. Gojanyň gursagyna maňlaýyna berip, birden horkuldap aglady. Remezan aga başyny sypady:

—Goý, gyzym, goý! Hudaýa şükür et, aryňy ýerine saldyň — diýdi.

Balkan buýruk berdi.

—Kelläni horjuna salyň-da, obasyna ýollaň!

Atlara ters müňdürilip goýberilenler Garahanyň birmahalky üsti gömlen ganly işini arçasalar onuň ogullarynyň gizlinlikde gülmeklerinden hederlendilermi-näsemi, garaz, nä sebäpli öldürilenligini aýtmadylar. Diňe kerweniň paç tölemänligi üçin alnyp galnandygyndan dil ýardylar. Belki, baranlar düşünişmän gaýdandyrlar.

-5-

Gar reňk ak atly Abanyň ýanyna geldi:

—Abamy?!

—Hawa.

Garahan täjiri men öldürdim. Gundagdakam galan arymy yzarlap gandarymy tapdym. Özem boýun aldy. Aňtawçylaryň bendi, biziň ýigitlerde. Olaram, kerweniňem alyp gaýt.

Ol jogaba-da garaşman, tarsa yzyna öwrüldi. Aba kelteçe buýruk berdi:

—Yzym bilen!...

Birhaýukdan olar Balkanyň mesgenine bardylar. Ýigitler söhbetleşdiler, göwün açyşdylar. Aýrylyşmaly pursatda bulaşady. Gyrarakda Garahan täjiriň diri galan ogullary pyşyrdadylar, mundan soň, olaryň körpesi at oýnadyp, gylyjyny ýalpyldadyp orta çykdy:

--Agalarymy nä öldürdiňiz? Balkan bada-bat gaýtargysyny berdi.

—Buýrugy amal etmediler. Muňy agzamak gerekmi beri? Ol jeň meýdany. Biriň utup, beýlekiň utularsyň.

—Dädemizi kim öldürdi?

—Men!...

Balkan syçarap ýerinden turdy-da, atyna tarap yöneldi. Remezan aga bilen Akmaral biri-biriniň ýüzüne seredişdiler.

Akmaral baryp, atyna münüp, batyrgaý gepledi:

—Dädeň Garahan täjir bäbekkäm dädemiň nähak ganyna galypdyr. Ejemi özüni asмага mejbur edipdir. Gaýtam men ýene bir kelle almaly. Remezan aganyň töwellasyna gulak asyp, dilimi dişläp, otyrdym. gurrumsak, it ogly, gel bäri gylyçlaşsaň.

Akmaral sözüni soňlap-soňlamanka, Garahan täjiriň körpe ogly, dişlerini gyjap, oňa tarap gaýtdy. Gyzam şeýtdi. Hemmeler doňan ýaly bolup durdular. Diňe Balkan iki-baka gezmeleýärdi.

Täjiriň ogly arlap, ilki gylyç saldy. Akmaral gorandy. Ýekme-ýek söweş esli mahal şeýle hörpde gitdi. Onsoň Akmaral hüjüme geçdi. Ýigit zabun gorandy.

Akmaral birden hüjümini gowşatdy. Ol haýallandyr öydüp çaklan Remezan aga aga ersip gitdi. Balkan gezmelemesini goýdy. Beýlekilerem dem almaýan şekilindediler. Hatda okluly ýigitleriňem gyza nebsi agyrýan görnüşdediler. Täjiriň oglam garşydaşy peselendir hasaplady. Şol sebäpli, hemme güýjüni, gahar-gazabyny toplaý, gylyjyny şuwuldadyp inderdi. Ýöne bu Akmaralyň harby hilegärligi eken. Balkan bilen tutluşandakysy ýaly, birýana pişik çalasynlygynda agyp dikeldi-de, hiç zada galtaşmadyk gylyjynyň ugruna daýanman öňe ümzügen duşmanyň ýeňse çukuryndan çalmaga ýetişdi. Atlylar munuň nähili bolanlygyny göze ilmänsoň aňşyrmadylar. Diňe iki adam. Balkan başyndan geçensoň, Remezan aga-da, öň öwredensoň bildi. Balkan ýylgyrdy. Remezan aga agyr ýüküni düşüren ýaly, uludan dem aldy.

Iliriniň ýerde gana bulaşyp jansyz ýatanlygyny gören agalary ileri omzady. Ýap-ýaňam Akmarala haýpy gelen okluly ýigitlerem şeýtdiler. Balkanyňkylar-da, taýyndylar. Olar batyryň ümüne ýa buýrugyna garaşýardylar.

Remezan aganyň howsalaly sesi eşidildi:

—Aba, oglum, gyrlyşyga ýol berme! Balkan, senem şeýt, oglum!

Aba öňräkden bäri bolup geçen wakalary saldarlaýardy. Rahym ahunyň: «Iki adamy ýaraşdyrmak - sogap» diýýäninem ýadyna saldy. Ýöne ýetişmedi. Garahan täjiriň ogly derrew orta çykaýdy. Indi hasam bulaşjak. Goja dogry aýdýar. Onuň sözi gerek şu mahal.

Aba haýkryp seslendi:

—Oklular, goz-gan-mañ!!

Balkanam deňme-deň gygyrdy:

—Meňkilerem, but-na-mañ!!!

Iki tarapyň-da ýigitleri gowşady. Barybir, ara, sowuklyk düşdi. Oklular müzzermedi.

Aba buýruk berdi:

—Kerweni alyp, ýola düşüň!...

YŞK HESERI

--1--

Aba ölemen awçydy. Özem uçup baryan guşuň gözünden urup bilýän mergendi. Etrek sähralarynda bolsa, aw bol. Keýikler süri-süri. Sülgün, togdary, kākilik, gyzylinjik ýaly guşlaryň mekany. Tilkiniň, şagalyň, möjegiň sesleri gijeler gulagyňdan gidenok. Ylaýta-da, gys aýlary gözüni ýumup kesekleseňem boş geçenok. Etrek ýurdy maýyl bolansoň, uzakdaky sowuk ülkelerden ördek, toklytaý, gaz, durnalar uçup gelýärler. Jagylda-juguldan derýa guş bazaryna döňär. Dogry, häzirki suw gytçylygynda kyparlady. Dag çeşmelerini gözläp gidendirler. Şeýle halda bularyň iň dogumlysy möjek. Olar gündiz yssyda sürenlerinde ýatýarlar, gije şikara çykýarlar. Öri meýdanlaryndan ogşuk-torum tapmasalar, hut ýatakdakylary öldürip, garyn suwlaryny içip gidýän mahallary bolýar.

Obanyň azyk-owkady çözüldi hasap edip gelýän Aba dartgynly pikirlerden saýpallaşmak, göwün açmak üçin şikara ýatarlaýyn gitmegi ýüregine berk düwdi. Daglara gider. Çaldamak-çaldamak aýlaw şah mähnet goçlary göz öňüne getirip, awçy göçgünligi gursagyna sümüldi. Eýeriň üstünde gozganjyrap, süňni ýeňledi. Birden ýadyna Akmaral düşdi: «Päh, owadan-aýt, zalym. Armansyz aryny alabildi. Indi goç ýigitleriň birine garamatyny ataýmaly». Onuň oklulardandygyna buýsandy.

Ol agyz-burnuna düşen çanjagazlary süpürişdirip goýberdi-de, Balkanyň keşbini huşunda aýlady. «Yňdarma, gözsüz batyrlardan bolmaly. Beýle ýigitler bilen almajak galaň bolmaz. Megerem, Akmaralyň taýy şodur». Şunda Aba tisginjiränini bilmän galdy. Ýaltaklap, ýigitlerine göz aýlady. Olar kethudanyň içgepletmesinden bihabardylar. Bu Abany rahatlandyrdy. Sebäbi ýüreginiň teýinde Balkana bolan gizlin gabanjaňlyk köredi. Muny ýigitleriň ýüz-gözünden aňşyrmazlygy ýagşy. Olar Garahan täjiriň ogullarynyň gussasyna duýgudaşlyk bildiren kişi bolup dymýarlar, ýogsam, gylawlylyk, «awy» oňanyň hoşnut göçgünliligi asmana galmaly.

«Akmaral»... Aba misli kalbyna ot düşüp, ony söndürjek bolýan şekilli gursagyny gaýta-gaýta owkalaşdyrdy: «Akmaral...ot-ýalyn, gyz däl, ol. Çabrasa köýdürjek. Bi, niçik, ahwal? Bi, niçik, ahwal? Bi, niçik, gudrat? Öýli-işikli halyna...» Oňly gürleşibem bilmändi. Onda nä? ... Diňe ilkinji sataşanda, perraç kirpikler ýüregine sünjülipdiler. Aba şonda endiräp, tas atdan tüwdürilipdi. Şu wagtkysy şol mahalky «oýnuň» täsiri. Bi, nebela? Ýä «söýgi» diýilýän apatmyka? Ol işsekçer jahyl däl-ä, indi. Ol söýüp öýlenmese-de, derek boýly, mährew, maýa gözli, näzik gelniň ýary. Agyn, Abanyň özüne kybapdaş goşa gumry ýaly perzentleri bar. Kesekä nazar dikmek, gabahatlyga barabar bolmazmy? Dokuzy düzüwligi, rysgally ojagy weýran etmezmi?

Ol bimazalanyp, obanyň garasy görnensoň, şol tarapy nazarlydy. Hümerlenişik gözüne ildi. «Allajanlarym, bi nämäniň toparlanyşygyka?» diýip, bada-bat oýlandy. Şeýdibem, başky pikirlerinden sabady. Birki gezek debsilände, atynyň gorgunlamasy çaltlandy. Ýigitlerem Abanyň yzyna eýerdiler. Olaryň köpüsi: «Urşan-sөгüşen bolaýdymyka?» diýen pikirlenmä ýykgy etdiler. Ýakynlaşyberenlerinde märeke sar sürüsine meňzäp, bäri çozdy.

Aba: «Ganjaryşmadyk bolsalaram ýagşy» diýip, içki tolgunmasyna basalyk bermäge synanyşdy. Ilki garym-gatym bolşup ýigdekçedir çagalar geldiler:

—Aba däde, geldi, gözün aýdyň!

—Kerwen geldi!

—Azygymyz bolar-eý!

Biri-birini gujaklap, bökjekleşip, jagylda-juguldylar. «Bular kerweniň, biziň sag-aman gelenimize begenip, yňpdyrlar» diýen Aba obanyň içine aralaşanda ýedi-sekiz del atla gözi düşdi. Gyrada

hatarlanyşyp duran ýaşululara salam berdi. Olar biragyzdan «Waleýkimessalam» diýip jogap berdiler. Aba ýeke-ýekeden görşüp çykdy:

—Eýgilikmi?

Ol gözleriniň gyýtagyny atylara aýlap goýberdi. Hemmeler Rahym ahunyň hamy ýuka akjymak ýüzüne äňetdiler. Aba şol tarapa gaňryldy.

—Eýgilikmi, ahun aga?

—Aý...Esenmeňliň dogmasy gyz alyp gaçyp, getirdi.

—Nireden?

—Goňjy Eýmir obasyndan.

—Bütüki, atlylar näme?

—Esenmeňliň galyňy tölemäge gurby çatmady. Ýogsam, iki tarapy ylalaşdyrdyk. Syrgynymyz dowar-beýleki tölemäge goltgy-da berdi. Bular gudamyzyň garyndaşlary. «Goňşuçylykda äsgermän, basgyladyňyz. Onsoň galyňy ýokary salýas» diýşip durlar. Şerigatda bularyňky nädürs. Juwanlar meýilli bolup, razylaşsalar az-owlak süýt haky bermeli. Ýöne ata-enäňem göwnüni görmeli. Esenmeňlä özüň belet, eli ýuka. Gelnimizi yzyna äkitjekler, oglum. Daýanyňam tapylmady.

—Talaplary näme?

—Tanaly sygyr.

—Ýene?

—Ýenemi?...

Goja kürtdürdi. —Iş maly üçin baş keşer erkek. Ony özüm berjek. Zekata getiripdiler. Sygrym welin, ýok.

—Hymm...

Aba çetde duran bir ýetginjegi elini salgap çagyrdy: —Gel, bări!

Ol ylgaşlap, alkyma golaý sägindi.

—Derýanyň ýakasynda biziň sygrymyz bardyr. Tanaýaňmy?

Ýigdekçe başyny aşak saldy. Aba ýalňyşmazlygy üçin salgyny berdi:

Tutar gulagynyň ujy alyk, ala-mula läheň sygyrdyr. Ynha at, basym kow-da, getir!

Ýigdekçe Abanyň irişmesini uzadanyna mähetdel kakyp aldy-da, pişik çakganlygynda eýeriň üstüne gonup, gaýra tarapa ýüzin saldy. Aba Rahym ahuna ýüzlendi:

—Toý sähedi bellendimi?

—Birigün.

—Be...ýe

Aba ýüzüni sallady. Ahun bilesigelijilikli sorady:

—Näme ýaýdandyň, oglum?

Aba onuň gulagyna pyşyrdap diýen ýaly zatlar aýdyşdyrды. Rahym ahun gaşlaryny бүрүşdirip kesgin gepledi:

—Тоý-ýas ata-baba gelýän iki akym. Gabatlaşypдыr. Ertir Garahan täjirlerden тоýы geçirmäge rugsat sorаýарыs. Göwnemeseler, тоý сähedini yza süýşүreris.

Ol soňra ýaşululara tarap öwrüldi:

Adamlar, hemmäňiz Garahan täjirlere barmaly. Bolmaz iş ýüze çыкypдыр.

Özi öňi bilen Garahan täjiriň syrgynyna ugrady. Sowuk habara aňk-taňk bolan adamlar ses-üýsüz onuň yzyna düşdüler.

Gije ýassy çemesi Rahym ahun Abanyň öýüne geldi. Bular önem biri-biriniňkä gürrüňçilige барардылар. Okymyş gojanyň pähimli söhbedini diňlemek Aba aýratyn şirin lezzet bererdi. Ahun bu gezek kelteçe gepledi:

—Aba jan, oglum, Astrabat häkimi täzelenipdir. Tizden-tiz sowgat-salamly şoňa barmaly. Beýleki hanlaryň, kethudalaryň eýýäm ýola düşen bolmaklaram ahmal. Häzir ýadansyň dynjyňy al. Тоý-ýасы özүмиз sowarys.

Ol basym çыкyp gitdi. Etrek-Gürgen boýlarynda ýаşаýаn türkmenler atagzynyň gysajynda ýаşаýардылар. Bir tarapdan, gyzyлbaşлар höмүrowanlyk etse, beýleki tarapdan, Horezm hanlygy ejir çekdirýärdi. Rahym ahunyň ýaş Aba beren maslahaty demi daş ýарыаn höмүrowanyň biriniň damaryny gowşatmak üçindi. Muňa Aba aňryýаны bilen düşündi. Ýöne nıjezar beýdip towşan ýаşаýшыnda gezjek? Ölseñem, gurt kimin darkaş gurmak oňaýly bolmazmy? Bu meýil ýyldyrym çaltlygynda serine gelip-geçdi. Nägileligini bildirmek üçin, yüz-gözünü sowuklatdy. Ýöne diñe okly таýпасында дәл, eýsem, бүтін Söýünhanda ylymdar-pähimdarlygy bilen adygan gojanyň teklibine birbada niçik garşы çыкyp biler? Täk okly таýпасындан wekil barmasa, gyraklanmazlarmy? Şol sebäplem, gojanyň yüzüne durup bilmedi. Geplemedi. Ýol şаýыны tutmak üçin pikir öwürdi.

Akmaral güýzüň siňňitli ýagýan ýagşynyň ýakymly şabyrdy sesine gulak asyp, mahal-mahal eýlä-beýlä agdarylýar. Külbäniň beýleki böwründe Remezan aga dünýeden habarsyz hor çekip ýatyr. Gyzyň gojanyň ukusyna gözi, gitmänem duranok: «Wah, şeýdip dünýäni bilmän, ýatsaňdyň» diýip göwün ýüwürtdi. Bolanok. Basym, Balkanyň dagy ýörite wagt bilmek üçin saklaýan gyzyлкекеç horazlary gygyryşybam başlar. Ýöne ol nämä bimazalanýar? Gündizem pikir derýasyna gark bolanyny duýman galýar. Hernä muny Remezan aga bilmese ýagşy. Bu ahwaly gojadan gizlemek ogurlygyňy perdelemek bilen barabar. Herhal, aýdyp bilmez. Özem mese-mälim horlandy. Reňki güýz heseri uran bägüle meňzäp saraldy. Terje ýaňaklary myssardy. Bu haly gojanyň aňşyrmazlygy mümkin däl. Birki günlükde-hä, ýiti-ýiti äňetdi-de, sesini çykarmady. Belki, özüniň dil açaryna garaşýandyr. Goja sabyr-takatly kişi.

Eýsem ony otdan alyp suwa, suwdan alyp oda oklaýan elhenç ahwal näme?

Gyz ýene beýlesine öwrüldi. Gözlerini ýumdy. Bolanok. Ýogsam onda arman galmady. Aryny ýerine saldy. Özüne ömürlik ýanyoldaşam tapyljak. Görmegeý hem ýigitleriň naýbaşy Balkanyň otlukly nazaryndan gaça durýar. Ýigit kemi ýok onuň. Şeýle garadangaýtmaz kişi gyz ýüregini gozgap bilenok. Akmaral oňa imrinjegem boldy. Paşanok. Ýigrenibem baranok. Ýigitleriň içinde ýene biri... uzagrakdan saýgardy, otlukly nazar dikdi. Ýöne ol tiz ýüzüni sowup, ýoldaşlarynyň arkasyna duwlandy. Göwnüne bolmasa, ony bir ýerde öň görenine meňzetdi. Esli mahal ýadyna salmak isläp, oýlanybrak gezdi, soňra tiz unutdy. Gaýdyp pikirlenmedem. Olam göze ilip durmady.

Gyzyň kalbynda pitne döreden ýigit Abady. Özem, şo-ol, ilki sataşanda. Onuň maşgalalylygam belli. Şonda-da...oňaranok. Küyünden çykaryp bilenok. Synanyşýaram. Diňe öz göwnüni aldany galýar. Bi, näme boldugy?

Akmaral eliniň birini ýaňagyna söýget edindi. Eýsem, bi näme boldugy? Söýgümi?

Ol bu sözi ilkinji gezek baý ogly Batmandan eşidipdi. Şol mahal kän pitiwa bermändi. Bu söz, gör, nähili, elhenç hem şirin eken?! Onuň kalbynyň bir ýerlerinde zenanlara mahsus ýüregi ýukalykdan Batmana indi rehimdarlyk döredi: «Haý, neresse»... diýip, pyşyrdanyny bilmän

galdy. Muňa ukusyna sak Remezhan aga ýalpa gözlerini açdy. Gaýta-gaýta pallady, onsoň, Akmarala nazaryny aýlady:

—Ýagyş henizem ýagýar. Nesip etse, ýer güýzär. Il-günüň maňlaýyndan dirär.

Goja säginip, sözünü soňlady: —Ýene, uklamansyň-ow, gyzym?

Akmaralyň ýañaklary gyzdy. Ogurlygyň üstünde tutulanyň ahwalyny başdan geçirdi. Goja öňem onuň kämahal uklamaýanyny bilýän eken.

Akmaral sesini çykarmady. Daňa golaý ýagyş diňdi. Gyz höwründen tazygan jerene döndi, ýöne ymyzgandy.

—Gyzym, saňa gelen bela-beter aýylganç. Muhabbetden gan hem gül ysy gelýändir — diýip, Remezhan aga ertir Balkanyň ýigitleri daga-düze pytrap, ikiçäk galanlarynda aýdyp otyrды.

—Seniň menden başga syr alyp, syr berişjegiň ýok şumat. Muhabbet belasynda birem, howlukmaçlyga ýol berme. Pähimlen. Pähimlenmekden zyýan çekmersiň.

Ikisem birhowa dymdylar. Birden, atyň kişňeýän sesi eşidildi. Bu özleriniňki dälди. Şol sebäpli, dilleşen ýaly, deň gopup, daşary çykdylar. Ho-ol, uzakrakdan bir atlynyň ýüzin salyp barýanyny gördüler. Ol basym ýylgyn jeňňelligine urdy. Remezhan aga bilen Akmaral biri-biriniň ýüzüne geňirgenişip seretdiler.

Gün çyraýly şöhlesini meýdana ýaýradypdy. Şahalarda bulduraşýan ak damjalar üzlüp-üzlüp gaçarly görünýärdi. Gurak toprak öljeräp ýatyrды. Niredendir bir ýerlerden gelyän bozaganyň melul ediji ysy gaňşyrawugyňa dykylýardy. Durlanan asmanda übtük bulut görünmän, diňe mollatorgaýyň biri, hamala, bulary busup külbede oturmakdan gezelenje çagyryan ýaly, çyr-çytrak saýraýardy.

Olar süňni ýeňillik duýdular. Dogrudanam, busulmak, owadanlanan güýzüň bu mahalynda janyňa kast etjek bolmak bilen barabardy. Ikisem ses-sedasyz deňme-deň atlaryna atlanyp, aýagaldygyna çapdylar. Çay içim salymda külbeleriň garasy ýitdi. Atlar çygjardylar... Gapdalda sübseguýruk tilki göründi-de, ökjäni göterdi. «Gy-ýuw!» edip, Akmaral şol bada onuň söbüğine düşdi. Ygally, şorumtyk ýere aralaşan at öz güýjünde doly çapyp bilenokdy. Patyrдыk-patyrдыklyp, palçyk syçradýardy. Aw göçgünliligi kalbyna sümlen eýesi bolsa gyssap janyňy alyp barýardy. Şu sebäpli, öňündäki gaçyp barýan jandarjyga ýigrenç dörän şekilli at az-kem daýandy. Dura-bara ara ýygjamlandy. Tilki şol

barmana jeñňellige urdy. Akmaralam galmady. Şeýdip, ýoňsuz kowalaşdy. Tilki ahyry gözden ýitdi. Ol yzyna öwrüldi. Hilegärjigi peýkam bilen tükgerdip bilýärdi. Ýöne keýpine, awçy göçgünliligini uzaltmak isläp, degmedi.

Öňünde atly keserdi. ýüzi-ýüzüne düşüp, tisingjiredi:

—Hiý-ih!...

—Hawa, bi, men...

Batman arkaýyn jogap berip, ýylgymaga synandy. Şonda ýaňaklary çukanaklap, ýüz keşbi ejirli göründi. Oýturaklady:

—Oslamadyňmy?

Akmaral dymdy. Batman çarpaýa galan atynyň jylawuny çekip köşeşdirdi:

—Akmaral, söýgi derdi ýowuz eken. Hernäçe unutjak boldum. Eger-eger bolanok.

—Niçik tapdyň?

Gyz bu goşa sözün agzyndan çykanyny bilmän galdy. Şol sebäpli, ökünýän ýaly, dodaklaryna barmagyny goýdy. Bu tersine, ýigidi galkyndyrdy:

—Garahan täjirden ar alşyň Etrek sähralaryndan daglara ýaň saldy. Eşdenimden, yzarladym gaýdyberdim. Indem, çolalyk aňtap, ogry syrtlan ýaly garawullap ýörün. Siziňkilere goşulmagy oňardym.

Akmaral şo-ol, otlukly nazar salanyň Batmanlygyny ýyldyrym çaltlygynda serinde aýlady. Häki atyny ýüzin salyp gideniň-de şüdügi şübhesizdi. Ol hopugyp, suwa gark bolup barýanyňky ýaly, gepledi:

—Men...şonda...jogabyňy beripdim-ä.

—Bu, dogry. Aýtdym-a, söýgi derdi ýowuz eken. Wagt geçdi. Belki, doň ýüregiň erändir?

—Juk, öňki jogabym.

—Beýitme, Akmaral, men garyby köýdürme!

Gyz atyny debsiledi. «Akmaral, Akmaral-how» diýip, Remezan aganyň-da, gygyrýan sesi eşidildi.

Batman hyrçyny dişläp galdy.

Akmaral Batmany göreninden, kän mahal geçmänkä, şagal ýodajygyndan täk özi pikire çümüp gelýärkä, ýene bir atly ýolunda keserdi. Ol başyny galdyrdy. Şeýle bir tolgunmady. Sebäbi bu pursat irdegiçe bolaýmalydy. Her hal, ýüregi alas-gopaslandy. Ýaňaklary çalaja gyrgyzylandy.

Bu Balkandy:

—Akmaral...Ol bimaksat ellerini owkalaşdyrdy:

—Ýüz duşmana ýeke özüm garşy çykyp, söweşip biljek. Emma şumat garşyňa... Niçik aýtjagymam bilemok, aýdylýanynam. Ýöne meni telbe etdiň.

Gyz atyny sowup, ugrabermek isledi. Balkan gabalap, atdan düşdi:

—Ynan, ýüregim arkajyň ak gary kimin tämiz, gara niýetim ýok. Birdem saklan, diňle.

Ol läheň göwresini aşak goýberdi. Çöke düşüp, Akmaralyň atynyň üzeňnäsinden ýapyşdy:

—Giň jahan dar maňa, jeren gözlim. Hem o dünýä, hem bu dünýäm meniň. Şirin muhabbetim...

Akmaral atyny çalaja debisledi. Balkanyň eli üzeňnäsinden sypyp, sözüniň arasy kesildi. Gyz ýigide bakdy. Balkanyň syratly, uly göwresiniň çugdumlananyňa, naýynjar keşbine haýpy geldi. Pyşyrdap gepledi:

—Tur, oylan, beýtme!

Balkan galyp, entirekledi. Dyzlarynyň ysgyny gaçansoň, Akmaralyň atyny söýgetlendi. Uzak ýerden ylgaý gelen ýaly, haşlap dem aldy. Ýazykly çaga kimin, başyny galdyryp bilmedi. Şu aralykda Akmaral oýlanyp bildi: «Bi, Nähili, bolýa? Batman, Balkan meni söýýä. Men welin...Abany. Ýok, söýgi — bu elhenç dert. Girdap-ýuwardhamy, apatmy? Haýsysy?...Wah, Balkan, ýigidiň güli, sen. Arman, imrigibem bilemok. Nädeýin men! Şormaňlaý bolmagymam ahmal. Göwnümiň tersine-de, gidip biljek däl. Bi, neressä, taýyňy başga ýerden gözle diýeyin».

Ol ýüregine daş baglap, Balkana nazar aýlady. Balkan söýgüsini ret edäýseň, ýyldyrym urana dönjek şekillidi. Gyz kalbyna rehimdarlyk indi. Gowşap, saklandy. Birdenem: «Çüw, janawer!» diýip, jylawy silkip goýberdi. At segräp, ugruny düzdi. Akmaral gür ýylgynyň şahalarynyň arasyndan jyklap duran Batmanyň öňýajagazyndan geçse-de, görmedi. Arany açdy.

Hemişe Akmaraly aňtap gezyňan Batman, Balkan onuň atyna söýgetlenip durka gördi. Gyz onuň söýgüsini iki ýola açyk ret etse-de, tamasyny üzmändi. Şol sebäpli, Akmaraly irde-giçde böwrüne geçirerin öýdýärdi. Ikiçäk gören pursadynda welin, gabanjaňlyk ody gursagyny çirkizdi. Süňnini saklabilmän, gagşady. Ar almak hyjuwy depesine urup,

gözi ýer görmedi. Haçan-da, Balkan güňe dönüp, atyna münüp gorgunladyp ugraberende sary ýaýyny oňa öwürdi. Ýöne wagşy gahar-gazapdanmy ýa-da batyr serdary atjak bolmagyň ýeňil-ýelpaý däldigindenmi, elleri saňnyldady. Barybir, peýkam ýaýdan syppy. Ok Balkana degmän, aty ýürekledi. Janawar ýüzin ýykyldy. Batman jeňňellige sümdi.

Seňselän Balkan birhapýukdan gözlerini açdy. Atyň aşagynda galan aýagynyň birini zordan aýyrady. Atyna naýynjar seretdi. Endamy buza dönen janawar dem-düýtsüzdi. Balkan birbada dyzçanagyndaky ýiti agyryny unutdy. Atynyň başyny sylanda, okara ýaly goçak gözlerinden şorumtyk, gyzyn ýaş paýrady: «Wah, atymyň däl-de, öz janymy almaly ahyry!» diýip samranyny duýman galdy. Emma boljak iş eýýam bolupdy. Oňa etjek alajyň ýok.

Balkan ýokary turmaga meýillendi. Başarmady. Ýüregi hut üzülerläp gitdi. Agyra çydaman, gygyrmazlyk üçin, dodagyny gan öýdürere getirip, dişledi. Töweregine ýaltaklady. Görmän, madyrdaşyp geçip barýan bölek atlysyna gara galdyryp, haýkyrdy. Olar yňyp gaýtdylar.

Balkany getirenlerinde, Remezan aga külbesindedi. Ýanynda Akmaralam bar. Ol Balkanyň öňküsindenem beter garaörtlenen ejirli ýüzüni görende:

—Eýgilikmi, oğlanlar? — diýip, laňňa ýokary galdy. Arkan ýatyrylan Balkanyň golaýyna bardy. Ýigitler sulhdular. Dymşyp, gojanyň sowalyna jogap gaýtarman, batyra ähetdiler. Balkan yzadan gaşlaryny çytyp:

—Atdan ýykyldym — diýip, kelteçe aýtdy.

Remezan aga balagy çermäp dyzdan geçirdi. Gök-nil bolan damarlara seredip, sypaň-sermeň etdi-de, özbaşyna hüňürdedi:

—Weý, oğlan, ýykylyr ýaly, at baş bilmeýän, özüňem gögele däl. Ýa-da aýagy kürüme didäýdimikä?

Ýigitler böwedi açylan sile döndüler. Wagyrdy sesi asmana galdy. Ilki murtlarynyň uçlary çowluja biri dillendi:

—Ýykylymandyr, atypdyrlar.

Remezan aga-da, Akmaral-da bir müddetde oňa bakdylar. Goja günleç seslendi:

—Aý, goýa?!

Soňra Balkanyň ýüzüni nazarlady:

—Şeýlemi , oglum?

Ol baş yrady. Remezan aga oýurganyp aýtdy:

—Dönüklük — açyk duşmandan howpludyr. Sebäbi, ol ýeňsäňden atýar. Megerem, ýagy uzak ýol söküp gelen däldir. Içinizdedir. Beýle bolsa, ýeňilmezek goşunam ýeňler.

Goja ýene agyryly dyzy sypalaşdyrdy-sypalaşdyrdy-da, silkibräk, birden çekip goýberdi. Balkan «Wah» etmäge ýetişmäňkä, hütürdi eşidildi. Çykan dyz ýerine girdi. Balkanyň ýüregi buza döndi. Dar külbe giňedi:

—Eliň-ýüzüň dert görmesin, Remezan aga!

Ol welin ýigitleriň birine tabşyryk berdi:

—Towugyň ýumurtgasynyň sarysyny çalaýsaň, yzasyny tiz aýrardy. Bu ýerlerde ony nireden tapjak! Git-de, gamyş getir.

Gamyş gözläp, uzaga gitmeli däldi. Oýtumda, derýa ýakalarynda boldy. Mähetdel etmän, äkeldiler. Remezan aga onuň birini saýlap, alyp, dikligine iki ýardy. Bir garyş çeninde kesişdirip, dyzyň daşyna sünneläp goýuşdyrdy-da, sarady. Yanynda, dikelende daýanmak üçin, goşar ýogynlygynda taýak goýdy:

—Birki gün gozganmasaň, tiz gutularsyň — diýibem tabşyrdy.

Ýigitler derrew gökleň ilinden gelen Batmanyň ýokdugyny gördüler. Ýer ýykyp gözledilerem, tapmadylar. Olaryň bir bölegi daňa golaý geldi. Aljyraňňy ýüzleri, gaharlydy. Sesleri külbeleri sarsdyryp, ýerinden göçüräýjek bolýardy:

—Gökleňlere çozalyň?

—Öýlerine ot berip, ýumrallyň!

—Erkek göbeklisini gyralyň!

—Şeýdeliň! Häzirikçe serdarymyz Akmaral bolsun! Özem beletdir, o ýerlere!

—Akmaral, Akmaral-how, daşary çyk, tiz bol!

Akmaraldyr Balkan Remezan aga seretdiler. Goja sakgalyny daraklap, pähimlenýärdi. Ol ahyry agraslyk bilen başyny galdyryp, gysga gepledi:

—Ýigitler, ýuregiňizi ele alybermäň. Gökleň iliniň günäsi ýok. Nätkjek, gül meýdanynda demirtikenem gögerýär.

Akmaral ýeňillik bilen dem aldy. Batman ýoklugy bilenden bäri oňaysyz haldady. Bu ýowuzlygyň sebäpkäriniň özüligini boýun alasy gelenokdy. Islese-islemese-de, dogry çaklamany saýlady:

«Gabaňjaňlygyň işi bi...» Onsoň beter kibiti gysyldy. Daşyna-da çykarabilmedi. Hökümsiz jeza çekýäne meňzedi. Herhal, Remezan aganyň ýaňky sözlerinden soň, näme üçindir, teselli tapdy. Ýigitlerem ýuwaş-yuwaşdan köşeşdiler.

On-onki gün geçdi. Remezan aganyň hasabyndan Balkan saýhallyrak ýöräp gidibermelidi. Ol gün içinde taýaga söýenip, birki gezek daş çykýar. Ýogsam, içini hümedip ýatyr. Reňki sargylyt kakyp ugrady. gürleşmegem hylalla. Ýüzünem keseräk sowýar. «Aý, ýok, ýigidiň başga güýçli derdi bar. Ýa o gökleň ýigidiniň şeýdip gidenini içine salýarmyka? Belki, atynyň ölenine aýňalýan dälidir? Ol, janawar, dünýede bir taýsyz atdy. Äläýt, öz-ä, derdi elhenç şunuň».

—Balkan, inerim, saňa näme bolýa? Dyzyň sagalmaly şumada sen. Ýigit sarsmady. Ýaşuly ileri -ileri omzady:

—Aýt, oglum, belki, nepim deger. Içini gowzatsaňam, yüküň ýeňlär. Ýogsam saralyp, solup, gözden ýitip barýaň. Ýigitleriňem göwni çökgünleşýä.

Balkan ah çekdi. Remezan aganyň ini jümşüldedi. Şol bada, hälki pikirleriniň hiç haýsy dældigini köpi gören garry aňşyrdy-da, kesgitli gepledi:

—Derdi-belaňy paýlaşaýyn, inerim.

Balkan mundan aňry saklanmagy oňarmady. Dikeçlenip, uçlybrak başlady:

—Remezan aga... bi dert... bi dert, çekerden çökder.

—Aýdyber, oglum!

—E-e-e...sen, Akmarala söz aýdyp bersene!

—A-a, ilki özüň taryna kakyp görmediňmi?

—Wah, gördüm-le.

—Göwnemedimi?

—Jogap bermedi.

—Onda, çemini tapyp, aýdyp göreýin.

Balkan ýokary turanyny bilmän galdy.

—3—

Aba Astrabadyň täze dikmesi Keçel Şahberdi soltana sowgat üçin on tohum baýtal bilen iki sany uçganaklap duran igdiş at alyp barýardy. Atly-ýaragly baş ýigit hyzmatyndady. Gürgen derýasynyň ýakalaryna

aralaşanlarynda öňde uly bolmadyk iki syrgyn göründi. Ortada gaýda-gaýmalaşyk. Gylýallary güýzän çaýyrlyga ýaýratdylar. Biri ýanynda galyp, beýlesi şol tarapa eňdi.

Bärden at daljykdyryp baranlarynda, bir müddet saklanyp, ser saldylar. Aýal-ehtat, oğlan-uşak, uly adamlar garym-gatymdy. Söğüşýän, ýakalaşyp duranlar bar. Elleri taýakly, ýabanyň ujuna gyrkylyk daňanlar çeträkke çemelenişip durlar.

Aba bularyň galmagalyndan baş alyp çykyp bilmedi. Özlerine ýa gözleri düşenok, ýa-da pitwa berenoklar. Ol gylkyjaklap, galawutly gygyrdy:

—A-dam-lar, gulak asyň!

Märeke oňa tarap seretdi. Del atlylary görüp müýnürgeşdiler. Sesleri tapba kesildi:

—Bes ediň-ň!!

Ýaşulynyň biri ýempäp golaýyna geldi:

—Beg ýigit, amanlykmy?

Onuň sakgaly titir-titir edýärdi. Ýüzem ganjaryp dur.

—Essalawmaleýkim, ýaşuly!

Aba atdan düşüp görüşi. Märeke harasat gopup, diňene dönüpdü. Hiç kimden ses-seda çykanok. Ýaşulynyňam ýüzi az-kem durlandy. Sesi has ýumşaksy çykdy:

—Gonagmyz bol, beg ýigit!

—Ýagşy. Kethudaňyz barmy?

—Obada ýok şumat.

—Galmagalyňyz näme?

—Aý...

Ýaşuly başyny aşak saldy. Aba gop berdi:

—Bolsa-da, bir emmasy bardyr?

—Her syrgynyň dogmalary üýşüp, iki taraplaýyn iti uruşdyrypdyrlar.

—Ýeri, onsoň?

—Biri asgynlanda, beýlekini urupdyrlar. Itleri urlan tarapam olaryňkyny ýenjipdir. Şeýdip, möwjäp gitdiberipdir. Syrgynda bir item galmady. Tükel öldürdiler. Indem, seň sesiňe saklandylar, ýogsam gyrlyşýardylar.

Aba geňirgänligini gizlejegem bolmady:

—Be-ýe...

Soňra märekä ýüzlendi:

—Öýli-öýňüze dargaň!

Märeke tolgunyp, üşerilişdi. Ýöne hiç kim butnamady. Goja dillendi:

—Myhman töwellasyny alyň, adamlar!

Märeke ýuwaş-ýuwaşdan dargady. Goja bilen ikiçäk galan Aba:

—Eýýam, şeýdip, aralaýmazlarmy, ýaşuly?! — diýdi. Goja ýazykly halda başyny aşak egdi, ýöne jogaby başga täwüreräk berdi:

—O mahal dil düşündirip boljak däl. Bummat, garaz, myhman sarpaňy sakladylarmy nämemi...

Aba syçrap, atyna mündi. Goja çynlakaý aýtdy:

—Gonagymyz bol-da, beg ýigit!

—Howlukmaç, purýja az, ýaşuly. Ýeneki bir sapar. Aba atynyň başyny yza öwrüp, gönükdi. Sähel gidende, ýaşuly gygyrdy:

—Adyň näm-ow, beg ýigit!

—Aba.

—E-e-e...Aba diýdiňmi?

Ol baş yrady:

—Taňryýalkasyn, oglum-ow!

Çaň-tozan eýýam atlylary gabalapdy. Goja tä olar çöňňelen gözlerinden ýitýänçä, elini kölegeledip, serede-serede galdy.

Aba dagy şol gün Gürgen derýasynyň olumyndan geçdiler. Bu ýanyň sähralary çyglydy. Samana öwrülen dyz boýy otlar öl-myžžyk bolup, gyşarylyşyp-gyşarylyşyp ýatylar. Özlerem ter. Gürgenlilerde: «Tohumyňy ýere sep-de, orak mahaly geläý» diýen pähim bardy. Öküzlimi, erkeklimi güýzlük ak ekin ekmek üçin ýer sürüp ýörenler duşyardylar. Ýolagçylar öňküleri ýaly, bu gezegem oba barman, ýolda goş ýazdyryp, düşlediler. Guş-gumrular ören çeninde ugradylar. Guşluk mahaly bir türkmen obasynyň deňinden geçip barýarkalar, ýene bir wakanyň şaýady boldular:

Obanyň çetinde märeke üşüp durdy. Ortada biri mal ýaly nogtalanyp, gazyga dakylgy, güýlup ýatyr.

Aba haýkyryp salam berdi. Ýaşulular: «Waleýkim essalam, düşüber, begzada!» diýişdiler. Işsekçer jahylyň biri ylgaşlap, gelip, at tutdy. Türkmenlere mahsus uzak mahallap aman-esenlik soraşdylar. Ýöne ýaşululara çenli, ýüzleri salyk, sulhdular. Aba oňaýsyz ýagdaýa düşdi. Şeýle-de bolsa, wakadan gan ysynyň gelýänligini aňlap:

—Aýyplaşmaň, adamlar, bu nä boluş?—diýdi.

Hemmesiniň deregine Rahym ahuna çalymdaş inçebiçüw, uzynak goja jogap berdi:

—Bolmasyz iş gopdy. Sen çözerden çökder.

—Be-ýe-ýe...Sebäpsiz çöpbaş-a, gymyldamaz.

—Ýöne-möne kişi dældigiňi at-ýaragyň, bezemen durkuň aýdyp dur. Emma, gaýtalaýan, senden agyr, oglum, bi.

—Myhman hatyramyz bardyr, ýaşuly.

—Ol-a, şeýle weli...Ata-hoja, ahun-işanyň töwellasyny alman durlar.

—Düwün çözerden çiniş-dä.

—Hawa. Bolan iş şeýle. Bi, ýigit biziň taýpamyzdan. Gawun saklardy. Şu obanyň ýigdekçesiniň biri gije ogurlyga barýar. Bary-ýogy alanam iki gawun. Sakçy oýanyp «Dur, ho-ow!» diýip üç gezek gygyrýar. Saklanmansoň, atyp goýberýär. Wah, oglan başyňa döneyin. Iki gawuny dagy sorasaňam berýärler-ä. Ol ölýär. Sakçy sorap-idäp, daňa golaý öýlerine getirýär. Bizem, aşy-suwy berlensoň, mertlik edip, gapylarynda nogtalap dakdyk. Dädesi, garyndaşlary öldürip, ar almak isleýärler. Obamyzam goňşy. Garynja gatnawly özlerem. Indi o zatlar galyp, agzalalyk dörejek.

—Hanyňyz nirede?

—Astrabada gitdi, soltan täzelenipdir, gutlajak diýip.

—Hymm...Huna ylalaşmadylarmy?

Goja gaýtargy bermänkä, öýden dykyz göwreli biri çykyp azymly gepläp, köweldi:

—Näm-aýt, Taňry soragçysymy sen! Ýeňsäni el ýaly et, tizräk!

Duranlar, ýigitler onuň ýüzüne bakdylar. Abanyň reňki agaryp, gözleriniň damarlary inçejik gyzyň çyglyma öwrüldi. Gylyjynyň sapyny şatyrdadyp gysymlady. Ýigitleri çala ýşarat bolsa, ýaňkynyň kellesini togalamak üçin, galkyjakladylar. Köwek öwzaýyň bozuklygyny görüp, götinjekledi. Uzynak goja howsalaly aýtdy:

—Begzada ýigit, deň bolma onuň bilen. O taýagyň ne başy, ne-de soňy. Aý, bir, köwegräk kişi-dä.

«Häýt, eşşegataly, arman ýeri däl-dä. Beýtsem, gaş düzetjek bolup, göz çykarana meňzejek. Aý,bolýa-da. Her obanyň öz saňsary bolar diýerdi Rahym ahun» diýip, içinden oýlanan Aba tiz akylına aýlandy. Öe girdi. Ojagyň gaýra çetinde orta ýaşan hortaň kişi maňlaýyny ýere

degrerläp-degrerläp ýatyrdy. Uzynak goja-da içeri girdi. Aba oňa aýat okatdyrды. Öý eýesiniň hal-ahwalyny sorasdyryp, gynanç bildirdi:

—Men-ä, ýolagçy myhman.Tötänden geldim. Kalbyňa sowuk gar ýagyp, Hudaý kuwwat bersin! Beýle halda gaýratlylyk, giňgöwünlilik gerek. Bu zatlar aýdylandyr. Bolmasyz iş bolupdyr. Nätjek, Hudaý işidir. Ata, hojanyň töwellasyny almazlygam «ýagşy däl» diýerdi biziň Rahym ahunymyz.

Ahunýň adyny eşidende öý eýesi başyny galdyrdy:

—Okly taýpasyndanmy?

—Hawa.

—Be-ýe...Ejem okly taýpasyndandy.

—Onda daýýň men.

Aba az-kem ileri omzady. İçeri adamdan doldy. Orta saçak ýazyldy. Howa täzelendi. Uzynak goja gürrüňe at goşdy:

—Rahym ahun guratmy!

—Sag-salamat, il derdine ýarap, gezip ýör. Tanaýaňyzmy?

—Öňräk Astrabada geçip barýarka, bir gije myhman bolupdy. Gaty okumyş eken.

Aba öý eýesi bilen birhowa ýene gümür-ýamyr etdi. Onsoň turmaga rugsat sorady:

—Rugsat -- Alladan. Myhmanym bol, dowar soýaýyn.

—Sylagyňa Taňryýalkasyn, howlukmaç. Hun al-da, meniň ýumşumy bitir, ýegen.

Öý eýesiniň ýene ýüzi boz-ýaz boldy. Oturanlara birlay göz aýlap, şeýle diýdi:

—Niçik maslahat?

Garyndaşlaryndan, ses-üýn çykmady:

—Adyňy aýt, daýy?

—Aba.

—Hymm...aý, bolýa,özümüz oňsarys.

Aba daşaryk çykyp, daňylgy ýigidiň nogtasyny çözmäge-de howlугyp, gylыç bilen kesişdirdi-de, turzup goýberdi.

Giç öýle Astrabada golaýlaşdylar. Indi howalaň gara dag üstlerine abanyp dur. Şäher şu dagy goltuklap otыр. Demirgazyk-Gündogarynda uly desga göze ildi. Geçip barýa\ň birinden soradylar:

—O nä?

—Şanyň permany bilen gurulýar. Mübärek-abat galasy şol. Gutaryp barýarlar.

Şa Tahmasp türkmenlerden çekinmän duranokdy. Gala harby goranyş berkitmesidi. Aba muny Astrabada baranda bilip galdy.

Aba gylýallary soltanyň gaznaçydyr atbakarlaryna tabşyrdy. Bellenilen günü bezemen köşge girdi. Aýak aşagynda halyly lowurdaşyardylar. Astrabadyň han-begleri, serdardyr kethudalary içeriňi dolduryp, ýuwaşjadan söhbet guraşyp otyrdylar. Soltan tördedi. Aba onuň bilen görşende ulumsy han ýüzüne-de seretmedi. Seňrigini ýygyrbrak, kese-kese bakdy. Bu az-kem Abanyň ýeňse damaryny gatatdy. Herhal, içerä göz aýlanda, gelenleriň arasynda iň ýaşydygyny bilip, köşesdi. Çeträde orun tapdy. Tenleri ýuka köýnekden görünüp duran üzümiň suwy ýalyjak owadan gyzlar pylanyşyardylar. Bu ýaş ýigidi galkyndyрман, näme üçindir, aňrsyny bärsine getirdi. Ol gaşlaryny бүрүşdirip, soltana ser saldy. Ter gara sakgally Şahberdiniň akjymak ýüzi derçigensoň, şar gara agta guluň biri baryp, ýelpemäge durdy. Ortada iýlip-içilýärdi. Dürli nygmatly kümüş mejimeler hatar-hatardy. Yragyň çüýşe golçalaryny, olaryň içindäki nogul-nabatlary, gantly kökeleri görmäge göz gerekdi. Berýoza agajynyň kökünden hem-de kümüşden nepislik bilen ýasalan pyýalalar, mis okaralar, altyn bulgurlar olara aýratyn gözellig berýän ýalydylar. Gowrulan berre guzularyň, keýikleriň, kākilikleriň etleri iýmeseň agzyňy suwartjakdy. Gymyz, agaranam üstesine. Soltana diňe tylla tagt kemterlik edýär, ýogsam tutumy şalaryňkyça bar. Beýle baý hem bol saçagy Aba ömründe ilkinji gezek görýär. Soltanyň özi bilen görşende göwnüýetmezlik edenligini içinden ýokuş görenligine uýaljyrap, ýaňaklary gyzdy: «Türkmen mün keren maml-ow. Eşek öz deňini gaşar» diýip, kelteçe oýlandy. Ýöne özüni tiz rastlap, gozganjyrady. Onýança aýlanyp ýören saky küýzedden kümüş pyýala garamtyl-gyzyl şerap guýup, eline tutdurdy. Hoşroý ys burnuna urdy. Aba pyýalany emay bilen saçagyň gyrasynda goýdy. Bu ýüpek ýassyk ýassanyp, golaýjygynda gyşaryp ýatan, orta ýaşdan geçen türkmeniň gözüne ildi:

—Içip görmänmidin?

—Hymm...

—Abyzemzemiň suwundan kem dälidir. Iç. Onsoň-da, sakynyň beren meýini beýdip harlanyňy soltan göräýse, göwni galar. Nireden özüň?

—Etrekden.

—Oklulardanmy?

—Bildiň.

—Ne ajap syratly ýigit ekeniň.

Ol gymyldanda Abanyň buýralary titreşýän silkme telpeğine göz aýlap goýberdi-de, çym gyzy bolan ýüzüni beýlesine öwürdi. Şonda mähelläniň bu ýaş ýigide seredýänligini gördi. Şahberdi soltan Aba ýylanyň guşjagaza tiňkesini dikişi ýaly seredýärdi. Oňa henekler ýagyp başlady:

—Soltanyň göwni gitdi.

—Ah-ow, ol muňa şeýlekin hyrydar bakýa.

—Maşalla!

—Asyl, bi, erkek lybasyny geýen hüýr-peri bolaýmasyn?

—Magşugyň ašygyna garaýşy ýaly öz-ä.

Gülki çabgasy içeriňi doldurdy. Soltandan çekinýän tansçy gyzlaram bu owadan ýigide gaňrylyp-gaňrylyp äňetdiler.

Aba syçrap, turup, gapa tarap gönükdü. Ol özüni masgaralanan hasap edip, eglenmän, Astrabatdan çykdy...

—4—

Ýigitler öwrülenlerinde ine-gana gaýdarys öýdýärdiler. Emma Aba alamana barýan ýaly atyny gyssap kowdy. Özem çyтуwan halda. İçini hümläp, az gürlädi. Şol keýpi bozuklygy bilenem öýüne geldi. Märeke sekiz ganat ak öýi doldurdy. Elbetde, ilkinji içeri giren Rahym ahundy. Ol hal-ahwal soraşyp, soňra soragly bakdy:

—Niçik, ogul, soltan?

—Mes, ol, ahun aga.

—Sowgatlary haladymy?

—Halandyr.

Abanyň gysgaça jogaplary, buz ýaly sowuk ýüz keşbi gojanyň-da, beýlekileriň-de maňzyna batmady. Ýürek gysgynç dymşlyk höküm sürdi. Gelenler şol durklary bilenem ýuwaş-ýuwaşdan dargadylar. Iň soňundan Rahym ahun turdy. Goja gapydan çykanda egni agyr ýükli ýaly, ýegşerilip gitdi. Bu Abanyň gözünden sypmady. Gaýyň önüsyndaky alamatlar görünüp dur. Mähelle muny duýdy. Aba ýalan-ýaşryk sözläp, göwnüniň tersine gidip bilermidi? Bilerdi. Ýöne keýpi bozuklygyny gizlemegi başarmady. Şeýdibem, ses-üýnsüz hakykaty aýtdy. «Egri biten

uzyn gamyşdan, kelte bolsa-da, gönüsi ýagşydyr» diýerdi Rahym ahunyň özem» diýip, pikir öwürdi.

Ýoňsuz mahal geçdi. Her kim öz iş-derdi bilen güýmenip ýördi. Şeýle günleriň birinde Abanyň işiginde çal saç aýal görüldi. Ýarym-ýaş eňreýär. Eşek münüp gelipdir, obasy daşrak bolmaga çemeli. Aba oňa höre-köşe edip, rahatlandyrdy:

—Kim göwnüňe degdi, gelneje?

—Soltanyň öýünde ölmedigi.

—Şatyr begmi?

—Şo, çöpdüýbi.

—O nä!

—Salgyt tölemäge gurbum çatmady. Öwezine gyzymy süýröp äkitdi.

Aba laňňa galdy-da, dişlerinden syzdyryp gepledi:

—O haramzadanyň gözünde ot ýakmaly. Ýañrak ýygnadylar-a, salgydy.

—Hawa, beýgim. Şonda syryp-süpürüp üzülişdik. Ýene-de...

—Gidiber, gelneje. Nirede obaň?

—Hajygowşana golaý.

Kän bir göwni suw içmedik zenan yzyny gözleý-gözleý gitdi. Şatyr beg Şahberdi soltanyň garyndaşydy. Okly taýpasyna wekil belläpdi. Aýalyň gyzynyň süýrelmegi öňki kinesiniň üstüne urna boldy.

Aba şatyr-şutur atyna atlandy. Ony ikindinara obalaryň birine aýlanyp ýörkä tapdy:

—Ýer-ow, beg, bi nä boluş?

—Näme bolupdyr?

--Taňry salamyny ýuwutdyňmy?

—Salgyt ýygnalýar.

--Gyz süýrelýär?!

Şatyr begiň gyňralmasy artdy. Abanyň öwzaýynyň bozuklygyny aňyp egri gyljynyň almaz sapyny gysymlady. Ýanyndaky üç serbazam şeýtdi.

—Syçan gaplaňdan hasap sorarmy? Tersine bolaýmasyn, ýal ýagysy.

—Häýt, seniň bir enesi ýalamadyk

...Aba göni üstüne sürdi. Olam gaýtdy. Ortada sataşdylar. Aba tilsim edip, göz açyp-ýumasy salymda begi kerçedi. Ýigitlerem serbazlary

atdan agdaryp, çapdylar. Beýle ganly wakadan soň Şahberdi soltanyň sülslatlary bilen döküljegi äşgärdi. Gadem soltan pähimlenip, işiň magadyna ýetip, anyklamakdan asgyndy. Aba-da, äwmän oturmady. Ilki pytraň haldaky oklulara çaparlar ýollady. Jeňe ýaran atly-ýaragly Abanyň syrgynyna süýşüp ugrady. Beýleki taýpalara-da, çaparlar gönderildi. Abanyň soltana baş galdyranlygy Etrek, Gürgen, Astrabada - ýaka türkmenlerine ýyldyrym çaltlygynda ýaýrady. Bu ata-baba eýran gyzybaşlaryndan, Horezm hanlygynyň zulumyndan horlanyp gelyän ilaty gylawlandyrdy. Uly lager emele geldi. Aba onbaşy, ýüzbaşy, hatda münbaşy goýuşdyrdy. Iki münbaşynyň her haýsyna Balkandyr Akmaraly ikerjiňleşen belledi. Ol gyzyň gabat gelende özüne ogryňça ýangynly bakýanlygyny syzdy. Özem şol täwürä äňedýärdi. Ýöne häzir muhabbet günleriň, aýşy-eşretiň mahaly däl di. Ene toprak, ar-namys gyl üstündedi. Üňsüňi pytratman, çugdumlamalydy. Ol muňa aňryýany bilen düşüňärdi. Nökerlere berk düzgün girizdi. Gündizine harby tälim öwrenýärdiler. Obalara pyramak, mal gara el garmak gadagandy. Bir gezek gijara südenekledip, nökeriň birini getirdiler. Aba oňa hyýrsyz bakdy:

—Günäň näme?

Nöker buýtar-suýtar etdi. Serdar azym urdy:

—Saňa aýdylýar!

Ol süllerip, ýere äňetdi. Getirenleriň biri dillendi:

—Serdar, bi öňräkden bäri biziň gulagymyzy gazap gelyä.

—Maksady näme?

—Soltana gulluk etmäge äkitjek bolýa. Gitmedik. Ýaňy gaçjak bolup durka tutduk.

—Dönük, gizlin gaçmagam oňarmadyk bolsa, hiç tarapy-da gönendirmes. Gümläň!

Ysgyn-mydary gaçyp, ýüzüne öliniň reňki uran nökeri süýrekläp äkitdiler.

Aňtawçylar basym Şahberdi soltanyň bäri goşun çekip gelyänliginiň habaryny getirdiler. Aba harby maslahat geçirdi. Her kim öz matlabyňy aýtdy. Ilki Gurgenden gelenleriň münbaşysy söz aldy:

—Etrek derýasynyň ýakasynda goranyş berkitmesini gurmaly. Tizden-tiz obalara çuwal salgydyny salmaly. Gumdan dolduryp goýubermeli.

—Gul batyr mamla — diýip beýleki biri ony goldady.

—Aý, бүýä birhiliräk —diýip, Balkan batyr olara garşy çykdy.

—Birhilirägiň näm-aýt?

—Bukulyp ýatmak çemsiz-dä.

—Bukulmak bolýamyşmy şo? Söweş tilsim-ä, bilseň.

—Men-ä, Balkan batyry goldaýan

Hemmeler Abanyň tagallasy bilen çagyrylyp, gyrada sakgalyny daraklap oturan Remezan aga ýalta bakdylar:

—Köpiňiz ýaş. Söweş tejribähiziň ýöwselligi görnüp dur. Jeň başlanmanka, goranyş saklamak — eýýäm ýeňlişdir. Duşmanyň önünden çykmaýy. Hujum etmek — goranyşdyram. Diýmek, bir okda iki towşan urmaly. Şeýtseňiz, özüne göwni ýetip gelyänler aljyraňňylyga düşer. Sebäbi beýderler öýdüp tamakin däldirler. Jeňde aljyradyňmy, gutardygyň biläý.

Indi sowukganlylyk bilen iki tarapy dykgatldy diňläp oturan Aba serdara seretdiler. Elbetde, jemleýji söz şonuňkydy:

—Goja бүтінлеý dogry aýdýa. Guş-gumry örmänkä ýola düşmeli. Aňtawçylar şumatdan ugrasyn.

Yassy çemesi berlen gysga buýruk şobada nökerlere ýaýradyldy. Daň säherde Remezan aga keskilläm gitmäge göwnemedi:

—Näme beýdýäň, Remezan aga?

Ilki soran Balkan batyr boldy.

—Balalarym, men aýagyny göre sokup oturan garry. Kowha-kowa, gaçha-gaça eýgermerin, jeň adamsy däl-de, öý adamsy. Wah, şumat ýigrimi baş-otuz ýaş dolanyp geläýse, bilýän-le, nätjegimi.

Goja hamsygyp, atyna tarap gyrmyldady:

—Ugur hanjak?

Balkan batyr ýene sorady. Goja kürtdürüp, oňa tarap öwrüldi:

—Batyr oglum, sümelgäm bar, daglarda. Türkmen topragyny öweý däl-de, ene topragymça görýän. Gylyjyňyz kesgir, ýaragyňyz atgyr bolsun! Goý, şo taýlarda amanady tabşyraýyn.

Balkan batyr sesini çykarmady. Oňa özlerinden sogrulyp galmagyň agyr düşýänligi görnüp durdy. Ýüzi sörtük çawlan ýaly, öňküsindenem betaraplaňy, gözleri çym gyzyldy. Mundan aňry gepletseň, aglaýjak ýalydy. Ýöne Balkanyň göwnüne ony haýsydyr bir güýç saklap biljekdi. Ol nämekä?

Batyr böwrüne diň salyp, birden ýere bakyp duran Akmarala naýynjar seretdi. Gyz sözsüs düşündimi ýa-da şu pursat göwün matlabyny etmek küýüne geldimi, garaz, ylgap, Remezan aganyň öňüne geçdi:

—Menem gitjek! Öli ýeriňde öli, diri ýeriňde diri.

—Menem şeýle!

Balkan-da, ylgaslap bardy.

—Beýdip, bölünişik döretmän, guzularym. Bi, Abanyň biloňurgasyny omurmakdyr.

Nökerler suýşüberdiler. Remezan aga ho-ol ortada galdy. Onuň gözleri çygjardy:

—Bolmad-ow!..

Göwresini lampa aşak goýberdi. Gamak ýaly ýeňlän gojany göterip, atyna mündürüp, kowçum-kowçum bolup barýanlara tarap ýüzüni öwürdiler.

—5—

Aňtauçylar duşman goşunynyň golaýdalygyny öňünden mälim edipdiler. Aba amatly ýer saýlady. Gije bölek-bölek, juda köp ot ýakdyrды. Uzakdan ser salsaň misli sansyz asman ýyldyzlary zemine gaçan ýalydy. Bu Aba serdaryň harby hilägärligidi. Goý, aňtauçylarynyň Şahberdi soltana ýetiren çaklamasyndan goşun sany artyk görüsin!

Hüjüm daňyň alagaraňkysynda başlandy. Merkezden Balkan batyryň münlügi gitdi. Ýoňsuz mahal söweşip, öň tabşyrylyşy ýaly yza serpikdiler. Gylawlanan duşman mazaly aralaşdy. Şol pursatda sag we çep ganatdan Akmaraldy Abanyňkylar çozup, gysýja saldylar. Gylyç, naýza, şemşir, hanjar, aýpalta ýaly, söweş enjamlary dynuwsyz hereketdedi. Atlaryň kişneýän, harryldy seslerinden urşujylaryň haýkymasyndan, iňňildisinden jeň meýdany ala-zenzeledi. Çadyrdan daş çykan Remezan aganyň burnuna hut gan ysy dyklydy. Goja tas ögäpdi. Çadyr haňkaryp galypdy. Onuň tāk özi daş-töwregini esewanlap dur. Barybir, görer göze hiç zat saýgartmajakdy. Çañ-tozandan gubarlanyp, asmandan Gün zordan akjaryp görünýärdi. Duşman aýylganç söweşýär. Lellim saýyp, gowşak taýynlanylan bolsa, kül-peýekun etjek eken. Ak öýlän duşman ýeňse berip başlady. Ikisi, gaçyp gelýän bolara çemeli, Remezan agany görüp, oňa tarap gaýtdy. Goja ata mündi-de, gylyjyny ýalpyldadyp, olara garşy gönükdі. Arasyna düşmān, soldakysy bilen

gylyç uruşdy. Şonda ikisem atdan agdy. Beýlekisi saklanybilmän, esli gidip, yzyna öwrüldi-de, Remezan aga topuldy. Golaý gelende, galkanyňy tutup, ýetişmäňkä, hanjaryny zyňdy. Serbaz gursagyny tutup, atyndan patlap ýere gaçdy. Özi bilen atdan agan welin gymyldy-hereketsiz ýatyr. Çaky, seňseläpdir, egninde çalarak agyry syzan goja ör turdy. Näme üçindir, oňa degmedi. Gaňrylyp-gaňrylyp seretdi-de, hokranyp duran atyna münüp, jeň seýdanynyň gyrasyndan girdi. Garma-görmelikde Akmaraly görerin öýdüp sägindi. Emma saýgarmady. Ol welin, bu mahal dört serbazyň arasyna gabawa düşüp söweşýän Balkana kömek bermäge at çapdyryp baryardy.

Balkan Akmaral gelyänçä gyzylybaş serbazlarynyň birini gylyç bilen paralap atdan agdardy. Ýüzünden gylytz ýaralanyp, ganjaryp durdy. Batyr gyzgynyna ony bilenokdy.

Akmaral gelşine, gaňrylyp-gaňrylmanka ikinjini ýeňsesinden çapdy. Beýlekiler gaçmak bilen boldular. Süre söbüğine düşdüler. Ýöne uzaklaşmanka olary kakladylar. Akmaral Balkanyň deňine gelip, saklandy:

—Serdar amanmyka?

Gyz bu sözleriň dilinden sypanyny bilmän galdy. Balkan bir sözde jogap gaýtardy:

—Bilmedim.

Duşman ikindine golaý jeň meýdanyny bütinleý taşlady. Ýaralylary ýygnaşdyryp, jemlenişdiler. Ölen-ýitenleri hasaba aldylar. Ýitgi azlyk edenokdy. Ýöne gyzylybaşlaryň bularyňkydan agdyklygy köre hasady.

—Züwwetdin soltan gözüňize ilmedimi?

Remezan aganyň sowalyna Aba jogap berdi:

—Gördüm.

—Gutuldymy?

—Başa-baş söweşde, kerçedim.

—Maşalla, inirim, maşalla!

Remezan aga keýpiçag halda sakgalyny daraklap-daraklap goýberdi. Balkan batyr seslendi:

—Serdar, mundan buýana nätmeli?

—Möjegi sürenindenem kowmaly.

Ýeňiş bilen ruhlanan gozgalaňçylar ýerli-ýerden gygyrdylar:

—Ýüregimizi bildiň, Aba serdar!

—Olary güjük gyran ýaly paýhynlamaly!

—Şäheriň külüni göge sowurmaly!

—Derya suwuna gark etmeli!

—Harabaçylyga öwürmeli!

—Ilatyny gul-gyrnak etmeli!

Tomus çabgasy kimin, güwwüldi kiplarlady. Serdar münbere çykdy:

—Alyjy gurtlarym! Göwnüňize kine alman, gulak asyň bäri! Alynyň aryny Ahmetden çykarmalyň! Onsuz-da duşmanyň merkini berdik. Bigünä ilata el galdyrmalyň! Goý, şäher abat galsyn! Belki, onda özümüz döwrän süreris! Şahberdi gurrumsagyň gaçan towşantüýi serbazlaryny pürrelemäge öňe!

—Öňe!

Meýdan ýene güwwüldi-şaggyldydan sarsdy. Ýöne gozgalaňçylar şähre girmek islänlerinde berk gaýtawula duçar boldular. Elbetde, ýeňiş hiç mahal arzan düşmeýär.

Başly-barat gaçan serbazdyr han-begler, şäherdäki baý täjirler, ruhanylar, garaz, goranmaga taýýarlyk görüp ýetişipdirler. Aba serdar Remezan aganyň maslahaty boýunça, özünem goşup, aýlanyp, tersinden — dag tarapdaky jeňňelden dökülmegi Balkan batyra tabşyrdy. Şäheriň içindäki türkmenleriňem öz özleri aýaga galdylar. Tutuş şäher ahy-naladan doldy. Ýandyrylan jaýlardan çykýan goýry tüsseler burugsap-burugsap asmana galýardy. Muny içinden döredýärdiler. Birki günden şäheri goraýanlar ýöwsellediler. Balkan batyryň oslagsyz taýdan çozmagy bilen, boýun egdiler.

Aba serdar Şahberdi soltanyň birmahalky arzyly törüne geçip oturdy. Ýesir alnan han-begler, täjirler huzuryna getirildi. Serdaryň buýrugy ýeke sözden ybaratdy:

—Gümlemeli!...

Aba şäherde düzgün-tertibi ýola goýmak bilen gümrady. Ynha, pişgemurt, gaba telpek, etli-ganly bir türkmeni getirdiler. Munuň üstünden, düýn baý kürt täjiri arzynypdy. Ol ony bahanalap, suwa salma ýeňjipdir. Kürtüň özem sazanaklap durdy. Tersine, türkmen gaýşarylýar. Abadan hem gypynç edenok:

—Muny horlanyň dogrumy, agam?

—Aňryýany bilen, inim.

—Paýlaşyp bilmeýäniňiz näme?

—Aý, hiç zat.

—Bü-ýä, bolanok.

—O nä? Bi, oň ýel öz üstlerinden ösýärkä, kän hunaba ýuwutdyrdy. Indi ýel biz garybyň üstünden ösýä. Öwezini dolaly-da.

Aba az kem oýlandy-da, kesgin aýtdy:

—Şonda-da, beýtmeli däl, agam.

—O-o-uw. Inim, Aba jan! Özge ýurduň bilbilinden öz ýurduň gargasy zyýadadyr. Onsoňam, bular saňa garşy söweşýärkäler, içinden uranlaryň bir men. Häzirem gözünde oky bolsa urar.

Elbetde, türkmeniň aýdýanlary jansyz däl. Şeýle-de bolsa, Abanyň sabyr kasesi püre-purlendi:

—Otuz şallak uruň.

Birhaýukdan Abanyň tabşyrygy boýunça, ony ýene getirdiler:

—Niçik, agam?

—Beli, inim, beli.

—Gidiber.

Yzyanyndan üç-dört sany pars täjiri geldi. Bularyň kerwenlerini talapdyrlar. Şonda birki hyzmatkäri öldüripdirler. Özlerem uzakdaky dag etegindendiler. Garakçylaryň içinde «syýahpuşlary» barlygyny bilipdirler.

Aba serdar olara temmi bermek üçin, bularyň ýanyna nökerleri bilen Balkan batyry goşup goýberdi.

Şeýdip agşamara çenli, lüti çykyp ýadaýança işledi. Soňundanam ogurlyk edip tutulan ýigdekçäni getirdiler:

—Goňşyň towugyny ogurladyňmy, inim?

Ol müzzerilip, ýere bakdy:

—Göniňden gel.

Ýigdekçäniň sesi agy gatyşykly çykdy:

—Hawa, agam.

—Näçe, towuk?

—Bäş.

—Bikär gezyňmi?

—Köp gapyny kakdym. Iş tapmadym. Biz ýetim. Men, kiçi dört ballym bar. Açlykdan in kiçisiniň garny çişip ugrady. Onsoň mejbur boldum.

—Hymmm...

Aba birhowa dymdy. Oýlandy. Onsoň ýigdekçä ýene sowal bilen ýüzlendi:

—Käriň barmy?

—Juk.

—Nämä höweslenýäň?

Ol biraz pikirlenip, jogayıp gaýtardy:

—Ussaçylyga.

Aba gaznaçysyny çagyrdy:

—Baş jübüt egin-eşik, birki dowar berersiň. Ertirem ýarag ussalarynyň birine şagirt bellesinler. Towuklaryň öwezini doluň.

Bolmanda otuz-kyrk şallaga ýatyrylaryn öýdýän ýigdekçe gulaklarynyň eşidenlerine ynanmady. Az mahaldan dogumlandy. Birden ylgaп bardy-da Abanyň aýaklaryna ýykyldy:

—Taňryýalkasyn, agam!..

Ol möňňürip aglady.

Aba ony götererläp turuzdy:

—Ýalňyşyňa düşündiňmi?

Ýigdekçe baş atdy:

—Haw-haw-a, ag-gam.

—Dagy-duwara gaýtalamarsyň gerek?

—Bol-bolýa, agam.

Dynç almak üçin Abanyň özem ör turdy. Çolalykda gelninden ilki Akmaral ýadyna düşýär. Asyl, daňdan düşüne-de girdi. Perişde täwire uçup geldi. Özem harby lybassyz. Näzlenip-näzlenip, towanjyrazy. Gözlerini güldürdi. Hut onuň demi şemal bolup Abanyň duluklaryny sypady. Ýuka leblerinden şirin asal damjak-damjak ýaly görünýär. Abanyň tutup bagryna basasy, şol leblerden ganýança sorasy geldi. Onsoň öňe üzmükdi. Ol ganatlaryny pelpelledip uçdy ötägitdi.

—Saklan, ho-ow, Akmaral, saklan!!

Öz sesine özi oýandy. Görse, ýüpek ýassygy gujaklap ýatyr. Ýüzi gyzardy. Hiç kimiň ýoklugyny bilse-de, töwereğine ýalt-ýult edip seretdi. Diňe kümüş şemdanlarda ýogyn mum şemler ses-üýnsüz ýanýardylar. Ol az-kem ynjalady. Asyl, zenan küýsäp ýören bolaýmasyn? Onda nä dünýäde hatyn diňe Akmaralmyka? Azgynçylyk etmek islese, içen suwy alkymyndan görmüp duran, üzümiň suwy ýalyjak peri-peýkerler bi yerlerde bol-a. Öýlenjegem bolsa, barlan gapy ýüzüne urmaz.

Onda düýp-teýkary bilen Akmaraly ýüreginden sogrup aýyrmak meýli döredi. Öň içmedik garamtyl-gyzyl şerabyny ýoldaş edindi. Melul halda birki gezek diwan-arzda oturdy. Gözleri ümezläp, gyzaryp dur. Bir goja alnyna geldi:

—Aýdyber, ýaşuly.

—Oglum, Aba jan, men uzak bir obadan. Ençeme ýyl sürüsini bakdyryp, husyt baý agtyklarymyň hakyny berenok. Soňky gezek hakyny soranlarynda it ýaly ýençdirip goýberipdir. Öňki soltanyň gapysyndanam goýbermediler. Indi şükür Hudaýa, adalatly çözgütleriň obalara-da ýaýrady. Oglanlaryň hakyny äberseň, birini jübütlejek. Güneş bir garybada, nuruny dökmel-ä.

Abanyň göwresi yrandy. Gojanyň sözleri üzlem-saplam gulaklaryna ilipdi. Onuň şu mahal ukusy gelýärdi:

—Ä-ä-ä...imm...ýaşuly, gaý-ta-la.

Dillerini agzyna sygmaýan ýaly, çykaryp, dodagyny ýalaşdyrды-da, ysgynsyz seslendi:

—Düýäň goruny getiriň.

Şol bada berdiler. Ol hezil edip içdi. Gözleri ýalpa açyldy, goja ümläp goýberdi. Ol arzy-halyny gaýtalady. Aba ýene bolmady. Şol üzlem-saplam sözler. Garşysyndaky indi daşynda pyrlanýar. Birdenem keýpiçag güldi:

—Onda...ýaşuly: saňa elli şallak uraly.

Töweregindäkiler, goja aňk-taňk boldy. Aba zordan tekrarlady:

—El-li şallak...

Gojany äkitdiler. Ol janyndan tamasyny üzüpdі. Onça urgudan sulbasy galjak göwrä aman galmak başartmajakdy. Hernä oňa Remezan aga gabatlaşaýdy:

—Amanlykmy, sakgaldaş?

Nöker ony itekledi. Remezan aga bir ýerlerde gören ýüzüne meňzetdi. Ýöne hakydasyna salyp bilmedi:

—Saglyk.

Onsoň ony nirä alyp barýanlaryny ýagşy bilensoň:

—Günäň ulumy?—diýdi:

—Bigünä.

—Aý, goý-a?

Remezan aga geňirgendi.

—Çypbakaý çynym.

—B-ýe-ýe... Aýt, göreli.

Sakgaldaşy Aba aýdanlaryny damdyрман gaýtalady. Remezan aga ony jeza bermekden wagtlaýynça saklatdyrды. Bu kürt gojasynyň

serdaryň ýanynda agramynyň saldamlydygyny köpler bilýärdi. Onsoň nökere boýun sundy:

—Sakgaldaş, aýyplaşma, gören ýüzüme meňzetdim. Tanamadym.

—Garrapsyň, özi. Obamyndan Patma gynagy alyp gaçyp gidipdiň.

—Hymm...O baý näjüre? Ýaşap ýörmi?

—Golaýda amanadyny tabşyrdy.

—Imany hemra bolsun, pahyryň. Niçik, Aba jan goldaw tapýany obaňyzda?

—Sarsgyny uly. Ýöne meň-ä tamam çykmaýy. Gardan gaplaňa ogşaýa. Ýogsam, iki oglum nökrliginde gezip ýör. Ýaňky hakyny alyp bilmeýän agtyklarymyň her haýsy şolaryň ogullary.

—Tagat kyl, sakgaldaş. Bu ýerde bir säwlik bardyr.

Remezana aga içerik girenden Abanyň halynyň teňdigini bildi. Herbap goja gözleri ýumularlaýan Abany diwan-arzdan äkitmegi maslahat berdi.

Ol gijara, Aba özüni rastlap turanda, ikiçäk şeýle diýdi:

—Oglum, ne döw çaldy seni? Şerap — loly heleýdir. Agyn şeýledir. Haram keýpiçaglyk berer-de, mes edip basym sandan çykar. Dogry, han özüň, soltan özüň. Meň şumatky at urdurmamy gabahat görme. Şalaram şerap içse içýändir. Ýöne zynazorlukdan, şerapdan gaçadur. Derejäň kiçi-girim däl. Mazlumlar saňa gözünü dikýä. Bir çelek süýdi bir çemçe garaýag harap eder. Gündiz tötänden sakgaldaşymyň birine sataşdym. Günäsiz ol. Jezalandyrmakdan häzirlilikçe saklatdym. Sebäbi çyn bürgütler syçanlary awlamaýa. Säwlik barlygyny aňdym. Ertir arzyhalyny gowy diňle.

Goja çykyp gitdi. Aba boz-ýaz bolup galdy. Eýsem nätmeli? Oňa sataşan derdem ýeňil-ýelpaý däl. Gysyp-gowrup alyp barýa. Melhemi şerapdan gözledi. Gaýtam, it masgarasy boldy. Remezana aga doly aýtnasa-da, gündizki arz eden ýaşulynyň sözlerini huşuna aýlady. Dura-bara ýeke özi maňlaýyny ýassyga degrelerýär. Ýa Akmaraly golaýragynda saklaberse näder? Häli-şindi görse köşeşmezmiä? Ýöne ot näçe ýakyn bolsa, ýakyp-ýandyrylanlygy bell-ä. belki, Remezana agany Akmarala sözaýdyjy edip iberer? Razy bolmazmyka? Eger, öz burgudy... Aýdaly, Balkan täwürä biri bolsa nätmeli?...

Kellesi hum ýaly çişen Aba daş çykdy. Daglara duman çökükdir. Şäher şowhuny sabaşypdyr. Aýyň şöhləsi daş-töweregindäki ýyldyzlary nur saçmakdan keçipdir. «Asman ýyldyzlaprynyň hemmesi ýeke-täk

Aýça şugla saçyp bilenok. Onuň bir özi dünýäniň bar ýerinden görüňä. Hawa, Akmaral ýeke täk Aýa çalymdaş.

Sergin howada süňni ýeňlän Aba towsup atyna mündi-de, ýüzin saldy. Janpenalaram süresebüğine düşdüler. Onuň belli bir nokada barmak meýli ýokdy. Aty keýpine çapyp barýardy. Göýä sar kimin çozan Akmaral baradaky pikirlerden gaçyp barýana meñzeýärdi. Aty daljygýança kowdy. Şäherden ýoňsuz daşlaşyp, dag etegindäki jeňňele girdi. Towlam-towlam ýodajygy nazarlady. Dogrudanam, birbada Akmarala meýilli oý-pikirlerinden sabady. Zymdyrylyp, baş-altı keýik ýoluny keçip geçdi. Atynyň başyny şol ýana sowdy. Göçgün halda keýikleri alarladyp ugrady. Gyssanmaç keýikler birdenem serpigip, iki gapdala pytradylar. Öňden bölek atly okdurylyp gelýärdi. Iki ganatdanam şeýle. Syrylan gylçlar bölekleyin düşýän Aý şöhlesine ýalpyldaşyr gidýärdi. Çaknyşygyň boljagy şübhesizdi. Ýöne olar köplükdi. Başbozarlaryň tokaý-dagda gezyňligi Abanyň gulagyna, elbetde, öň ilýärdi. Muňa parhsyz garapdy. Onuňam sebäbi, güýjüne buýsandy. Häzir howalasy basylman durmady. Ýöwsellemegem ölüm bilen barabardy. Beýtse, yzyndakylaram el-aýagyny ýitirer. Ýöne eýýam giçdi. Duşman janpenalar bilen arasyny kesipdi. Şeýle-de bolsa, ýeke özi bir ganatyň öňünden çykdy. Ol ilki çaknyşany atyndan serreltdi. Ganat düýrmegi bilen topuly, daşyny gabady. Aba ýene birini gyljy bilen parçalady. Emma ony mazaly gysyja salyp atdan agdardylar. Golundan gyltyz ýaralanan Abany galmanka, munderlenişip basdylar. Ellerini pugta daňyp halkalaýyn töweregine aýlandylar. Orta ýaşdan geçen biri oňa ilki habar gatdy:

—Ýer-ow, Isgender Zülkarnaýn, basym tora düşdün? Halyň niçik?

Megerem, galtamanbaşy bolsa gerek, ol töweregindäkilere ýüzlendi:

—Ýigitler, muny nätmeli?

Ýarym çyn, ýarym ýaňsy sözler eşidildi:

—Dar agajyndan asmaly!

—Daşlap öldürmeli!

—Goýsan-aý, Astrabatdan çyksyn, gaýdyp gelmejegine söz bersin!

Onsoň goýbereliň.

—Akmaral atly perizady maňa durmuşa çykarsyn. Öýlenip bilmän ýörün.

Aba şunda çydabilmän topuldy. Şol bada ýykyp, aýaklaryny saradylar. Ol urundy. Emma peýdasyzdy. Ýeňsedden güpürt-tapyrt, haýkylyk eşidildi. Duranlar atly-atyna atlandylar. Söweş başlandy. gyssanan başbozarlar Abany ýeke taşlydalыр. Ol urundy, togalandy, galabilmedi. Ysgyn-deramatsyz ýatyberdi. Daň tilkiguýruk bolanda gylyjyny ýalaňaçlap, özüne tarap okdurulyp gelýän atlyny gördi. Yakynlanda hálki galtamanbaşylygyny tanady. Ölümini boýun alyp, gözlerini ýumdy. Kellesiniň ýolunjagyna şübhe ýokdy:

—Hoş gal, ýagty jahan!

Hoş gal ..., başky söýgim, Akmaral!

Iki-üç ädimlikdäki «Wah...» sesine gözlerini ýalpa açdy. Arkasyna naýza çümen ýaňky gana bulaşyp ýerde ýatyr. Yzýanyndan biri gelip, deňinde atyny saklady:

—Aba!...

Endam-jany gurşup, haýallan Aba sesi tanady. Ysgynsyz pyşyrdady:

—Balkan...Arslanym!..

Balkan çakganlyk bilen atdan düşüp, ýüpi kesişdirdi.

Owkalaşdyryp, göle hamyndan edilen meşiginden suw içirdi. Balkanyň ýigitleri gelip başladylar. Olar geňirgenişip serdarlaryna seredýärdiler. Az-kem gurbatlanan Aba dillendi:

—Janpenalar...Ýigitlerim niçik?

Balkan jogap gaýtardy:

—Paýhynlapdyrlar. It ogullaryny bizem pürreledik. Diri galan ýekejesem ýokdur.

Soňra ýigitlerine buýruk berdi:

—Ot ýakyp, şara bişiriň. Goş ýazdyralyň bu taýda.

Basym keýik etiniň gyrmyzy közlerdäki jyzyrdylary eşidildi. Bular ikiçäk galdylar. Balkan sorady:

—Düş ýal-aýt, bi. Gijelikde näme gözläp ýörsüň howply jeňhelde?

Gönülemek Abanyň ýüzünden gelmedi. Biraz gyzarylyp jogap berdi:

—Gezelenje gaýdyp, daşrak düşüpdirin.

—Be-ýe...

—Özüň nätdiň?

—Garşylyk görkezdiler. Olaram pürreledik.

—Gaty gowy.

Gyşaryp et symyşlaýan Balkan, Aba şerbetli pyýala uzatdy. Ol birdemde başyna çekdi:

—Bir täwürä gezelenç - aýt, öz-ä.

—Nähili duşduň bize?

—Geçip barýardy. Galmagal-gykylyk eşidip, sowuldyk.

—O dünýä, bi dünýä unutmaryn, batyr. Hydyr ata bolup ýetişäýdiň. Ýogsam, läşim serilýärdi.

Astrabada gelýärkäler Akmaral ýene gursagyna sümüldi: «Eý, Alla, bi niçik, derdeser? Ýa az-kem unutmak üçin, uzaklara gan çäýkamaga gitmelimi? Degmedige degmegem baş ýoluma muwakyp gelenok. Belki, Akmaraly ýanymdan daşlaşdyrarn. Ýa golaýymda saklasam nädýä?».

Belli bir pikiri çugdumlaman, diwan-arza gelip oturdy. Ilki bilen elli şallak urulmaly gojany getirdiler. Aba gep-gürrüňsiz işi onuň peýdasyna çözdü. Soňra buýruk boýunça, Akmaral geldi. Ikisem biri-biriniň ýüzüne seredebilmediler. Bir howa dymdylar. Ýañaklar gyzdy. Ýüreklerdäki gizlin muhabbet jeňi bulary ýüpsüz kökerdi. Elbetde, ilki söz açmaly. Abady. Uzaklary sarsdyran gaýratly serkerde çumçuk ýaly gyzyň adyny tutabilmedi. Ýüzüni keseräk sowup, ýygrylybrak gepledi:

—Müňlügiňe baş bolup, dag-tokaýlara aýlan. başbozarlar duşsa, gylyçdan geçir. Ýarym aý purýja berýän. Şondan soň, öwürülersiň.

—Bolýa.

Gyz işige ýetip barýarka eginüstaşyr gaňrylyp otlukly nazar saldy welin, ädimlerini assyryn yzarlaýan Abanyň kalby lertzana geldi. Ýyldyrym uran ýaly tas ýykylypdy, çäýkanybyrak saklandy. Akmarala berlen buýruk göwnüne indi ters göründi. «Jeňde öläýse nätjek?».

Ol golaýyndakynyň ýüzüne näýynjar seretdi. Buýrugy tas yzyna alýardy. Munam bişeykel görüp, dilini dişledi. Ýöne üç-dört günden kömek üçin, Akmaralyň yzyndan Balkan batyry iberdi.

Ýarym aýyň her günü oňa ýyldanam uzak göründi. İçini hümetledi ýördi.

—6—

Gyzylbaşlaryň şasy Tahmasp kakasy şa Ysmaýyl ölenden soň on ýaş, alty aýlyk, ýigrimi üç günlükkä tagta çykypdy. Ol häzir ýigrimi alty-ýigrimi ýedi ýaş töwereklerindedi. Özem ýeser syýasatçy. Horasany

çapawulçylykdan goramak maksady bilen Horezm döwletine gol ýapdy. Horezm hanlarynyň iň baý mülkleri günorta Türkmenistanda ýerleşýärdi. Onuň merkezi bolsa, Durun galasydy. Bu ýerde şazada Din Muhammet hökmürowanlyk edýärdi. Tahmasp Nusaýy, Abyberdi onuň golastyna berdi. Beýtmek bilen, ol, bir okda iki towşan awlamagy göz önüne tutýardy. Hökman, şazada Din Muhammet häli-şindi Horasana çozýan Buhara hany Ubeýdulla baş götermelidi. Horezm hanlary hem Horasana garagyny sanjyp bilmejekdiler. Şa Tahmasp Hindistany-da, nazaryndan sypdymady. Duşmanlaryndan ýeňlip, kömek sorap gelen Beýik Mogollaryň şasy Humaýuna goşun berdi. Onuň ylaýta-da, ýany bilen gelen garadangaýtmaz, inçe ilçi, türkmen Baýram hana göwni ýetdi. Şeýle hemrasy bolan Humaýunyň ýenlişine geňirgenmän durmady. Ol Baýrama «hanlaryň hany» diýen dereje dakdy. Humaýuny bolsa, ýeňişden soň, ýaş, heniz on altysyny doldurmadyk ogly Soltanmyrady Gandagara häkim bellemeklige borçly ýetdi. Ýöne onuňky günbatarda şowuna düşenok. Türkiýe bilen ganly söweş alyp barýar. Osman ýurdy giňdi, güýçlüdi. Hökmürowanlygy Meditaranyň günbatar gyraklaryna, Pars aýlagyna, Gara deňziniň gaýra çetlerine, Gyzył deňzine we Adene ýaýrapdy. Süleýman han bolsa, Majarystany dyza çökerip, Hindi okeanyna çenli öňe gitdi. Meditaranyň hemme ýerini eýeläp, Rudes adasyny boýun egdirdi. Bu tekepbir we ýeser han şa Tahmaspyň böwrüne uly sanjy bolup durdy. Ol gyzyłbaşlara garşy gaýduwsyz, berk daraşýardy. Hatda şa Tahmasp türkleriň zor salmagyna çydaman, paýtagty Töwrizden Kazwine geçirdi. Häzir şa tylla tagtynda hekgerilip, ýanynda ýüzüni sallap duran baş wezirine «aýdyber» diýen äheňde ümläp goýberdi. Bezir sowuk habara özi günäkär ýaly sazanaklasa-da, ýuwduna-ýuwduna mälim etdi:

—Siziň Alyhezetiniňiz...Astrabadyň soltany Şahberdi öldürilipdir.

Şa tas laňňa ýokary galýardy, hernä ümzügip, saklandy:

—Haýsy eşsegataly öldürilipdir ony?

—Galtaman, türkmen Aba. Ilki salgyt ýygnaýjy Şatyr begi, soňra-da özüni. Häzirki pursatda Astrabady basyp alyp, bir özi sorap otur.

Patşanyň gulaklary şaňlady. Akjymak ýüzi derçigip, ter gara sakgaly titredi. Ala gözleri welin, şol bada gyzardy. Tarsa turup, ellerimni arkasyna tutdy-da, ýumruklaryny düwüp oýnatdy, iki ýana gezmäläp başlady: «Her öňeten eşsegataly Sefewid döwletiniň häkimini öldüriberse kagyzdand gaplaňa meňzemerismi? Abraýy ýelekçe, kölegesi köşekçe,

gymmaty-da, gara şaýy». Ol bir säginip, ýene öňki endigini gaýtalady: «Muhammet Baýram han, galtaman Aba...Alyjy gurt bi, türkmenler. Biri müne taý. Hudaýa şükür, başlary birigip, bir supradan hörek iýenoklar. Ýogsam dünýäni sarsdyrjaklar. Eý, Beýik Taňry, goraweri özüň...Bi, nä boluş? Ejizläp ýören däldirin-dä, herna? Menem özümi Isgender Zülkarnaýdan kem göre mog-a».

Ol töweregine ýalt-ýult etdi. Diňe häzirem başyny galdyrybilmän duran baş wezirene gözi düşdi. Olam ýaňky oýlanmalary aňardan ejizdi. Şa ynjalady. Baş wezirine nazaryny dikmesini dowam etdi. «Ynha, ýal ýagysy, atasy ölen ýaly, sortduryp dur. Eger mende Muhammet Baýram han ýa-da Aba galtaman ýaly serdarlar bolsady, jahanyň gözünde ot gorsardym. Lellim meňkiler. Şol sebäpli, ograşyň biri ograş, paňkelle Süleýman han darkaş gurýar. Görübereris. Syçanjyklar öli şirdenem titrýändirler».

Tahmasp şa tagtyna geçip oturdy. Aba barada belli bir kesgin karara gelebilmän, baş wezirine gidiber — diýen ýeke sözi aýtdy. Ol çykdy. Şa özüniň içki oý-pikirleri bilen ikiçäk galdy:

«Hymm...şazada Din Muhammede ne jyn urduka?» Men oňa ummasyz hökmürowanlyk, erk, ygtyýar, eçildim. Belki, şony Aba galtamanyň garşysyna küşgürerin. Aý, ýok. Goşunyň güýjüni bölmäýin. Häzir in howply duşman Süleýman han. Ol sähel gowşasaň, Sefewidleri köki-damary bilen gyrrar. Aba galtaman, diňe Astrabada güýmener. Onsoň ony islän mahalyň pitige mündürmek bolar».

Şa gozganjyrazy. Dura-bara onuň şazada Din Muhammetdenem tamasy inçelip-inçelip üzülerledi. Ol öňräk huzuryňa gelipdi. Ýanynda gögeleje dogany Aly soltanam bardy. Indi şol agzy sary guşjagazyň ýetişip gyzybaşlara duşmançylykly garaýşynyň barlygy gulagyna ilipdi. Din Muhammet öz doganynyň ýoluna kesermegi oňaranok. Belki, oňarjagam bolanok. Onsoň nädip ony Aba galtamanyň garşysyna goýarsyň?»

Garjaşyk pikirler gitdigiçe sarlar kimin çozup enter-tenterini öwürdi. Ol sene ýazyjysyna Çingiz hanyň basyp alan ýurtlary we aýal-ebatlary hakyndaky ýazgylary köp okatdyrpydy. Dünýä gan çaykamak häzirlikçe başardanok. Sary sakgal beýik basybaljynyň aýalynyň baş ýüze golaýlanlygy hakydasynda berk saklanypdy. Tahmaps şanyň-da, aýalynyň san-sajagyny baş agta gul biläýmese, gözden uçupdy. Orta ýaşa ýetmänkä, ogul-gyzlarynyň haýsy hatyndan doglanlygyny bilmeýän

pursatlary duşýar. Ol günýaşandan birki günlükde getirilen gözel gelniniň haremhanasynyň otagyna girdi. Ak golundan işdämen şerap içdi. Galbaň göwüşjiklerini bihaýalyk bilen owkalaşdyryp, ysgady. Şerap hem aýal tagamynyň hoşroý ysy gatyşyp melullandyrdy. Üstesine gelni towanjyrap, näzlendi. Eräp-akyp barýan bidöwlet aýalbaz şa onuň lezzetli gujagynda günuzynky heňlän zeýilli pikirlerinden aýrylyp, süýji rahatlyk tapdy. Ol şu pursat, dünýäni gelin gujagyna çalyşmaga taýyndy.

Horezm şazadalarynyň içinde iň ýeseri we gorsawy Din Muhammetdi. Atasy oňa näme üçindir, ynanman, golastynda penaladyp, boýunsunujylykly saklardy. Beýleki ogullaryna eçilişi ýaly artyk ýermülk, baýlyk-da bermedi. Basan yerinden ot çykarýan Din Muhammet garadangaýtmaz ýigitleri daşyna toplaп Horasany ýygy-ýygydan çapawullady. Şeýdip, ol yerlerden baýlyk ýygnady. Ýesir alyşdyryp, Horezmiň bazarlarynda gul-gyrnak edip satdy. Bir gezek Garagumda Dinar atly guýynyň sebtinde Durundan zekat görnüşinde toplanan we Horezme ýollanan düýedir goýunlary talady. Ummasyz mal olja aldy. Muňa juda gahary gelen Durun häkimi onuň kellekeserlerini paýhynlady. Özüni bolsa, tutup daňdy hem-de Horezm hanynyň huzuryna iberdi. Emma, dogumly Din Muhammet günuzyn sütüni süýnüp, gije uklan sakçylary öldürip, Ürgenje gaçdy. Bu yerde atasynyň möhrüne çalymdaş möhür basyp, Durunuň häkimine gelmegi talap edip perman gönderdi. Haçan-da häkim Ürgenje gelende, ony tutup, şatyr-şutur gylyçdan geçirip dyndy. Bu Horezmiň mirasdüşer şazadalarynyň tagt ugrundaky ýowuz çyknysyklaryna gabat geldi. Ol Horezm hanlygynyň esasyны goýan Ilbars hanyň nesillerine uzak mahallap demrigip ýatan kinesini pürkmeğiň pursady boldy hasap etdi. Şonuň üçin, Ilbars hanyň ilen-çalanlaryny bütinleý diýen ýaly, rehimsizlik bilen gyryp tüketdi. Şundan soň, Durunuň häkimligine bellendi. Haçan-da, Duruna gelende Buhara hany Ubeýdulla Horasana çozdy. Pursatdan peýdalanyп, Din Muhammet ýanyna dogany Aly soltany-da alyп, Tahmaspyň huzuryna gitdi. Tahmasp ony gowy garşylady. Din Muhammet Buhara bilen gyzyлbaşlaryň biri-birine ýagylygyndan ýeser peýdalandy. Ol gelip Nusaýy, Abyberdi dolandyryp başlady. Basym Ubeýdulla hanyň Merwdäki dikmesi bilen dil düwşüp, bütin Merwi öz golastyna geçirdi. Gahar käsesi püre-pürlenen

Ubeýdulla han Horezme ýöriş etdi. Muňa Daşkendiň, Samarkandyň, Gissaryň daş-töwereginde ýaşayan özbek hanlary, baýlary-da goşuldylar. Bular Ilbarsyň nesillerini gyrandyklary üçin, Horezm özbeklerini jezalandyrmakçydylar. Mawerannahryň özbekleriniň beýle ýörelgesi çynlakaý bolmady. Olar garyndaşlarynyňka gelip, köşeşdirmek bilen oňşuk etdiler. Dogry, il ýüzi üçin, az-owlak günäkäre temmi berdiler. Ýerli ilatyň aglabasyna, şol sanda türkmenlere-de azar bermediler. Ubeýdulla hanam garşylyksyz alnan Horezmi agyrtmady. Diňe bu taýdaky özbekleri dört topara bölüşdirip, Buhara, Samarkanda, Daşkende we Gissara göçürişdirdi. Han Ürgençde öz ogluny häkim edip goýdy. Diri galan Horezm hanynyň nesilleri bolsa, gaçyp Din Muhammediň ýanyna geldiler. Ol indi Durunda Horezm hanlygynyň merkezi, ýeke-täk baştutandy. Gaçyp gelen soltanlar, begler bilen Ürgenje ugrady. Ýanynda iki müňe golaý nöker bolup, olaryň içinde Etrek, Gürgen türkmenlerem bardy. Ol Uzboýdaky adakly-hyzyrlara kömek üçin ýüz tutdy. Bular müň atlysyny berdiler. Din Muhammet türkmenleriň uly goltgy bermeginde Ubeýdulla hany basym dyza çökerdi. Göçürilen özbeklerem yzyna getirdi. Horezmiň hökmürowanlygyny bütinleý gaýtadan dikelti.

Din Muhammet Ubeýdulla hany ýeňendigi hakyndaky habary Tahmasp şa ýetirmek üçin, ýörite çapar ýollady. Muňa gyzybaşlaryň şasy hoşnut bolanlygyny gizlemedi. Halat-serpaý iberdi. Her ýyl Sebzewaryň ilatyndan üç müň töwrizli bilen salgyt ýygnamaga rugsat berýän permanyny çykardy.

Din Muhammet ýene Duruna dolanyp geldi. Öňküsi ýaly, Nusaýy, Abiwerdi, Merwi dolandyryp başlady. Bu wakalardan bäri on-onki ýyl geçdi. Hökmürowanlyk öz akymyna, asuda barýardy. Hatda Tahmasp şanyň arkasyndan Horezmiň Horasandaky mülküne-de eýelik edýärdi. Ýöne birmahalky gögeleje Aly soltan indi ýigit çykypdy. Onda bir damjany iki bölen şekilli, özünüň jahyl döwründäkisine meňzeş endikler bar. Gorsaw, gözsüz batyr. Gyzybaşlara-da, özüne-de gulak asmak islänok. Onuň käte Astrabadyň gyrak-bujaklaryna salgyt ýygnamagy bahalap, çapawulçylyk edýänligi gulagyna ilýär. Özem uly güýje öwürlip barýar. «Beýle bolanda, Tahmasp şa bir elinde ýylan, beýleki elinde bilbil saklaýana çalymdaş, dostlugyň bozulmagy ahmal. Dogry, bimazalygy baradaky habar häzir Tahmasp şa ýeten dälir» diýip çaklaýar. Ol Aly soltanyň az-owlak talaňçylygyna-da çydar. Ýöne uly oduň uçgundan

tutaşýandygyny unutmaly däl. Uçgunjykka öçürmeli. Aly Soltan basym gelmelidi. Oňa çapar ýollanyna ýesli mahal geçipdi.

Ynha, ol gijara gapydan girdi. Agasynyň igenjegini öňünden aňýanlygy üçinmi-nämemi, garaz, sowuk salamlaşdy. Gany depesine uran Din Muhammet: «Düýnki çörek sorap ýören oglanjyk, bu gün temejigini ýokary tutýar» diýip, oýlansa-da gaharyny ýuwutmagy başardy. Hoşamaý habar gatdy:

—Hal-ahwal niçik?

—Gül ýaly, häzir.

—Hymm...Gaty gowy. Durmuşda zar zadyň ýok-da?

Şeýlemi?

—Edil özi.

—Onda...Astrabady talamagyňy bes edäýseň nädýä? Tahmasp bilen sazlygymy bilýäň-ä. Eşitse, ýokuş görer.

—Astrabady, Maşady çem gelende özüňem gaýgyryp goýaňog-a. Hazynaňy galňadýaň. Durmuşda zar zadyň ýok, seňem. Patyşa muny eşitse, näder? Ýüzüňden syparmy?

—Ol maňa göz ýumar. Geçirer. Şeýtmek bilen, Horasany beýleki özbek hanlarynyň has gyrgynçylyga salmagyndan goraýar.

—Meň gaýgymy etme. Tahmasp şa-da, elinden gelenini gaýgyrmasyn.

—Bu-ýä kelläňden ýokary towusjak bolmaga çalymdaş.

—Şeýlemi?

—Hymm...

—Göwnüňedir.

—Onnoň-da, palawy iýip, tabagy hapalama.

—Artyk tagam beren dälsiň, agam.

—Be-ýe...

Ikisem birhowa dymdylar. Onsoň, Din Muhammet ýene ilki gürrüňe ýol arçady:

—Belki, ýer-mülk gerekdir?

—Juk.

—Oňukly bolsak, beýlekileriň gözi gider. Düşüňgin şoňa.

—Raýatyňdakylara degemog-a men.

—Ol-a, mamla. Ýöne aýtdym-a, matlabymy. Gulagyň düýbünden bişow geçirme. Garaz, gögelesiň entek.

Bu sözler Aly Soltanyň çetini gyzyrdymy-nätdimi, tapsa turup, gapa ýönel-di. Aralykda säginip, egniüstaşyr, çym gyzy bolup, gaharly seretdi:

—Men erkana bürgütdirin. Hiç kime ganatlarymy gyrdyrmayn. Degselerem aklyk islemesinler.

—Küýzäni daşa ursaňam, daşy küýzä ursaňam, belli zat, küýze synar.

—Iki daşy biri-birine ursaňam, ot syçrar.

Ol agasyňa merdemsy jogap gaýtaryp, beýlesine öwrüldi. Işige ýetende ýene saklandy:

—Küýümden çykarypdyryp. Ortada duran altyna her kim el garyp biler. Hut şoň üçin bolmaga çemeli, türkmen barsy Aba serdar Astrabady basyp alypdyr.

Ol agasynyň gulaklaryny şaňladyp, ahyry çykdy. Din Muhammet tebigaty boýunça, dargursak däl-di. Sabyrly bolmagam oňarýan kişidi. Ýöne bu gezek diwanhana ony gysyp-gowrup barýar. Agzalalyk hanlyk sütünini yralar. Uzaklaşsa, syndydar. Oňa öňräkden bäri adakly-hyzyr türkmenlerine beren wadasynda tapylmanlygy hem bimaza edýärdi. Uzboýly türkmenler şonda Ubeýdulla hana garşy söweşmek üçin müň nökerini orta çykardy. Ýogsam buharalylary ýeňmek çetindi. Wadasynda tapyljak bolsa, adaklylary 12 müň goýun beratyndan 7, 71200 gazan hakyndan, dek-ýekden 8 boşatmalydy. Ýanynda olara uly orun bermelidi. Wada haramylyk türkmenleriň özünden sowaşmagyna getirdi. Belki, tizden-tiz muny ýola goýup, adaklylaryň göwnüni awlamalydyr. Ýöne gazna gowzar.

Nebsiniň gözüne ok atmakdan ejiz han ýokary turup, hut ýalnyň çabramagyndan goranýan şekilli elini daldalady. «Uf» çekip: «Aba türkmeniň beýtmesi näm-aýt?» diýip, Astrabady ondan gyssandy. «Aý, onuň şa Tahmasp külüni göge sowrar» diýibem, ýene özi-özünü ynjaldyrdy.

—7—

Horezm bulam-bujarlykdy. Mirasdüşer şazadalar han tagty ugrunda eýýam dördünji gezek çaknyşýardylar. Bular ikä bölündiler. Biri-birine edil itde-pişik ýalydylar. Şeýle günleriň birinde Aly soltanyň Ürgençdäki

baş geňeşçisiniň gapysy kakyldy. Gije ýaryma golaýlasa-da, geňeşçi haýsydyr bir işe güýmenip, heniz uklamandy. Ol gapyny açdy:

—Hojam ha...

—Tanadyň

—Gijelikde näme beýle gyssanmaç?

—Aly soltan gerek.

—Ol häzir dynç alýar.

Geňeşçi ýaýdandy. Hojam han gidibermedi:

—Tapmaga kömek et, dostum. Bir bedewi peşgeş berýän.

Gelşim şü.

—Ol...ol...haremhanada keýp çekýä. Ýaňyrak Din Muhammediň ýanyndan geldi.

—Kümüş saply gylyjam berýän.

Ol bilindäki gylyjy içeri oklady:

—Kän, keýp-ä ýok, özüniň.

—Gaýrat etsene.

Ol tümlükde sumat boldy. Birhaýukdan öwrülip geldi:

—Yzyma düşüber.

Hojam han bölek atlylary bilen aýdylanyny etdi. Ahyry ony bir jaýa eltdi:

—Keýpi çaglanypdyr. Maňa «Gel» diýmedi. Belki, ikiçäk söhbetdeş boljakdyr.

—Hudaý doldursyn hyzmatyň öwezini.

—Aý, senem, bolýa-da.

—Ömürriylla unutmaryn.

Bular aýrylyşdylar. Hojam han Aly soltanyň dergähine bardy. Gujaklaşyp görüşdiler. Aly soltan hoşnut halda gürrüňe ýol arçady:

—Sen nire, bi ýerler nire?

—Göresim geldi.

—Aý, goýa?!

—Ýöne çynlakaý işem bar.

—Ine, indi gönülediň. Bu maňa ýaraýar. Aýdyber, şepäm.

—Eşidensiň, biz iki topara bölündik. Haýsymyzy goldasaň, şolam ýeňýä.

Aly soltanyň ýap-ýaňyja hoşnutlygy ýüzünden syryldy. Gaşlaryny бүрүşdirip, oýlanýan görnüşe geçdi. Bary bir, möntegräk. Hojam han

onuň tutan guşuny ütendi. Bu garadangaýtmaz, kakabaş soltan nebsiniň guludy. Şöhrat derýasynda ýüzmegem bişeykel görenok:

—Sylag-serpaýyň artygy bilen eçileris.

Aly soltan aý ýylgyrды:

—Bo-uw, göwnüň Kap dagynda pelpelleýä. Sylag-serpaý deňizden damja bolýa.

Hojam han geňirgäp, oňa soragly nazaryny dikdi. Aly soltan etini has gataldy:

—Gan döküp, täç bermegini eşekden palan agdarmak dälidigini bilýänsiň. Tilkilenme. Onsoň-da, şundan üfläp goýbersem, ikinizem Nil derýasyna düşersiňiz.

Ol gorkudan jany bokurdagyna gelerläp, dem alanda el-hal gursagy galgaýan Hojam hanyň soňky demini sanaýan hassanyň reňki urup, ak samana öwrülen jansyz ýüzüne içinden-bagryňlan geçip barýan ala gözlerini aýlady:

—Gulak as, beýleki öňňin gelip gitdi. Olam goldaw bermegimi sorady. Oňa ýüz bermän goýberdim. Saňa han täjini geýdireýin. Ýöne...

Aly soltan ikiýana gezmeledi. Hojam han agzyyny öweldip, nirä aýlansa şoňa öwürüldi. Ol wagty bilen göwün matlabyny aýtmady. Ahyry alkymyna gelip, kesgin gepledi:

—Gysymymda bolarsyň, has takygy kölegäm. Düýpli meselede çöpbaşy menden iginsiz gozganmasyn. Düşündiňmi?

—Düş-düşündim. Sözüm-sözdür.

Aly soltanyň dura-bara geçisi daga ýaýrady. Hojam hana-da, jan girdi. Iki ülpet iýdiler-içdiler. Şerapdan gözleri ümezledi. Ýüreklerde içgi joşgun dyňzady. Hojam han dil açdy. Häliden bári bimaza edýän içki pikirini daşyna çykardy:

—Birden, olar Din Muhammetden kömek soraýmasynlar?

Aly soltan çaýkanjyrady. Şonda-da, çürt-kesik jogap gaýtardy:

—Ol meniň tersime gidip bilmez. Akymyň garşysyna ýüzüp bolmaz-a.

Aly soltan dogany bilen arasyndaky oňşuksyzlygy tas agzyndan gaçyrypdy. Hernä, dilini dişledi. Pynhan syry diňe çyn dost bilmelidir.

Ol howalaň dowam etdi:

—Ýer-ow, Horezmiň täçsiz hany, bi adamy kimdir öýdýäň?

—Çingiz hanyň agtygy Baty han.

Ikisem hahahaýlaşyp gülüşdiler. İçinde ýogyn mумыýa ýanýan kümüş şemdanlar sarsgyn alan şekilli boldular. Gapynyň daşyndaky hyzmatkär nökerler tisginjireşdiler:

—Aý, aldyň-aý, şepe.

—Çyndyr özem.

—Ha-ha-ha-ha!!!

—Ha-ha-ha-ha!!!

Bular daň tilkiguýruk bolanda çäşerilişip uklap galdylar.

Ertesi eýýam Aly soltanyň nökerleri Hojam hanyň garşydaşy bolan şazadanyň nesillerini atma-at bilýärdiler. Ynha, daňyň alagaraňkysynda bir ýetginjek bilen çaga dar köçeden gaçyp ugradylar. Olaryň yzyndan dört-baş atly daýyrdaşyp kowup gelýärdi. Gyssanan çaga büdräp ýüzünligine ýykyldy. Turup ýetişmäňkä ýiti gylyç onuň bigünä kellesini ýoldy. Ýigdekçänem şeýtdiler. Yzanda-çuwanlyk başlandy. Öýleriň satyrdap ýanýany göründi. Galmagal-gopgun asmana göterildi. Egin-başy otlanan aýalyň biri çirkin gygyryp daş çykdy. Oňa ýardam beren bolmady. Az mahaldan garaköýük bolan süňkler köçede galdy. Hojam hanyň garşydaşynyň neslini rehimsiz gyrdylar. Indi onuň köp mahallap agzyny suwjarydyp garaşan güni geldi. Märeke bary üýşdi. Surnaýlar zorruldaşyp, deprekler gümmerdeşdiler. Hojam hany ak keçä mündürdiler. Ulama: «Allahu Ekber» diýip, üç gezek dabaraly gaýtalydy. Ak keçäni üç gezek ýokary galdyrdylar. Onuň bir çetinden Aly soltanam tutup durdy. Iniňi düýrükdirýän ýüzüne seretmekden märeke hopugýar. Şeýle-de bolsa, soltan it ýylgyryşyny etmäge synanýar. Mähelle seslendi:

—Han täji gutly bolsun!

—Hojam hanyň ömri uzak bolsun!

—Adalatly we rehimli bolsun!

Dabara gutardy. Sadaka berildi. Ülpetler ikiçäk galdylar. Hojam han Aly soltana alkyş okady:

—Ýüzün-gözün dert görmesin! Taňryýalkasyn!

Aly soltan dommarylyp otyrды. Hojam han göwnüni awlamak üçin perwana şekilli daşyndan aýlanýar. Onuň şol doňňara daşlygy. Han aljyrady:

—Guşuň süýdüni tapmalam bolsa taýyn.

Soltan sesini çykarmady:

—Göwün islegiňi aýt. Näme bermeli?

—Bo-uw, men sorap almalymy? Şeýlemi?

Hojam han özüni ýitirdi. Soltan turuberjek görnüşe geçdi. Han mydyrdady:

—Gulak as! Hazaraspy, Ket galasyny berýän.

Soltan durkuny üýtgetmedi:

—Ürgenji seniňki.

Aly soltan gozganjyrazy. Ýüzi biraz açyldy:

—Horasandaky mülk, bir süri gylýal, üç süri dowar, biri-birinden owadan gyzlar...

Soltan güldi:

—Özüňe zat galdymy-how?

—Aý, dyrnagymyň kiri bilenem oňaryn.

—Ha-ha-ha-ha!!

—Ha-ha-ha-ha!!

Üç-dört günden Aly soltan onuň däl-de, ol Aly soltanyň dergähine baryp, hasabat berdi:

—Baýyň biri Dawany peýdama çözseň, on sany tohum baýtal bereýin» diýdi.

Soltan baş yrazy:

—Beýleki biri iki düýe.

Soltan ýene baş atdy.

—Garybyň biri...horaz...

—Päh-eý, nätdiň-aý, muny. Ol özüňki. Onnoň-da, o hili ownuk-uşaga murtuňy bulap ýörme. Özüňe belli zad-a, şol.

Şepeler aýrylyşdydylar.

Şa Tahmasp lowurdysy gözün ýagyny iýip barýan tylla tagtynda ýeke özi, geçmişini ýada salyp pikir derýasyna çümüp otыр. Ata-babasy Seýfiaddin Erdebilden başlanýar. Sefewi döwletiniň ady onuň bilen baglanyşykly. Bular hökmürowanlyk edýänçäler göçüp-gonup ýörýärler. Şaýy mezhebiniň bir ugruny esaslandyrýarlar. Ysmaýyl patyşynyň atasy Soltan Jüneýit oguzlaryň baýandyr taýpasyndand eken. Ol hökümdar Uzyn Hasanyň aýal dogany Hatyja begime öýlenýär. Ikisiniň nikasyndan Haýdar atly ogul dogýar. Ol kakasy ölen-de, Kawkazy dolandyryp ugraýar. Özem doganoglan uýasy, Uzyn Hasanyň gyzy, näzik Halyma Begim Älemşah bilen nikalaşýar. Bulardan ogul dünýä inýär. Ysmaýyl adyny dakýarlar. Ol Sefewi döwletiniň düýbünü tutýar we berkleşdirýär. Gazaply Ysmaýyl türkmenlere arka direýär. Onuň goşunynyň oňurgasyny türkmeniň rumly, tekeli, owşar, baharly, gajar, üstäçli hem-de zülkadar

taýpasy düzýär. Şa bularyň içinden ýaýdan atyjy saýlama mergenler bölegini döredýär. Şaýy türkmenleri on iki şaýy ymamynyň sarpasyny saklap, on iki gyzyly zolakly telpek geýýärler. Gyzylbaş ady şundan gelip çykýar.

Ysmaýyl şa Yragy, Azerbaýjany, Eýranyň günbataryny, Şirazy, Hyrady, Maşady, Horasany, Horezmi özüne tabyn edip, ýaýrawyny ummasyz giňeldýär. Türkmenlere uly-uly orunlary ynanýar. Tekeliden bolan Emir han Hyradyň hökümdary eken. Tahmaspa-da, howandarlyk edip, terbiýe berýär. Şamly taýpasyndand, akyllly we batyr serkerde Muhammet Soltanyň, Balhyň harby serkerdesi, baharly taýpasyndand Ady Şükür hanyň, zülkadar taýpasyndand, Şirazyň hökümdary Halym Soltanyň, gajarlardan Gara Biri soltanyň...atlary şol mahallar meşhurlyk gazanýar. Ysmaýyl şanyň harby tilsimlerinde hilegärlik uly rol oýnaýar. Ol Merwi basyp alanda nädýär?

Tahmasp şa kakasynyň şundaky harby mekirligini hakydasyna getirende buýsançdan gozganjyrady-da, ýyrşaryp goýberdi.

Göçüp-gonup ýören özbeklerden bolan Abylhaýyr hanyň agtygy Şeýbany han Horasandan ýeňillik bilen geçip, Gyzylbaş döwletiniň ýakalaryna aralaşýar. Kermana baryp, talaňçylyk edýär. Ysmaýyl şa-da haýbat atýar. Ol kellesiniň gysgynyna Ysphyhanyň külünü göge sowurjaklygynyň habaryny ýetirýär. Bu han Hazar deňzinden tä Çyn-Maçyna çenli uly döwletin eýesidi. Özem şol aralygy örän tiz basyp alýar. Oňa garaw berýän ýok eken. Sabyrly Ysmaýyl yňdarma hana alamançylygyny togtatmagy ençeme gezek haýyş edýär. Emma gulak asmaýar. Jany ýanan Ysmaýyl Horasana gelip, gündogara süýşýär. Özbek goşunlary Hyrada tarap yza çekilýärler. Munda-da, uzak eglenmän, Merwe gelýärler. Gyzylbaşlar Maşatda ornaşýarlar. Şeýdip iki tarapam söweşe taýynlanýar. Heniz tumsugyna jaýdar kakylmadyk Şeýbany hanyň goşuny ýadaw hem azgyn eken. Olaryň söweşeň ruhlarynyň peselenini bilýän Şeýbany han Maweranhahrdan harby kömege garaşyp, galada gizlenýär. Ynha, şu ýerde tilkini hininden çykarmak üçin, Ysmaýyl şa taryhda yz galdyran beýik hilegärligini ulanýar. Ol Şeýbana hat ýollap, gyş çykýança, wagtlaýyn Maşada çekilýändiginiň, ýöne ýaz aýlarynda öwrüljekdiginiň habaryny ýetirýär. Onsoň gyzylbaşlaryň on ýedi müň goşuny Merw galasynyň gabawyny taşlap, Syýah-abyň köprüsinden geçip, bukuda durýarlar. Göze çöp atylanlygyny aňmadyk Şeýbany han goşuny galadan çykarýar we gyzylbaşlaryň yzyndan kowýar. Haçan-da,

köprüden geçip, gala ýitirenlerinden yzda goýlan serbazdar Ysmaýyl şanyň buýrugyny ýerine ýetirýärler: Olar köprüni ýumurýarlar. Şeýbany han gapana düşýär. Gyzyldaşlar çozýarlar. Gandöküşikli söweşde şeýbanylaryň hemmesini güjük gyran ýaly, paýhynlaýarlar. Şeýbany hanyňam kellesi kesilýär...

Hany gyzyldaş serbazlarynyň, serkerdeleriniň birmahalky şöhrady? Ýa olaryň içinde garadangaýtmaz türkmenler kemterlik edýämi? Ýa harby hilegärlik?...Häý, ýal ýagylary...

Patyşa ör turdy: «Belki, Reşideddin gerekdir?» Ol köşgüň içinde gezmeledi: «Gel, gel, indi ograş Süleýman han Uly ýa-da Dabaraly tahallusyny alýa. Tahmaspa, gaýduwsyz Ysmaýyl şanyň ogluna ot ýakdyranok. Bu-ýä, uly güýç, galtaman Aba näme diýsene! Yranmaz döwletime baş galdyrya.

Aslynda damarynda türkmen gany bolan patyşa dergazaplandy. Ýumrukларыny düwdi. Birdenem kelesiň ujuny tapan şekilli hoşnutlandy. Elleriňi çarpdy. Işikde hyzmatkär noker göründi:

—Baş weziri çagyryň.

Az salymdan wezir gelip, baş egdi:

—Ikindine deňeç, purýa berýän. Tümençäni suwara bilýän, aşpez pars tapýň.

—Beli, siziň aly hezretiňiz.

Wezir gitdi. Patyşanyň ýene ýeke özi galdy. Başky oýlanmalaryna dolandy: belki, kakasynyňky ýaly, türkmenlere uly wezipeler bermelidir? Galtaman Abany Astrabada häkim belläp, köşeşdirmelidir?»

Ýöne bu pikirinden basym el çekdi. Özi-özüne jogap berdi: «Bi, kölegäňden tisginmek bolýar türkmenler kakamyň döwründäki ýaly, beýik hyzmatlar görkezenek maňa. Aba galtamana häkimlik açilsem, gorkudan edilendigi köre hasa bolup dur. Onda basym täç-tagtyňdan aýrylarsyň. Aý-how, bi oglantak pikirler, nireden dömyä diýsene! Çagşajak bolýarmykam? Ýa akylым nädürsmükä? Özüne göwniýetýäniň çykalgasy däl-ä, bi. Ýöne türkmen adyny eşitsem, söbuk saňnyldym artyberýä. Bi, nä beýle? Hymm...Şu etjek bolýan pyrryldagym şowlasa, şo derde melhemdir, enşalla. Käte mün serbazyň alyp bilmeýän berk galasyny akylly-başly çemeleşse, ýekeje serbazyň başarmagy ahmaldyr».

...Aşpezi aýdan purýjasyndanam öňräk getirdiler. Pygamber ýaşyndan geçen kişi бүкүлjiräp ýoňsuz durdy. Patyşa onuň sussuny has basmak üçinmi-nämemi, mahaly bilen gazaply görnüşini aýyrmady. Şeýle

keşbinde ýene az salym otursa, aşpez görgüliniň takga jany çykarly göründi. Ol patyşanyň dergähine näme üçin getirilenligini bilenokdy. Tahmasp şa oňa habar gatdy:

—Türkmençäni bilýärmiň?

—Bilýän, siziň alyhezretiňiz. Ýaşkam köp mahallap Astrabatda gezdirdim. Goňşymyzam türkmeni.

—Onda Astrabada beletsin?

—Edil baş barmagym ýaly belet, siziň alyhezretiňiz.

—Möhüm tabşyryk bar.

—Janym gurban, size şalaryň şasy.

Jany aram tapyp, dil açyp ugran aşpezi patyşa göz astyndan gaýtadan synlady:

—Muzduňy tölärin.

—Beli, patyşahy Älem.

—Bi, harby syr. Diňe ikimizden başga kişi bilmeli däl. Düşnükli?

—Düşündim, siziň alyhezretiňiz.

—Astrabatda Aba galtaman atly bir näkes döräpdir. Şonuň aşhanasyndan iş tapynyp, o dünýä ibermeli.

Aşpez başyny aşak sallady. Ýüzüne kül urlan ýaly boldy. Muny gören patyşa azymly gepledi:

—Patyşanyň tabşyrygynyň oýun-oýunjak daldigini bilgin.

Özüni rastlan aşpez pars dogumly keşbe girdi:

—Bilýän, patyşam.

—Gerek-ýaragyňy bererler. Ertiriň sözünde ýola düş.

Aşpez бүкүлжирәп чыкды.

Akmaral abanyşyp, üstüne ýykylarly görünýän howalaň daglaryň bir deresiniň ýangapdalynda nokerlerine goşyazdyrmaga buýruk berdi. Mundan öňe gitmek howpludy. Dere gitdigiçe inçelýärdi. Diňe yza ýol bar. Daglaryň böwrüni garaldyp görkezýän kölgeleri iňrige sumat bolup barýardy. Ýolbelet aňtawçylar bilen gidipdi. Olar bellenen wagta gelmän durlar. Belki, birmahalky Aba serdaryň aňtawçylaryny tutuşlary ýaly, duzaga düşürendirler? Şu ýadyna düşende darygyberdi. Ol beýle ýanda söwedeňläp ýören onbaşynyň birini ýanyna çagyrdy:

—Nökerlerini al-da, öňe gidip gör. Gije ýarymynda öwrülip gelersin.

Onbaşy ýola düşdi. Şonda-da bimazalygy aýrylmady: «Aslynda, ýolbelet kürt, bi depä näme üçin saldyka?» Abanyň beýdip goýbermesem şu mahal maňzyna batmady. Gör, näçe günläp kaňkap ýörler. Nireden taparsyň başbozarlary? Gapana ýeňil düşer ýaly olaram çöregi ýeňsesinden iýýän däldirler-ä?!».

Ol nökerlerine ot ýakmagy gadagan etdi. Garawullar goýuşdyrdy. Çalak-çulak garbandylar. Günuzyn at üstünde sütünleri süýnen nökerler halkalaýyn tegelenişip, şol bada ymyzgandylar.

Akmaral irkilebilmedi. Ýadyna salmajak bolup şunça janygsa-da Aba gelip gursagyna sümüldi. Häлки howsalaly oýlanmalar daglara siňene döndi. Bary serinden çykdy: «Otlukly bakýa. Pagyş-para eredýärem. Ady belli serdar gyza habar gatmakdan ejizmikä? Ýa ol bakyşlar aldawmyka? Aý, ýok, onuň gözlerinde tämizlik görünýä. Gara ýürek kişiniň nazary beýle bolmaz. Ömür salym geçip barýa. Men welin, oňa garaşýan. Her demde garaşýan. Eý, Biribar, kömek eýle, maňa. Ýüregime sowuklyk sal. Ýogsam, ot alyp barýa. Giň jahan daralýa».

Akmaral tarsa turdy. Abany az mahallygam bolsa, kalbyndan çykarmak üçin ünsüni başga ýana sowmak isledi. Ilki gezmeledi. Daş-töweregiň tümlük. Asmandaky patralyşýan ýyldyzlar bärden sähelçe üflesen göwnüne gaçaýjak şekilli göründi. Hal-ha, biri ak yz galdyryp süýndi-de, öçdi. Bu Akmaraly birneme gussalandyrdy. Öňki gamgynrak şirin duýgusyny artdyrdy. Öçen ýyldyz gysga ynsan ömrüne kybapdaş.

Ol garawullary barlaşdyrdy. Olar sak durlar. Gelip, düşeginde gyşardy. Eýlä-beýlä agdarylyp, ahyry irkildi. Ýöne tapyr-tupura, goh-galmagala basym oýanyp, syçrap, ýerinden turdy. Atyna atlandy. Hawa, gijn ýarymynda çozan başbozarlar bilen söweş başlandy. Elbetde, bu ýolbelet kürtüň dönükliginiň edenidi. Hernä, ýigitler gapyl galman, tutuluşyga ýetişen bolaýsalar ýagşy.

Jeň gün doganda hem gidip durdy. Gabawa düşen Akmaralyň nökerleri ölenlerini-ýitenlerini bilmän goranýardylar. Böwsüp çykmaq başartmajakdy. Yza ýol ýok. Ony duşmanyň uly topary böwetläpdi.

Soňa-baka garym-gatymlandy. Biri-biriňi saýgarmak derdesere öwrüldi. Maslyklar munderlendi. Adam gany tovlanjyrap-towlanjyrap akyp, ýol ýasaýardy. Saba çagynda tämiz ys alan bürgütler depände gaýşşýardylar. Töweregi çolaran Akmaral ýegdekläp gaçyp barýan biriniň söbügine düşdi. Ýoňsuz daşlykdanam duşman atlysynyň üçüsi gaýtdy. Bular ýoly ýarpylamanka, gaçyp barýanyň ýeňseçukuryndan

gylyç saldy. Kellesi ýolunarlap, göwre birýana agyp, ýykyldy. Akmaral tanady. Bu — şol, dönük ýolbeletdi. Seňrigini ýygryp, bir dem pidasyna seretdi-de, duşmanlaryna göz aýlady. Olar gözleri ýok ýaly, okdurylyşyp gelýärdiler. Gana boýalan gylyçlary hem howada galgaşýardylar. Akmaral birbada el-aýagyny ýitirdi. Ilkinji gezek söweşjeň şekilli aljyrady: «Wah şumat Aba bolsady. Ýa gudrat bilen Balkan ýetişäyse. Hany olar?...Gaçmalymy?...Niçik syparsyň? Onsoň-da, öz nökerleriň aglabasy gyryldy. Ol muny bilýär. Birden beýle gapdaldan iki aralygy nazarlap, at çapdyryp gelýän nökeriniň biri gözüne ildi. Müňbaşysy üçin, goramaga gursagyny galkan edýän ýigitleriň barka hem gaçmaga meýillenerlermi? Päh, zenanlyk edýäň-ow, Akmaral!»

Ol kuwwatlanyp, göni duşmanyň önünden çykdy.

Nökerleri gylyçlaşyp, çetki birine atynyň boýnuny gujaklatdyrды. Özem garşydaşyny atdan agdaryp, agzyny ýer garbatdyrды. Ýöne uzakdan atylan peýkam şuwuwwlap geldi-de, atynyň böwründen çümüp, serreltdi. Akmaral zordan zyňmaga ýetişdi. Ýaňy galanda nökeri gapdalynda keserdi-de, şol bada «Wah, Akmaral...» diýip, atdan ýykyldy. Onuň gursagyna ikinji atylan peýkam sümlüpdі. Akmaral oňa ýaltda bakdy. Ýüregi jigledi. Ýöneliberende, ýüzi aňry duşman atlysy gaňrylyp özüne gönükdі. Ol birhowa kürtdürdi. Megerem, demir telpegi açyp, Akmaralyň çözlenen çomuç saçlaryny görendir. Ýa-da dönük ýolbeletden öň müňbaşynyň gyzydygyny, onuň-da, garşydaşydygyny bilip, aňalandyr. Her hal, Akmaral mundan peýdalandy. Mişi gynyndan hanjaryny sogrup, alyp zyňdy. Duşman gursagyny tutup, ýykyldy.

Akmaral nökeriniň başyny galdyrды:

—Hiý-h?...

Ol başyny yrady:

—Batman, men...

—Nädäýdiň, oylan, özüňi?

—Armanym..., ar...ma...nym ýok, el-eliňde ölsem.

Ol ümezläň gözlerini peýkama aýlady:

—Indi, sog-sogur mu...mu...muny...

Agzyndan zogdurylyp gan akan Batman duşman oky aýrylmanka jan berdi. Akmaralyň bogazy dolup, elleri titredi. Ol:

—Nädäýdiň, oylan özüňi?—diýip, ikinji gezek zarynlap, zordan aýtdy:

Perişan halda oturyberdi. Bogazam gurap, teşnelikden ölüp barýardy. Ol şeýle halda näçe mahal eglenenini bilenok. Ýöne:

—Ak - Akmaral...—diýen sese ukudan oýanan ýaly, tisgindi. Başyny galdyrdy. Gözlerine ynanmajak boldy. Bu Balkanyň agyn özüdi:

—Seni gözläp ýörün, name işläp otyrsyň?

Akmaral entirek-tentirekläp ýokary turdy. Ysgynsyz seslendi:

—Suw bersene!

Balkan derrew suwly meşigini uzatdy. Akmaral ýakasyna saçalandyryp, hezil edip çeşme suwuny ganýança içdi:

—Haçan geldiňiz?

—Ýaňrak.

—Serdar iberdimi?

—Hawa.

—Başbozarlar nätdiler?

—Pürreledik.

—Ýolbelet dönüklük eidi. Mazaly ýetişäýdiňiz. Ýogsam, birimizem diri sypmaýardy.

—Seňkiler tükenerläpdir. Aba ýokuş görse gerek.

—Aý, nädeýin, duzaga düşdük-dä.

—Garakçylar uly güýç eken.

—Hawa. Özlerem ýolbars kimin söweşdiler.

Ýaralylary alyp, giçlik yza dolandylar. Ýarawsyzlary öňe goýberip, aýlanybrak, gaýtdylar. Şonda başbozarlaryň kiçiräk toparyna düşüp, gylyçdan geçirdiler.

Akmaralyň münlügini paýhynladyp gelmegi Abanyň hemme keýpine sogan dogrady. Onuň üstüni ýetireýinem diýmedi. Akmaralyň özüni bolsa, ýüzbaşlyga belledi. Daş-töwerekden başbozarlary aňtamagy bes etdi. Diňe olaryň bir ýerde bar sesini eşitse, dargatmagy ýüregine düwdi. Ýöne garşydaşlary hem kiplarlady. Ülkä asudalyk aralaşdy. Emma kalbyndaky pitne welin, köşeşmedi. «Päh-eý, ýigdekçe kimin, ýygrylyp ýörsüň. İçinden ýalyn geçen kişä meňzäňok» diýip, özüne gyjydam berdi. Birki gezek Akmaraly görmäge, göwün matlabyny dökmäge çemelendi. Ýöne, häzirlikçe dilini dişlemegi makul bildi.

Ebeýini tapmady. Täk özüni çagyrmaga-da, Akmaralyň abraýy üçin, bogny ysmady. Ol durmuşa çykmadyk gyz. Beýdiberse, bolgusyz hyşy-wuşy gürrüňiň döremegi ahmal. Düýn Remezan aga oňa:

—Oglum, Aba jan, çagalaryňy, gelniňi, getirdäýsek nädýä? — diýdi. Aba oňa soragly nazaryny dikdi:

—Astrabada gelip, köplenç gulagyň sallanma gezyň. Belki, maşgalaň ýadyňa düşýändir?

—Remezhan aga, biz, at üstüniň adamsy. Nirede name boljagymyz belli däl. Ýogsam, pikirlenip görýän olar barada.

—Gönüle, oglum, onda. Haýsy dert azar berýä. Melhemini gözläli.

Aba yüz-gözünü sapajak-supajaklatdy:

—Gözüňe bolajmasyň, Remezhan aga? Janym sag, döw nogtalap biljek.

—Hymm. Beýle bolsa, Hudaýa şükür.

Goja ynanan kişi boldy. Abanyň ýüreginiň teýinde gizlin bir syryň barlygy äşgärdi. Ol syryň pynhan we ýalňyzlygyny, onuň hiç kime aýdylmajagyny duýdy. Ýöne serdaryň şol süýji syry Akmarala bolan muhabbetidir öýdüp ýatsa-tursa kellesine gelenokdy. Şu gürründen soň Abada: «Beýlekiler aňsyryňan bolsalar, göz gülban bolup ýörmän, özümi ele alayyn» diýip rastlanmaga küýlendi.

Balkanyň muhabbet derdini ýörüşdir-jeňler birneme egisýärdi. Mydama bular tapdyrýarmy? Onsoň kellesini gaty daşa uruberesi, hüwläp çöl-beýewana çykyberesi gelýärdi. Akmaraly halas etmegi birneme göwnüni ganatlandyrdy. Remezhan aganyň ýanyna çaga kimin, ýyrşaryp geldi:

—Tüweleme, oglum, aty ozana meňzeýäň!

—Ozmanam durmaz, enşallasa.

Ol indi birmahal Etrek jeňnelligindäkisi ýaly utanjyramady. Dil açdy:

—Remezhan aga, ýadyňa düşýärmimi?

—Näme, ol, oglum?

—Sawçy bolmalydyň. Ýöne...

—Oh...Huşum gursun. Ýöne ine-ganalygam ýok şondan bäri.

—Indi tizleşdir, Remezhan aga.

—Bolýa, inirim. Ertiriň özünde çöp döwen ýaly edeýin. Ertesi Remezhan aga Akmarala pent beriji äheňde başlady:

—Gyzym, ertirki çeynejek çöpüň gümäna. Ynsan ömri-de, türkmeniň bahary ýaly gysga. Şu gysgajyk pursady hem ýaşan şekilli ýaşamaly. Munuň ilkinjisi jübütlenmek. Bu-da, adam ata How Ene dörali bäri gelýär.

Goja ýekedyz oturyp, sakgalyny daraklap goýberdi:

Zenanyň ata çykyp ýöreni az. Ömrüni ýele sowurma. Gulak as, balam, jübütlenmäge wagt boldy, saňa.

Ol sözleriniň nähili täsir edýänligini biljek bolýan ýaly gözlerini Akmaralyň ýüzüne aýlady. Onuň ýüzi narynçlanyp, elleri saçlarynyň uçlaryny oýnaýardy. Başyny galdyrybilenok. Goja muňa monça bolup: «Utansa, gaňryşyma gaýdyp bilmez» diýen netijä geldi.

—Mynasyp taýyňam bar. Özem söz aýdyjy edip iberdi meni.

—Kim, o?

—Balkan. Ýigidiň güli, gyzylyň gyryndysy. Hor bolmarsyň onuň elinde.

Soňky wagtlarda Abadan tamasyny üzerlän Akmaral sesini çykarmady. Ondan muhabbet sözünü eşitmäge köp garaşdy. Bolmady. Arada pete-pet gelende-de, gabagyny galdyрман geçip gitdi. Göwnüne, şondan soň gaçgaklaýana meňzeýär.

Remezan aga Akmaralyň dymmagyny razylygyň alamaty hökmünde düşündi:

—Şeýt, gyzym. Gözüň bilen göreýin jübütleneniňizi.

Onsoň gabrymda rahat ýataryn.

Ol gijara Abanyň ýeke özükä Astrabatdaky kaşaň jaýyna bardy. Gelmeginiň sebäbini gönüledi:

—Balkan bilen Akmaralyň toýuny tutmaga kömegiň gerek.

Abanyň on iki süňni bilen doňanlygy gojanyň nazaryndan sypmady. Ýöne ol, oňa kän ünsem bermedi. Abanyň welin, ýüregi paralanana döndi: «Onuň o bakyslary aldawmyka?...Ýok, ýok, Akmaraldan görer ýalam däl. Wagtynda aýdyp bilmedim, muhabbet sözünü. Eýsem, gyz halyna özi boýnuma böksünmi? Wah, eýýam Remezan agany sawçylyga ibermeli eken. Indi giç. Balkan akyllly bolup çykdy. Belki, biri-birinde göwünleri bardyr?»

Ol janyny barlamak isledi:

—Olar näme...aşyk-magşukmy?

—Balkan jan-a daşynda perwanady. Akmaralam şo hili taý tapynsa, köňlünde arman galmaz. Söz aýdanymda sesini çykarmady.

—Hymm...Şeýle

Aba tas: «Akmaralyň garaşýan bolmagam ahmal maňa» diýýärdi. Hernä, dilini dişläp, pikire çümdi: «Mynasyp jübüt. Balkan, dag bürgüdi. Ölüm penjesinden şol halas ýetdi meni. Muny ömürylla unutmaryn. Onsoňam, sag ganatym. Akmaralda welin bagty çüwdi. Bahylçylyk etmeli däl. Goý, ýöwselligim üçin, ömürboýy ejir çekip gezeýin. Gijä galyp, aýdylmadyk muhabbetimden meni hiç kim halas edip bilmez. Hoş, gal, saba çygy kimin tämiz muhabbetim. Hoş, gal.... Hoş gal, bigünä Akmaral...»

Goja özüne bir zatlar aýdýan ýaly boldy. Düşünmedi. Soragly nazaryny aýlady. Remezan aga gaýtalady:

—Çuň pikire batdyň, oglum. Meni unutdyň.

—E-e-e...neme...Toýy ulurak tutmak barada oýlanýan.

—Maşalla, guzym, maşalla!

—Toý sähedini bellediňmi?

—Ýene ýigrimi günden.

—Toýuň hemme çykgyny menden. At çapdyrarsy, göreş tutdurarsy, bagşy aýtdyrarsy.

—Kemi ýok, oglum. Gaýratlylyk hökman jeňde gazanylmaýar. Bu-da, bir mertlik. Dilegi bitirişem başgaça tüýs goç ýigitleriň.

Gojanyň gaýdanda göwresi gamaga dönüp, aýagy zordan ýere ilýärdi. Birki günden Remezan aganyň aladasy has-da artdy. Hossarsyz Akmaralyň ata-enesiniň, gelnejesiniň, agasynyň, jiçisiniň ornuny özi tutmalydy. Durmuşa çykjak gyzyň toý eşigini taýynlamaly. Şaý-sepem gerek. Nöker Akmaral bulary taýynlap bilmejekdi. Onda-da, gyssagara mahaly. Türkmen zenanynyň ak işinden mahrumdy özem. Onsoň toý eşiklerini, şaý-seplerini satyn almalydy. Muňa-da çykgyn gerek. Başga kүйüne gelmedik goja ýene Aba bardy. Ol gaşyny çytmady. Çaga ýaly begenen Remezan aga ýaşı ulalyşan bir türkmen zenanyny tapdy. Şonuň bilen maslahatlaşdy. Göwünjeňem gopdy. Tiz mahaldan saýlap-seçilip gyrmyzy keteniden tikilen köýnek, çapraz-çaňňaly kürte, şaýly tahýa, çabyt alyndy. Kümüş we altyn şaý-sepleriň toplумы bolan gulakhalka, ýüzük, gülýaka hem hökmany. Gyzyň daşlaryň jadylaýjy güýjünü beýle içgin synlamadyk hem-de görmedik Remezan aga nepislige, öwüşginlilige, melul bolana döndi. Henize çenli bu gözelligi görmedigine ömrüniň biweç geçen pursatlary hasaplady. Biygyýar «Maşalla, aperiň!» diýip seslendi. Ýogsam, ilki toý eşikleriniň bezegem

ony geň galdyrypdy. Çabytlara salnan ösümlikleriň şekilleri -- güller-gunçalar, düşegi gyzyly, gara-ak, gara-sary reňkler, kürtäniň eteklerindäki, gýralaryndaky, ýakalaryndaky nagyşlar - bular eşidilmedik şirin mukama çalymdaş. Özüni türkmen durmuşyna, ýaşaýşyna belet saýýan goja täsinliklere gabat gelýär. Kürtäniň ýeňleri yz tarapdan alaja ýüp arkaly birleşdirilip, doga dakylp goýuldy. «Gelne göz dezmezlik üçin şeýdilýä» diýdiler. Ýerligi gyzyly iki sany türkmen halysam alyndy. Lowurdysy ýaňy dogan Günden kem däl. Synçy Remezan aganyň ýene bir ahwal nazaryndan sypmady. Toý zatlarynyň aglabasynda gymyzy reňkler agdyklyk edýärdi. Munuň sebäbini soranda şol ýaşuly zenan:

—Gyzyly reňk - ganyň reňki. Eşiği geýýän gyzyň namysynyň tämizligini aňladýar. Şeýle-de, bagty, şatlygy - diýdi.

Bu-da, gojanyň hoşuna geldi. Akmaral hökman bagt ummanyňy gulaçlar, şatlyk atyna atlanar. Ol ysgalmadyk ter gül, aýdylmadyk aýdym, dadylmadyk durnagöz çeşme. Gawun sakçysynyň ternelerinde saba çagy mahaly bulduraşýan kir-kimirsiz, tämizje ak çyglar.

Akmarala bukja-da, çatdylar. Munuň içindäkilerem bezelen eşikler, matalar... Indi Balkana degişli zatlary taýynlamaly. Goja olary hem birýüzli etdi: Telpik, don, ädik, guşak, dowar, tüwi... Satyn alyndy. Bulara baýyň baýy bolmasaň güýjüň ýetjek däl. Goja onsoň Aba gaýta-gaýta alkyş sözlerini aýtdy.

Balkanyň aýagy ýere ilenokdy. Degişýärdi, gülüşýärdi. Tersine, toý şahedi ýakynlaşdygyça Akmaral agraslandy, sülmüredi. Bu ahwal gözüne ilen Remezan aga: «Eýsem, gyz halyna ýeňlesinmi? Akmaral janyň özi dogabitdi agras-a» diýip, serinden birki gezek geçirdi.

Ynha, arzyly toý günü geldi. Remezan aganyň bir otagly jaýynyň daş-töweregi märekeden iňňe oklasaň ýere gaçmajakdy. Toýa Astrabada golaý obalardanam gelipdiler. Jarçylaryň zorruk sesleri ýaňlanýardy:

—Çapgy ýere baryň-ho-ow! On iki aýlawdyr-how!

Uly baýrak bir erkek, märeke eşidiň ho-ow!

At çapgy günorta mahaly tamamlandy. Onsoň göreş tutuljak ýere tegeklenişdiler. Mähelle gözlär ýaly açyklyk tapsarazy boldy. Jarçy gygyrdy:

—Uly bolsaň, tur-ho-ow! Baýragy bir torum!

Bagşylar agşam namazlaryndan soň, tä daň atynça aýdym aýdyp hezil berdiler.

Toýdan soňky gün başsalma edildi. Akmaralyň tahýasy aýrylyp, öňe goýberilgi örüm-örüm saçlary gulaklarynyň arkasyna - yza sallandy. Remezan aga ikisiniň bolýan otagynda kürtä bukduryp, ýüzüni ýapdylar. Goja muny aýallara beýemçilik edenden sorady:

—Nä, beýdýäňiz?

—Göz-dil degmezlik üçin.

—Bi, gaty gowy. Ýöne ynha...Akmaral jan nijezar menden ýüzüni gizlär?..

Aýal güldi:

—Akmaral senden ýüzüni büremez. Arkaýyn bol.

Goja birneme utandy. Az-kem sabyr edäýmeli eken. Ýigitler Balkana öwrüldiler:

—Gelniň ýüzüni aç!

—Ýüz-gözüni göreli!

Balkan degişdi:

—Görseňiz Aý ýalydyr.

—Gürleme! Görkez hany!...Päheý!

Şeýdip toý günleri geçdi. Remezan aga Akmarala ýüzlendi:

—Gyzym, mundan buýana ýene gylyjyňy syrmakçymy ýa-da öý hojalykçy boljakmy?

Akmaral Balkanyň ýüzüni gözledi. Ol başyny aşak salyp biraz oýlandy-da, Remezan aga bakdy:

—Men göwnüne degip biljek däl. Erki öz elinde.

—Onda, dillen, gyzym.

—Siziň aýdanyňyz bolar, Remezan aga.

Goja endigi boýunça sakgalyny daraklady. Onsoň Balkana:

—Oglum, bi ýerde seniň sözüň kanun bolmaly — diýdi. Balkan kesgin aýtdy:

—Eýle bolsa, bir öýde iki nökeriň geregi ýok.

Akmaral yranyp gitdi. Nökerlik bilen hoşlaşmagyň oňa ýeňil düşmänligini ikisem duýdy. Biri-biriniň ýüzüni gözlediler. Ýöne seslerini çykarmadylar.

ÜÇÜNJI BÖLÜM

—I—

Bir otagda üç bolup ýaşamak Remezany agany darykdyrýardy: «Bularyň ýaş başlary bar. Özlerem täze çatynjalar. Degşip-gülüşjekdirler, dolaşjakdyrlar» diýip pikir öwürýärdi. Ýaşy ulaldygyça damak iýmesem artdy. Häli-şindi taýynlamak, öňünde goýmak Akmarala ýükdür. Goja ölçerip-bişirip biri gün Akmarala sala saldy:

—Gyzym, maňa ejaza ber.

Akmaral gözlerini tegeledi:

—Näme, Remezany aga?

—Raýymy ýykmagyn.

—Aýt, göreli.

—Dahanda¹⁵ dendan¹⁶ galmady. Gulaklar agralýa.

—Gojalsaň ýogsa-da, şeýder-dä. Muny özüňem bilýänsiň. Tüweleme, janyň sagat. Hiç kime minnetiň ýok.

Akmaralyň soňky sözleri Remezany aganyň içki pikirini bilen ýaly, onuň öňünde keserdi. Şeýle-de bolsa, goja göwün matlabyňy çekinbräk aýtdy:

—E...e...e...näme...gyzym, artykmaç ýük men. Öz çatmama, daga gideýin. Gurt guşlara şam bolsamam, şo ýerlerde amanady tabşyraýyn.

Akmaralyň gaşlary бүрүлп, başy aşak sallandy. Biraz pikirlenip, ýene galdyrdy:

—Bizden näme ýamanlyk gördüň? Ýa ol...göwnüňe degdimi?

—Ýok, özüň görýäň-ä, Balkan oglum, gözünüň üstünde ýer berýä.

—Onda bi meýliňi nädip, aýdym bilýäň?

—Aý, şeýtsem gowy boljak ýaly.

Birhili, daryşganlyk.

—Göwün sygsa, göwre sygar» diýerdi, enem pahyr.

—O dogry.

Remezany aga ýumşy bitmedik neresse çaga kimin başyny egip, keçäniň gülünü dyrmalady. Birhowa dymyşlyk höküm sürdi. Goja soňra başga hörpden gopdy:

—Guzym, men atymy, söweş enjamlarymy satyp, golaýrakdan jaý alaýsam niçik görýäň?

Içeri Balkan girdi. Ol Akmaralyň ýüzünüň salyklygyny görüp aňk-taňk boldy. Bir gezek Remezany aganyň, birgezegem gelniniň ýüzüne ser saldy. Hiç zat aňyp bilmedi. Gönüläp sorady:

—Näme bold-aýt, araňyzda? Jedelleşdiňizmi?

Ilki ikisem sesini çykarmady. Akmaral Remezhan aga seretdi. Ol başyny galdyrmadan oturdy. Ahyry gelin dillendi:

—Remezhan aga, öýüni başgalajak bolýa.

Balkan loh-loh güldi:

—Biziň ilde ýaşlara ak öý tutulardy. Bi ýerlerde tersin-ow. Şeýlemi, Remezhan aga?

Goja-da güldi, ýöne özbaşdak jaý satyn almak pikirinden el çekmedi. Birki günden, gara görnüm ýerden jaý, goş-golam satyn alyp, gojanyň riskyny başgaladylar. Ol günde-günaşa Akmaralyň öýüne baryp durdy. Soňa baka seýrekletdi. Onsoň Balkandyr Akmaralyň özlerem gelip başladylar. Sebäbi Remezhan aga bazara gatnamaga düşündi. Taze gürründeşler-sakgaldaşlar tapyndy. Düzzüm, sadranç oýnamagy öwrendi. Oýunçylaryň mesgeni bazaryň çetindäki gumaksy ýerdi. Şonda geýimlerini, telpeklerini ýassanyşyp gyşaradylar. Bir gezek oýunçylaryň ýanyna keça salyp, hammaly getirdiler. Olar dünýäni unudypdyrlar. Gelenleriň biri dillendi:

—Ah-ow, ýaşulular, içiňizde tebip ýokmy?

Ses çykan tarapa birki sanysy ýaltылdady. Ynha, hary gulak biri gygyryp dur:

—Näme diýýäň-aýt?

—Tebip gerek.

—Tebip boljakmy bi ýerde?!

Remezhan aga başyny galdyrdy:

—Näm boldy, oglum?

—Ynha, şü hammal ýoldaşymyň aýagy çykypdyr, ýük gaçyrypdyr.

—Hany göreli.

Remezhan aga keçaňiň ýanyna bardy. Hyklaýan hammalyň dyzçanagyny sypaň-sermeň edişdirdi:

—Wah, muny ýerine salmaga güýç-kuwwat gerek.

Hammal özelendi:

—Gaýrat et, ýaşuly. Muzdunam bereýin.

—Aý, ogul, puluň köp bolsa, çagalaryňa beriber.

—Beýtme, ýaşuly. Kömek et.

—Synanyşayyn.

Remezhan aga ýeňlerini çermeşdirdi. Çykygyň töweregini sypalaşdyryp:

Muňa hajyrow ýaly, tebip gerek —diýdi-de, hammaly biraz gürrüňe güýmedi. Onsoň «Ha-op» edip, injigi çekip goýberdi. Hammal ýnjaldy. Remezan aganyň bu tebipçiligi ilki bazara ýaýrady, soň beýleki ýerlere. Düzzüm oýnaýan sakgaldaşynyň biri hut şol bada ýüzlendi:

—Sakgaldaş, bihal adam däl-ow, sen?

—Aý, biziňki bir tebibiň ýok ýerinde kemlik tapana ýardam bermek.

Sakgaldaş muňa keskilläm ynanmady. Gaýtam derdini aýtdy:

— Sakgaldaş, mahal-mahal ýüregim agyrýa. Melhemini salgý bersene.

—Meni Lukman Hekimdir öýdýäň-ow. Aýtdym-a, meniňki bir ýardam bermek. Şonuň käte köp abraý getiräýmesi bar. Olam çykyk, döwür-ýenjikke. Oňa-da, güýç-kuwwat gerek.

—Remezan, gumrular ýaly, biri-birimize öwrenişdig-ä. Jahanda dostuňy ýitirmekden aýylganç zat ýokdur. Muny bilýänsiň. Akyla mätäç dældigiňi eýýam bildim. Seniň buýran melhemiň derdimi dep edäýjek ýaly, bolup dur, göwnüme.

—Ynanýaňmy maňa?

—Beter ynanýan.

—Guradylan erik iý. Oňa päki ýaly dişem gerek. Bolmanda, her günde dört-bäşisini iýjek bol.

—Bolýa.

Ol ertir ýene birini yzyna tirkäp getirdi:

—Gije ýatanymda dabanlarym gyzyp, ot alyp barýa. Ýorgana sokduranok.

—Ýygy-ýygydan gaharlanýaňmy?

—Hawa.

—Ýatmazyňdan öň aýaklaryňy gyzgyn suwda sakla. Peýda eder. Sarymsagam çalyber dabanlaryňa.

Bu-da başga birini getirdi:

—Peşew haltam azar köküni berýä, sakgaldaş.

—Ajygan mahalyň az-azdan gawun iýiber. Belki, em bolsun.

Oýunçylaryň biri üç-dört gün görünmändi. Ol demgysmalydy. Gele-gelmäne şeýle diýdi:

—Remezan, aýdaňog-aýt, ökde tebip ekeniň. Eşidensiň-ä, şyglaý oturanymy.

—Hymm...Waharman gawunynyň ternesini şemriber.

—Almaz ýaly, diş gereg-ä oňa.

Remezan aga ýylgyrdy:

—Başaranyňy iýersiň-dä.

Ikindinara orta ýaşdan geçen bir zenan öýüne geldi:

—Salamälik, Remezan aga!

—Geliber, doganym.

—Men-ä, obadan geldim. Işsekçer oglum bar ýanymda.

—Diňleýän.

—Adamym aşgazandan ejir çekýä. Sesinden käte it uwlaýa. Şoň emini salgy bersene. Ýamanlyk ýüzüni görme. Agtyk-çowlugyňa guwan.

Soňky jümleler gojanyň kalbyny lerzana getirdi. Ol yranjyrady.

Her hal, zenana syr bildirmedi. Agtygyň - çowlugyň bolmasa, bu derdiň emini niçik taparsyň? Şu ýerde birmahalky Ahmetjik ýadyna düşdi. Emma ondan bütinleý tamasyny üzensoň, ýatlamazlyga çalşardy. Sebäbi ýatlamak kyn, ýatlamazlyk ondanam agyr.

Zenan delmuryň jogaba garaşyp otyrdy:

—Bahar pasly gül-gülälekli meýdandan pyşdyl tutuň.

Şony üç-dört gün aç-suwsuz saklap, tutan ýeriňize eltiň-de, erkinlige goýberiş. Ol derrew bir oty iýer. Ynha, şo ot aşgazana dermandyr.

Aýal ýaýdanyp, çekinibräk aýtdy:

—Bumat güýzüň aýagy. Gülälekli meýdany nireden tapjak? Jogabym üçin, ýokuşgöz görünmegim ahmal. Men bilen deň bolma, hatamy geç. Häzirlikçe başga däri-derman tapylmazmy?

Elbetde, aýal mamlady. Remezan aga oýlandy. Haýsy emi salgy bermeli? Ýabygorl-a, tebipçiligi. Muny boýnam alypdy, ýöne sypdyrmadylar. Şeýle uly şäherde lukman ýokmuka? Bardyr. Muzduny ýokary alýandyr. Şo sebäpli, garamaýagyň tölemäge gurby çatýan dälidir.

Onuň birden ýüzi açyldy. Sakgalyny daraklap goýberdi:

—Gaýnadyp, ýagyş suwuny içibersin. Nepi deger.

Aýal alkys baryny aýdyp çykyp gitdi. Remezan aga aşgazanyň bu emini oglanka bir garry eneden eşidipdi. Ýadyna düşäýdi.

Ertesi günorta mahaly Akmaral geldi. Ol iýer-içer ýaly odur-budur getirişdirdi. Ýuwan egin-eşiklerinem beýläräk süýşürdi. Goja az kem igendi:

—Gözden ýitdiň. Bizem bütinleý unutdyň.

—Bazarda güýmenip, wagtyň geçenini duýman galýan.

İçeri bir kürt zenany girdi. Çekinjeñ salamlaşdy-da, habaryny berdi:

—Goja, adamymy getirdim.

—Hany?

—Daşarda, arabanyň üstünde.

—Getir bakaly.

Onýança iki sany ýetginjek söýget berip boýny gawun samagyna dönen hor kişini jaýa saldylar. Reňkiniň sargylygy güne ýatan gawuna çalyndaş. Diňe sulbasy galyp, içinde demi bar.

Remezany aga haýykdy. Ony gepletmek isledi:

—Näme boldy, oglum?

—Agyr syrkawlap, köp efgan çekdim.

—Muny keşbiň aýdyp dur. Şumat niräň agyrýar?

Başym aýlanýa. Ysgynyma gelip bilemok.

Akmaral syrkawa ýiti-ýiti änedip, soň Remezany aga ilkinji gezek görýän zeyilli seretdi. Bir zat aýtmak isledi. Ýene saklandy. Remezany aga maslahat berdi:

—Horaz çorbasyny, miwe suwuny içiber.

Bular turup ötägitmediler. Beterem aýal buýtar-suýtar etdi. Uýaljrady. Bu ahwal Remezany aganyň nazaryndan sypmady. Zenana geplemäge gop berdi:

—Gyzym, çekinme-de, sözläber.

—Adamym syrkawlap, uzak ýatdy. Köp çykgyn etdik. Indi buýran emleriňizi satyn almaga güýjümüz ýetmez. Nädeli?

—Çagaňyz näçe?

—Alty, dört ogul, iki gyz.

—Işe ýaraýany yokmy?

—Ululary şu ikisi.

Aýal olara ümläp goýberdi:

—Günlükçilik edýä bular. Mydam-a işem tapdyranok.

—Araba özüňizkimi?

—Hawa.

—Öýüňiz nirede?

—Bazaryň üç-dört ýüz ädimlik günortasynda.

—Ogylanlar ertir bazara barsynlar. Düzzüm oýnaýan ýaşulularyň arasyndan meni taparlar.

Gelenler turdular. Ugran arabanyň tigri jygyldandan Akmaral Remezan aga golaý süýşüp, keseki birine eşitdirmejek bolýan ýaly, çalaja gyzaryp, ýuwaşja seslendi:

—Remezan aga, aňşyrdyňmy?

—Ýaňky syrkawyň özüňe meňzeşligini.

—Jahanda meňzeş adam gytmy?

Akmaralyň kem-kem bady gaçsa-da, ýan bermedi:

—Beter meňzeş. Hut bir kişiniň iki gözi ýaly.

Remezan aga kürtdürdi. Ýüregem ersip gitdi. Ýöne lapykeç seslendi:

—Adamyň ömründe bagtly pursat bir gezek bolýa. Menden olam geçendir, gyzym.

—Beý diýme, Remezan aga. Bi, hut Ahmet bolaýmasyn?

—E...e...e sen çep ýaňagyna äňetmediňmi?

—Utanyň, zordan bir gezek äňetdim.

—Künji ýalyjak hal görmediňmi?

—Saýgarmadym. Adynam soraýmadyň özüň.

Goja ertir bazara hemişekisindenem ir geldi. Sakgaldaşlaram gelişdiler. Onsoň gümür-ýamyr edişip duruberdiler. Ýigitler görnenden Remezan aganyň özi olaryň önünden çykdy:

—Geldiňizmi, balalarym?

Olaryň ikisem deň seslendi:

—Geldik.

—Düşün, yzyma.

Her haýsy gojanyň bir tarapyndan egin deňläp, ýörediler. Remezan ilki olaryň ulusyna sowal berdi:

—Adyňy aýt, inerim.

—Nowruz.

—A seňki?

—Gulam.

Goja olary bir dükanyň agzyna eltdi. Golaýda munuň eýesiniň agtygyny bejeripdi. Täjir Remezan aga göwnemese-de, lomaý aklygam berdi. Ol dükançy ýaş oglana ýüzlendi:

—Hany täjir?

—Işdi gelýä.

—Oglumysyň?

—Hawa.

Onýança beýle tarapdan täjir görüldi. Remezan aga bilen gadyrly görüşdi:

—Nä hyzmat, Remezan aga?

—Şü ýigitlere iş tapyp ber.

—Birine bolar. Nä hünärleri bar?

Ýigitler ýere baktýlar. Birhaýukdan Nowruz seslendi:

—Arabakeşlik edip biljek.

—Besdir şo.

Gulamy tanyş, ýaşuly gassabyna kömekçilige aldyrdy. Onsoň alňasap Akmaralyň öýüne gaýtdy.

Howla girip-girmänkä haýkyrdy:

—Gyzym, Akmaral, aý, gyzym!

—Bärde, men.

Akmaral goja tuduň aňyrsyndan sykdy.

—Biz, düýnki syrkaw kişä gideli.

—Adyny bilemzog-a, onuň.

—Öýüniň salgyny oň eşitdik. Ogullarynyň adynam bilýän. Bejit, horaz çorbasyny, miwe suwuny taýynla.

El-aýak ýaly, çakgan Akmaral taýynlamaga girişdi. Gojanyň özem dek oturmady. Olar guşluk mahaly ýola düşdüler.

Bazaryň günorta tarapyna ädimlerini sanabrak gitdiler. Çeninde, Remezan aga oýnap ýören oglanjyklaryň çetindäkisinden sorady:

—Köşegim, Nowruzlaryň jaýy haýsy?

—Şo-o

Oglanjyk golaý ýanjagazyndaky tamkepbä barmagyny uzatdy.

Bular içerä girenlerinde çommalyp oturan eken syrkaw. Iki sany göze görnen gyz sülmüreşip böwürde güýmenýärdi. Goja içerä göz aýlady. Goş-golam azdy, ýöne tämizjedi. Bu ony kanagatlandyrdy: «Öz-ä, agzybir, terbiýeli maşgala bolmaly» diýip kelteçe oýlandy. Birden birmahalky eşiden hekaýaty hakydasyna geldi:

Gadymyýetde üç sany baý dogan bolupdyr. Bular soňabaka biri-biriniň baýlygyna görebilmezçilik edipdirler. Şol barmana agyzlary alarypdyr. Muny Haktagala halamandyr. Perişdäniň birine: «Bar-da, olaryň rysgalyny ellerinden al. Bolçulygy göterinip bilmediler. Agyzlary alardy» diýip buýruk berýär. Perişde üçüsi dawalaşyp otyrka öýe girýär hem-de matlabyny aýdyp çykyp gidýär. Böwürde ýorgan-düşekli ýarawsyz ýatan garry eneleri olara ýüzlenýär:

—Ogullarym, ýaňy kim gelip gitdi?
 Ilki uly ogly jogap berýär:
 —Kim bolanda parhy näm-aý, saňa?!Ýat-da, ýorgana gömül-de.
 Ortanjy oglam şo täwürde gödek jogap gaýtarýar. Körpesi welin,
 mylaýym gepleýär:
 —Perişde gelip gitdi.
 —Näme aýtdy, guzym?
 —Agzyňyz bir däl, rysgalyňyz aljak» diýdi.
 —Derrew meni göteriň-de, daş çykaryň.
 Ogullary şeýdýärler:
 —Görünýärmä, ogullarym perişde?
 —Hol-ha, geçip barýa.
 Ene elini bulaýlaberýär. Perişde muny görüp ýanyna gelýär:
 —Gullugyňa taýyn, ene!
 —Bir haýyşym bar.
 —Diňleýän.
 —Allatagala ýetir. Janymy alsyn, ýöne ogullarymyň rysgalyna
 degmesin.
 Perişde tiz gözden gaýyp bolup Beýik Taňrynyň dergähe gelýär
 hem-de enäniň sargydygyny aýdýar.
 «Bolmad-ow» diýip Allatagala biçäre enä dözmändir.
 Remezan aga çugdumlanyp: «Bi agzybir maşgala hökman rysgal
 tapar» diýip pikir öwürdi, daşyndan bolsa gyzlardan sorady:
 —Köşeklerim, ejeňiz nirä gitdi?
 —Baýyň kirini ýuwmaga.
 —Hany, saçak ýazyň orta.
 Gyzlaryň biri saçak ýazdy. Akmaral getiren zatlaryny onuň üstünde
 goýdy. Remezan aga mürähet etdi:
 —Al, oglum, gysylma, iý.
 —Azara galypsyň, ýaşuly.
 —Azary bolmaz oň. Iýiber, inerim.
 Syrkaw ýerinden süýşdi. Onuň aňry gabadyndan üsgülewük
 eşidildi: «Küh-hä, küh-ä, yh-ha...» Çaga birhowa ýanyny ýere bermän
 gaýtalady. Remezan aga:
 —Öňräk, dagda gezip ýörkäm sowukladym. Şonda şeýdip,
 üsgürdim. Dag geçisiniň süýdünü ilki ajöze, soňra işdäm alandan
 içiberdim. Nepi degdi - diýdi-de, Akmarala öwrüldi:

—Gyzym, bazardan geçi süýdüni getir.

Akmaral şol bada ör turdy. Öý eýesi sypaýçylyk etdi:

—Ýaşuly, öňki sylagyňam besdir. Alada goýma uýamyzy. Akmaral ýaýdanyp Remezan aga seretdi:

—Eglenme, gyzym. Bejit bol.

Akmaral gitdi. Goja gümşüldäp, haýal iýýän öý eýesiniň çöp ýaňagyna ine-gana äňetdi. Başarmady. Hal görmedi. Göreçleriniň çöňňeleni hak. Belki, aslynda, hal ýokdur. Muny Akmaral hökman biler. Ýa şu mahal adyny soraýsa nädýä? Kim bilýä üýtgedilen bolmagam ahmal. Herhal, Akmaral gelyänçä garaşmagy ýüregine düwdi. Az wagtlyk tamakinlik bagtyndan jyda düşmek islemedi. Dymyp oturmagam özüne uslyp bildi, öý eýesine habar gatdy:

—Oglum, guşdamak öýdýň.

—Garaz, naharçyl däl, öňem.

—Biziň atamyz aýdardy. Öň zamanda Anuşirwan - Adyl patyşa bolanmyş. Onuň Buzurgmähr atly akylyly weziri bar eken. Bir gün patyşa oňa şeýle sowal beripdir: «Tebibe mätäç bolmazlyk mümkinmi?». «Mümkin». «Niçik?». «Az iýip, az uklamaly». Ýöne seniň bumatky halyňda köpräk iýmeli. Nahar agraldar adamy. Dik otur, ýatmazlyga çalyş.

Akmaral gelip, süýtli okarany böwürde goýdy. Onsoň basym gaýtdylar. Kepbeden baş-alty ädim saýlananlarynda Akmaral gojanyň gulagyna çawuş çakan şekilli aýtdy: «Çep ýaňagynda haly bar». Goja sägindi:

—Aý, goýa?!

—Çypbakaý çynym.

Ikisiniňem aýaklary ýeňledi. Goja ýolboýy gaýta-gaýta yzyna gaňryldy. Akmaral sowal bermäge maý tapdy:

—Adyny soramadyňmy?

—Ýüregim etmedi. Göwnümiň tersine bolar öýdüp gorkýan.

—Uzaklaşdyрма. Gaýtam, tizräk anyklamaly.

—Hymm. Göreli, keýgim.

Ýoňsuz gün geçdi. Goja çekine-çekine ahyry soňky baranda sorady:

—Ýogsa-da, bala, tanşarça mahaldan geçdi. Adyň näme?

—Ahmet.

Gojanyň gulaklaryna üýtgeşik gümmürdi eşidildi. Kepbe sarsyp gitdi. Serrelmezlik üçin ellerini arkanlygyna söýgetledi. Güýç-kuwwaty artamaly welin, gaýtam, ysgynsyzlandy. Demi tutuldy:

—Gaýtala, bala.

—Ahmet.

Remezan aga haşlap dem aldy. Reňki agardy. Gürründeşi durlanan ýüzüni oňa aýlap, gobsundy:

—Ýaşuly, name boldy saňa?

Gyzlar laňňa galdylar. Bäre bakýsan syrkaw çaga galagoplandy. Ahmet ýokary turup, çiginlerinden tutdy:

—Eý, rehimdar goja, ne jyn urdy seni?

Tas geplemeden galardan Remezan aga birhaýukdan soň seslendi:

—Üýtgeşik bolan zat ýok, oglum. —Ol aýbogdaşyny gurup, birneme özüni dürsedi. Barybir, ýüreginiň düňküldi sesi kerrewlenen gulaklaryna eşidildi durdy.

—Oglum, çep ýaňagyňda haljagaz barmy? Gözlerim saýgaranok.

—Bar.

—Şükür, Hudaýa.

Az kem dymdylar. Ahmet dymma däl eken. Basym bu böwşeňligi bozdy:

—Gelniňiz, çagalar maňa: «Sen, tebip goja çalymdaş» diýýä.

—Yh-ym...Kimiň oglusyň?

—Özüm bilemok. Yöne Remezan çopanyň ogly bolmaly.

Goja mundan aňry saklanyp bilmedi:

—Oglum, Ahmet jan!!

Öňem ümzügip oturan Ahmet gyrrynyň boýnundan gujaklady.

—Ata!...

—Ata jan!!

Çagalaram ýerli-ýerden topuldylar.

—2—

Täzelikde çagasy ýogalan Gülreýhan Aly hanyň kellekeserleriniň dökülen gijesi, başagaýlykda ylgaşlap geçip baryarka çyrlap ýatan çaganyň üstünden bardy. Garbap alyp, bagryna basdy. Ýesir alan kürt ony soňra Astrabadyň gul bazarynda obadan gelen bir baý türkmenе satdy. Ol indi üç aýally önelgesiz orta ýaşdan geçeniň gapysynda gyrnakdy. Esasy

pişesi uzakda bolmadyk jeňňellikden arkalap, odunlyk ýylgyn getirmekdi. Köplenç çagany ukladyp giderdi. Onýança-da, gelderdi. Wagtynda uklamasa, özi bilen äkiderdi. Ýylgynyň düýbünde ýatyryp gaýdyp, öwürlip alardy. Bir gezek baranda...ýüregi suw bolup gitdi. Başy aýlanyp, ysytmary ýaly gagşady. Beýdip durmaga pursat ýokdy. Özüni tiz rastlamalydy. Dünýäden bihabar Ahmetjiginiň üstüne ýogynlygy goşar ýaly, uzyn kepjebaş göwresini galdyryp owsun atýardy. Ol kuwwatly şahadan aslyşyp, az mahalda demini düzdi. Onsoň çala çybşyldysyz yzrak çekildi. Çygyma sygman galan üşmek ýylgyndan taýak alyp, gaty ýeserlik bilen ýylanyň ýeňsesine aýlandy. Çemine getirip, taýagy bulady. Jaýdar degen urgudan ýylan düýrülüp, ýazylyp seňsiledi. Ysgyn-deramaty gaçan Gülreýhan çagany ýüzugra kakyp alyp, ylgap gaýtdy. Gaýdyp ol ýana odun ýygyma barmady. Ýerini üýtgetdi. Ahmedem «Oýanyp, aglaýsa-da, aglany bilen ölmez» diýip sümelgesinde äpberip gitdi.

Serwi boýly, aý kamatly Gülreýhan owadandy. Janalgýç peýkam kirpikler gülümsireýän şar gara gözleriň özüne bendi ediji mährewligini saklamakdan ejizdi. Gelin aýny wagtyndady. Terdi. Agyr işler basmarlap bilenokdy. Iner ýüküniň bir taýyna barabar oduny arkalanda dartylyp çekilen guşak öňem bir sykym inçe billi göwreden üzerli görünýärdi. Ak ýüze gelşik berýän gaýma gara gaşlar sürmä mätäç däl. But gözelligi gara nikapda gizleýän gelniň ýüzüne bagty çüwüp, çagaly-çugaly erkek göbekliniň nazary kaklyşaýsa-da, on iki süňňüni saklap bilmezdi. Pagyşpara eräbererdi. Muny bilýän Gülreýhan gaçgaklabrak gezerdi. Üstesine ýaş mahalynda jahyl gyran owadan bolan enesiniň birmahalky: «Owadanlyk-zenanlaryň ýagysydyr» diýenini unutmady. Ýöne owadanlygyň näme üçin zenan ýagysy bolup biljekjekligine heniz-henizlerem akyl ýetirip bilenokdy.

Ol adatkakysy ýaly, oduna gaýtdy. Ýaňy çygymlanda, ýeňsedan eşidilen çybşylda ýalta bakdy. Süňňi gowşady. Gezi ýok ýaly, baý süsdürilip gelýärdi. Bolşy iýmçi öküz çalymdaşdy. Gelip, üstüne abandy:

—Göwnümi tap, gelin.

Çaçmaga synanan Gülreýhany şapba tutup, ýylgynyň düýbüne çekdi. Gelin ysgynsyz seslendi:

—Goýber...

—Çaçyp, nirä gitjek, jerenjik?

—Beýtme, ýalbarýan.

—Eýaň men-ä, bi taýda, gyrnak. Öldürsemem hunuň soralmaz. Razylaşay.

—Dördünji aýalyň bolaýyn. Nikalaş, beýdip, namysymy basgylama.

—Dile düşmez, eşegiň kesejesi ekeniň-aý. Hakym bar, heziliňi görmäge.

Gülreýhan urundy. Hyklady. Baý gowşanok. Gaýtam, beter gysymyny gataldýar. Şol barmana çem tapyp, dişledi. Awy ýüregine ornaň baý onuň ýeňseçukuryňa doňdurdy. Gülreýhanyň gözleri garaňkyrady. Hallan atdy. Baý ony guzuýyk şekilli gujaklap, ýere pylçady. Az salymdanam dyzlaryna ýelmeşen öljümek gumlary kakşdyryp, doýgun halda yzyna gaňrylman gitdi.

Çala seňselän Gudreýhan birhaýukdan soň özüni ele aldy. Wejeralyga ýüzüni ýere berip aglady. Soňra oturyp aglady. Gözleri gyzaryp, soňa-baka gulaklary güwledi. Biçäre ahyry ör turdy. Pikirlenmäge synandy. Niçik, sümelgesine barsyn? Niçik, Ahmetjigiň gül ýüzüne seredip, emdirsin? Eý-hoý, keçpelek, nädäýdiň?...

Yraň-daraň edip, aýaklaryny süýräbräk ädimledi. Nirä barýar? Muňa akyl ýetirip bilenok. Ol ýagty jahany bütinleý unutdy. Nirä ser salsaň tümlük. Ahmetjik göz önünde bir gaýmalady. Olam garaňkylykda tiz sumat boldy. Eger uzagrak saklananlygynda Gülreýhany barha ýygjamlaýan bela-beterden dyndarardy. Emma keçpelek şujagaz purtsada hem gülüp bakmady. Ýogsam, her hili kynçylyga döz gelip, gül ömrüni Ahmetjigiň ulalmagyna, adam bolmagyna sarp etmegi ýüregine düwüpdü. Gaýtam, obasyna ýagy dökülendäki başagaýlyk gulaklaryna eşidilip ugrady. Yz ýanyndanam ýalyn çabradý. Onuň gyzyly dilleri ulaldy-ulaldy-da tümlügi kowdy. Jahan ýagtyldy. Birden baýynyň hyýrsyz ýüzi göründi. Penjelerini açyp, topuldy. Ýene tutmak isleýär.

Gülreýhan kä ýykylyp, kä turup başardygyndan gaçdy. Baý arany barha ýygjamlaýardy. Ynha-ynha, eli arkasyna degerledi.

Aklyndan azaşan Gülreýhan esrik inder kimin küküräp, çyrypnyň akýan Gürgen derýasyna özüni oklady. Derýa misli garaşyp ýatan şekilli derrew ony holtumyna ýuwutdy.

Gülreýhanyň gürüm-jürüm ýitenligi ertesi guşluk oba ýaýrady. Aglabasy «gaçandyr» öýdüp pikir ýüwürtdiler. Ýöne çagasyny ätbermegini oňlamadylar. Şol sebäpli, ýigrenç gazandy. Ýogsam, öz ýanyndan gaýybana aşyk bolup ýören ýigitleriň owadan gelniň gidenligine ogrynça gözüne ýaş aýlajagy tapylardy. Gaçanlygy baradaky pikirdenem basym el çekdiler. Sebäbi baýy gözlemäge ýekeje ädim ätlemedi. Gülreýhan yzynda garaňkylyk, bulaşyklyk galdyrdy. Dünýäde birehimlik hökmürowan bolsa, ýaşaýyş togtardy. Rehimdarlygyny köplügi, ýeriň öz okunyň daşyndan aýlanyşy ýaly, durmuşy aýlaýar. Aglap-aglap ýüzi gök dalak bolan hem-de çişip haýallan Ahmetjige obadaky bir garry ene ganatyny gerdi. Esli mahal gelniň birine emdirdi. Bäre bakýşanda, geçi süýdünü berip başlady. Ekabyrlanyp ýörände Ahmetjik ýuwaş geçini özi emiberdi.

Ogланlyk döwri geldi. Bir sapar deňi-duşlarynyň biri bilen gurşunly kenegiň üstünde agzy alardy. Ýerde ýatan kenegе ikisem topuldy. Ony ilki Ahmet gapbap aldy. Beýlekem şapba-şupba goşaryndan tutdy:

—Äber, ilki men gördüm.

—Birjekgä, men gördüm.

Olary araladylar. Birbada köşşedilerem. Ýöne kümsükler çagalaryň içinde-de bar. Hortaň, garajürjenje biri Ahmediň garşydaşyny çeträkke gižzeledi:

—Şondanam urşanda galýaňm-aý?

Ogлан hekgerildi:

—Galamok.

—Onda nä kenegi berdiň?

—Aý, «Deň bolmaýyn» diýdim.

—Hi-hi-hi-hi! Gorkajyk towşan.

Gižzelenýän ýaýdandy. Garajürjenje goýmady:

—Gorkmaýanyň çynyňmy?

—Beter çynym.

—Bar gulagyna ýagyr degir-dä.

Bu ýowuz şertdi. Ýagyr degirmek-barmagyň birine tüýkülik çalyр, garşydaşyň gulagyna sokmakdy. Jogap gaýtarylmasa, rüstemligiň, beýlekiňem ýeňildigi.

Meçew berlen bialaç Ahmede tarap çekinibräk gaýtdy. Onuňam bu gürrüňler gulaklaryna ilip durdy. Garşydaşynyň hereketlerini gözden salmandy:

- Gelm-ow, bāri.
- Gelende nā?
- Aklyk almarsyň. Onsoňam öýüňiziň garasyny görme.
- Ýör, siziň öýüňiziň ýanyna gidip urşaly.
- Uruşjak däl.
- Äber, onda kenegi. Ýogsam, gulagyňa ýagyr degirerin.
- Degräymersiň.
- Bäh, bujagaz geçi emeniň bolaýşyny.
- Diliňi çek, siňňilli!

Ahmedem oňa tarap gaýtdy. Oglanlar indi aralaýyn diýmediler. Her kim urşa tomaşa etmek üçin ýerinden butnamady. Eliniň arkasy düwürtikli oglan gelşine Ahmedi bulady. Ol egilmäge ýetişip, jogap gaýtardy. Kenekli ýumrugyň gurşunly tarapy burnuna gülçüldedi. Oglan degen ýerini tutup, egildi. Ahmet syrtyna-da, batly depip goýberdi. Ol ýüzünligine ýykylady. Barmaklarynyň arasyndan syzylp çykýan gany görübem möňňürdi. Oglunyň aglaýan sesini eşidip tanan oral aýal öýünden çykdy:

—Häh-äýt, haýsy enesi ýalamadyk urdy balamy?

Oglanlar seslerini çykarman, gaýrarak çekilýän Ahmede seretdiler.

—Häý, çöpdüýbi senmi?

Ol eglip, ýerden kesek gözledi. Tapmady. Ahmet ýekjäni gösterdi. Semiz aýal maýkyldap kowalady. Itleri örüzibem galmagallady:

—Tapyndy, güjük! Ýer çeksin seni! Indiki-le deg, bakaly, almytyňy alarsyň.

Haş-haşlap, ýüregi agzyna gelerlän aýal ylgaýandyryn öydüp, bir ýeri depip durdy. Muňa çagalar gülüşdiler. Ol haýkyrdy:

—Gapylyň-aý, aýjyndan doglanlar!

Oglanlar beterlediler. Ala-goham turuzdylar. Muňa aýalyň bolmajysy boldy. Olara garşy yöneldi. Ahmet bu wagt garry enäniň aňyrsynda sortduryp otyrdy. Gözlerinem gorkara gaýta-gaýta işige aýlaýar:

--Näme bukulýaň, oglum?

--Uruşdym.

--Kim degdi?

--Semiz heleýiň ogly.

--Näme üçin?

--Kenegimi almak isledi.

--Onnoň uruşdyňyzmy?
--Hawa. Burnuňam ganatdym.
--Indi name gizlenýäň?
--Ejesi kowalady.

Garry ene бүкүлүп даş çykdy. Elini kölegeledip äňetdi. Gara-gura görmänsoň, ýerine geldi. Ahmede pent berdi:

--O bir haýýar heleýdir. Depegenden gaçarak dur, oglum.
--Oglunyň özi yrsarady.
--Hymm. Gorkma, balam, o heleý gelebilmez.
--Ene, aý ene?
--Jana guzym, aýdyber.

--«Çöpdüýbi, tapyndy» diýildigi name?

Ene öňküsindenem бүкүлүп gitdi. Ellerini tas ojakbaşa diräpdi. Geplände sesi ýuwaşja çykdy:

--Kim aýtdy oglum ony?
--Şol semiz heleý.

--Haýýardyr diýdim-ä oňa. Aýalyň her bir gepine uýma. Bir tymsal alaýyn. Şumat düşünmeseň, ulalaňda bilersiň. Ýöne ýadyňda sakla:

Gadymýetde, haýwan-ynsanyň gepleýän zamanynda Allatagala «Rysgalymy agzyna geler ýaly et» diýip dergähine baran baýguşa: «Bir sowal berjek, şoňa dogry jogap tapsaň, islegiň kabul bolar» diýýär:

—Baýguşy gördüňmi özüň?

—Kellesi tokga, egri çüňkli, gözleri okara ýaly guş.

—Edil özi, şo. Mesgenem harabaçylykdyr. Allatagala sowalyny berýä:

—Dünýäde aýal köpmi, erkek göbekli?

—Aýal.

—Näbilýäň?

—Aýal-a, öň aýal. Zenan gepine gidýänem aýaldyr. Onsoň jahanda «aýal» diýen mahluk köp.

Pähimli baýguşuň jogaby Biribara ýarapdyr. Häzirki güne çenli, onuň rysgaly ýylyň dört paslynda agzyna gelermiş. Pent budurki, ote semiz heleýiň ýalan gepine gidip ýüregiňi çişirip ýörme, guzym.

Ogланlyk döwründe kine unudylygýç bolýa. Garry enäniň hekaýatjygy ýüregine ornasa-da, kine Ahmedini gursagyndan düýp-teýkary bilen sogrulmady. Mahal-mahal köredi. Üstesine Ahmede siňňilli

oglany küşgüren şo-ol, kümsük şeýle gürrüň ýaýratdy: «Ahmediň dădesiniň kimligi belli dălmiş. Ejesem gynakmyş».

Indi jahyl çykarlan Ahmet bu ahwaly garry enăniň öňünde kesertdi:

—Oglum, meniň haýym gidip, waýym galdy. Bu syry özüm bilen gitmäýin. Ulalmagyna garaşypdym. Obamyzdaky Sylap baý gynak satyn alyp getirdi. Jahyl gyran owadandy görgüli. Gülreýhandy adam. Gelende çagasy bardy elinde. Şo sendiň. Gülreýhan oduna gidende ýitdi. Gaçan bolsa baý gözlăymeli. Äwmedi. Ölüm halyňdakaň, hossar çykdy. Ine, oglum. Geçmişinden şundan artyk bilýän zadym ýok.

Deňi-duşlary gelmişek hökmünde Ahmede barha seňriklerini ýygrybrak seredýärdiler. Ol ýekesiredilýändigini bilýärdi. Garry ene ýogalanda daş-töweregi bütinleý çolardy. Ýaşytdaşlary öýlenip, öýli işikli bolýardylar. Soňuna kümsük galdy. Onuň ata-enesi gurby çatmansoň, on dört - on baş ýaşlaryndaky gyzlaryny Sylap baýa dördünji aýal edip bermäge rowa gördüler. Şeýdibem, kümsügi öýerdiler. A Ahmet welin, özüne berilmejegini bilse-de, o gyzy göz astyna alýardy. Gyzyňam göwni bar ýalydy. Ogryn-ogryn bakardy. Başarsa, sözleşmek islărdi.

Segsen ýaşa ser uran garry mülhide çatylan gyz her hal biriniň nika gyýlan aýalydy. Unudylaýmalydy. Bolmady. Özüne erk edip bilenok.

Bir gezek Gürgen derýasyndan küýzeli suw getirýän gelin geçip barýan Ahmede ýalta bakaýdy. Şonda onuň gözlerinde ýaş göründi. Delmurybam ýöredi. Bu Ahmedi öňküdenem beter heserlendirdi. Ýüregine ataş ýapyşan ýaly etdi. Ertesi gelniň suw alýan olumyny garawullady. Derýanyň kenary gamyş, ýylgynlyk. Hatda kă yerlerinde düýelerem görnenok. Haçan-da gelin saýhally basyp olumyň saý ýerine gelende ýüregine daş baglap bardy:

—Sag-salamatmyň?

—Şükür, bir mydar bar.

—E...e..., Güljan gaçaly.

—Năme, samraýaň oylan? Aklyň yerindemi?

—Ýerinde. Garry mülhitden dyndaraýyn. Bilýän-ă, göwnüň mendeligini.

—Gan ysy gelyă mundan. Öldürerler.

—Wah, seň ugrunda ölsem, armanym ýok.

Ahmet bir towsanda alkymyna baryp, ony gujagyna dolap aldy.

Güljan năzirgedi:

—Aýryl oylan, biri görer.

Gursagyndan çalaja itiberdi. Emma zenan tagamyny alan Ahmet ýigitlik hyjuwy bilen ony bagryna basdy. Teşne, şorumtyk dodak asal leblere ýelmeşdi. Kesmesen aýryp bolmajak şekilli göründi.

Gelin birhaýukdan huşuna aýlandy. Çyny bilen sypmak üçin urnup:

—Wiý, nädäýdiň, oylan? Goýber — diýdi. Ahmedniň gor ýaly gujakdan gidesi gelenokdy. Gaýtam näzidir öýdüp beter gysdy. Gelin aglamjyrazy:

—Goýber oylan, masgara edersin.

Ýigit sydyrdy. Gelin küýzesini suwdan dolduryp, tazygan jeren kimin ugrady. Ahmet:

—Ýary gije, öýüňiziň gaýrasyndaky ýeke ýylgyna gel — diýmäge ýetişdi.

Güljan aýdylan wagty ýylgynyň ýanyna bardy. Onda eýýam gözleri ýolda bolan Ahmet intizar garaşyp durdy. At aýaklarynyň dükürdisini eşiderden, aýalynyň goltugyndan sogrulyp gidenligini aňardan Sylap baý ejizdi. Ol dünýäni unudyp, hor çekip ýatyrady. Güljan ertesi guşluk ýoklandy. Ilki atasy öýüni gözlediler. Tapmadylar. Golaý-goltumdanam uç-gyrak bildirmedi. Ahmedniň obada görünmeýänligi ýüze çykdy. Sylap baý üç sany hakyna tutma kellekeseri tapyp, buýrugy kesgitli berdi:

—Ýere girenem bolsa tapyň. Ýogsam, oba dolanmaň. Ötüki, aýjyny hökman öldürin. Kürti-de, çem düşse gaýgyрмаň.

Kellekeserler gaty ýeserlik bilen agtardylar. Ahry on-onki gün geçenden soň, dag etegindäki obanyň birinde sümelgesinde, süýrgünortan Güljanyň ýeke özüni bogup, öldürüp gaýtdylar. Ahmet başda ony gözden salmady. Oňşuk-owkat üçin uzagrak gitmeli pursatlaram bolýar. Şol günem giçlik geldi. Yzlaý-yzlaý ganhoryň Sylap baýdygyny bildi. Öň gumanam şondady. Başga gandüşer garyndaşy bolansoň, ony gije öz öýünde bogup öldürdi-de, eglenmän, ýüzüni Astrabada tutdurdy. Gelip, şäherde ornaşdy.

Aba serdar Astrabady basyp alanyndan ýoňsuz mahal geçipdi. Arabakeş Ahmet bazara biriniň ýüküni düşürdi, aýlaň-çaýlaň etdi. Ugrajak bolup durka ýaşulynyň biri geldi:

—Gurawmyň, ogul?

—Saglyk. Nirä äkitmeli, ýaşuly?

—Aý, ýok, öz aýagylugym ýetik.

—Şeýlemi. Çüw, janawer!

—Hany, saklan, ogul!

Ahmet sägindi. Bu geň ýaşula gaňryldy:

—Gulluk, ýaşuly?

—Biraz eglen, köşegim.

—Bolýa.

Nätanyş oňa ýiti-ýiti äňetdi:

—Tanamak isleýäňmi?

—Birine meňzedýän.

—Aýt, bakaly. —Ýaşuly töweregine ýaltaklady. Golaý-goltumdan geçip barýan ýokdy. Şonda-da, ýuwaşja gepledi:

—Remezanyň ogly dälşiň-ä?

Ahmediň ýüzüne gyrmyzy reňk çäýyldy. Ol şu wagta çenli özüniň kakasyny bilmese näme?...

—Juk.

—Haý, öz-ä. Çep ýañagynda haljagaz barmy?

Ahmet eliniň çep ýañapgyna ýetenini bilmän galdy:

—Be-ýe, büýä dogry. Bar.

—Özüňem kürtmi?

—Hawa.

—Bala, men uzaga gitmeli. Gaýdyp, Astrabada geljegim-gelmejegim gumana.

Ahmediň bu ýaşulyny indi diňläsi geldi. Howlukmady. Goja oňa ümledi. Ahmet arabadan düşüp, ýanyna bardy:

—Köp gürlejek däl, ýigitkäm, ganly bolup, gaçyp, daga çykdy. Ýoňsuz bolduk. Serdarymyz Remezanyň atly batyr ýigitdi. Şonuň «Aly han» diýen kürtiden gan algysy bar eken. Obasyny gyrgyna beripdir. haramzada. Bir gije bizem dökülip, şeýtdik. Olar kowdular. Kändi özlerem. Pytradyk, onnoň. Bagtym çüwüp, diri galdym. Ömrümboýy assyrynlyk bilen agtaryp ýördüm, özümkileri görjek bolup. Ýekejesem duşanok. Remezanyň bir gezek maňa aýdypdy:

Çep ýañagy hally çagasynyň diri bolmalydygyny. Senem agyn özi şonuň.

—Adyny aýtmadymy?

Ýaşuly kürtdürdi:

—Ýadyma düşenok.

—Özüňi tanat onda.

—Muny başarjak däl, ogul.

—Be-ýe...

—Hymm...Hoş, sag-salamat gez.

—Ýagşy. Belki, ýene sataşarys.

Goja gitdi. Ahmediň ýüregi üzlene döndi. Soňra-da, bir görlen süýji düýşe meňzedi. «O ýaşuly perişdeleriň biri bolaýmasyn?» diýibem oýlanardy. Remezan aganyň adyny eşidip, kepbesine barmagynyň maksady başgady. Meňzeşligini anyklamak isledi. Ýogsam, bogunlaryň agyrsa horaz çorbasyny içbermelidigini tebibiň, biri maslahat beripdi. Araba münen batlaryna aýaly assaja aýtdy:

—Bir almany iki bölen ýaly meňzeş o ýaşuly saňa. Näderini bilmän, içini hümledig otyrka Hudaýyň özi Remezan agany öýüne getirdi.

Remezan aga ogul öýünde on-onki gün ýatdy. Öz kepbesini ýadyndan çykarana meňzedi. Dogry, Ahmediň jaýy daryşganlykdy. Ýöne biri-birine teşne ataly-ogluň göwni sygýardy. Balkandyr Akmaral birnäçe gezek gelip gitdi. Olaryňam begenjiniň çägi ýok.

Haçan-da Ahmet öz başyndan geçenleri gürrüň berende Remezan aga:

—Gülreýhan syrgynymyzdaky iň görmegeý gelindi. Duşman dökülen gijesi çyrlap, düzde ýatyrkaň alypdyr. Ejeňi Aly hanyňkylar parçalapdyrlar. Aly Nagibady. Saňa sataşan ýaşuly türkmenidir. Gaýratly kişidi. Sen barada diňe şoňa aýdypdym — diýdi. Ol esli mahal geçenden soň, özüni bimaza edýän pikirlerini çugdumlap, atyny, söweş enjamlaryny satyp, kepbesine golaýrakdan Ahmede iki otagly jaý, goş golam alyp berdi. Kepbesiniň içinem agtyklary gül pürkülän ýaly tämizleýärdiler. Akmarala ýetirenokdylar. Remezan aga käte oňa-da gelip giderdi.

Bir gezek gapysyndan çümdürilen peýkamy sogrup aldy. Ujundan hatjagaz bar. Okap bilmese-de, goja munuň eýgilige dældigini şol bada bildi. Peýkamy köneje bize dolap, Ahmetdir Akmarala-da aýtman, golaýda-da görmänsoň, gije Aba serdaryň kaşaň köşgüne ugrady. Saklawlar ony emgenmän goýberdiler. Serdar gojany ýitirip-tapan ýaly garşylady. Hut ör turdy:

—Bo-uw, Remezan aga, Ahmedi tapyp, meni unutdyň. Gel, geç, hany.

Jaýlaşykly oturdylar. Serdar el çarpdy. Gapyda hyzmatkär nöker göründi:

—Saçak ýazyň!

Ol baş egip çykdy. Aba serdar goja öwrüldi:

—Ahmediň tapylanlygyna sadaka bereli, toý edeli. Niçik görýäň?

—Han özüň, soltan özüň, ogul. Elbetde, beýtseň, gojaňy beýgeldersiň.

Ol soňra unudaryn öýdüp, mata dolangy zady ortada goýdy:

—Bi, näme?

—Ujy hatly peýkam. Gapymdan sogrup aldym.

Serdar ýene el çarpdy:

—Mürzäni çagyryň!

Wagt geçirmän hortaň mürze içeri girdi. Hatjagazy okatdyrdylar. Onda şeýle ýazylypdyr: «Eý, garry arwah, gelmişege gul bolmagyňy bes et! Ýogsam, bu dönükligiň üçin kelläň alnar»

Ikisem biri-biriniň ýüzüne bakdylar. Orta saçak ýazylyp, dürli-dümen goýuldy. Serdar mürzesine rugsat berip goýberdi. Dymşlygy Remezan aga bozdy:

—Haýbaty giç atypdyrlar. Gelen mahallarymyz nirededikä bular? Gel, gel, aýagymy göre sokup otyrkam, sanalgysy galan garra sünklerimi haýsy gotura dermanlyk etmäge küýlendikä! Päheý.

—Bi gije mende gal. Ertirden başlap, Balkanyň nökerleri sakçylyk eder jaýyňa. Häzir saçak başyna geçeli.

Goja süýşdi. Haýsy nahardan başlajagyny bilmeýän şekilli kürtdürdi. Serdar gop berdi:

—Alyber, Remezan aga.

Goja bugaryp duran guş etiniň çorbasyny owurtlap başlady-da, şeýle diýdi:

—Aba jan, oglum, seň bolşuňdanam göwnüm suw içenok.

—Haýsy bolşumdan?

—Tahmasp şa dek ýatar öýdýäňmi?

—Gol gowşuryp oturmajagyny aňýan.

—Jansyz iberip, meýlini bilmeli eken.

—Bildim. Jansyz düýn gaýdyp geldi. Tahmasp şa türkler bilen söweşýä. Maňa garşy-da, ýöriş etjek.

—Müddeti bellimi?

—Jansyz bilim bilmändir.

—Onda jansyzyň ýabygorly bolmaly. Beýle halda garşydaşyň her bir ädimini aňtamaly. Içki pikirini bilmeli. Taýynlyk görýäňmi?

—Horezm hanlygyna degişli Durunyň Aly soltanyndan kömek soramak meýlim bar.

—Öz güýjüni artdyрмаýaňmy?

—Basym nökerlige alyp başlajak.

—Bu gaty gowy. Meňem nökerlige ýetişen iki agtygym bar. Ilkinjileriň hatarynda algyn şolary.

—Bolýa, Remezhan aga.

Goja okaralara göz aýlady. İçginiň nämeligini saýgaryp bilmedi.

—Göz kütelipdir-ow. Şerapmy?

—Şerbet. Şeraby şondan bári dadamak.

—Hak edýän oglum. Atam pahyr «Jahanyň ýaryny basyp alan Çingiz han şeraby içýän adam düýbünden goýsa, beýik adam boldugydyr diýýän eken» diýip aýdardy.

Remezhan aga şerbetli okaranyň birini eline alyp:

—Oh, huşum gursun, unudypdyryn — diýdi-de, ýene goýdy. Serdarlar bilen Muşaweret¹⁸ geçirdiňmi?

—Ertire goýdum.

—Jeňe berk taýynlan, oglum. «Bu günki işiňi ertä goýma» diýýä, türkmen.

Aba dymyp: «Remezhan aga meni oğlan saýýarmyka? Ýa-da garrylygyny soranjanlygymyka?» diýip oýlandy. Nämе üçindir, okarasyndaky şerbeti ýarpylan goja ilkinji gezek görýän şekilli seretdi. İçip bolýança şeýle röwüşde oturyп, okara elini uzatdy. Ýüzüniň reňki üýtгän Remezhan aga onuň goşaryna kakyp goýberdi-de, ysgynsyз dillendi:

—Içme, oglum... Zäherlenipdir.

Huşy başyndan uçan Aba laňna galdy. Aljyrady. Goja zordan aýtdy:

—Süýt getirin! Aşpez parsy tutuň!

Aba gapa ylgap, aýylganç gygyrdy:

—Süýt getirin! Aşpez parsy tutuň!

Ýene yzyna dolanyp, gojanyň başyny galdyrdy:

—Og...og...lum...

Kepän dodaklaryny ýalady:

—Hüş...hüşgär bool! Dön...dön...dönüklik...

Ol jan berdi.

Şa Tahmasp was-wasa ýolugan şekillidi. Mahal-mahal öňi jahyl çykaslan ogullaryndan tagtyna göz garaldarlar öýdüp hederlenýärdi. Beýle ahwal şalaryň durmuşynda häli-şindi bolup durýar. Ogly atasyny, inisi agasyny...heläkleýär. Hut kakasy Ysmaýyl atasy Şyh Haýdary tagt üçin öldüripdir. Onsoň ýene eýesine it ýaly wepaly, ygrarly türkmenlere arka diremeli ýaly bolup görünýär. Asyl, türkmenleriňem onuň atababasyndan goldaw tapan pursatlary köp. Akgoýunly türkmenleriň hökümdary Uzyn Hasan 874-nji hijri ýylynda duşmanlaryny ýeňenden soň, Eýranyň patşalygyna bellenýär. Ysmaýylş patşanyň atasy Soltan Jüneýit on müň goşuny bilen onuň gullugynda durýar. Ýörişler guraýarlar. Ine, käbiri: Uzyn Hasan Soltan Jüneýde daýanyp Trabuzan ýurtlaryny talaýar. Ummasyz olja alybam Diýarbekire gelýär. Ýogsam, ol Trabuzanyň hökümdarynyň gyzy Despina hatynga öýlenipdi. Gazaply hem batyr kişi eken. Bu wakadan soň, Uzyn Hasan Soltan Jüneýt bilen Ardabile gaýdýar. Jahanşa Garagoýunly hem-de Şyh Jafar olaryň garşysyna çykýar... Çerkezleriň ýurdy Dagystany çapawullaýarlar. Ýaz aýlarynda ýene Dagystana çozýarlar. Bu gezek çerkezler gaýduwsyz garşylyk görkezýärler. Söweşleriň birinde, Samur derýasynyň gyrasynda Soltan Jüneýt öldürilýär. Dereginde ogly şyh Haýdar belenilýär. Din, derwüşlik dünýäsine ulaşanlygyndan sabaýar. Ýeser goşun serkerdesi bolýar. Ol Uzyn Hasanyň köşgünde kemala gelýär, edep-terbiýe alýar, onuň gyzyna öýlenýär. Haýdar ady belli serkerdäniň hem ýegeni, hemem giýewisi. Soň gaýynatasy onuň Kawkaza hökümdarlyk etmegine uly hemaýat berýär. Hatda on iki zolak gyzyl mata dakynmaklygam Haýdaryň düşünde görenligini aýdýarlar. Aly hezretleri bir gije düşünde ýanyna gelip: «Senden soň biziň perzentlerimiz ýer ýüzünden küprukap sözüniň ýoguna çykmarydyrlar. Ymam bolsaň, öz sopy müritleriň başyna gyzyl matadan bir täç ýasap geýdir» diýýär-de elindäki pyçagy bilen on iki gat saralan täjiň şeklini ýasap görkezipdir. Dogry, bu düşü kakasy Ysmaýylyň görenligini aýdýanlaram bar. Munuň parhy ýok. Garry atasy Şyh Haýdaryň gören bolmagy gaty ahmal. Sebäbi onuň ylmynyň gözbaşy sopyçylyk. Özem ilki dini gullukda gezyär. Beýle adamlar keramatly, bihal däl. Uzyn Hasan ölendenden soň, ogly Halyl Akgoýunly tagta çykýar. Şa täji oňa bary-ýogy alty aý nesip edýär. Ony

dogany Ýakyp Akgoýunlyny agdaryp, özi hökümdar bolýar. Bu-da, üç ýyldan geçmeýär. Şa nesilleriniň ykballary şeýle-dä.

Doganlarynyň meýillerini bilmek üçin, mahal-mahal yzlaryna jansyzlary salyp görýär. Häzire çenli göze-başa düşüp ýörenleri ýok. Öňräk okumyş dogany şazada Sam mürze huzuryna geldi. Ol meşhur «Tuwaýy Samy» tezkiräni ýazan kişi, Türkmen şahyrlary bilen dostlaşypdyr. Şolaryň biri üstaçly taýpasyndan bolan Ýusup beg. Tahmasp şa munuň:

Göwün işim seniň yşkynda bolmaýar,
Aňsatlyk bilen göwün maksadym hasyl bolmaýar,
Ahym eger meni ýokluk tüweleýine uçratsa,
Gözýaşymdan ten toparagym palçyk bolmaýar.

--diýen duýgulardan püre-pür doly parsy dilindäki şygryny eşidip, çem tapyp, sataşmak, söhbetdeş bolmak küýündedi. Türkmenleri daş-töweregine köprük toplamakda peýdalanjakdy. Gaýtam, tersine boldy. Ýusup beg uly bazaryň orruk ortasynda Tahmaspyň şalygynyň tümlüge barabardygyna degişli şygyr okap durka aňtawçylar tarapyndan tutuldy. Zyndana salnanda-da, aman dilemedi. Sami mürze dosty Ýusup begiň günäsiniň geçilmegini, gaýtaldasa, deregine özüniň türmä salynmagyny sorady. Hiç hili sypajak-sypajaklyga ýol goýmady. Özem döwüniň çigişmeginden hederlendi. Şol sebäplem, Ýusup begi zyndandan boşatdy. Hudaýlygyny gözleseň Sam mürze Ýusup begi zamunlyga alyp özi bilipmi—bilmänmi, oňa uly ýagşylyk etdi. Tutaşybermäge ýakyn uçgundan-howpdan dyndardy.

Patyşa bu gün tylla tagtyna adatdakysyndan ir gelip gondy. Gijeki içilen al şerapdan, Töwriziň häkimi tarapyndan peşgeş berlen kereşme-näzli gelniň oýun-dalaşyndan oňly ukusyny almansoň: şirin-şirin pallady-da, içki oýlanmalary bilen ikiçäk galdy. Ýardam bermeginde Mogol patyşasy Humaýun düşmanlaryny ýeňdi. Söz berşi ýalam, Soltanmyrady Gandagara häkim belledi. Ýöne gögele oglany dildüwşüjiler hyýanatlyk bilen öldürdiler. Ýogsam, hyzmatyna bärden berlen serbazlaram az-küş däldi. Düşbi, gujurlyjady neresse. Ony mirasdüşer bellesenem bolman durjak däldi. Dirikä perzendini goraglap bilmedi. Ölende beýlekileriň täleýi niçik bolar? Kän ogul-gyzy agzybirliği saklap bilerlermi? Birine boýun synarlarmy? Ýa-da täç-tagt üçin ganlaryny...Keçpelegiň oýny-ha köpdür.

Tahmasp şa hopugyp, elini maňlaýyna diredi: Gözgüden şekiliň görnüşi ýaly olaryň geljekki takdyrlaryny bilip bolsady. Belki, ynjalardy. Emma özüniň 63 ýaş, 1 aý, 19 günde Ezraýyl perişdäniň janyny aljakdygyny, 53 ýyl, 6 aý, 23 gün oturan patyşalyk tagtyndan jyda düşjekdigini, ogly Ysmaýyl II 984-nji hijri ýylynda hökmürowanlygy golda saklamaga çytalaşyp, doganlary Soltan Süleýman mürzäni, Soltan Mustapa mürzäni, Soltan Mahmyt mürzäni, Soltan Ymamguly mürzäni, Soltan Aly mürzäni, Soltan Ahmet mürzäni.. permany bilen öldürjekdigini...biläýse ýüreginiň ýarylmagynyň ahmaldygyny huşuna-da getirmedi. Ysmaýylyň ýigrimi ýyllap Kahkaha galasyndaky türmede ejir çekjekdiginiň özem endirediji ahry.

Onuň gulaklaryna owaz eşidilen ýaly boldy. Tisginjirän başyny galdyrdy. Gaýragoýulmasyz döwlet işleri boýunça köşgüň möhürdaryny — iş dolandyryjysyny ilkinji nobatda kabul etjekdigini düýn ikindi mahaly baş wezire aýdyp goýupdy. Ynha, dergähinde şol gol gowşuryp dur. Patyşa oňa «Aýdyber» diýen täwürde ümläp goýberdi:

—Siziň Aly hezretiňiz, Töwrizden ýygnanmaly ýüz müň tümeni getirdiler.

—Pars welaýatyndan ýetmiş müň tümen...

Welaýatlaryň aglabasy salgytlaryny gijikdirmän iberipdirler. Iş dolandyryjy soňragynda ýaýdandy. Patyşa onuň ýüregini bilen ýaly, mazaly özi soranaýdy.

—Maşadyň häkimi nädipdir?

—Häzir o taýynyň tümen salgydy gelenok. Siziň Alyhezretiňiz.

Patyşa baş wezire gaňryldy:

—Maşadyň häkimini aýryp, ornuna şazada oglum, Soltan Süleýman mürzäni bellemekligi höküm edýarin. Kätibe permany ýazdyrarsyň. başga?

—Lahyjandanam gelenok.

—Oňa oglum Ymamguly mürzäni bellemeli. Dogry, oglanlaryň ikisem juwan. Häzir biziň tarapymyzdan dolandyrarlar. Tejribe toparlar. Ýene barmy?

—Bar, kyblaýy ädem.

—Haýsy welaýat?

—Astrabat.

—?!

Tahmaspyň gulaklarynyň düýbünde gök gümmürdän şekilli göwresi sarsyp gitdi. Reňki agardy. Möhürdara rugsat berip, jansyzlaryň baştutanyny çagyrdy. Ol habaryny berdi:

—Horasanda Siziň garşyňyza wagyz edip ýören derwüşiniň biri tutulyp jezalandyryldy. Horezmde dildüwüşijileriň uly toparynyň üsti açyldy. Agşam Astrabatdan bir aşpez pars geldi. «Diňe patyşanyň özüne aýtmaly habarym bar» diýýä.

—Tiz getirin!

Gözlerini süznekledip diňläp oturan Tahmasp şa ukudan oýanan ýaly, janlandy. Sabyrsyz işige göz aýlady. Aşpezi getirdiler.

—Buýruk berjaý edildi. Siziň Aly hesretleriňiz.

—Maşalla! Niçik?

—Şerbetine zäher goşdum. Ondan soňam ýeriň asty bilen gaçdym.

—Jansyzlar anyklarlar. Aýdýanyň dogry bolsa, serpaýdan ýüküň ýeter. Ýalan bolsa, temmiňi alarsyň. Gidiber.

—Beli, kyblaýy älem.

Şa gürrüňe münkirlik bilen gulak asyp, ýüzüni sallap duran baş wezirine hoşnut garady:

—Ýaňka türkmeniň galtamanbaşysy Abany gülmemeği tabşyrypdy. Indi gizlemegiň hajaty ýok.

Ol gije haremhanasyna hem gylawly bardy. Töwrizli näzeniniň ak golundan şerap içdi. Dalaşdy. Ahyrda-da, onuň gor ýaly yssy gujagynda irkilip galdy. Esli mahaldan ony gara basdy. Öl-myžžyk bolup derledi, soň demi-demiňe ýetmän lagyrdady. Irkilmedik aýaly ony yralap turuzdy:

—Ne döw çaldy seni?

Patyşa sesini çykarman, gagsap has-da gysmyljyrady. Gelnem bagryna basdy. Oýanmagyna umydigär bolup ýatan gujurly, ýaş zenan onuň ärlilik etmegini küýseýärdi. Hyjuwlanyp, ölüp barýardy. Emma şanyň hajyk-hujuk etmäge hem gurby çatmady. Aýal onuň gözlerinde neresse çaganyňky kimin, gorky gördi. Işdäsi ýanyp, tamasyny üzdi. Çytylanyny bildirmezlige çalşyp, ýüzüni kese sowdy: «Munuň «Aba!» diýip gygyrmasy näme? Ya ol perişdäniň birimikä?» diýip serinde aýlady. Ärini şu pursat içinden ýigrense-de, erkiniň tersine ak gyraw sepip ugran başyny sypap-sypap, uklatdy. Özem ymyzgandy.

Tahmasp şa daňa golaý düýş gördi. Düýşünde Aba asmandan perişdeler şekilli uçup gelip, almaz saply gylyjy bilen kellesini kesjek bolanda, hähläp oýandy. Aýalyňa seretdi. Ol dünýäni unudyp myrlap,

uklap ýatyrdy. Ap-akja ýüzünde welin, haýsydyr bir kine doňup galana meňzeýär. Pökgüje, ýuka lebleri şirin-şerbet küýsetjek däl. Gaýratyň çatsa, dolap gujagyňa almaly. Emma, Tahmasp şa beýle eşretiden bizar bolan şekilli oňa garagyny sançman, başujunda goýlan altyn pyýaladan saçalandyryp, şerap jyňkytdy. Ol uklap bilmedi. Jahan ýagtylmanka, ýörite lukmanyny çagyrdy. Hekim Abunasyr Bilany²⁰ oňa yhlas bilen seredip:

—Siziň Aly hemretiňiz, gorkar ýaly, keseliňiz ýok. Döwlet işleorini azrak pikirlenip, birhowa şikara çyk. Keýpiňi çagla. Aýrylyşar gider — diýdi.

Patyşa ýeňillik bilen dem aldy.

—4—

Ýakyndan bilýänleriniň gözüniň alnynda, sanlyja mahalda Abanyň eti-gany çekildi. Soňa-baka ýüzi ýeňsesine dönerlidi. Türgenleşik işlerine ser salmak, nökerlige almak, ýarag ýasalýan ussahanalara barmak...garaz, ýetişiksiz günde. Sypynsa, diwanhanada arz-şikayatlaram diňleýär. Remezan aga ýogalandan soň, parslara münkürligi artdy. Dürli bahanalar tapyp, janpenalarynyň içinden olary aýyrdy. Diňen Remezan aganyň agtyklary Nowruzdyr Gulam bolaýmasa, sap türkmenlerden goýdy. Goja edilen dönüklük biline mazaly basypdy. Aşpez pars ele düşäýse, hut özi iki üzüp bir ýalmajakdy. Arman, tapylmady. Häzirem aňtawçylar gözlegi bes edenoklar. Assyrynlyk bilen agtarýarlar. Aba onuň kellesi üçin on mün tümen baýrak belledi. Ol häzir bir garry enäniň arzyny diňläp otyrdy:

—Oglum, Aba jan, üýşüren-süýşürentgi şaýylaromy arabakeşe berip, huzuryňa uly umyt bilen geldim. Adamym ir mahal öldi. Ondan bir ogul galdy. Şony adam etjek bolup, ojagyny saklap oturbyýerdim. Ik egirdim, dokma dokadym. Nogta gara saçlarymy barlylaryň gapysynda sübse etdim. Şeýdip, ese-boýa galdyrdym. Dogumlyja boldy özem. Bazaryň bir gyrasyndan baş şaýa towuk alyp, beýleki gyrasynda alty şaýa satdy. Golaý-goltumdaky obalara pyýada äkidibem on şaýa berdi. Baş-alty sany towugym bardy. Onuň ýumurtgalaryny bazarda...

Aba gymyldady. Garrynyň soňlanmajak ýaly gürrüni şarpa kesip: «Gysgalt, ene. Menden näme kömek gerek?» diýmek isledi. Ýene onuň ýygyrt-ýygyrt ýüzündäki özüne bolan yhlasyny görüp, dilini dişledi. Sabyrly garaşdy: «Gelýänler galaba şeýle. Uzyn-uzyn düşündiriş berýä.

Mümkingadar, gysgarak aýdyp, wagt tygşytlamaly weli...» İçki pikirlerinden sabap, enä gulaklaryny gerdi:

...—Dükanlar açdy. Tütjar baý boldy. Bäs aýaly bar. Her haýsyna şarňyldap duran jaý gurdurdy. Hyzmatkär berdi. Men şormaňlaý köneje hütdüimde galdym. Özüniň-ä haçan gapymdan gelenliginem unutdym. Agtyk-çowluklarymyň garasynam görebilemok. Aýdyşlary ýigrimi dagy bolmaly. Soňkularyny görsemem tanajak däl. Heý, beýle zalymlyk bolarmy? Hülli-hülli saklabilmesemem, gözümiň ýagyny iýdirenimiň öwezi şümi?...

Ene egnini silkip aglady. Ýöne gözlerinden ýaş çykanok. Aglap-aglap gözbaşy gurana çalymdaş. Aba muny duýdy. Ini düýrükdi. Bu biçäre enäniň ýüregi aglap dur. Hawa, ýüregi...

—Bir döwüm çörege zar. Itiň art aýagyndan suw içip ýörün. Gapysyndan baramda, baýry heleýi yüz bermän, kowup goýberdi. Özi öýünde ýok eken.

—Ene, ogluň niredekä şumat?

—Bazardaky dükanyndadyr, oglum.

—Ady?

—Öň-ä Sapar ýetimdi, indi Sapar baý.

—Derrew tapyp getirmeli!

Köp salym geçmänkä Sapar baýy Abanyň gaşynda söneltidiler.

Saparyň gözleri hanasyndan çykara gelip, temekleri gymyldady. Baýyň ýüzünü gözlemän seslendi:

—Tanaýaňmy, bi, ýeňäni?

Baý hapyr-hypyr geýnen, inňäniň gözünden geçiräýmeli derejede sulbasy galan enesini görüp, ýüzüniň haýýady göçdi. Birki ädimledi:

—Eje...

Ene welin unudarlan tanyş sesine orak ýaly egren bilini ýazmak isledi. Başarmady. Elini kölegeledip, ýüzünden gan damjak-damjak bolýan, semrän ogluny zordan saýgardy. Göwni galkmasa-da, duw ak bolan başyny belent tutdy.

Häkimiň hemleli sesi eşidildi:

—Enäniň ak süýdünü haklamazlyk - ýurduňa dönüklük eden bilen deňeçerdir. Enesini söýeýän topragyny söýmez, topragyny söýmeýänem - enesini. Oňa görä-de, dönük Sapar baýa kyrk şallak urup, jezalandyrmaly.

Semiz göwre yraň atyp, çalaja üfleseň ýykylarly göründi. Birden ene Abanyň öňünde dyza çökdí:

—Beýtme guzym, o näletkerdäni! Eýdip eklenmeli bolsam, açlykdan ölenim gowy.

Aba enäni ýokary galdyryp, ogluna azymly haýkyrdy:

—Ötünç sora eneňden! Ýogsam, segsen şallak...

Ol sözünü soňlap-soňlamanka mähnet Sapar baý iki бүкүtdi:

—Geç, hatamy eje jan!..

Kempiriň diňe dodaklary münküldedi. Onuň sözleri hiç kime eşidilmese-de, düşnükli di. Gorkunjyndan ýallaklaýan näletkerde ogluň günäsini bagyşlap durdy. Aba bolsa:

«Nijezar bu tetellileri demir kanun bilen boýun egdirmeli? Ynsap jezasyndan ejir çekjek mahallary haçan gelerkä! Ah, zamana, zamana!..» diýip, hasratly oýlandy-da, Sapar baýa:

—Rahym ahunyň aýdyşy ýaly, enäni Kábä çenli boýnuňda hopba edip, äkidip-getirseňem bir gijeki ukudan galyp, beren ak süýdünü ödäp bolmaz. Kempiri mundan buýana gözüň görejinden beter apalap sakla. Oglanlaram käte barlap durarlar. Şonda... Kemlik tapaýsalar, aklyk isleme — diýip gapyny görkezdi.

Eneli-ogul gitdi. Gapydan Balkan täwire her egninde jahyl oturybermeli, döşi gapak ýaly, läheň göwreli kişi gapydan girdi. Yhlas bilen bejerilen çalymtyk murtlary bugdaýreňk giň ýüzüne gelşik berýär. Ol derrew habaryny berdi:

—Obamyz şundan üç menzil daşlykda Gürgen derýasyny ýakalap otyr. Men, han. «Durdy pälwan» diýýärler adyma. Saňa gelmegimiň sebäbi şudürki. Biz ne Horezm, ne-de Astrabat häkimligine boýun sunup, berat töledik. Otuz-kyrk sany atly-ýaragly nökerimem bar. Obada ýokkak Horezmiň berat ýygnaýjylary gelipdirler. Parasatly garry enem olaryň öwzaýynyň bozukdyklaryny aňyp, damarlaryny ýumşatmak isläp, öýe myhmançylyga çagyrypdyr. Palaw bişirip, önlerinde goýýa. Olar dört adam. Tagam datman «Soň iýeris» diýşip, her haýsy bir etli süňki ýaglyklaryna dolap, turubermek isleýärler.

Enem sorayar:

—Ogullarym, näme iýmediňiz?

—Ene, biz şu gezek obaňyzdan hökman berat alaymaly. Soltanmyzyň beren permany şeýle. Eger duz datsak, bolmaz iş ýüze

çykyp ganjarşaýsak, onda duz iýen ojagyňa kast etmek bolýa. Bu o dünýä, bu dünýäde erbet iş.

—Han obada däl. Basym geler. Şonda...

--Puryjamyz az.

Bular düzde çopanlar garşylyk görkezensoňlar el-aýaklaryny güýleýärler-de, iki süri goýny, bir süri düýäni goraglaýan serbazlar bilen kowuberyärler. Agşam gelenimizde ahwaly aýtdylar. Şol bada ýola düşdük. Yzlaryndan ýetenimizde mallary bermek islemediler. Köp töwella etdik. Bolmady. Çaknyşykda serbazlary tükel gyrdyk. Eşidişimize görä, indi olar goşun çekip üstümize gaýtmakçymyş. Bize kömegiňiz gerek.

—Kim o soltan?

—Horezmiň Durundaky soltany Aly.

Abanyň başy aşak sallandy. Durdy pälwan: «Dabarasy dag aşyady munuň, Aly soltanyň adyny eşideninde serçä dönäýdi. Päh-eý, namart-aý. Başa gelenini göz görer-dä» diýip, pikirlendi-de, işige yöneldi:

—Dur, nira?

—Bigaýrat dostdan gaýratly duşman ýagşy» diýerdi enem.

—Beýle netijä gelmäge gyssanma. Akyllaşmaly mesele bar.

Durdy pälwan aýak çekip, ünsli Aba serdara garady:

--Basym Tahmasp şanyň nökerleri Astrabada döküljek. Şolara garşy söweşmek üçin Aly soltandan kömek soramagy ýüregime düwüp ýörün. Oňa görä, onuň dilini tapmagymyz gerek.

—Nädip?

—Çözmeli meselämizem, şol.

Aba serdar ýokary turup, gezmeledi-de, ýene ýerine geçip oturdy:

—Şumat, Aly soltan Durundamyka?

—Ýok, obamyzdan üç-dört menzil gaýra tarapda. Ol ýol boýy berat ýygnap gelýän bolmaly.

—Nä sebäpden, iki häkime-de, berat bereňzok?

—Hökümdar bir bolar, iki bolmaz-a?!

—Bu, dogry.

—Onnoň-da, iki bolsa, köp aýallyň günü ýaly, bir zat bor. Halkyň ganyny sorýan sülük-how, olar.

—Bu-da dogry.

—Bize ýardam bermek kyn düşjek saňa. Başa gelenini görübermeli-dä. Ýogsamam, iki goç ýöne ýere süsüşmez.

—Aly soltan külüni göge sowrar tāk özüniñ.

—Ýeňlişimi käbiriniñ yeňşine bermerin.

—Gep çagalatma, pälwan. Güýjümizi toplamagymyz gerek. Häzir dynjyňy al. Basym Aly soltana tarap ýola düşmeli. Ol uly güýç. Tahmas şa bilenem mäşi bişişenok.

—Böriniň gowasyndan suw içjek bolýan goýnuň akyly nirede?

—Goýun, goýun şekilli bolsa, bir alajyny tapar, suw içmegiň.

—Bolýa. Serdar paýhasyna gulak asýan.

Durdy pälwan çykan badyna aňtawçylaryň baştutany alňasak halda içeri girdi:

—Aba serdar, parslaryň dört hany dildüwşük gurap ýörler. Şu gije dagyň iň bärki jülgesine üýşüp, şähre çozmaly.

—Haçan?

—Daňdan.

—Güýçlerini bilmek başartdymy?

—Takmynan, iki mün serbaz.

Aba serdar Balkanyňam münlugini alyp, synagdan geçen nökerleri bilen gün ýaşandan beýläk duşman höwürtgese ugrady. Gije ýarymynda hem daşlaryny gabady. Ýaş, dyzmaç hanlar şerap içe-içe, şähre çozulmagynyň önüsyrasynda «Aba serdaryň ornuna kim bolmaly?» diýen meselede jedelleşip, çadyry göçüräýjek bolýardylar. Hatda gykda-baklyk başlananda-da, wagtynda aýňalmadylar. Bu jedel nökerlerem bimazalandyrypdy. Her kim öz hanyny orta çykarýardy. Ganjaryşmaga az galanda Balkanyň nökerleri döküldi. Aljyran parslar birhaýukdan çugdumlaşyp, gabawy böwürmek islediler. Edil şol pursat üç ýüze golaý atly bilen bukuda duran Aba serdar gyralaryndan girdi. Söweş gün dogýança dowam etdi. Pars serbazlary paýhynladyldy. Ýekejesine-de gaçmak başartmady. Aba serdar az ýesirleri, gola salnan iki hany ýer garbap aman sorasalaram glylyçdan geçirmegi buýurdy.

Aly soltan çadyryň içinde tāk özi oýlanyp otyrды. Durdy pälwanyň nökerlerini öldürip, salgyt tölemänligi onuň mazasyny alypdy. Ol beýle garaw görmändi. Özüni Tahmasp şadan kem saýmansoň, bu urgyny ýokuş görüp, ýarylarly-ýarylarly göründi. Şu pursat Durdy pälwanyň obasyna gan çaykamagy ýüregine düwdi. Ýöne Aba serdardanam ätiýaç

etmän duranok: «Bütün Eýran -- Turany sarsdyran kişi seniň üçin Din Muhammet dälidir» diýen pikir serine gelip-geçýär.

Gapyda hyzmatkär nöker görüldi:

—Soltanlaryň soltany, türkmen Aba serdar geldi.

Oýlanmamalaryndan sabamadyk Soltan birbada nökeriň aýdanlaryna düşünişmedi. Sowal berdi:

—Kim?

—Aba serdar geldi

Onuň gulaklary şaňlap, gozganjyrady. Nöker jogaba garaşýardy:

—Goý, gelsin!

Ol etini gataldyp, ýüzüne närazylyk alamatyny çaýdy. Şeýdip, öňünden Aba serdaryň howalasyny basmak isledi:

—Essalamaleýkim, Aly soltan!

Soltan berdaşly göwräni görüp, laňna galanyny bilmän galdy:

—Waleýkim essalam, Aba serdar!

Gadyrly görüşdiler. Soňra soltan törden orun görkezip mürähet etdi:

—Geliň, geçiň!

Ikisem jaýlaşyp, hal-ahwal soraşdylar. Şu gysga aralykda Aly soltan: «Megerem, nökerlerimi öldüren türkmenleri üçin, töwellaçy bolup gelendir. Onda hunlaryny talap ederin. Ýöne bu ýigitde Ezraýylyň tüýi ýaly, sussuňy basýan bir zad-a bar. Görenimden, öňki durkumy saklap bilmedim» diýip, pikir öwürmäge ýetişdi. Içerä göz aýlan Aba serdar bolsa: «Edil Şahberdi soltan ýaly, bezemenligi halaýan eken. Beýle adamlar badyhowa bolýa. Badyhowalaram köwegşräk. Görübermelid-ä» diýip oýlandy.

Orta derrew saçak ýazyldy. Sähel salymda guşuň süýdünden başga iýer-içer ýaly zatlar getirildi. Aba serdaryň ýanyndakylary beýleki çadyrda hezzetlediler. Olaryň arasynda Durdy pälwanam bardy.

Aly soltan tylla pyýala meý guýup Aba serdara uzatdy. Serdar kürtdürdi. Soltan geňirgäp onuň ýüzüni gözledi:

—Näme saklandyň? Men gelene garaz, meý hödürlämok.

--Sylagyňa Taňryýalkasyn. İçemok.

—Aý, goýa?!

—Hut şeýle.

—Be-ýe...Söhbeditimiz ugrugaýsa ýagşy.

—Gürgeniň kenaryndaky ýylgynlar bir derýanyň suwuny içýärler.

—Aldyň-aý, Aba serdar!

Jogapdan hoşnutlanan Aly soltan demini alman meýi başyna çekdi. Gürründeşi barada: «Sada, türkana, gönümel» diýip kelteçe oýlandy-da, onuň esasy maksadyny bilmek üçin, ýol arçady:

—Ugur haýyrly, serdar.

—Ugram haýyrly weli...kömegiň gerek.

Aly soltanyň gözleri giňden açyldy. Söhbetdeşiniň gürrüniň dowamyny eşitmäge sabyrly garaşdy:

—Tahmasp şa Astrabada çozmakçy. Şoň garşysyna bileleşäýsek diýýän.

Aly soltan içki pikirini aňşyrtmazlyk isleýän ýaly ýüzüni keseräk sowup, gözlerini süzgekletdi. Oýlandy: «Be-ýe... Munuň dabarasý dag aşýady-la. Ýa şiriň gabarasynyň uly bolşy ýalymyka?...Özi dilege gelip otyr. Ýallaklanogam. Ýogsam ugumy ýekelemek üçin hödürlän meýimi içmelidi. Gözsüz batyr bolmaga çemeli. Beýle ärler tiz heläk bolar. Gönümeliginiň üstüne birneme hile-mekirlik gatanç goşulan bolsa, dünýä ot ýakdyrmazdy. Haktagala, garaz, bir keslik berýä-dä, ýaradanyna».

Aly soltan oňa göz gyýtagyny aýlady: «Äwmän otyr-aýt» Birden morta aýdyp goýberdi:

—Türkmenleriň meniň nöklerimi öldürip, beratларыny tölemändiklerinden habaryň bardyr.

—Bar, ýöne towşanlar hiç mahal öz sürenleriniň golaý-goltumyndaky otlara göz garaltmaýarlar. Onnoň-da, bir çyranyň ýagtysy iki çadyry ýagtyltmaz.

«Dilewaram-aýt, bi. Soňky aýdanларыna nähili düşünmelikä?» Muny serinde aýlan Aly soltan açyk sorady:

—Soňky pähimiňe niçik düşünmeli?

—Türkmene Eýran-da, Horezm-de salgyt salýa. Olja meýdany däl-ä, biz. Garamaýagyň gurbam çatanok üznüksiz salgytlary tölemäge. Hökümdar bir bolmaly. Raýatlaram şoňa boýun synmaly. Şagaljyk şiriň derisini geýeni bilen şir ýürekli bolup bilmez. Şeýle hem şir şagaljygyň derisini geýeni bilen şagal ýürekli bolup bilmez. Öňki şirligine galar.

Aly soltan: «Türkmeniň bu barsy ýene rast sözledi» diýip kesgit netijä geldi-de, elini çarpdy. Şol bada gapyda sömelen hyzmatkär nökere buýruk berdi:

—Saz-söhbet etsinler!

Salym geçmänkä, sazyň şirin owazy Aba serdaryň on iki süňňüni yzarlap gitdi. Yz ýanyndanam ýarym-ýalaňaç gyzlar ortada pyrlanyşyp başladylar. Bu birmahalka Şahberdi soltanyň köşgündäki ahwaly ýadyna saldy. Seňriklerini ýygyranyny duýman galdy. Aly soltana bir nazar aýlady-da, görmegeý myhman ýigidi jadylamak üçin jan edýän perisypat gyzlara bakman, başyny aşak sallady. Gyzlaryň her haýsy ony umman gözlerinde teşnelik bilen ýuwdup-ýuwdup goýberýärdi. Bir pyrlananlarynda sähelçe süýşýärdilerem. Keýpihon meýdanly gujaklaryny bagyşlajakdyklary göz-görteledi. Öň özünden gözlerini aýyрмаýan gyzlaryň beýdişleri Aly soltanyň maňzyna batmady. Ol gabany, gabaryldy-da, gözlerini alartdy. Gyzlar muňa üns bermediler. Misli: «Bir gijäňizi myhman ýigit bilen geçirmäge goý-da, ertir öldüräý» diýýän şekillidiler. Hemişe olaryň garaýyşlaryndan şirin lezzet alýan Aly soltan müzzerildi-de: «Aba serdar suhangöýlük etmän, ses-üýnsüzem rüstem çykdy. Är ýigitlere iň bolmanda bir gezek dogry baha bermegi oňar, soltan. Galaba mekir-aly gara nebsi hemra edindiň. Eger Aba şumat nökerlerimiň arasyna baryp dilewarlyk etse, gawun sakçynyň garantgysy kimin meniň ýeke galmagym gaty ahmal» diýip, mertlik bilen boýun aldy. Onsoň myhmanyna ýüzlendi:

—Batyr, bi, terje näzeninleriň haýsysy göwnüňe ýarasa, barmagyňy commalt. Aşnaň sahydyr.

Aba serdar birbada jogap bermedi. Dymdy. Aly soltan oňa «Haýsysyny görkezerkä?» diýen niýet bilen nazaryny dikip otyrdy:

—Aý, soltan...ineme... Taňryýalkasyn!

Aly soltan zenan agzalanda ýigdekçe kimin, aljyraňňa düşüp gyzarylan söhbetdeşiniň jogabyna ynanmaýan şekilli gulaklaryny gerdi, näme üçindir, ardyjyradý. Aba serdar bolsa: «Meýden ýüz öwürdim. Durdy pälwanyň zyýanyny ýeserlik bilen ýumarladym. Indem ýene gaňryşyna gitdim. Bü-ýä, akymyň tersine ýüzjek bolmak ýaly, bir täwire...» Onuň pikirlenmesini Aly soltan şarta üzdi:

—Batyr, beýle gözellerden niçik gaçaýň? Heniz ysgalmadyk ter güljagazlar-a, bular.

—»Şerap - loly heleýdir» diýipdi. Remezhan aga. Çaky, zenanam başyňy humarlandyrmaly. Wajyp işde humarly başdan derek çykmar.

—Kim o Remezhan aga?

—Bir pähimdir kürt.

«Muny şerapdyr aýaldan ürken ýeri bar bolmaly. Haýp, dünýäniň iň lezzetli aýşy-eşretinden kem rysgal eken» diýip, gynanç bilen pikir öwren Aly soltan pent berdi:

—Hetdenaşa halallyk ynsanyň duşmanydyr, aşnam.

—Nätjek, dik ösen agaç şonlugynada galýa-da.

—Sen hakykaty aýtdýaň. Hakykat puldur. Pulam hakykatdyr. Ekiz doganlardyr olar.

—Ösümlük dünýäsinde ilki dogry ösen agaç kesilýä, adamzatda egrisi.

Biraz keypi gaçan Aly soltan sazandarlara, tansçy gyzlara rugsat berip goýberdi. Herhal ol, Aba serdaryň merdemsini keşbine gelşi duran batyr gaý gep urşuny göwnüniň tersine bolsa-da, halandygyny öz ýanyndan boýun aldy. Esasy meselede kömek bermäge-de razylaşdy. Münbaşydyr ýüzbaşylaram goldadylar. Iň soňundan Aba serdar ýene göwün matlabyny aýtdy:

—»Hasaply dost uzaga gider» diýýä, biziň ýaşulularymyz. Goldawyň üçin, näme şert goýýaň?. «Aý, eke jan, men seniň näjüre kişidigiňi eýýam tanadym, sen welin Aly soltany tanamadyň. Senjagazda hakymy köýdürsem, toprak başyma» diýip, oýlanan soltan gözlerini mekirleç güldürdi:

—Iň soňky okuna çenli, dostuna bermäge taýyn kişä hasap-hesip ýöredilip durulsa, niçik bor?

Jogap göwnünden turan Aba serdar sesini çykarman ýylgyrdy. Ýöne gözlerini mekirleç ýylgyrtmasyny halamady. Muny daşyna çykarsa «Süýt-den gan gözläp, öte geçmek boljak» diýen pähime gulluk etdi.

Ertesi täze dostlar şikara çykdylar. Nowruz günleridi. Bahar däli porhan bolup gelipdi. Ol ümmülmez sähranyň goltuk-goýnuna hut sygmajak ýaly görünýärdi. Çarwalar ýaşyl ýaýlalara ýazlaga çykypdylar. Bölek-bölek boz sürüler agyp-dönüşip ýördüler. Gül-pürçüklü sähra garagöz, ter gelniň meýdany gujagyna çalymdaş gözýetimde göwüslek bulutlara başlaryny çümdlüren daglar şekilli baýyrlar gubarlanyşyp dur. Ýan gapdallaryndaky gyrgyzy güller sansyz közleri ýadyňa salýar. Daş-töwerek göwün göterijidi. Şonda-da Aba serdar: «Bu owadan sährany niçik keseki ýurtlaryň at toýnaklaryna dözjek?» diýip, ýüregi gyýylmak

bilen oýlandy. Ynha, öňdäki alaňdan garamtyl-goňras reňkli, garnynyň aşagy ala-mula geň haýwan zompa çykdy. Ol bulary görse-de, gözi ýok ýaly göni süsdürilip gelýär. Yz ýanyndanam gykuwlap, atly ýetginjek görüldi.

Geň haýwan deňine gelende, Aly soltan sary ýaýyny çekip atyp goýberdi. Peýkam onuň ýagyrnysyna çümdi, kemteresinden haýwan ýykyılmadym. Soltan ýene bir peýkamy gönderdi. Olam ýeňsesinden orun tapdy. Onda-da ýykylmady. Geňirgän Aly soltan Aba serdaryň ýüzüni gözledi. Olam onuň ýüzüne bakdy-da, birden atyny debsiläp, kowdy. Aly soltan-da galmady. Yetginjegem bularyň yzyndan gelýär.

Aba serdar haýwany bölüp taşlamak üçin, ýagyrnysyndan çümen peýkama golaý gylyjyny aýlap saldy. Ol ýykylyman бүdredi, awunmady ýaly, jyňkynam çykarmady. Aly soltan köwlenjiräp öňüne aýlandy-da, sary ýaýyny çekdi. Peýkam göze çümdi. Janawar gulun kimin, çygyryp ters aýlandy. Soltan ýene birini goýberdi. Ok beýleki gözüne sümüldi. Geň haýwan ýykyldy.

Aly soltan Aba serdara sowal berdi:

—Göýükmikä?

—Aý, ýok, göýüg-ä däl.

Onýança ýetginjek gelip, atynyň jylawuňy çekdi. Atly-ýaragly şazada keşpli kişilere çekinibräk salam berdi. Aly soltan derrew sorady:

—Inim, näme haýwan-aýt, bi?

—Bilmedim, agam. Gije guzy körpeje girip, içindäkileri paýhynlapdyr. Otuz dagy bardy. Ertir habarymyz bolup, tutup ýençdik. On taýak döwdük, eger-eğer duýanogam. Sypyp, gaçyp gaýtdy. Ýöne atam biläýmese.

Alaňda ýetişibildiginden eşegini depirjikleýän goja kişi görüldi. Ol ýakyn gelende salam berdiler. Goja:

—Amanlykmy, begzadalar? — diýdi-de, howlukmaç eşekden düşdi:—Ogullarym, muny gynanmaň-da edil maňlaýyndan bir oky suňsuryň.

Aly soltan şeýtdem. Beýni çogup, gyrmyzy gan bilen gatyşdy. Soltan munuň haýsy haýwanydygyny bilmäge howlukdy:

—Goja, bu näme jandar?

—Bilmek kyn oglum. Ýöne atam pahyr aýdardy: «Gördären ýa-da demirdyrnak atly haýwany bilýäňizmi? Seýrekdir özem. Ýagy garyş ýarym dagy bardyr. Şo-da, goragydyr. Ur, ýenç, täsir etmez. Adam

bilenem çörneşip ýörmez. Menem ömrümde bir gezek gördüm» diýip. Şo bolaýmasa.

—Mert eken öz-ä.

—Hawa, diýip, goja Aly soltanyň aýdanyny ikerjiňlemän tassyklady: —Ýöne örän ogry hem nebsewür eken. Birki guzyny iýip gidiberen bolsa, diri gezer ýörerdi. Bu gylgy möjege kybapdaş.

Aly soltandyr Aba serdar ikindine çenli, keýik, gulan awladylar. Bir möjegem urdular. Keýpiçag halda-da çadyra öwrüldiler. Olar gije ümmüldeşip köp oturdylar. Geljekki söweş barada hem pikir alyşdylar. Aba serdar muny:

—Duşmanyň önünden çykmary. «Kim ilki hüjüm etse, galaba ýeňer, ýogsam, heläkçilige uçar» diýerdi. Remezan aga — diýip jemledi.

Éýrana garşy duşmançylykly hereketlerini astrabatly türkmenleriň üsti bilen amala aşyrmagy Aly soltan ozaldan küýlenip ýördi. «Ynha, indi guşjagşazyň özi uçardan geldi. Diňe ýaýdan oky ataýmak galdy» diýip keýpi çag ýyrşardy. Saba mahaly Aba serdary saz-söhbet bilen bir menzile çenli ýola salyp, gujaklaşyp aýrylyşdy.

—5—

Tahmasp şanyň garşysyna bileleşmäge Aly soltanyň ýyly söz bermegi Aba serdara ganat bekleđi. Ol hyjuwlanyp, jeňe taýýarlygy öňküdenem beter güýçlendirdi. Gije bilen gündiz deňleşip, parhy ýok ýalydy. Ol haçan uklaýar, haçan dynç alýar, iýip-içýär - bulary golaý ýanyandakylara-da, saýgarmak çetindi.

Ynha, ahyry garaşylan pursat geldi. Iki tarapyňam leşgerleri çäş mahaly sap-sap bolşup durdular. Polat donlar, tygy-burranlar, almaz saply gylçlar, naýzalar güne ýalpyldaşýardylar, Tuglar adaja pasyrdaşýardylar. Áýylganç ümsüklük höküm sürýärdi. Bu, elbetde, gopjak tupanyň önüsyrasyna meňzeýär. Gözýetim nökerden ýaňa iňňe oklasaňam ýere gaçmajakdy.

Aba serdardyr Aly soltan duşman tarapa bürgüt nazaryny salýardylar. Bular egin deňläp, iň öňde, saýlanyp, atyň üstünde sarsman otyrdylar. Garşydaşlarynyň artykmaç, çalaja nymyldylaryny gözden salmazlyga çalyşýardylar.

Duşman tarapdan tebli-jeňiň sesi eşidildi. Bärdenem şeýtdiler. Mundan soňra Tahmaspyň sülsatlary bulut ýaly, süýşüşip

gaýdybermelidiler. Ýöne beýtmediler. Aba serdardyr Aly soltan geňirgenişip, biri-biriniň ýüzlerine seredişdiler-de sarsmadylar. Çay içim salym geçdi. Birden duşman tarapdan söweş lybasly, ýeke atly, naýzasyny öňe gezäp okdurylp gaýtdy.

Aba serdar yzyna gaňryldy. Balkan bilen nazary kaklyşdy. Onuň ýanynda çyтуwanlanyp Akmaral durdy. Bäh, zalym-aýt, polat donluka-da, owadan.

Aba ýüzüni sowdy: Balkan ýaňy öňe omzanda, beýleden biri eýýam zymdyrylap barýardy. Ony tanady. Ol Durdy pälwandy.

Ahwal düşnükli. Ýekme-ýek söweşmelidi. Bularyň haýsyz ýeňse ýa-da ýeňilse goşunyň güýjüni ölçejek mizan terezisi bolmaly ýaly görünýärdi.

Garşydaşlar orta ýolda biri-birine naýza sünçdüler. Galkan tutulyp, uçgun syçrady. Atlar öwrüm berdiler. Ýene naýzalaşdylar. Ýene galkan tutuldy. Tutluşyk ýaňy başlady. Kimiň ýeňjekligini aýtmakdan irdi. Iki tarapyňam ummasyz nokerleri bir adam ýaly dem alyp, dykgatly seredýärdiler.

Näme üçindir, az-kem darygan Aly soltan Aba serdara gözünüň gyýtagyny aýlady. Ol aljyraman, bürgüt şekilli otyrdy. Onsoň göwrümi giňäp, söweşýänlere seretdi. Edil şu pursat duşman tarapyň batyrynyň naýzasy omruldy. Durdy pälwana agdarmak üçin, maý döredi. Aly soltan hut şeýderem öýtdi. Emma Durdy pälwan beýtmedi. Öz naýzasyny zyňyp goýberdi. Bu daýhan adam üçinem düşnükli. Garşydaşyny gylyçlaşmaga çagyryr. Wah, böwründen sançmalydy ahyryn. Durdy pälwanyň hereketini makullamadyk Aly soltan, megerem, Aba serdarda-da, närazylyk alamatyny görmek üçin, onuň ýüzüne nazar aýlady. Serdaryň göwni bir ýaly, gylam gymyldanok. Lapy keç bolan aly soltan ýene söweşýänlere ser saldy. Ol bularyň güýçleriniň, jeň tilsimleriniň deňeçdigini on iki süňni bilen duýdy. Beýle halda, täleý kime gülüp baksa, şol ýeňiji bolýar. Durdy pälwan şol pursady eýýam goldan sypdyrdy. Adamyň ömründe bir gezek bagty çuwýar ahyry. Gör-le, muny! Bu gezek Durdy pälwanyň gylyjy syndy. Duşman tarap güwüldedi. Ýer sarsyp gitdi. Aba serdar, Aly soltan, bütin goşun şol bada tijendiler. Duşmanlaryň meýli aýdyňdy. Olar öz batyrlaryndan garşydaşyny çapmagy talap edýärdiler. Ýogsam ol, Durdy pälwanyň diri galmaga beren pursadynyň öwezini doljak bolsa, gylyjyny taşlamalydy. Hanjara gezek bermeli, emma beýtmedi. Aly soltan onuň garadan

gaýtmaz, güýçli söweşijidigini, ýöne mert dældigini öz ýanyndan belledi. Bu häsiýet ähli gyzybaş serbazlaryna, serkerdelerine muwapyk ýaly bolup göründi. Bimazalanan Aly soltan Durdy pälwana nazaryny dikdi. Ol özlerine tarap geçmady-da, öwrüm berdi. Garşydaşy gylyjyny howada ýalpyldadyp, arany ýygjamlady. Aly soltan şu sapar diri galaýsa, berat ýygnaýjylaryny tükgerden bu türkmen pälwanyndan kinesini düýp-teýkeri bilen unutjaga meňzedi. Ýöne oňa diri galmaklyga ysýagaz görmedi. Gylyja dözer ýaly, läheň däl eken özem. Aý, howa-da, merdanlary ahyry öz mertlikleri heläk edýär. Naýzasy döwlenide, duşmanyny sanjak bolsa welin... Aly soltan pikirini jemlemäge ýetişmedi. Çañ-tozan, garmagümelik boldy. Soltan Durdy pälwanyň mekir tilsimine ep-esli mahaldan soň düşündi. Ol hanjaryny zyňyp garşydaşynyň atynyň döşünden çümdürdi. At janawar öňe tarap ýykyldy. Duşman batyrynyň gylyjy elinden gaçyp, beýleräk düşdi. Durdy pälwan ony almaga ýetişdi. Eýsem, bu bagtyň ikinji gezek çüwdügimikä?...

Ol gert sowlanda, Durdy pälwanyň gylyjyny ilki, duşmanyňam dişlerini akjarydyp hanjaryny soňra taşlanyny gördi. Türkmen barsy garşydaşyna söweşmäge ikinji sapar pursat berdi. Dözmeklikdenmikä? Duşmanyňa dözmezlik etmek-aýylganç säwlikdir. Beýle halda Çingiz han pisint bolmaly.

Aly soltan Abanyň ýüzüne ser saldy. Ýene onda üýtgeşme syzmady: «Bu adamyň ýüregi daşdanmyka ýa parhsyzmyka?» diýip pikirlendi-de çatlyşyp duran garşydaşlaryna göz aýlady. Soňra gozganjyrady. Çözmesi kyn matalyň çözgüdini tapana meňzäp, çaga kimin, ýyljyraklady. Hawa, soltan Durdy pälwanyň duşmanyny ölümden näme üçin sypdyrýanyna indi düşüňip galdy. Ony öldürüp ýeňmegi däl-de, dirikä dyza çökerip ýeňmegi isleýär. Bu belki, göz-açyp ýumasy salymdaky ölümde elhenç jezadyr. Şeýledir. Ýok, bu türkmende pähimem bar. Goý, duşmanyň özi dirikä ýeňlenini görsün! Ömürboýy ýadyndanam çykmaz. Ýöne bular basym dag ýykylyan ýaly, ýere tarap gaýtdylar. Araçäre. Esli mahal süýkenişdiler. Ahyry Durdy pälwan onuň garnyna münmegi başardy. Demir telpegini sypyryp taşlady-da, mähnet ýumrugy bilen gözünüň üstüne gülçüldetdi. Aly soltanyň aňşy boýunça, megerem gözi çykandyr. Aman galmaga haky ýok. Ýatanam elini bulap ýetişdi. Ýumruk Durdy pälwanyň burnuna degdi. Gan zogduryldy. Ikinji öwrümünde pälwan duşmanynyň burnuna suňsurdy. Dura-bara garşydaş haýallady. Onsoň Durdy pälwan çemini tapyp, çala jan ýatanyň ýazy

maňlaýyna depdi. Ol özünden gitdi. Ysgyn-deramatdan gaçan Durdy pälwanam göwresini aşak goýberdi. Iki tarapdan hem ses-üýn çykmany.

Aly soltan jeňň bolmazlygyny ýüreginden küýsöp dur. Duşmanyň agdyklygy görer göze-de bildirýär. Bu howalasyny basypdy. Aba serdaryň bir durkuny saklaýan gaýduwsyz keşbinden arkalandy. Ýogsam, «Assa gaçan namart» diýip, ýazzyny bermegem gaty ahmaldy. Aý, onsoňam, serdarlaryň içinde şertim şahyma edilýän pursatlar köp-ä. Bu hili san-sajaksyz sulsadyň garşysyna heniz çykyp görmändi. Onuň garşydaşlary hemişe bölek-püçek bolupdy. Aba serdara kömek bermäge söz berende oýlanyşyksyz hereket edipdir. Munuň köp içilen şerabyň täsirinden bolmagam mümkin. Allanaýme nökerleriniň ganlaryny dökenleri bilen, aýratyn näme utuş gazanjak? Goý, Aba serdar jeň meýdanyna orta çykdimy, özem söweşsin. Bu boljak jeňde onuň külüniň göge sowruljagy görnüp dur.

Şeýle pikirler kellesinde at çapýan Aly soltanyň haly gyl üstündedi. Ýöne duşman tarapdan gaýdan üç atly onuň ünsüni özüne çekdi. Olar söweş lybasyzdylar. Ýarag enjamlaram ýokdy. Aly soltan girdapdan sogrup alnan ýaly, ynjalady. Gelýänleriň ilçilerdigini şeksizdi.

Olar geldiler. Uzynak, hortaňy gyzyldaş serbazlarynyň baş serdarynyň gepleşik geçirmäge çagyryandygyny aýtdy. Aly soltan Aba serdardanam öňinçä razydygyny mälim etdi. Umuman, birigen iki goşuna Aly soltan eýemsireýärdi. Aba serdar ýykgyňa bolany üçin, oňa gulak asmaly bolupdy. Barybir, iki goçuň kellesi bir gazanda gaýnajak däl.

Ortada çadyr guruldy. Iki tarapyň goşuny ondan uzaklaşdyryldy. Duşuşygyň belenilen möhletinde Aly soltanam, gyzyldaş serdaram iki ýüz atly janpenasy bilen geldi. Janpenalar ýoňsuz daşlykda goýuldy. Gepleşik Aly soltan bilen baş serdaryň arasynda iňňäklikde geçdi. Şertnama düzüldi. Bu şertnama boýunça, Aly soltan Aba serdaryň öz dogduk diýaryna dolanjakdygyna, Astrabat han-begleri bilen oňşukly gezejekdigine onuň adyndan söz berdi. Gyzyldaşlaryň baş harby serkerdesi bolsa, Aba serdara azar bermejekdigini aýtdy. Şeýdip, Aly soltan Aba serdaryň hemme jogapkärçiligini öz boýnuna alyp, yzyna öwrüldi. Ep-esli gündenem gyzyldaş serbazlary Kazwine tarap ýola düşdüler.

Aly soltan gyzyldaşlar gepleşige gelende, Aba serdary ýeserlik bilen gyrada galdyrypdy. Indi «Uçardan geçen guşjagaza ýaýdan oky çekäýmek» galdy. Şeýtmek üçinem Astrabada geldi. Ol Aba serdaryň gogalaňyny diňe özüniň doýmaz-dolmaz holtumynyň gowzuny

doldurmaga peýdalanyp ugrady. Soltan gozgalaň eden türkmenlerden ilkinji nobatda salgyt ýygnamaga buýruk berdi. Ilat serdaryny ýitiren durnalara döndi. Başagaýlyk, närazylyk döredi. Mekir soltan turuwbaşdan erki öz eline aldy.

Oňa ýeke-täk aýgytly garşy çykan Durdy pälwandy. Salgyt ýygnaýjylar obasyna baranlarynda boýun egmändir. Ýaňkalaşanlarynda welin, olary suwa salma ýeňjip goýberipdir. Bu habary eşidende Aly soltan hum ýaly çişdi. Habar getiren günäkär ýaly, oňa jabjyndy:

—Heý, siz, erni suwly eşşekler...

Ýöne tizem ýeli çykan meşik şekilli myssardy. Ýolunda keseren depejik däl-de, gara dagdy. Göni sürünseň, eýgertmezligem ahmal. Belki, uçgundan ýalyn dörär. A ikinji Aba serdar orta çykaýsa nädersiň? Çaňň kakylar. Şol sebäpli, ony aýyk söweşip däl-de, hile bilen gapana düşürmeli.

Ol dört sany mergene gizlinlikde aýratyn tabşyryk berdi. Bular Durdy pälwanyň ýekelikde gezjek pursadyny aňtadylar. Şeýle günleriň biri gelip ýetdi. Pälwan goňşy obadaky toýdan, ýylgyn jeňňelligindäki şagal ýodajygyndan ýoldaşy bilen dünýäden habarsyz madyrdaşyp gelyärdi. Peýkamlaryň şuwuldysyna ýalta bakmaga ýetişmänkäler, gursaklaryny tutup ýykyldylar. Soňra atlar tüwdürildi. Toýa gidensoň, ol gün ýoklanmady. Ertesi ak öýlän tapyldy. Dönükligiň bolany belli, emma ony niçik biljek. Gürgen ýakalarynda adygan pälwana haýsy kümsügiň eli barar? Pähimdar garry enesi:

—Balamyň bäre-bärde duşmany bolmaz. Bi, gelmişekleriň işidir— diýip, Astrabatda ot gorsaýan horezmlileri nazarlap aýtdy. Ýöne muny nähili delillendirjek?

Enäniň gyzyly eňek üç sany agtygy, dogan-garyndaşlary, bütin syrgyny dişlerini gajaşyp, Astrabada atlanmagy küýlendiler. Emma, köpi gören ene oňlamady:

—Araňyzda Durdym bolsa, onda gürrüň başgaça. Arslanym yok, siz gögele hem deňizden damja. Sil böwetjigi syryp-süpürüp goýberer. Onnoň-da, günäsi boýnuna goýulmadyk, günäkär däl. Kymat eşegi bolaýmaň, gaýtam.

Märeke dymdy. Muny ýüz keşbi agyn Durdy pälwana meňzäp duran, gyзма uly ogly bozdy:

—Ene, bürgüt çagarary bürgüt şekillem ölmelidirler.

—Guzym, wagtyň geçmegi bilen, belki ganhorlaryň kimliginiň üsti açylar. «Gana garrama ýok» diýerdi köneler. Maýsalykda orulmaň. Eneňe «Hä» diýäý.

Şundan soň, bu gürrüňe dolanmady. Gijräk eşiden Aba serdaram aýada geldi. Enäniň maslahaty boýunça, özüniň pikirini oňa aýtmadylar. Dönükligiň pidasy bolanlygyny welin, gaýtmanka eşidipdi. Derdi gozgaman, artygam kelim agyz sözlemän, taýyny ýitiren ýolbars şekilli, ýüzüniň hamyny gara köýük edip yzyna dolandy. Orta ýolda kowup, bir ýetginjek ýetdi. Ony soraman tanaýmalydy. Durdy pälwanyň uly ogly:

—Aba dāde...

Ol utanjyrap sözünü soňlamady. Aba serdar geplemegine goltgy berdi:

—Näme hyzmat, inim?

—Enem...Enem...küýünden çykarypdyr. Aba dādeňe aýt: «Ýeke-iki bolup gezmesin» diýdi.

Serdar ilki başyny aşak sallady, soň galdyrdy. Ýigdekçe:

—Enem, dādemiň ölmeginde diňe horezmlileriň eli bardyram — diýdi. Ol muny aýtmaly dāldi. Dilinden sydyranyny bilmän galdy. Serdar almaz gylyjynyň sapyny berk gysymlady. Onuň şatyr dysy, ýetginjege eşidilen ýalam boldy. Ol şu pursat huşuna aýlandy. Serdar günleç seslendi:

—Belki, olaryň serdary Aly soltandyr?

—Kepil bolup biljek dāl.

—Baranymda nä aýtmady, garry ene?

—Ol muny saňa «aýt» diýsedí. Gaýtam, biziň ýolumyza-da, bent boldy. «Günäsi boýnuna goýulmasa, günäli günäkär bolmaz» diýýä. Ýetginjek yzyna öwrüldi.

Çaga kimin ynanjaň Aba serdar Aly soltan ar salar öýdüp göwnüne güman getirmän, onuň maslahaty bilen ýurduna dolandy. Baş ýylda golaý wagtyň içinde üýtgeşiklikler bolupdyr. Görmegeý aýaly Aýbölegiň şar gara saçlaryna ak gyrawlar düşüpdür. Bū-ýä, özüniňem iki dulugyndan görnüpdi. Uly oglunyň murty taba gelip, jahyl çykanlygyny bildirýär. At üstünde oturyşy, sary ýaýdan peýkam atyşy, gylyç oýnadyşy maňzyna batdy. Ondan kiçisem dogumlyja, gurt çagasyna çalymdaş. Garaja

gözlerinde uçgun görnüp, oýnaklap dur. Rahym ahunyň ýogalanyna bir ýyldan agypdyr. Aý, üýtgeşiklikleriň haýsy birini sanap çykjak. Ol az-kem dynjyny alyp, şatyr-şutur ogluny öýerdi. Uly toý etdi. At çapdyrdy, göreş tutdy. Bu golaýda, okly taýpasynyň içinde beýle dabaraly toý bolmandy. Ilat hezil edindi. Güýz, gýş geçip, ýazyň ortaky aýy paýawlap barýardy. Bu ýylyň bahary Etrek sähralaryna däli-porhan bolup geldi. Ülkerde welin, ýagys bir gije-gündizläp dynman ýagdy. Derýa joşup, kenaryna sygmady. Daýhanlar ýer taba gelende, öküzdir bugurçylar bilen ýer sürüp, gawun-garpyz ekdiler. Soňra orak möwsümi başlandy. Ak bugdaýyň, arpanyň desseleri depe-depe bolşup, gözüňi dokundyrdy. Bol rysgal Aba serdaryň göwün guşuna ganat bekledi. Onuň keýpi çagdy. Adamlar bilen degişýärdi, gülüşýärdi. Özem oguldlaryna, aýalyňa hezil ediniپ orak oruşdy. Käte Balkan gelip gidýärdi. Oklular Aba serdaryň öýüniň gara görnüm ýerinde oňa alty ganat ak öý tutup berdiler. Akmaral bütinleý öý hojalykça öwrüldi. Ilat urbalyk geçi, goýun, hatda baýyň biri sagynlyk düýe-de berdi. Aba serdar Balkana ýer sürmek üçin jübüt öküz eçildi. Bir gezek ol Abanyň öýünde otyrka:

—Aý, serdar, biziň garamça gara bereňog-aýt — diýip morta aýtdy-da, gapböwürde hysyrdaýan Aýbölegiň ýüzüne seretdi:

—Dogry gerek, gelneje?

—Hak gürrüň, ýüwürjim?

—Ho-op, gelnejem tassyklady. Şu gün agşam öýdäkiniň palawyny iýmäge çagyryan.

Ol jogaba-da garaşman, ör turup, çykyp gitdi.

Ikiçäk galan Aýbölek içini hümläýän adamsynyň ýüzüne göz gyýtagyny aýlady:

—Bararlar-da, çagyrylyan ýeriňe. Göwnaçyk oylan ýaňky. Asylly şeýle owadan gelnem barмыш. Menem bir gün ony çagyraýyn. Bärde, ýeke olar. Onnoň-da, Balkan jan ýaly dostuňa.

Aba başga hörpden gopdy:

—Biz oglankak «Hasar çopan» diýen biri bolardy. Ýadyňa düşýärimi?

Aýbölek biraz oýurganyp jogap gaýtardy:

—Birmahalky görülen düşý ýaly, bilýän.

—Soň gyzy Balkanyň gelni. Ady Ak...Akmaral...

Aba gyzaran ýüzüni kese sowdy. Aýbölek muny aňşyrmady:

—Bä, gundagda bir gyzjagaz galypdymy-nämemi. Şomy?

—Hawa.

—»Garahan täjir öldüripmiş dädesini» diýip hyşy-wuşy gürrüň ýaýran ýalydy. Şeýle dälmi?

—Şo, çyn eken.

Aýbölek tisginjiredi. Hereketini goýup, adamsynyň ýüzüne äňetdi. Häzirem ýüzüni keseräk sowýan Aba mundan bihabar gürrüňini dowam etdi:

—Ýañky Akmaral bar-a, aryny aldy.

—Garahan täjir ölende bir gep gulagyma ilipdi welin...

Zenan-a, ol, niçik beýdip bilipdir?

—Uzak gürrüňi bar. Ýöne gözümiň alnynda, Garahan täjiri gylyçlaşyp, kerçedi.

—Eý, toba!..

Aýbölek elini ýakasyna ýetirdi. Aba serdar bimaksat daş çykdy. O ýan, bu ýan köwejekledi. Günüň ýaşaryna kä howlugdy, käte ýaşmazlygyny isledi. Gün ikindi ýerine baranda-da, aýagy Balkanlara tarap ädilmedi. Ikirjiňlendi. Içeri girip, daş çykyp ýören Aýbölek:

—Wiý, oglan, häzirem gideňokmy, Balkanlara? — diýdi. Aba jogap bermän, öýe girdi-de, başyny aşak salyp oturdy. Aýaly elewredi:

—Soňky mahallar bar zad-a, bolýa saňa. Oý-pikire çümeniňi bilmän galýaň. Ýa saglygyň ýokmy?

—Gullunalma sag.

—Onda nä? Sussupes bolup ýörseň, ilki oglanlaryňa, soň taýpaňa geçer. Gul-gula düşer-de, бүтин ýurduňa ýaýrar. Sen welin, diňe oklulara däl-de, ähli Söýünhana gerekli. Ýa özüň özüňi bileňokmy? Maňa bir aýd-a, derdiňi...

Aýbölegiň, owadan, söýünçli bakýan jeren gözlerinde ýaş damjalary göründi. Onuň delmuryp oturmagy Aba serdary gozgalaňa saldy. Ol başga mahal görmedik ýaly, gulaktozuny dyrmalan bolup, mydyrdady:

—Aý, goýsan-aý. Heleýligiňi etme. Aýtdym-a, döwi nogtalap biljek. Ýöne, şu, Durdy pälwanyň hyýanatly öldürilişi otursam-tursam küýümden çykanok. Agyn sähra bürgüdidi. Bürgüdimi gorap bilmedim.

—Nätjek, ýazgytdyr-da. «Hudaýdan biidin çöpbaşy gymyldamaz» diýerdi Rahym ahun. Ýatan ýeri ýagty bolsun neressäň. Oňa бүтин il gynandy.

Içeri Balkan girdi. Ol Aýbölegiň perişan halyny syzman, uly şowhun bilen:

—Gelneje, boýun egmesem, gelniňiz—ä meni dim-dik sümeldäýýär. Ýa serdar, seňem gaňryşyňa gaýdýarmy?—diýip, Abany alyp gitdi.

Akmaral öýe haýsy myhmanyň geljekligini açyk bilenokdy. Balkan aýdanda, çingtäbem durmady. Biş-düş taýýarlamak bilen boluberdi. Haçan-da Aba serdar işikden ätlände gapböwürde ör turanyny duýman galdy. Gözler biri-birine dikildi. Bu otlukly garaýyşlary gören Balkan: «Öň pynhan gatnaşyk bara ogşaýa» diýip gabanjaňlyk bilen oýlandy. Her hal Aba serdar ilki huşuna aýlandy. Ol Akmarala habar gatdy:

—Kökje gezip ýörmüň, Akmaral?

Bularyň arasynda başga gep-gürrüň bolmady. Söhbetdeşlik nahar başynda-da, ugrugyp gidibermedi. Balkanyň gündizki keýpi gaçdy. Aba serdardyr Akmaralyň hereketlerini gabak astyndan assyrynlyk bilen synlap, sypdymady. Barybir, Akmaral gyýarak bakyp oturypdy. Erkekleriň üzlem-saplam gürrüňlerine, hereketlerine pitiwa bermedi. Ýöne Balkan bularyň biri-birine bakmazlyk üçin, özlerine zor salýandyklaryny aňşyrdy. Gabanjaňlyk dumany göwnünden aýrylmady. Barha-barha beterledi. Oňaýsyzlygy syzan Aba serdar basym turdy. Ýorgana girenlerinde Akmaral adamsynyň öňki hyjuwnynyň, mährewliginiň ýoklugyny derrew bildi. Otlukldy bakyşlar welin, küýüne-de gelenok.

Muňa ne jyn urdy? Düşege geçildigi gujagyna dolap alardy. Oyun-bazdan, dalaşmadan, asal leblerden sormadan doýmazdy. Hut ýyldyrym urana döndi. Ara gara dag keseren şekilli. Ýogsam, biserhet. Akmaral aralygy dyrmalanda, iňňäniň gözünden geçýän sapajygy eline ilmedi. Eýsem muny haýsy jyn kakdyka? Öz-ä, Aba serdar gelip gidenden soň boldy. Oňam getiren...

Akmaral eýlä-beýlä agdaryldy. Gelin mekirligine ýüz urdy: Balkanyň elini sypabrak, sözsüz habar gatdy. Adamsy biparh. Ikisem irkilmedi. Ilkinji gezek ýar gujagy boş.

Daňa golaý Balkan gelnine tarap öwrüldi. Biri-biriniň ýüzüne ýylyjak demleri urdy. Şu sapar Akmaral boýny ýogyn ýigidinden beter umydigär boldy. Ýöne paşmady. Ätjek, Behişde deňeýän meýdanly gujagyna garagynam sanmady. Eý, Alla, ýa bagtly pursatlar ynsan durmuşynda gysga bolýarmyka? Ne gözel ýaşayyş köşgüniň binýady

ýykylaýdymyka? Ikisininem soňky wagtlarda çaga küýsegi artypdy. Yüreginiň eteginde bir ýerlerde gymyldynyň döränligini syzýan Akmaral entek muny aýtmaga-da ýetişmändi. Şundan soň onuň adamsyna bolan muhabbeti has artypdy. Ýorganda çala gymyldasa, özi gujagyna dolardy. Öňkülerinden beter bagryna basyp, çekerdi. Hemişe nezirgäp, ýa doýgunlanda gursagyndan itibererdi. Gelin söýgüsi o diwary ýykyp-ýumurdy, ataşsyz magşugyny ýakyp-ýandyrdy. Gyzka kalbyn atalaň salan Aba serdary бүтинleý unudarlydy. Ynha, ol geläýdi. Şondan soňam Balkan...

Sabyr käsesi pürepürlän Akmaral daňa golaý adamsyna habar gatyp, janyny barlady:

—Eşidýäňmi?

—Hymm...

—Näm bolýa, oglan saňa?

—Hiç zat.

—Dünýäden bizar ýaly...

—Aý, göwnüňedir.

Ol beýlesine bakdy. Şunuň bilenem kelteje gürrüň gutardy. Onuň bu bolşam jana döwlet eken. Guşluk bolan wakadan soň has odukdy. Bu şeýle boldy. Akmaral Etrek derýasynyň iň saý olumyndan - hemişeki alýan ýerinden küýzeli agyz suw üçin bardy. Edil şu pursat ýylgynlygyň içinden zompa Aba serdar atly çykaýdy. Alkymyna geldi:

—Kökjemi, Akmaral?

—Şükür.

Gelniň on iki süňni gowşap, pagyş-para eredi duruberdi.

Balkandan göwni galan Akmaral adamsyna gahar edipmi ýa ymyzgan başky söýgüsi oýanypmy, garaz, şu mahal Aba gujagyna dolmaga sähel ymtylsa gursagyndan iteklemäge gurby çatmajaga meňzedi. Aba muny aňdy. Atyny goýberdi. Igdiş janawar beýleräk çykildi-de, çayyrlyga agyz urdy.

Uzak mahallap kösän böwet ýylyp-ýumrudly. Aldajy gelin gözleri Abany endiretdi. Ol ýykylmazlyk üçin, tas Akmaralyň egnini söýget edinipdi. Hallan atyp, saklanmagy başardy. Geplände sesi sandyrap çykdy:

—Akmaral, meniň indiki ahwalym «Toýdan soňky tomaşa» meňzemegem ahmal. Her hal, gijä galsamam aýtmagy ýüregime düwdüm. Men seni söýdüm. Ýigdekçelik möwsümi geçende sataşan başky söýgim

bolduň. Mende göwnüň barlygynam duýýardym. Ilki-hä dilim baglanana döndi. Ýeke sözi aýtmaga gurbum çatmady. Belki, çyn söýgi başda şeýle pursada sezewar edýändir. Soňra Balkana dözmedim. Has takygy dostum üçin, söýgimden geçdim. Muny hala akmaklyk saý, hala tenteklik. Bagt guşuny dostuma eçildim. Balkan bolmadyk bolsa, başga kişä dyrnagynam dözmezdim. Duşmanlar bilen döwdülleşemde iki-üç esse güýç-kuwwat beren ýangynly bakan gara gözleriňdi. Hut seniň adyň bilen öpdüm olary. Ölümlerinde ýatyrkam in soňky ýadyma düşen zenan sendiň. Suwjuk sözler bilen başyňy-gözüňi aýlap oýnaş tutunjak bolamok. Dostuma dönüklük etmek islämok. Indi müdimilik hoş gal, meniň wysal bolmiadyk bagtym. Hoş gal, melegim! Hoş gal, başky söýgim, in soňky demime çenli söýjegim.

Aba tarsi yzyna öwrülip, atyna yöneldi. Eginlerini silkip, gözlerinden boýur-boýur yaş dökyän Akmaral oňa nämendir bir zatlar diýjek boldy. Edil şu pursatda, golaý ýandan Balkan atly göründi. Ol bir sâgindi-de, ýaraly ýolbars kimin «nagra tartyp, ýüzügra ýylgynyň birki sany ýogyn, kuwwatly şahasyny çapyp, jeňňellige sümdi. Takyr-tukura egneüstaşyr gaňrylan Aba ony gördi. Nämne üçindir, başyny ýaýkap, dodagyny ganöýdürere getirip dişledi-de, atyna atlanyp, debsiledi. Akmaral bolsa, başyny sallap öýüne gaýtdy. Balkan şol gidişine daňa golaý geldi. Akmaral laýdan ýasalyp, tüsseläp duran pelteli çyranyň körjümek yşgalaňyna onuň garap örtlenen elhenç yüzüni, guduz itiňkä çalymdaş gyzaran gözlerini saýgarp, eýmenddi. Bir gysymlandy, soňra öz-özüne teselli berdi. Ýazyklymy nämne men? Ikielik edemok. Ýöne betgumanlyk perdesini niçik syrtp bolar? Abanyň päkizeligini, özümiň ak guşdygymy nähili delillendireýin? «Aba meni söýüpdür, ýöne dözmän, dostuňa bagyşlapdyr» diýeýinmi! Bū-ýä, bolmaz. Eý, gurbanyň bolaýyn Maşat ata, özüň bir munuň gursagyna sowuklyk sal.

Onýança Balkan mähnet ýumruklaryny keça patladyp urup, arlady:

—Men ony kerçemelidim. Öňki dostlugy üçin degmedim.

—Aryň köýdümü?

—Bilýän dalsiň-aýt, sen.

—Nämne bolýa, oglan saňa?

—Öýde-hä, aşyk-magşuk ýaly, bakyşdyňyz. Soňra-da, derýa ýakasynnda pynhan sataşdyňyz. Kör däl-ä, men.

—Gözli kör sen! Kördenem beter gumançy. Beýle halda ýaşasyp bolmaz. Ýöne bilgin, ak gardanam päkize ol. Iň gowusy talagymy ber, meň. Wah, Remezan agaň eden işi boldy, bi. Şormaňlaý ekenim.

Akmaral maňlaýyna ýumruklap, horkuldap aglady. başyny aşak salan Balkanyň gelnini höre-köşelemäge gaýraty çatmady. «Köşeşerdä» diýen niýet bilen daş çykyp gitdi. Birhaýukdan öwrülip gelende, gözleriniň görýänine ynanmady. Merdemsilenen Akmaral jeň eşiklerini geýip, ýarag şaýlaryny dakynyp durdy. Göwni buza dönen gelni göz gyýtagynam aýlamady. Balkan demi-demiňe ýetmän, zordan seslendi:

—Nirä?

Akmaral jogap gaýtarmady. Balkan özelendi:

—Aýdaýsana, nirä ahyry?

—Saňa näme parhy?

—Aýdaý-da...

—Baş alyp, gitjek.

—Beýtme Akmaral, ýalňyz goýma meni.

—Aşyk däl men, oýnar ýaly, sowul ýolumdan!

Ol gapa yöneldi.

—Garnymdakynam düşürtjek kempiriň birine. Senden gan damjasam galmasyn.

Balkan gapa gerňeldi:

—Onda...onda, meni öldürüp git. «Wah» etsem, namart boldugym. Ol bilindäki gylyjyny sogrup, Akmaralyň öňüne oklady. Gazaply gelni gowşap, orta ýolda sägindi. Ýaýdandy. Balkan öňki aýdanynyň üstüne suňşurdy:

—Birdem saklanma. Çapym-çapym et meni.

Akmaral lampä özüni aşak goýberdi. Balkan gerňelmekden aýrylyp, ony gujaklady-da, yüz-gözlerinden ogşady:

—Sensiz ýaşap biljek däl. Hem bu dünýäde, hem o dünýäde geregim. Hatamy geçip, birje ýylgyr. Şo ýylgyryşa Etregiň bütün mal-mülkünden geçýän, jany. Balkandan beýle ahwala, sözlere garaşmadyk Akmaralyň kalbynyň doň buzlary eredi. Bäh, bu zenanlar-áýt! Gaharlansa, apat, mylaýymlansa, ýazyň bir günü! Şükür Hudaýa, tupan sowuldy. Balkan onuň ýarag enjamlaryny, söweş lybaslaryny aýyrmaga kömekleşdi. Ak golundan şerbet içdi. Jany has-da, şypa tapdy. Akmaral oňa sala saldy:

—Garaz, ýuregiňde düwün galdy. Basym-basyndanam Abany görersiň, üýtgär durarsyň, onnoň. Meňem indi gezesim gelenok bi taýda. Ürkdüm. Göçeli.

—Ýerden ýeke çykan bolup galdym-a, men. Nirä gideris?

—Ýer-ýurt giň. Bolmasa, daýymlaryň ýanyňa-gökleň iline gideli.

—Nöker-ä, men.

—Menem şeýle. Hojalyk işi bilen boldubereris. Il-günüň başyna bela-beter inse atlanybermeli. Är-aýalyň maslahaty uzaga çekdi. Ahyry bir çukura tüýkürildi. Göçmeklige ylalyşyldy. Akmaral jemledi:

—Özüňem ýagdan gyl sogrulan ýaly bolup gije göçeli.

—Beýtsek, öýkeläp giden şekilli bolmarysmy?

Oklular, ylaýta-da, Aba göwnüne güman getirmezmi? Köp mahal duş-çörek iýişdik. Nätsem-de, Aba meniň jan ýaly dostum. Gaharyma o, bi, diýsemem ondan geçmek kyn maňa.

—Muny bilýän. Ýöne göwnüm aýdýan pikirimiň tarapdary. «Göçjek» diýmäge açyk bahana tapmagam kyn. Aramyzdaky gizlin jeňi-de äşgär etmek has gelişsiz.

Gije ýarymynda iki bugurçydan ybarat göç daglara tarap-gökleň iline ýola düşdi. Ýoňsuz gidilende, Akmaral sähel yzrak galdy-da, Abanyň öýüne garşy ýangynly bir bakyp, indi ýuregini bire baglan ýaly, elini silkip goýberdi. Onsoň atyny debsiläp, bugurçyny idip barýan Balkan bilen egnini deňledi. Ebedilik, hoş gal, özüňem razy bol, başky muhabbet!

Akmaral Yhat daýysynyň obasyna üçünji gün giç öýlän geldi. Del göçi itler wowwuldaşyp üýrüşmek bilen garşy aldylar. Atlylar olaryň has janygyp jabjynýanlaryna-da, pitiwa bermediler. Garaw görmänsoňlar, öz-özleri guýruklaryny ýamzyna gysysyp, çekildiler. Bularyň seslerine çagalar wüjürdeşip gaýtdylar. Ekabyrraklary tanamasalaram uzagrakdan salam berdiler. Ulularyň daşarda gezip ýörenleri ellerini kölegeledişip seretdiler.

Akmaral külbeleriniň sudury galmadyk ýerini zordan tapdy. Daýysy onuň irde-giçde öwrülip geljegini bilen şekilli hiç kimi sekdirmändir. Meydança boş dur. Ilki oýurganyp Nabat daýzasy geldi. Ol söweş lybasly, ýüzi-gözi ýele-güne gaýzygan Akmaraly tanamady. Özi welin, owurtlary içine çöküp, ýüzüne-de ýakal düşüp, has garajürjenlenip, hornalypdyr. Akmaral gözden uçarlan daýzasyna tanyşlyk berip, salamlaşdy. Ol hemme beren ezýetlerini unudyp, onuň boýnundan

gujaklap, saklanybilmän, horkuldap aglady. Çaky ony horluk basypdyr. Ejizläpdir. Süňňi erbetligi syzan Akmaral daýzasyna rehimi inip, ony köşeşdirdi. Sähel mahaldan Yhat daýysynyň obasyny başgalanyna iki ýyldan geçendigini bildi. Birmahalky dereksiz ýiten Akmaral atly ýetim gyzjagazyň dolanyp gelenligi obanyň içine ýyldyrym çaltlygynda ýaýrady.

Gökleňler bulary güler ýüz bilen garşyladylar. Derrew alty ganat ak öýi dikdiler. Obada bu hili eşikleri bitin, bezemen, han öýüne çalymdaş öý obada az-azdy.

Balkan ýürege salyp getiren iki dowarynyň biriniň şakga-şukga damagyny çaldy. Gökleňler dagyň bölegi ýaly bu mähnet pyýada gözleri dokunmak bilen seredýärdiler. Onuň sahykerdeligem eýýam olarda buýsanç döretdi. Çar ýany başlary dumanlap duran daglar bilen gurşalan oba garybrak görünse-de, adamlary Balkana ýarady. Ol ertesi beýleki dowaryny öldürip sadaka berdi. Atly-ýaragly adama bu taýlarda awuň bollugy bildirip dur. Ýeke Akmaraly eklemegiň gaýgysy ýok. Onuň üçin, Balkan guşuň süýdünem tapar. Ýöne menlik şeýtanyň boýnuna. Iki-üç günden: «Gözüň aýdyň! Ýurt gutly bolsun!» diýip gelýänler saýpallaşan soň, Akmaral daýzasynyň öýünde kân eglenip geldi-de, ünjüli halda şeýle diýdi:

—Daýym dirikä-de, oňşuk-okady ýabygorludy. Indi-hä, has gaýralapdyr. Daýzamam gatybaş zenan däl.

Balkan sowal berdi:

—Näçe ogly bar?

—Üç.

—Olaryň ulusyna seň atyňy, ýaraglaryňy bereli. Men gysga mütetde ýarag ulanmagy, aw awlamagy öwredeýin. Huruşlary bolar, gerek-ýarag zatlaryna çalşyp biler.

—Sen mamla. Muny ýola goýarys. Ýöne başga bir gaýragoýulmasyz ýagdaý bar.

—Aýdyber-ä, men taýyn.

—Uly oglunyň deňi-taýy eýýam öýli-işikli bolupdyr.

Şony öýermeli.

—Nädip?

—Iki bugarçymyzy, Aýbölek gelnejemiň beren halysyny sataly. Gowzunam karz alaly. Wah, Abanyň öküzleri örüde bolansoň, ätberip gaýtdyk-da. Ýogsam-a, toýy sowmaga ýetse-de, ýeterdi.

—»Karz alaly» diýýäň. Bi ýerde men, hiç kimi tanamog-a?!

—Karzyňy üzjegiňi bilseler, beren tapylar.

—Bolýa.

—Wiý, ýogsa-da...

Akmaralyň ýüzüne gamgynlyk çaýyldy:

—Gylyjymdan beýleki ýaraglarymy, demir telpegimi, polat donumy satsak toýy sowmagam ahmal.

—Gynanýan ýaly, özüň.

—Gynanman duramok. Ýöne barybir, indi ata atlanyp, söweş etmek menden galsa gerek. Aýal aýal bolýar-da. Ahyry öý hojalykça öwürlýä.

Tiz mahaldan Akmaralyň aýdýan zatlary satyldy. Balkanyň awlap getiren keýiklerem mata, dänä çalşyldy. Pespäl, orta haldaky biri bilen guda bolnup, toý edildi. Akmaralyň daýysynyň ogluny öýermegi obada abraýyny galdyrdy. Daýzasynyň-a, ýyrşaryp, erni ýere ýygnanmady. Ody bilen girip, küli bilen çykмага taýyn. Akmaral bir mahalky suw alýan çeşmesine gitmek islände:

—Akmaral jan, özüm gideýin. Ikigat ýalam görünüň. Agram düşäýmesin — diýip çyny bilen aýtdy. Akmaral boýun towlady. Bu ýagşylygyň öwezini doldurmaga tamakinçilik ýaly bir zat bolup göründi. Onsoň-da, daýysynyň maşgalasyny eline galdy hasap edip, ony gyrnaga öwürmez. Arkalaşmak bolar, pursat gelende.

Akmaral gün geçdigiçe agraлды. Daýzasynyň oňsugam elhallykdan aýryldy. Ýagşylanyp ugrady. Uly ogluna Balkan aw awlamagy öwrettdi. Onuň özem ýygy-ýygydan awa çykýar. Käte ýatyrлаýynam gidäýýär.

Bir gezek näbelet jülgesinde goş ýazdyrды. Bu ýerde-de, keýikleriň suw içýän sowuk çeşmesi bar. Adam aýagy basyp, ürküzilmänsoň, kākilikleri saýraşyp gaçaýynam diýenoklar.

Balkan jülgäni içgin öwrenmek maksady bilen, atyny sonarlyga goýberip, ýaraglaryny alyp, pyýadalady. Ol günorta çenli aýlandy. Öňki görýän jülgelerinden del zat görmedi. Ýöne bir süri gulan ürküp, daýyrdaşyp, gaçyp gitdi. Yzyna dolanmaly çeninde uly gowagyň agzyna hültde baraýdy. Munda dünýäden bihabar gaplaň çagasy uklap ýatyrды. Mähri siňip, ýaňy egliberende gapdaldan aýylganç arryldy eşidilip, birýana ýykyldy. Gözleri gyzaryp, murtlary syh-syh bolan, alabeden gaplaň agzyny hatap ýaly açyp, nazarlap dur. Çala gymyldasa ýene atarly görünýär. Bir goly inňe dürtülen şekilli ýiti awuşaýan Balkana çähelçe

ikirjeñlenmäge salym ýok. Nätmeli? Ölmelimi ýa goranmaly? Hereketiňi sypdyrjagam däl, bi. Ol töwekgellige ýüz urmaga meýillendi. Gaýratyň bolsa, şeýtmeli. Töwekgellik— merdanlykdyr.

Uly göwresine gelişmeýän, pişik çakganlygynda, deň wagtda, hanjaryny gynyndan sogrup, beýleki eli bilen telpegini aldy. Gaplaň zynaňda, telpegini agzyna tutduryp, hanjary ýüregiň üstünden suwlady. Janawar daşlary sarsdyryp, arryldap burlup-burlup ýykyldy, gany sil kimin akdy. Ysgynsyzlanan Balkan entirekläp ör turdy. Bu merdana indi onuň haýpy geldi. Wah, säwlik goýberdi-dä, özi. Çagasyny gabanyp adama degdi. Perzendini ynjytmak Balkanyň küýünde ýokdy. Kindiwanja, owadan jandary has golaýdan synlap, gözellige teşneligini gandyrnak üçin eglipdi.

Başga ahwal Balkanyň ýüregini beter ezdi. Enesiniň sesine oýanan çagasy onuň daşynda pelesañ urup, çyňsap, günäsiz gözlerini käte oňa aýlap goýberýär.

Balkan gaplaňyň penjesi bilen çäkmenden geçirip salan ýarasynyň awusyny birbada unudyp, çagany goltugyna alyp, yzyna öwrüldi. Ol çäş mahaly öýüne geldi. Akmaral onuň çigünde myžžaran gany görüp haýykdy:

—Hiýh!... Näm boldy?!

—Aý, tötänlikden, ýaralandym.

Akmaral usullyk bilen çäkmeni, biz köýnegi çykardy. Ýarany ýyly suw bilen ýuwup, tämizledi. Ol gaplaňyň dynak yzlaryny magat görüp, ýakasyny tutdy:

—Gaplaň bilen uruşdyňmy?

Gözleri süzgeklenýän Balkan geplemän, baş atdy. Ol Remezan aganyň maslahaty boýunça, hemişe öýünde saklaýan atgulagyň— damarlary maýdaja, ýapraklary ýaýbaň we uly, guradylan ýolsakçy atly guýlan ösümlikli haltajykgyny aldy. Elbetde, ýaz aýlaryna, terkä, sykanyňda munuň özünden suwjagaz çykýar. Şony mata ezip, ýara daňaýmaly.

Akmaral ýapraklary mylaýym suwa öljüredip ýumşatdy-da, ýara ýapyp, mata bilen sarady. Az-kem rahatlanan Balkan nahar iýenden soň, gapa ýöneliberdi:

—Nirä barýaň?

—Gaplaňyň ýetim galan çagasyny getirip, ketege saldym.

Şoňa odur-budur berjek.

—Özüm bererin.

—Bi halda gorkaýma.

—Heniz gyzkam, möjek bilen tutluşypdym.

Balkan ejirli, ýöne buýsançly ýylgyryp düşegine geçdi. Akmaral süýtli okarany alyp, daş çykdy. Şundan ynsan bilen haýwanyň arasynda mährem gatnaşyk başlandy. Alabederje ers-merslenip gidiberdi. Gүjүklikden saýlandy. Itlar ýadyrgansalar-da, garaklaryny sanjyp bilmediler. Olam itler bilen oňşukly gezdi. Hor-homsam edilenok. Akmaral her neneň özelense-de, etmän, Balkan bari bakandan awa gitdi. Alabederjä keýik etini gysganmady. Akmaral adamsynyň ene gaplaňyň ganyna galmagyndan ejir çekýänligini, şol sebäpli, onuň çagasynyň göwnüni awlajak bolýanlygyny syzyp, öz ünjüsinden tiz el çekdi. Aw awlanmasa, güzeranlarynyňam aşaklajakdygyna göz ýetirdi. Onsoňam, Balkanyň gorky-ürkini bilmeýänligi oňa aýan.

Bir gezek alabederje süýr günortan yssyda öýüň kölegesinde çin arkan düşüp seleňläp, uklap ýatyrdy. Dagdan duýdansyz çykan läheň kepjebaş göwresiniň ýarpysyna galdyryp oňa owsundy. Çalaja gymyldasa zäherini pürkjek. Daş çykan Balkan muny göräýdi. Akmaral içerde ýokdy. Ol daýzasynyň ýanyna gidipdi.

Balkan öýe girip, ok-ýaýyny aldy-da, ýeňsesinden peýkamyň birini atdy. Ýylan wazyr-wuzur ses edip, peýkamyň daşyna oralyp, ony şarta döwdi. Alabederje towsup turdy. Näme gopanlygyny aňsyrmanka, Balkan okuň ýene birini goýberdi. Bu-da jaýdar ýerinden çümdi. Bahym ýylanyň sesi, hereketi ýatdy. Balkan ony çete süýräp, otlady. «Hemrasy bolup gijelikde ar almaga geläýmesin» diýen niýet bilen esli mahal alabederje uklap ýatyrka garawullady. Ýöne öldürilen ýylanyň ýoldaşy çykmady.

Akmaral Sumbar derýasynyň olumyna suw almaga gidende-de görse, temejigini ýokary tutup, galaba, yzyna düşüp seňkildäberýär. Kenarda oýnap-oýnap, birhaýukdan yzyna dolanaýmasam bolardy. Ýogsam, Akmaral ony gözden salmazlyna çalşardy. Bir sapar oluma baran batlaryna gözüni güýdüşip gidipdir. Akmaral o taýyny, bu taýyny esewanlady. Görmedi: «Aý, özi barar-da» diýip gaýdyberdi. Öe gelende hysyrdanyp, ony bütinleý ununtdy. Haçan-da gün ikindi bolanda bir ýerden gelen Balkan soranda küýüne gelip, ýazykly halda başyny aşak sallady. Ýagdaýy aýtdy. Balkan ur-tut onuň salgy beren olumyna tarap ugraberdi. Aýlanyp-aýlanyp uç-gyrak bilmedi. Ertir gün dogmanka ýene gitdi. Onuň alabederi eý görýänligini diňe goňşy-golamlar-a däl, bütin

oba bilýärdi. Zerurýet işli-dertli bolmadyklar oglan-uşak diýmän, derýa kenaryna eňdiler. Guşluk mahaly, çyňsaýanyňy eşiden ýigdekçäniň biri çuň gurrukda ony gördi. Balkan awa gidende, ýetginjege on sany käkilik urup, getirip berdi. Akmaralam şundan soň suw almaga oluma gidende, daşa goýbermedi.

Akmaral hemişekisi ýaly, olumdan ýaňy küýzesini suwdan dolduryp ugraberjek bolanda, hamala ony öň garawullap duran şekilli, gaba ýylygynyň aňyrsyndan bir gelin zompa çykaýdy.

Köne tanşy kimin habar gatdy:

—Salamelik, Akmaral.

—Heliksalam.

—Sag-salamat gezip ýörmüň?

—Berenine şükür, gyrmyldap ýörüs.

—Biraz saklan, bile gideli.

Ol ýere agram salmajak bolýan şekilli, basaýynmy-basmaýynmy diýip, kenara tarap sallanjyrap ýöredi. Suwa egliberende ýalmanyp Alabederje görnäýdi.

—Hiýh, kowaweri, gyz!

Ol gaýra tesdi. Akmaral ýylgyrdy:

—Degmez, arkaýyn alyber.

Barybir, gelin göz gyýtagyny Alabederden sowman, «lykyrt» etdirip, küýzesini dolduryp egin deňläp ugrady. Onuň ýöreýşinden Akmaralyň tas aýaklary çaşypdy. Aksüýek gerdenler, aý şekilli gara gaşly bu gelin hüýr sypatdy. Terjedi. Ýaz gülüniň humarlandyryjy ysy başyňy aýlarlap barýardy. Kamaty obadaky gelin-gyzlara taýsyz. Ýöne Akmaral muny heniz görmänligini bilýär. Başda synyk göwünräk görnen gelniň gürleşdigiçe şähdi açyldy:

—Tanamadyňmy?

—Hawa.

—Adym Tokgar. Şu obaly, baý gelni.

Onuň sesinde hasrat duýuldy. Säginip, ýene ýörediler:

—Ýöne dul. Ojagy saklap otyryn.

—Ýogaldymy, adamyň?

—Güm gitdi.

Ara dymyşlyk düşdi. Tokgar gelin muny tiz bozdy:

—Käte oturmaga baraýyn-la, ýanyňa.

—Wiý, gyz, sorama nämä gerek, gözüm üstüne.

Göwnaçyk, üstesine, halyna ýüregi gyýlan Akmaral onda gelin allygy bardyr öýdüp jinnek ýalam pikir etmedi. Atly geçip barýarka, Balkana syny düşen Tokgar-da welin, gelin muhabbeti tutaşypdy. Onuň täze göçüp gelen ýigitdigini görmese-de, eşidipdi. Her edip, hesip edip, ýigidiň kalbynda söýgi uçgunyny ýylpyldatmaly. Tokgar ýaly, gelin meýillense, gozgalaň tapmajagy barmy erkek kişileriň. Balkana golaýdan ala gözlerini dikip, perraç kirpiklerini ýüregine sünçse, endiräbermezmi? Adamsy ýitirim bolaly bári onuň yşgynda gara kökenek bolan jahyllar boldy. Ýöne olaryň hiç haýsyny sulhy almadý. Olar gelin göwnüni awlap bilmediler. Balkan welin, görmese-de sessiz-üýnsüz göni nyşanadan—ýürekden urdy. Oňa ýakynlaşmak üçin, Akmaral bilen tanyşmalydy. Tokgar ilkinji ädimi ýeserlik bilen ätledi. Bo-uw, owadanlar bilen «oýnuň» deň gelmez. Başbermezek bedewi at oglanyň boýun sunduryşy kimin, sülmüreder goýaýar.

Ertesi günorta mahaly, daşarda çykan mylaýym zenan sesi ojak başynda güýmenýän Balkany ýaltyldap Akmarala bakmaga mejbur etdi:

—Akmaral, aýu Akmaral, gapydakyny aýyrsana.

—Ynhajykka!

Ol tarsa turup, Tokgar bilen Alabederiň aralygyna düşüp, içeri saldy. Gabatlaşykda Balkany aňsyrmadyk gelin, gapböwürde oturandan soň, ony gördi. Işikden ätlände öýe salam bermelidi welin, Alabederden hederlenip, gyssagara unutdy. Indem ýüzi gyrgyzylanyp, uýalýraýar. Bu ýañaklaryny güýzän almalara çalymdaş edäýdi. Aklyk bilen narynç çäýylyp saglyk-amanlyk soraşmagam Balkanyň ýadyndan çykartdy. Gyz-gelne gabak galdyrmaýan, jahanda Akmaraldan başga kaddy-kamatly zenan bardyr öýtmeýän boýnuýogyn ýigit Tokgar ala gözlerini dikdi welin, kirpikler atýan peýkamlary dek, ýüreginden parran geçdi. Ynsanyň beýdibem ganyna galmak boljak eken-ow. Apat, sow nazaryňy, sow!

Elindäki ýüpjagazy gaçyryp, gündiziň günortany ýyldyz gören şekilli aňkarylan Balkanyň huşy başyndan uçup, ysgyn-deramaty gaçdy. Şagga derledi. Gelin ala gözlerini sowupdy. Ýöne ol göz açyp-ýumasy salymda etjeginem edipdi. Gursagy gyzyň Balkanyň kalbynda ataşsyz ot ýandy. Böwürde gopýan gap-çanagyň şykyrdysyna huşuna aýlandy.

Akmaralyň gaharly nazary içinden-bagryndan geçip gelýär. Älhepus, bu gelinleri! Iki ýerden onuň täk janyny aldylar-aýt.

Oňaýsyz hala düşen Balkan yraň-daraňlanyp gapa ýöneldi. Ýüz nökere taý gelip bilýän, läheň gaplaňyň ýoguna köýen, iner kuwwatly, pälwan adamsynyň çumçuk ýaly nätanyş gelniň alnyndaky gözgülban halyny görüp, gursagyny gabanjaňlyk ody çirkizen Akmaral Etrek ýurdundan göçürdeniň özündäki şu mahalky närsedigini küýüne-de getirenok. Bu ahwal onuň başdaky Tokgara bolan mährew garaýşyny çym-pytrak etdi. Özi-özüne göwünlik berip gördi. Mahaly bilen eliniň syňnyldysy aýrylmady. Göz görtele sowuk-salalygyň düşenligini Tokgarda, aňşyrdy. Söhbetdeşlik ugruberenok. Akmaral hatda sowallaryna haýal jogap gaýtarýar. Ýogsam, jüýjeli palaw bişirip, nogul-nabat, kişmiş, halwa, gatyk, aý, garaz, dürli-dümen nygmatlary öňünde goýdy. Janlaryna noş bolmady. Soňa-baka Akmaral perwanaladam. Ikisem bilýär, göz üçin, ahyry Tokgar gönüledi:

—Başky yssylygyň bolmady-la, gyz. Ne jyn urdy seni?

—Göwnüňedir.

Akmaral ýasama ýylgyrdy. Tokgar-da şeýdip, gussaly gepledi:

—Meň özüme eneden dogma garamaňlaý ekenim. Adamym ilki mahallar ezip içäýjek ýaly gördi, soňra, sowaşdy. Indem iç döküşer tapandyryn öýtdüm. Bu-da, şowlamady. Kyn göräýme gyz, «Ýüzüme çapyp otыр» diýip. Myhman söýerligiňe söz ýok, Taňryýalkasyn! Bugdaý söze mätäçdim.

Ol ýokary turdy. Akmaralyň ýene-de rehimdarlyk duýgusy oýanan şekilli, onuň lowurdap duran keteni köýneginiň syýnyndan çekdi:

—Otur. Bolmanda, az-kem.

Ol Tokgaryň perişan halynyň sebäpkäri özi hasap etdimi, ýa beýle goýbermegi uslyp bilmedimi, garaz, gürrüňe ýol arçady:

—Adamyň jeňe gidende dereksiz ýitdimi?

—Onuň nirä, näme üçin gidenligini bilýän ýok. Dädesi gyzylybaş kentlerinden ogryn-dogryn habar tutduryp gördi. Gul edilip äkidilen bolsa, boýy bilen gyzyyla gaplap, yzyna aljak. Gürüm-jürüm. Bellisi bolsa, ýüwürjime çatmak isleýärler, meni.

—Adamyň ady nämedi?

—Batman.

—Batman?!

Akmaral zöwwe galanyny bilmän galdy. Tokgar bilen boýdaş bolup dur. Elbetde, özi üçin, Mejnuna dönenliginden dil ýarmaz. Jeňde ölenligini gönülär. Tokgaryňam bagty açylsyn. Juwan mahaly. Belki, ýüwürjisi gyzgyn mähir bilen gurşasyn:

—Näme gyz, uç-gyrak bilýäňmi?

—Bilýän.

Tokgar geňirgedi. Delmurdy. Akmaral indi saklanyp bilmedi:

—Söweşde öldi.

—O niçik?

—Gözli şaýat özüm.

Akmaral gürrüň berdi. Haçan-da soňlanda Tokgar adaja aglady. Akmaralyň göwnüne ol il ýüzi üçini şeýden şekillidi. Belki, özgäniň öýünde möňňüribermegi uslyp bilen dälidir. Ol basym gitdi. Yzýanyndan Batmanyň gartaňlanyp, sakgaly çalaran, geýnüwli dädese gelip, Akmaraldan jikme-jik anyklady. Soňra patasyny alyp, aşyny-suwuny berdi. Tokgaryňam Akmaralyň ýanyna gelmegi tapba kesildi. Balkan welin, «ah» çekip geziberdi. Tokgar görünmedikçe, beter küýsedi. Bu niçik ahwal? Söýgümi? Jahanyň hemme perizatларыny gaşynda goýsalaram, ol Akmaraly saýlar. Onda bu näme boldugy? Ýa oýnaş küýseýärimi? Eger beýtmek islese, Astrabatda-da, gözeli-gözeli gyz-gelinler bardy. Olaryň içinde otlukly bakanlary barmak basyp sanardan köpdi. Ýüregini gozgap bilmändiler. Onuň üçin, Akmaral asmanyň ýeketäk Aýydy. Şunlugynda-da galmaly. Muny diýseňem, köp aýal alyp ýörenler baryny söýýärmikäler?! Mümkün däl ol. Haram keýplerini kanagatlandyrýandyrlar. «Gyzylbaşlaryň şasy Tahmaspyň aýalynyň san-sajagy ýokmuş» diýýärler. Ýöne, ol şa. Azgyn. Hökmürowan.

Balkan Tokgar indi görnüp, çalaja ýşarat etse, gujagyna dolaýjak ýaly gördi. Azmazlyk, päkize melek Akmarala ikilik etmezlik üçin, Tokgary kalbyndan çykarmaga ençeme gezek synandy. Bolanok. Ol Akmaraly söýse-de, Akmaral ony söýýärmikä? Şu süýji, ýeke sözi aýdyp görüpmedi? Hakydasyna gelenok. Onda näme Tokgardan gabandy? Henize— bu güne çenli dil ýarmasa-da şonda-da açyk bildirdi. Özem, şo hili Aba bakyp içine dogmaz oylan salypdy, soň, Etregiň olumynda sataşyp... Bu ýadyna düşende ýaraly ýolbarsa dönýär. Şonda Akmarala ýalbaranynda ökünjegem bolýar. Yrsaramagam isledi. Oň Akmaralyň gaşynda dyza çökensoň indi buz üstünde tozan aramagy namartlyk, lebzi bozmak hasaplady. Gatan damarlaryny birneme ýumşatdy.

Öten agşam Tokgar düşşüne girdi. Haçan-da, gujaklap, gysanda towlanyp, naýynjar hykgylady. Balkan ýalpa gözlerini açdy. Görse, Akmaral gursagyndan itberýär:

—Janymy aldyň oglan, ýaňy gören ýaly. Ne döw çaldy saňa? Çagaň ganyňa galýaň.

Balkan beýlesine agdarylyp, uklan kişi boldy, gözlerine welin çiş kakylan ýalydy. Onuň bolup ýörşi agyn başky söýgä uçran ýigdekça meňzeýär. Gijeler ukusy kemeldi. Bahana tapsa Tokgaryň syrgynyndan geçmäge ymtylýar. Telbelän bolaymasyn? Baldyryndan çümmükläp görýär. Aý, ýok, ten awusyny duýýar. Soňa-baka awa gitmesini kemeldi. Yogsam, Akmarala gulak asmandy. Naharyny göwünsiz iýýär, käte kemýärem. Gögele ýigdekçe kimin otyrka pikir derýasyna çümenini bilmän galýar. Ondaky üýtgeşmäni Akmaral duýup ýör. Näme üçindir, soramaga çekinýärem. Ýa Balkanyň gönüsini aýtmajagyny aňsyryar. Özi-ä, gönümeldir ýigidiň. Ýüregindäkini gözgüden görýän şekilli gözündenem bilämelidir. Şo-ol, Tokgar gelip gidenden soň derdi-bela sataşdy. Ahyry sabyr käsesi püre-pürlän Akmaral ýüregine daş baglady:

—Janyň sagmy, oglan?

—Gara dagy süýşürip biljek.

—Onda nä birhili ... gulagyň sallanma, ýüzüň solgun?

—Beýle dälidir.

Göz-görtele boýun almady. Bo-uw, kalbyň jümmüşindäki dörän pynhan syry äşgär edip bolmaz, jigerim aljagym, Akmaral! Belki, birmahalky horlaýşyň indi senden ar aljakdyr. Göze görünmeýän, topsuz, peýkamsyz, gylyçsyz, jeňdir bu.

Şulary serinde aýlan Balkan çykyp gitdi. Barşyna gyz-gelinleriň suw alýan olumynyň birine gaba ýylgynyň aňyrsyndan garawullady. Köp garaşdy. Göwnüne sallanjyrap oluma inäýjek ýaly bolup durdy. Paşmady. Ertesi başga olumy saklady. Bu şowlady. Mergenler ilki, bir atanda nyşanany urup bilmeýärler. Olar atyp-atyp mergen bolýarlar.

Tokgar suw alyp, kenardan esli saýlanyp sagındi. Hamala, dem dürseýär. Töweregine ýalt-ýultam edýär. Eglenýär. Kime garaşýar? Elbetde, Balkana. A, ol bolsa ýöwselläp dur. Päh-eý, namartaý, mün düşmanyň garşysyna täk özüň çykýan halyňa bir gelniň üstüne barabilmän syňnyldaýaň. Päh-eý...

Balkan atyna münüp, gorgunlatdy. Tokgaryň deňine gelip:

—Aý batanda... küdäñize bar — diýdi-de, jogaba-da garaşman atyny ýüzin saldy. Elemtas halyny Akmaralyň biläýmeginden hederlenip, mazaly ýüregi düşüşende öýe bardy, çala-çula garbanyp işige ýöneldi. Şol bada Akmaral seslendi:

—Ugur hanjak, oglan?

—Awa.

—Awa gitme bormy, şumat? Aý batyp barýa. Ýol-ýoda görünmez-ä.

—Beletje ýerlerimiz bilen gideris. Ýene birki ýigit bar ýanymda.

Ol daş çykdy. Bäh, bu aýallar-aýt. Ýatyň-da ýorgana sömüldäň. Sak itlere al salyp, oýturlanyp küdäniň düýbüne bardy. Be-ýe, eýýam Tokgar garaşyp dur!

Balkan ses-üýnsüz ony gujaklap bagryna basdy.

—Ýuwaşrak, şirim, gapyrgalarymy owradýaň.

Ol näzirgäp Balkanyň gursagyndan itberdi. Ýigit onuň asal dodajygyndan sora-sora ganmady. Birhaýukdan soňra ikisem doýgun halda bedäniň üstünde serlip ýatdylar. Tokgar Balkanyň böwrüne symsyklap söýünçli, emma ýuwaşja pyşyrdady:

—Eýýam irigäýdiňmi?

—Ýok, melegim.

Balkanyň dokmädeligi aýrylyp, kalbynda gaýtadan hyjuw dyňzady. Tokgary gujagyna dolap aldy. Gör, bu söýgi gijesiniň şirindigini! Çyn, muhabbet, gör, niçik eken! Akmaraly ýanyp-köýübem, joşgun bilenem gujaklanda başda-ha meýillenmezdim, sowuklançdy. Soňa-baka gelin muhabbeti oýanan ýaly boldy. Şu-da Balkany gylawlandyrypdy. Emma Tokgaryňky muhabbetiň lezzeti, humary üýtgeşik, biserhet keramat. Diýmek, Akmaralyň sulhy almaýar. Bu ýadyna düşende tas Tokgary itberip, Akmarala bolan gizlin kinesini ondan çykarýardy. Ýöne baly goýalan, tosunja gelin az-owlak gowşaklyk tapan bürgüдиниň boýnundan dolap alyp, şeýle bir özüne çekdi welin, Balkan diňe Akmarala bolan kinesin-ä däl, dünýäni unutdy. Ol Tokgaryň meýdanly gujagynda ine-gana ýazlady, mahmal kimin, söýnükli gara saçlary ýassandy, ter göwüşjagazlarda başyny goýdy, ak alkymyny ysgady, kösük barmaklaryň sypamagyna Astrabat meýini içen kimin, melullandy. Ine, muňa gelin muhabbetiniň ediberişi diýerler!

Daň agaryp gelýär. Guş-gumrularyň, ilteriň gozgalaň tapandyklary bildirdi. Söýgi gijeleriniň ömri türkmen bahary dek gysga bolýan eken. Balkan gitmäge meýillendi. Tokgar özelendi:

- Haçan sataşarys, şunkar guşum!
- Göwnüň söýlän mahaly, ezizim.
- Onda.. ertir Aý batandan soň şu ýerde.
- Lepbeý, serwim. Balkan siziň sadyk guluňyz.
- Ýa ýene berneme... Eglenerismi?

Balkan magşugynyň maňlaýyndan adaja öpdi-de, alagaraňkylykda gözden ýitdi. Oýun-dalaşdan indi gowşaksylyk aralaşan gelin guba gaz ýörişini çaşyrybrak öýüne tarap ädimledi.

Wah, söýýän ýigidiň höziri başga-la. Batmanly gijäniň hemmesi Balkan bilen geçirilen bir gijäniň lezzetine degenok. Bu şerimsizlikden däl, çyn söýginiň öňünde zenan mertligiçe boýun almaklyk. Hawa, zenan mertligiçe boýun almaklyk!

Balkan ikindi mahaly öýüne geldi. Birki sany keýik, horjunyň gözlerini dolduryp kākilik getirdi. Ol Akmaralyň göwnüne güman dumanyny döretmezlik üçin, göni daglara tarap tutdurypdy.

Içeri girip, ýassygy tirseklän badyna hor çekip başlady. Haçan-da, oýananda Akmaralyň myrlap uklap ýatanyny gördi. Onuň üstüne örten çäkmenini beýleräk oklap galdy-da, saýhal basyp, usullyk bilen daş çykdy. Esli salymdan küdäniň ýanyna geldi. Tokgar heniz gelmändir. Bolýan öýünde pelteli çyranyň ýsyjagy gamyşlaryň gözarasyndan ýylpyldaşýar. Ähtimal tärimiň daşyna aýlanan durluklaryň etegi gündiz yssyja bolansoň serpilendir.

Bedäniň birini owmaçlap-owmaçlap tükedeňkirledi. Öten agşam wagt çalt geçip, gysga göründi. Häzir az salymyň özi uzak ýyla dönüp dur. Tokgaram gelenok. Birden golaýjygyndan nätanyş mydyrды eşidildi. Balkan bedeleriň gowaljyna—aňry dykyldy. Küde megerem, uýj gyrkylykly syryk bilen, syhlanyp-syhlanyp barlanyldy. Urgynyň diňe biri Balkanyň dyzyna gylytz kakdy. Indi wejera bolmakdan ätiýaçlanyp Balkan ýüregine ornan ýiti awa dodagyny dişläp çydady. Ýogsam, bularyň boýnuny sograýmalydy. Nätanyşlar ýuwaşja gepleşdiler:

- Syçan bara, meňžänok.
- Şeýle öz-ä.
- Soňra ýene geläýeli.
- Bolýa.

Olar gitdiler. Balkan öten agşamky hylwat duşusygyň duýlanlygyna aýyk göz ýetirdi. Indi durarlyk ýokdy. Ol ýsyjagyň ýylpyldysy sumatlanýança, ýüregi üzlene dönüp gaňrylyp-gaňrylyp gitdi.

Ertesi giç öylän sergin aralaşanda obanyň çetindäki daşy ýylgyn, gamyş, böwürslen bilen gatyşyp guşalan aýmança çalymdaş tekjelikde hümrüdi eşidip saklandy. Bu ýeri ýaşulularyň gümür-ýamyr edişýän hem-de zeruryýet bolanda geňeş geçirilýän meýdançasady. Häzir ýaşulular üşmändirler. Diňe ikisi bar. Işden sypynyp, eli degen assa-ýuwaşdan gelşer. Gojalaryň biri obada belli wäşi, agzy paýyş Illi, beýlekisi gyzma Hojaly agady. Illi sakgaldaşyna ýüzlendi:

—Zamana azypdyr, Hojaly.

—Zamana däl-de, päl azypdyr.

—Päh-eý, oňaraýdyň-ow. Päl azsa, zamananyň azdygy bolar-da. Eşitdiňmi, Tokgar gelniň ýüzügaralygyny.

—Juk.

—Ýalan bolsa, günäsi meň boýnuma däl, aýdan-diýeniň boýnuna.

—Ýeri, aýdybersene, diliňden kireý islemeýän bolsaň.

—Otüki, balkanly ýomut bar-a, täze göçüp gelen.

—Adam Balkan. Pälwan ýigit.

—Şonuň bilen neme... hylwat gatnaşykdamyş.

—Aý, bi, heleý gürrüňidir. O ýigide synym oturýa. Gabak galdyrmaz gyza-geline.

—Sataşyp durkalar görüpdür gelniň biri olumyň ýanynda. Ony duýubam, Balkan atyny çapdyryp gidipdir.

—Aý, goýsan-aý, gybat gürrüňini etmesene.

—Bi, gybat bolýan bolsa, küdeleriniň ýanyndan ertesi, Tokgar gelniň desmalyny tapypdyrlar. Gaýtam, ýene şol hiliräk mese Balkany höwre goýbermeli.

—Agzyňy ýyg, ho-ow!

Hojaly aga diliniň aşagyna nas oklady. Eýlä-beýlä yranjyrady. Onuň agzy ýelli Illä gahary geleni çynydy. Illi aga-da, ýan bermek islemedi:

—Dogry-da, walla, pälwan ýigitler köpeler. Ýogsam, ownap barýa, gökleňler.

—Sen, birgulaç diliňi çekjekmi, ýokmy?

—Çekmände nädersiň-aý?

Gojalar ör turup, uruşjak horaz ýaly, gabarylyşyp jikgerilişdiler. Olaryň burunlary-da biri-birine degerläp-degerläp dur. Bularyň urşup aýrylyşmagy gaty ahmaldy. Ýöne üçünji ýaşuly gelip, habar gatdy:

—Näme-how, paýlaşyp bilmeýän zadyňyz?

—Dogru-da, walla, boldy meň başyma batyr Aba serdar. Derrewem gaňnasyny ele alýa.

—Hetden aşma.

Gojalar soňra «Päheý-de, weli...» diýşip aşak oturdylar.

Balkan boz-ýaz bolup, ýoluna sürdi: «Päl azsa, zamananyň azdygy bolar-da» diýen Illi aganyň sözleri serinden çykmady. Heniz dirikä Remezan aganyň aýdan bir pähimini ýadyna düşürdi.

Ýeliň çar ýandan ösüş i ýaly, döwür, zamana üýtgeýär. Gadymyýetde Etrek sähralaryndan iki düýeli, gözleri ýanyp duran bir ýigit Hywa kerwene gidýä. Şonda mysapyr aýalyň biri oňa: «Durmuşa çykan gyzym gaýyn öýüne aşyp bilmän ýör. Äkitsene» diýýä. Ýigit razylaşýar. Hywa ýoly uzak. Bir aýdan gowrak wagt geçirip barýa. Ýogsam, ikiçäk, ýüregi kir-kimirsiz ýigit gözel gelne garagynam sançmandyr. Gelniň adamsy öýde ýok. Ol döwürde Erkin goýun bakýan eken. Ýigit üç-dört günden yzyna öwrülmei. Öý eýesiniň tagallasy bilen, oňa myhman bolýa. Öý eýesi garyp. Gije ýatmaly bolanda gelniň gaýynatasy aýalyna: «Düşeklerini bile salaý» diýýä. Ol aýdyşy ýaly edýä. Ýigit gelne ýene garagyny sançmaýar. Ikinji gije-de ýatmaly bolýa. Şonda ol: «Terje owadan gelin. Ýolboýy degmedim. Myrlap ýanymda ýatdy. Munda-da degmedim.

Gelniň gaýynatasy ýer salmaly bolanda aýalyna: «Bu gezek aýry sal. Ýigidiň päli üýtgedi» diýýä. Onuň ýagşyzadalaryň biri bolmagam ahmal. Eger şo gije päli azan ýigit haram keýpe ulaşan bolsa, muny halamadyk Haktagalla dünýäni agdar-dünđer etjek eken. Pähimdar garry öňünden duýup, jahanyň abatlygyny saklapdyr.

«Be-ýe, meňem pälim azaýdymyka? Wagtlaýynmyka bi? Onda nä Tokgar kalbymdan çykanok?» diýip, oýlanyp gezdi. Gün aýagyny ikindi ýerine uranda:

—Haý, eşitdim-eşitmedim diýmäň, ho-ow! Dänä gitjek ertire taýyn bolsun-ho-ow!— diýen eňegi çürüje, duluklaryna ýumruk sokaýmaly hor jarçynyň sesini eşitdi. Bu kämahal bolýan ýagdaý. Balkanyň obasynyň erkek göbeklisi demirgazyk tarapdaky iki gün ýolluk oba dänä çalyşmaga gerekli haryt äkidýärdi. Ol oba Hywadan, Durundan kerwen gelýärdi. Däneleri geçmände, Balkanyň obasyna gelýänlerem bardy. Yöne bu seýrek bolýardy.

Balkan Akmaralyň ýüzi az-kem göwşüldän palasyny äkitdi. Edil şo gije-de oba ýagy döküldi. Duşman çozmazdan öňürti mazaly ölçerip,

biçiþdir. Jeñde döwdülleşjek erkek göbekli obada ýok, galaba garry-gurty, aýal-ebtat, oglan-uşak, gögele ýigdekçe. Özem süýji uka gidilen mahaly. Öýlere, tamkeþbelere, oraçalara ot berildi. Tüssäniñ demligiñi daraldýan ajymtyk ysy, tämiz howa ýaýrady. Yzanda-çuwanlyk başlanyp, gulaklaryňy gapara getirdi. Itler uwlaşdylar. Garnyndan peýkam çümen sygryň biri ýürek paralajyý molady.

Akmaral öýi burugsap ýanýarka oýanyp, elemtas daşary çykdy. Şol bada iki atly oña süründi. Biri gelşine elinden tutup, towlady, aslynda, süýrekledi. Dönüp-deprenmesi kynlaşan Akmaral garnynda iñňe dürtülen ýaly, sanjy duýup, ejirli hyklady. Başagaýlykda, bir ýerden hyňranyp Alabeder çykdy. Eýesiniñ gözgyny halyny görüp, säginmän, duşmana zyňyp, atdan agdardy-da, ony parçalap, çeynedi. Ýyldyrym çaltlygynda beýlekinem şeýtdi.

Akmaral entirekläp galdy. Alabeder birsyhly ony goraglap, daşyndan aýlanýardy. Arkadagym Alabeder! Aýak tozuňa gurban bolaýyn! Ýüzüň-gözüň dert görmesin!

Ýöne Akmaralyň alkysy uzaga çekmedi. Tümlükden alayaýgtylykdaky Alabedere üç peýkam şuwwuldap, sünjüldi. Janawar gyzgynyna ok atylan tarapa towusdy. Emma ýetmän, orta ýolda ýüzünligine ýazyldy. Bu merdan duşmanyň ikisiniñ janyňy jähenneme iberip, Akmaralyň gözünüñ alnynda, onuň üçin, şirin janyndan geçdi. Razy bol, janawar! Ýazgytdan gutulma ýok. Eneden dogma ýalňyzdyň. Ýalňyzlygyňa-da söweşdiň. Arman, ýardam berip bilmedi. Diri galyp bilse, ganyňy alar.

Basym dünýä injek çagasynyň ganyna galmakdan hederlenen Akmaral artyk hereket etmezlige çalşyp, kebzesine gaýta-gaýta suňşurylýan gamçynyň döredýän awusyna hyrçyny dişläp, çydady. Ony obanyň ortasyna üýşürilen mähellä eltdiler. Başga-da, şeýdip, getirdi durdular. Obany gugardyp, eñreýän märekäniñ daşyny gallaşyp, haýal ädimleýänleri saýgylap ilerligine sürdüler.

...Balkan dagy boş öwrüldi. Däneli kerwen gelmändir. Eñegi çürüje jarçyny kimdir biri al salypdyr. Megerem, duşman aňtawçy-ıçalysydyr. Yzlarynda erbetligiň gopmaklygyndan alas-gopaslanyp gyssagly gaýtdylar.

Balkan gözleriniñ görýänine zordan ynandy. Öýi küle öwrülip, topbak depejige öwrülip ýatyr. Gözlerinde ahmyr doňup galan şekilli Alabeder gonýan siňeklerdenem goranyp bilenok. Ondan dymyljak ys

gelyär. Duşman läşiniň ikisiniň serlip ýatanlygyny görüp, hemmesine düşüdi. Janawer, gaýratly tutluşypdyr... Ol eziz dosty kimin, Alabederiň maňlaýyndan sypalap, geňeş geçilýän ýere bardy. Duranlaryň hemmesiniň nazary oňa gönükdü. Berilýän sessis sowal düşnükli di:

Nätmeli?

Içinden ýalyn geçip, azy ýaran Balkan ýabygorly ýaraglanan topbajyk «nökere» serdarlyk etmeli. Hiç kim çetde başyny aşak salyp duran, lellim oba kethudasynyň ýüzünem gözlänokdy. Tiz, duşmanyň ikisini diňe Alabederiň heläklänligi aýan boldy. Ýogsam, ýagy garaw görmän, ýesirleri äkidipdir. Agras, hasratly dymyşlygy goly saralyp, myžžaryp gany çykan goja bozdy:

—Oglum, Balkan, ýol salgy ber.

Kethuda saklanyp bilmedi:

—Goňşy obalara çapar iberip, gelýänçä garaşmaly. Güýç toplan, ýagynyň yzýandan kowmaly.

Oňa goly saralgy goja bada-bat jogap berdi:

—Beýdýänçäň, duşman sürenine baryp, ýesirleri paýlaşyp pytradarlar. Goňşularyňam başyna nähili bela-beteriň inenligi belli däl. Wagt ýitjek. Başga alaç tapmaly.

Biraz pähimlenen Balkan gepledi:

—Kethudanyň «Güýç toplamaly» diýşi dogry. Gojanyň aýdýanlaram janly. Kethuda sen, bu taýda gal, dört-bäş ýigdekçe ýanyňa alyp. Şolar bilen ýaralylary gözle, ölenleri jaýla, çaparlar ýolla. Kömek bermegi gurnasaňam, iş bitirdigiň. Biz häzir gitmeli. Maňlaýdakyny görübereris.

Ýaraly goja seslendi:

—Ýürejiğim bolduň, oglum. Beýik Taňry biz tarapdan, enşalla. Biriň köpe taý boluň!

Balkan ol sözüni soňlaýançä garaşyp, atly duran ýigdekçäniň birine şeýle diýdi:

—Ballym, sen, oklulara — Aba serdaryň iline git. Ýagdaýy aýt.

—Tapmaryn-a, olary.

—Soraşa-soraşa gidiber.

Ol atyny kybla öwürüp, ýüzin salyp gitdi. Balkanyň töweregindäkiler otuz-kyrkdan kän däl di: Atly, ýabyly, eşekli. Ýarpy çeni gylçly, naýzaly, peýkamly. Galany syrygyň ujuna daňlan gyrkylykly, serdesseli, aýpaltaly. Bular ýagynyň yzyna çalyň ugradylar.

Ýesirler dyndarylman, kowlup gelinýärdi. Ýagy duýdansyzlykda dökülensoň, köpüsi gyssagara aýakýalaňaç daşary çykypdy. Akmaral hem şeýle. Aýaklaryny gyçak-gyýçak daşlar gan-gabarçaklatdy. Häli şindi ilişýän böwürslenler ýönegini aşyklynyň süňki ýaly sallaşdyryp, endam-janyňy pişik darnaçaklan kimin, persala etdi. Onuň ýanyndan gelýän Tokgar, ähli ýesirler şu halda. Duşman bulara ýowuz daryşýar. Ýüzi-gözi şepagatly ýekejesem ýok. Öňem ýarawsyz enäniň biri gurby çatman, ýykyldy. Turuzjak boldular. Başarmadylar. Ýesiriň biri söýgetledi, ýöne yza sürendi. Onuň kebzesiniň arasyndan peýkam çümdi. Görgüli jynssyz gygyryp, ýüzinligine ýykyldy. Öňküniň ýanyndan ýene biri sünjüldi. Şu hili zabunlygy görýän ýesirler zähreleri ýaryrarlap, nirä sürülseler goýun ýaly eňýärdiler.

Duşman gyzybaşlardy. Kä bular türkmenlere çozup, ýesir äkidýärdiler. Iki tarapyň hossarlarynyň güýji ýeteni yzyna satyn alýardy, ýa alyş-çalyş edilýärdi. Bolmasa gul-gyrnak, hökmünde bazarlarda satylýardy. Onsoň parslar, kürtler türkmen dilini, türkmenlerem olaryň dilini öwrenip gidiberýärdiler.

Gyzybaşlar bilen döwşüp gören Akmaral ýene şony küýseýär. Emma enterpelegi öwrülen agyr göwre muňa ýol berenok. Başda gany gyzdy. Birneme kuwwatam bardy. Peýkam bilen enäni wagşyýana öldürenlerinde hemme güýjüni jemläp okdurymak isledi, sagindem, ýöne çagasy ýadyna düşüp, basym huşuna aýlandy. Indi gitdigiçe gözleri garaňkyrap, essi aýylýar. Büdreýärem. Tokgar oňa söýget berýär. Şeýle halda esli ýöredi, emma dura-bara yza galdy, ahyry somalym durdy. Tokgar ýuwaşja pyşyrdady:

—Gaýrat et, gyz.

Akmaral garnyny gujaklady. Hykgyldady. Onýança ýeňseçukuryna şarpyldap gamçy gedi. Birki ädimläp, ýene durdy. Atly onuň garnyna depdi. Urgy eliň daşyna degse-de, gözlerinden ýalpa ot çykan Akmaral aýylganç gygyranyny bilmän galdy. Ýesirler eňşeşip, birdemde saklanyp, yza gaňryldylar. Duşman atlylaram eýmendiler. Tokgar onuň diňe sesine däl, guduz açan möjegiňkä çalymdaş birden ganguýma gyzaran gözlerindem düýrügip gaýra tesdi. Beýle halda özüniňem, heniz dünýä inmedik çaganyňam öljekligi baradaky elhenç pikir ýyldyrym

çaltlygyndan Akmaralyň serine gelip geçdi. Garnynda görnüp-eşidilmedik agyry döränsoň ýene aýylganç gygyrdy. Ýöne bu ses öňkünden üýtgeşikdi. Zenan sesem däl gaplaňyň arryldysyna meňzeşräk bir zat. Oňa mahluk hökmünde garap, gözgyny halyna şirin lezzet alan şekilli, atyňky ýaly iri dişlerini görkezip syrbaran diňe bir ýanyndaky gyzylbaşdy. Ýogsam, hiç kimiň beýtmäge bogny ysmady.

Akmaral äsgermän gowşaksylanan ämert duşmanynyň gylyjyny gynyndan çakgan sogrup, böwründen sokdy. At tasanjyramanka, jylaplap el-halrak mündi-de, desbiläp, ýol ugrundaky birinem çapyp, jeňňellige tarap tutdurdy. Birki peýkam şuwuldap gulagynyň düýbünden geçdi, soň haýkyрма sesi eşidildi. Megerem, bu gyzylbaşlaryň serdarynyňkydyr, gaňrylanda welin, kowgy görmedi, hakykatdanam, ol ses gyzylbaş serdaryňkydy. Nämäniň gopanlygyny birhaýukdan seljeren gyzylbaşlar Akmaralyň yzyndan kowmak islediler, emma serdar azgyrylyp saklady:

—Haý, siz, namart ejeýler! Kowmaň! Mert hatyn, negadar ezýet berip oňa. Erkinlik ene süýdünden halaly bolsun!

Onsoň ýola düşdüler. Akmaralyň gopduran wakasyndan soň gyzylbaşlar has zabunlaşaýmalydylar, emma beýtmediler. Gaýtam ýesirlere kän golaýlaşman oýturganyşdylar. Serdar esli mahal gülüp gitdi. Ýöne mahal-mahal ezip içäýmeli Tokgara nazaryny aýlady. Gürmeleşikte bilinmän, Akmaralyň ýanyndaka açyk görülen bu perizada beýleki serbazlar serdardan ätiýaçlanyp, garaklaryny dikmekden mahrumdylar. Diňe bir garagaýtmaz ýaş ýigit assyryndan synlap gözleri bilen iýäýjek-iýäýjek bolaýdy. Tokgary boýdaşynyň eden işleriniň düşünde ýa huşundadygyny entegem seljerebilmän, azara galyp, akly haýran yrgyldap barýar.

... Akmaral mert, duşman serdaryň merdana sözleriniň özüni halas edenliginden bihabar, jeňňellige urdy. Gyzgynyna, gahar-gazabyna esli oturyp, soňa-baka ysgyny gaçyp, atyň boýnundan gujaklady. At janawar uly bolmadyk jeňňelden ony çykaryp, maýdalyna gidiberdi. Täze eýesinden garaw örmedi. Akmaralyň bolsa, garnyndaky sanjy güýjürgäp hut janyny alyp barýar. Burgy bolaýmagam ahmal.

At uzak gitmän hatar-hatar dikilen, ummasyz köp çadyrlary, atly-ýaragly adamlaryň gaý-gaýmalyşygyny görüp, saklandy. Şol tarapa, gulaklaryny keýerdip, göreçlerini dykgatly dikdi. Howplumy-howpsuz. Baş alyp, çykyp bilmedi. Onsoň hokrandy. Eýesinden hiç-hili duýduryş ýok. Ol assa basyp, çekinibräk, ýoluny dowam etdi. Basym üç-dört atly

oňa tarap gaýtdy. Janawar eýesiniň halynyň ýabygorludygyna dözmedimi ýa-da gelýänleriň häli-şindi görýän jandarlaryna meňzeşdigini syzdymy, garaz, oýturlamaga, gaçmaga synanmady. Nätanyşlar daş-töwregini gallanda, boýun egmäge kaýyldygyny aňladyp, guýrugyny bulaýlap duruberdi. Gelmişekler zenanyň urnuşyny, perişan halyny görüp, haýpygelijilik bilen aty idegläp äkitdiler. Getiribem zenany bir çadyra saldylar. Derrew baş tebip geldi. Eýdip-beýdip Akmarala az-kem şerbet içirdi-de çadyrdan çykyp ony getiren nökerlere:

—Aýal ugry... Çaga dogmaly. Biziň içimizde hatyn tebip ýok. Ýöne bu gelin gurda ogşaýa. Dogumly hem çydamly. Çaga dünýä inenden tizden-tiz gelinden soraň, ýagdaýy biliň. Elhenç horluk görüpdür. Belki, gözbaşynda düýpli bir hadysa gopandyr. Seljerip, onuň alyhezretlerini habardar ediň—diýdi.

Emma, zenan ýesiriň habary ondan-oňa geçip, baş geňeşçä, yzyanyndanam alyhezretlerine ýetdi.

Bu çadyrlar Aly soltanyň serbazlarynyňkydy. Ol Astrabada baryp gozgalaň eden türkmenlerden Horezmiň gaznasy üçin, ummasyz salgyt ýygnap, yzyna — Ürgenje gelýärdi. Aba serdaryň gozgalaňyny öz bähbitlerine gönükdirip, şäherdäki, onuň golaý-goltumyndaky obalaryň türkmenlerini salgyt töleýän raýata öwrebilipdi. Haçan-da, baş geňeşçi keýpiçag, soltana syrly ýesir, onuň gözgyny haly, owadanlygy barada dil ýaranda ur-tut heremhanasyna gözegçilik edýän agta guly çagyrtady-da buýruk berdi:

Heremhanalardakydan ikisini ýanyňa al-da, aýdylýan hatyna kömek et.

Agta gul iki-üç sagatdan öwrülip gelip, ýagdaýy aýtdy.

—Siziň aly hezretleriňiz, çaga öli dogdy. Hatyn sag-salamat. Ýuwundyryldy, geýindirildi.

—Gurby çatjakmy bäri gelmäge?

—Ba-uw, peleňdir-peleň, hatyna ogsamaýar.

Gul iki бүкүлүп, гөтінjekләп чыкды. Басым Акмарал Сoltаныň gaşyna getirildi. Tebigy reňkinden derek galmadyk, ýüzi gan-koksuz zenan köpi gören soltanyň depe saçyny üşürdi. Aýallara göwün söýläniňi edibermeli «mahluk» diýip düşüňän hökümdaryň kalbynyň bir ýerlerine rehimdarlyk uçgunlary ýylpyldatdy. Ol Akmarala oturmagy aňladýan ýşarat etdi. Meňalsyz, şonda-da aý kamatyny ýitirmedik ýesirine

Aly soltan gözlerindäki arman-dagy gizlemän, bihaýalyk bilen nazaryny dikdi, oňa mylaýym ýüzlendi:

—Keýgim, ne iş düşüp başyňa? Söýle, Horezmiň, Horasanyň, Astrabadyň barsy Aly soltan, man.

—Bilýän.

Soltanyň gulagynyň düýbünde gök güpürdän şekilli ahwal döredi. Gözleri giňden açylyp, sowally seretdi. Zenan dowam etdi:

—Tahmasp şanyň sülsatlary bilen çaknyşmaly bolanda, Aba serdaryň ýanyndakaň golaý arkaňdan görüpdimem.

Soltan pikire çümüp, şol pursady ýatlady. Ol bimazalanyp, tas züwwetdinlik edipdi. Ýöne ony Aba serdar, bu zenan, serbaza aňşyran dälidirler, ol yz ýanyndaky Durdy pälwan täwürä läheň göwreli müňbaşyny hakydasyna getirip bildi. Bu hatyny başarmady.

Akmaralyň başdan geçirenleri hakynda aýdyp başlamagy geçmişden arany üzdü. Ol dykgatly diňledi. Gelin gürrüňini soňlanda, az kem oýlandy: «Meniňki şowuna. Gyzybaşlaryň häzir çaňyny kakaýyn. Aba serdara ýüzli bolaryn, bardy-geldi salgyt ýygnan türkmenlerim aýagymdan arz edenlerinde hem maňa baş galdyrmazlyga nepi deger. Belki-de, sürlüp barýan ýesirleriň içinde... gökleň güljagazlaryny ysgabam göremok. Gyzybaşlaň amat ýaragy, diri ýesir düşeni bolar. Bu gelnem, dem-dynjyny alsyn, iýsin, içsin. Gaýtadan parlar. Ürgenje äkideýin. Çyn güller hiç haçan solmazmys.

Soltan daşyndan şeýle diýdi:

—Yslam münbaşy gelsin. Hatyna-da gowy serediň. Akmaral ýokary zordan turdy. Iki -- baka hallan atdy. Ony ýykylmanka söýgetläp, äkitdiler.

Yslamyň ýolbaşçylygyndaky müň nöker örän çalt ýola düşdi. Ol ýesirleri sürüp barýan gyzybaşlaryň yzlaryndan ýetende ýaňy garaňky gatlyşypdy. Derrew garma-garjaşyklyk başlandy. Iki tarapam gaýduwsyz söweşdi. Ýöne gyzybaşlar ýadaw hem baş ýüz atlydan köp däl. Güýçleri az. Onsoň tiz boýun egdiler. Iki ýüze golaý serbaz ýesir düşdi. Gös-göni Yslamyň ýolbaşçylygy astynda on-onki horezmli nöker atly kesindi tutup ýesirleriň içine aýlanyp, inňe gözläň ýaly etdiler. Olaryň ýekejesini gyra çykardylar, yz ýandan müňbaşynyň ýer godukdyran batly, zorruk sesi ýaňlandy:

—Gökleňler, siz azat, arkaýyn öýüňize gidin! Bu erkinligi onuň alyhezretleri, adalatyň şamçyragy Aly soltan eçilýär.

Yslamyň keýpi çagdy. Ýitgisi kân däl, ýesir aldy. Soltan üçin üzümiň suwy kimin gelnem tapdy. Bu, elbetde, Tokgardy. Bir ýesirlikden boşap, beýlekä düşdi. Onda-da ýeke-täk özi. Owadanlyk köplenç betbagtlyk getirýär. Görgüli beýle ahwaldan bihabar. Gyrgy gören serçä dönüp galpyldap dur. Birsalym ýoňsuz aralyga ýesirleri goraglamaga, has ejizlerine goltgy bermäge, nöker, at berip, çadyrlaryna dolandy.

Balkanyň topary birki gezek atlaryna dem-dynç berip, gyssagly gelýärdi. Eşekliler has yzda süýrenip, bir eýýäm gözden ýitdi. Soňa baka ýanyndaky atlylaram oňa eýermedi. Näbelli eýmenç şumlyk tümlüginini böwsüp, öňe sary ýalňyz zomaýardy. Ol peýkam bilen urlup ömri paýawlap, guş-gurt dargadaňkyrlan biçäre enäniň meýdiniň üstünden bardy. Ýüregi has howlugyp, ýoluny dowam etdi. Esli gidende surnugyp, tapdan düşen aty бүдрәp ugrady. Balkan duşmanyň yzyndan çalt ýetmek pikirine mübtela bolup bu janawaryň halyny gözden salypdyr. Mülemme gyzylbaşyň garşysyna täk özi nämedi? Gom içindäki sypaljyga meňzemezmi? Duşmanyň artyklygyny serinde aýlanogam.

Atyň nobatdaky бүдрemesine tas түwdүрилipdi. Janawar bu gezek ýykylyman zordan saklanyp, aňalyp durdy. Huşuna aýlanan Balkan düşüp, horjunda galan iki goşawuç arpany torba guýup berdi, başyny silkeläp, şol bada hütürdedip iýip başlady. Özünden kem surnugmadyk eýesem, gyşarandan hor çekdi. Ep-esli mahaldan gözüniň awusyny alan Balkan hähläp oýanyp, howul-hara ýola düşdi. Ahyry ýesirler öňünden çykdy. Ekabyrrak biri ýagdaýy oňa düşündirdi. Ol gürrüňini soňlanda Balkan:

—Horezmliler haýsy tarapdan geldiler— diýip sorady. Jogap berýän oýlanybrak durdy-da başyny ýaýkady:

—Bilmek kyn. Olar daşymyzy gabadylar.

—Gidenlerinde ýüzleri günbatarady — diýip başga biri jogap berdi.

—Bolýa. Ýoluňyz ak bolsun! — atynyň ýüzünü hyrra şol tarapa öwürüp:

—Öňüňizden obadaşlar çykar. Dolanaýsynlar, aýdyň! —diýdi-de ugrady. Aly serdaryň adyny eşidende birneme derisi giňäpdi. Göwnüne Akmaral hökman şolaryň üstünden baraýmaly ýaly bolup dur. Ýesirleriň

içine şunça janygyp, göz gezdirse-de Tokgary görmedi. Soramaga hem ejap etdi.

Tokgary ýuwundyryp, geýindirip, iýdirip, içirip, bezemen çadyra saldylar. Bütinçden edilen uzyn direglerde çyralar ýanyardy. Göwresi owmaçlanyp, mum-helime dönen görgülilik ýassyga başyny goýandan uklady.

Aly soltanyň on-onki sany göçme haramhana çadyry bardy. Ol her gije şolaryň birinde, yssy gujaklarda ýaýnaýardy. Täze getirilen tez jerenden nobatyna garaşýan kürt gelniniň habary ýokdy. Agta gul çyralaryň diňe birisinden beýlesini öçürip, Tokgary yralap oýardy. Doňnara daş, hüýt gara guluň ýüz-gözünden aňabiljek ysagazyň ýokdy. Ol içerä nazar aýlap, iki adamlyk salyngy çymylga ümledi. Süňni indi bir pisligi syzyp ugran türkana Tokgar künçe çugudyp oturyberdi. Agta dil ýardy:

—Bagty çüwen samsyjak. Ýanyňa barsyň özi — Aly soltan gelyä.

Düşege geç, çaltyrak. Tokgar gozganmady. Agta gysady:

—Bol ho-ow, mahluk!

Tokgar gaýtam has ýygryldy. Soltanyň adyny eşidende-de gozgalaň tapmadyk gelne geň galyp, agta gul elini silkip çykyp gitdi. Basym egnine donuny ýelbegeý atynan, gaşlak, akmeňizli soltan geldi. Mürçe-miýan, humaý gözli, şar gara saçlarynyň uçlary goşa mar kimin towlam-towlam bolup ýatan Tokgara nazary düşdi. Ol owadan zenanlary köp görüpdü. Biarman tiripdem. Ýöne bu gelniň gözlerinde öňkülere meňzemeýän, aýratyn jady bar. Perraç kirpiklerem üstesine göni ýürege sünjüldi. Öňem şerapdan az-owlak humarlanan Aly soltanyň bogunlary gowşap, yranjyrady: Aperin! Bi, melek, agyn Şiriniň özi däl-dir-ä? Gözlerinde gorky görünüä, edil saýatdan hederlenýän jerene ogşap. Gorkma, keýijek, Aly soltanyň gujagynda bir gije ýazlasaň, soň özüň boýnuna bökersiň. Hawa, bi, melek, agyn Şiriniň özi bolaýmasyn?...

Soltan başky pikirine dolandy. Onuň üçin dünýäde Nowaýydan başga beýik şahyr ýokdy. Bilme gem islänokdy. Ýetginjekgä «Perhat we Şirini» ürc edip okady. Henize çenli Şirin kibin perizada duş gelenok. Ine, ilkinji gezek... Eline gylyç alyp, ata çykanda gara dagy süýşüren Perhadyň ummasyz güýjüne sarpa goýdy. Mahal-mahal bolsa,

Nowaýydan şu setirleri hiňlenmäni gowy görerdi. Bu tüýs onuň ruhuna, islegine kybapdaş:

Olib men tahti farmonimga oson
Çerik çekmeý, Hidotin to Huroson.
Horoson demakim, Şerozu, Tabriz,
Ki kilmişdur naýi kilkim şakarrez.

Aly soltan ala gözlerini güldürip, düşege tarap ümläp goýberdi. Gelin gozganjyramadam. Diňe gaşap, titreýä. Näme bolýarka? «Sagdyn» diýipdi agta gul. Áý kamata, jadyly gözlere huşy başynda uçan soltan onuň näsebäpden çymylganda garaşmaýanlygy indi hakydasyňa geldi. Maňlaýyny tutdy. Çytawunlandy. Pikirini çugdamlap oňarmady. Ýa agta gul aýtmadymyka? Áýdandyr. Geň ýeri, özi ümlände etmän otyr. Áý, zyýany ýok, beýle perizadyň bujagaz hatasyny geçip goýber. Gaýtam, ol, ertir diri Şirini açileni, yhlasy üçin, Yslam ekä, gözelligi şu gelinden kem bolmadyk bir türkmen atyny peşgeş berer. Megerem, munuň äri jahanda iň bagtly kişidir. Ýöne ol, Aly soltan ýaly, hökmürowan dälidir. Ebtí agan, mahlukdyr. O hilileriň bagtyny ogurlamak-halallykdyr. Ýok, bi, bolmaýa, bagty gara gelni mynasyp taýyna gowşurmak bolýa.

Ömründe zenanlara hajyk-hujuk etmedik Aly soltan Tokgara mylaýym ýüzlendi:

—Maralymjygym, bäri, gel, bäri!

Tokgar aňry gysyldy. Soltan çala eşidip, düşünen dälidir öýdüp, gaýtalandy: —Maraljygym, bärigel, bäri!

Bolmady. Aly soltan ýeňse damaryny gataltmak isledi. Eger-eğer başarmady. Niçik, beýl-aýt, bi. Tersine, ölüp-içip, eräp-akyp barýar.

Soltan ätmer-sätmer ädimläp baryp elinden tutmaga meýillendi. Ol towsup, birýanlygyna çekildi. Akyly düzüwmikä şunuň? Baş tebip agta gul «Pylan-pismidan» diýmändi. Ýa näzirgeýärmikä? Oňa-da meňzänok. Golaýlaşanson, zenanyň gul kimin, hoşboý anbary burnuna urup, hyjuwlanan soltan awuny tutup, ýüzüni dyrnaçaklaýşyna üns bermän, düşekde ýatyryp, bagryna basdy. Tokgar mähnet göwräniň aşagyndan eýdip-beýdip çalt sypyp, gapa tarap ylgady. Aňyrdan güýçli iteklenip, goýberilmedi. Ol gaýralygyna serreldi. Gözlerinden ýalpa uçgun syçrady. Soltan onuň haram keýpine boýun sunmak islemeyändigini indi aňşyrdy. Muhabbetiň ornuna damarlarynda wagşyýanlyk dyňzady. Ýap-ýaňyda emeli gahary getirjek bolanda oňarmandy. Häzir gözbaşy dyrmalanyp açylan dek öz-özi joşýar.

Ol ýolbarsyň jereni awlaýşy kimin, atylp, Tokgary ýene tutup düşege geçirdi. Asyl leblere şorumtyk dodaklaryny basyp, eliniň biri bilen köýnegi serpdi. Bada-bat dodagy şeýle bir awady, çydaman elhenç gygyrdy. Gujakdan boşan Tokgar ýene gapa ylgady. Tiz özüni rastlan soltan dulda gysdyrylgy hanjary sogrup alyp, zyňdy. Kebzesiniň arasyny tutan gelin ses-üýnsiz ýüzinligine ýykyldy. Içinden ýalyn geçen serdar dişlenende çydaman, gygyryşyny hakydasyna tiz getirip, pidasynyň jyňk etmeýşine haýran galdy. Garagöz jerenlerem merdem bolýan eken.

Aly soltan bu geň mugjazanyň al ganynyň türkmen halysyna akyşyna kalby gyýymlanyp, az pursatlyk synlap, özi bilmezden pyşyrdady: «Wah, ýaraga dözer ýaly däl-diň Maraljygym. Özüň... özüň, oňarmadyň. Bagtly etjekdim, seni. Meniň günäm ýok».

Soňra derçigen maňlaýyny barmaklary bilen sylp, haşlap dem aldy-da, elini çarpdy. Şol bada hyzmatkär nöker, yz ýanyndan agta gul gapyda sömeldi:

—Äkidiň!...

Tokgary keça doladylar. Onuň iň soňky sözlerini gulaklary jam ýaly soltan magat eşitti:

—Ah..., бүр... бүргүdim, Balkan, nirede sen?...

Merdi öldürseňem, ýeňip bolmaz eken. Eýsem, melegiň diliniň senasy Balkan atly goç ýigit kim? Haýsy ýurduň alyjy gurdy?

Şu wagta çenli, heniz zenanlardan garaw görmedik Aly soltan ýokarky sowallara bimazalanyp kirpikli gözünü çalmady.

Balkan welin, ýaňy çyzylan daňyň ümüş-tamyşlygynda lageriň tegelekleyin goýlan saklawynyň biriniň üstünden bardy. Tizden on-onki nöker üýşdi. Saklaw başam gylawlanyp geldi. Pilmahmyt kimin, kişiden susty basylp, ýuwaşja seslendi:

—Ugur nirä, ker ýigit?

—Aly soltany gözleýän.

—Nädersiň, ony? Bize aýdyber?

—Ikiçäklikde gürrüňim bar.

—Haýsy ýurduň çapary?

Balkan ýöwselledi «Agzyny ysgap göräýermikäm? Barybir, dogrusyny aýtmaz. Belki, bihabardyr».

Saklawbaşy sowalyny gaýtalap, dylmyldady:

—Haýsy ýurduň çapary?

Balkan söhbetdeşiniň göwnüne güman gidip barýandygyny syzyp, harby adamynyň hilegärligini ulanmagy ýüregine düwdi:

—Etrek ýurdundan, Aba serdaryň çapary.

Saklawbaşynyň gözleri giňden açyldy. Beýleki nökerlerem biri-birleriniň ýüzlerini gözlediler. Dem salymdan saklawbaşynyň özi atyny gorgunladyp, öňe düşdi. Çadyrlara taýakýetim galanda deňleşen Balkana gyşaryp, pyşyrdabrak sorady:

—Näme, eýgilikmi?

—Harby syr.

Olar ençeme çadyrdan geçip, biriniň ýanynda saklandylar. Balkanyň at-ýaragyny goýdurup, içeri goýberdiler. Ol sowuk garşy alanyň Aly soltan dældigini bildi. Pert-pert gepledi:

—Maňa Aly Soltan gerek.

—Men, geňeşbaşçysy. Arzyňy aýdyber, diňleýän.

Ol ulumsylyk bilen ýüzüni kese sowdy. Bu Balkanyň ýeňse damarlaryny taýaga dönderdi. Tas yzyna çykýardam. Ýöne özüniň gaty seresaply hereket etmelidigine tiz pähimlendi:

—Hökman özüni görmeli.

Geňeşbaşçy «Gürrüň gutardy» diýen manyda seňrigini ýygryp, gapa elini uzatdy. Balkanyňam melgun böwrüne dürttdi. Onsoň dyňzap gelen gahar-gazabyny saklap bilmän, göterip, zyňyp goýbermek üçin birki ädimledi. Geňeşbaşçy kömek sorap, tas nökerleri gygyrýardy. Ýöne olar gelip ýetýänçäler bu mähnet pyýadanyň iki üzüp, bir ýalmaýmagyndan çekindimi-nämemi, garaz, badyhowalygy ýatyp, gözlerinde gorky görüldi. Pessaý gepledi:

—Aly Soltanyň keýpi çag däl.

Balkan säginip, güňleç seslendi:

—Jany guratmy?

Geňeşbaşçy: «Dikdüşdi, haýwan, nireden gelen gysyr emgegaýt bi?!» diýip, içini kelteçe geplelip, gysga jogap gaýtardy:

—Guraw.

—Elt, onda ýanyna.

Geňeşbaşçy iň soňky ýapyşalgasyna yüz urdy:

—Aýtdym-a, keýpi çag däl. Ertir geläýseň nädýä? Kabul etjegem gumana.

—Kabul eder. Aba serdaryň çapary diý.

Geleşbaşçy Balkany yzyna tirkäp, daş çykyp, käkilik kimin, ýorgalap ugrady. Basymam beýlekilerden saýlantgy, bezemen çadyra girizdi. Soltan hakyktdanam keýpsiz, edil atasy ölen şekilli başy sallangy, gözleri çym gyzyly, gabaklary pökgerişip dur. Çaky, gijesine çirim etmändir.

Her hal Balkany görenden hemişekisi ýaly gabarylyp, ýüzüne agraslyk çaydy:

—Dostumyzyň başy belent, ýurdy amanmy?

Balkan birbada näme jogap bererini bilmän, kürtürdi. Ol indi aldap biljek däl di. Onsoň gönüledi:

—Şo-ol, gyzylybaşlar bilen bolan gepleşikden soň Aba serdardan basym aýrylyşdym. Özüme «Onuň çapary» diýip atlandyrmagym, huzuryňa derwaýys iş bilen gelmeli boldum. Şeýtmesem, sataşdyrjak däller saňa. Bu säwligimi geçgin.

Durdy pälwan pisint mähnet pyýadanyň batyrgaý gepleýşi soltanyň göwnüne ýarady. Birdenem ýüzüne ýiti-ýiti seretdi: «Bu şo, Aba serdaryň yz ýanynda duran iner göwre ýigit. megerem, Aba serdaryň sag elidir diýip içinden pikir öwürdi. Daşyndan bolsa:

—Ýol bolsun! Diňleýän — diýip gop berip goýberdi.

—Obada ýokkak, gyzylybaşlar dökülip, ilaty ýesir edip, kowupdyrlar. Siziňkilerem gaňryp ellerinden alypdyrlar. Bu ýagşylygyňyş Hudaýdan gaýtsyn

Balkan sözüne dyngy berdi-de, soltanyň «Ýeri, indikiň näme?» diýip, gözleriniň soraýan sowalyny duýup, dowam etdi:

—Ýöne iki ýesiriň täleýi näbelli. Şolary idegläp ýörün. Belki, uç-gyrak bilýänsiňiz.

—Ikisem hatynmy?

—Hawa. Bir-ä gelnim, birem, onuň boýdaşy.

Soltanyň az-kem ýüzi gyzaryp, yranjyrady, soňra morta jogap gaýtardy:

—Olaryň bir-ä öldi, biriniňem çagasy öli dogdy. Aly soltan az mahal dymyp, pikirlendi-de, ýeser at göçümini etdi:

—Ony iýdirip-içirip dynç aldyryp ýörün. Bäre bakýşanda goýberjek.

Balkan begenjinden gürründeşini tas gujaklapdy. Çagasynyň öli doganyň Akmaral, heläk bolanyň Tokgar bolaýmagynyň ahmaldygy küýüne gelip, saklandy. Her hal janyny barlap görmegi müwessa bildi:

—E-e-e... ikinji gelin... boýdaşy... nähili öldi?

—Özünden boldy. —Söhbetdeşi sowally nazaryny dikdi. Gözlerini syýjakladýan Aly soltan birden it ýylgyryşyny edip, üstüne abanyp duranyň özüne sowal berdi:

—Adyňy aýt-da.

—Balkan.

Aly soltan tisginjiredi, eýlä-beýlä gyzmelän bolup, gaýrarak çekilip, dulda asylgy gylyjyna göz gyýtagyny aýlap goýberdi. Onuň ýüregi jigläpdi. Ýöne garşysyndakynyň çekge damarlarynyň tirsildäp uranlygyny, öwzaýynyň bozulanlygyny eýýam görüpdem:

—Heniz onuň kibi, jadyly gözli perizada sataşmandym. Onsoň bagtly etmek isledim. Ol pazylaşmady. Iň soňky deminde aýdan sözleri boýnumda galmasyn: «Ah!... bürgüdim, Balkan, nirede sen!...»

Balkanyň läheň ýumruklyry daş ýaly düwülüp, öňe ätledi:

«Öldüripdir, garamzada»...

Soltan duýduryş berdi:

—Bäri gaýtma. Aba serdaryň göwni üçin, bir gezege bu äsgermezçilikli hereketiň hatasyny geçýän.

Soltanyň sesi gatalyp, ýüzüne öliniň reňki urdy. Ol sögünip, doňnaradaş bolup duran Balkana ümzügip, sözlerini soňlady. —Tanamadyk sylamaýa. Göwrelisine-de, tebiplerim, hatynlarym yssy-indiwat etdi. Ýogsam, ölmegi gaty ahmaldy.

Balkan güňe dönüp, soltanyň sözlerini üzlem-saplam eşitdi. Bu adam hem ýamanlyk, hem ýagşylyk edipdir. Terezä çekseň, haýsysy agyr geler? Häzir muny bilerden pikiri çesme suwy ýaly durdy däl-de, sil suwy kimin bulançakdy.

Soltan iki dag çakyşana çalymdaş, ýer godukdyran, iniňi düýrükdiriji ses eşitdi:

—Gelnimi boşatmaga, perman ber.

Aly soltan şol bada ellerini çarpyp, gapyda görnen nökere höküm etdi:

—Yslam münbaş a perman berýän. Hatyn bendigi erkinlige goýbermeli.

Balkan hut biline urlan şekilli yraň-daraňlanyp, işige ýöneldi.

Aba serdaryň çaklaýşyna, Etrek sähralaryny Haktagalanyň nazar salan ýerleridi. Topragy altyn bilen bäsleşýär. Guş-gumrusy seňrikden. Ýyly ýurt bolany üçin eýýam, gysyň ahyrky aýynda gögeleň görnüp, sonarlyga öwrülýär, goşa ýaz bolýar. Myhman guşlar gelen ýurduna gidebilmän, ýene biygytyar eglenip, ýazlaýar. Aw etinem düýä ýükläp getirýärler. Ak ekine gawun-garpyz, düme ekilýär. Derýadan sowgutjyklar çekip, şaly ekip ýörenlerem bar. Garahan täjiniň öldürilen ýylyndaky ýaly, eşek ýykylsa, dişi döwüljek gurakçylyk setanda-seýranda gabatlaşýar. Ýöne derýany jylawlap bolaýsa dagy, lap urdugy däl, çar pasylda hasyl alyp ýörmeli. Soňky wagtlarda bu barada kelle-de döwdi. Gyzybaşlar bilen ylalaşyga gelneni bäre, gyljyň deregine pil oýnatmagy arzuwladý. Harbylyk dogabitdi ganyna eýlenipdi, daýhançylygyň dartyşy gowşak çykaýdy. Ýogsam, Rahym ahun pahyr heniz aýatda dirikä Etrek derýasynyň Maşat-Misserian zamanýnda owsarlanyşy hakynda geň hekaýaty aýdyp beripdi. Şony etmäge meýillendem. Ýöne el çekdi. Gojanyň aýdyşy boýunça ol döwürlerde Dehistan topragyňyň ilaty betermes ýaşapdyr. Derýanyň önüne gurşun guýup islän taraplaryna sowup hasyl alypdylar. Soňa-baka azy, goýny atyp urupdylar.

Bir sapar birehim ýagy çozýar. Pahyr Çingiz hanyň sülsadymyş diýerdi olara. Heýwere zalym, ýykyp-ýumrup, ot berip, gyryp-gyrjaşdyryp gelýärmişler. Degistan topragyňam çetinden giripdirler. Gurbany gitdigim, Maşat ata bolsa, diňiň çür başyna çykyp, beýik Taňra sygynyp, aýaklaryny sallap oturyberipdir. Apy-tupan gopup, ýagty jahan tümlüğe öwrülip, göz-gözi görmändir. Şeýle hal birnäçe güne çekipdir. Körekeni Şir Kebir gelip: «Duşman gidendir. Öz ilimizi gyrgyna salýaň. Aýagyňy çek» diýip töwelle edipdir. Keramatly Maşat ata: «Aýagym-a, çekerin, garabaşyňyzy aman saklap bilseňiz» diýip gulak asypdyr. Asman-zemin öz kaddyna gelipdir. Dogrudanam duşman giden şekillem bolan eken. sary sakgal göze çöp atmak üçin gyra çekilipdir. Haçan-da, jahan ýagtylananda, Etrek derýasynyň kenarynda saklanýar. Görse, derýa gurşun bilen beklenipdir. Dehistanlylara gahary gelen Çingiz han uly gurşun bendi ýykmagy buýrupdyr. Odun ýakypdylar. Bolmandyr. Ussalar çörneşipdirler. Bular-da başarmandy. Hanyň gözleri gyzaryp gahar-gazabyna bäs gelip bilmän, gummy gysymlap möjek kimin aýylganç-aýylganç ulapdyr. Edil şol pursat gökleň baýtally birini tutup getiripdirler. Ol Çingiz hanyň aýagyna ýykylýp, azat eýlese, gurşun bendi eretmegiň tilsimini bilýänligini aýdypdyr. Han söz berýär. Ýesir semiz düýeleri,

öküzleri, sygyrlary, ýabylary öldürip ýaglaryny alyp, üýşürüp, gurşun bendiň üstüne ýapmagy maslahat beripdir. Şeýle edipdirler. Gurşun bent eräp, derýa öz ugruna akypanyr. Elbetde, Çingiz han endigi boýunça, dönügi ilki öldürdipdir.

«Leň» «agsak» diýen manyny aňladýan eken. «Gök» bolsa, başrakda belleýsim ýaly, dönügiň baýtalynyň reňki. Ikisi birigende «gökleň» sözi emele gelýär. Kābir süýtde gan gözleýän köpbilmişler, «gökleň» taýpasynyň iştimaýy isminiň taryhyny şo dönüge syrykdýrýarlar. Bu beýle dälidir. «Gökleň» taýpasyny kemsitmek, agzalalyk döretmek meýli bilen suňşurylýan ýarlykdyr...

Aba serdar oglantakka Rahym ahunyň hüjresine okamak üçin gatnadym. Ýöne dini dersleri gowşak özleşdirdi. Polady ýumşak Rahym ahun bujagaz oglany çabyr-çybyk bilen ýenjip, ýola getirjek bolmady. Sypaýylyk bilen dādesine aýtdy:

—Megerem, Aba jandan molla ýa ahun çykmasa gerek.

—Aý, goýa?

—Hut şeýle. Oguz han, Seljek beg, Osman paşa gyzyklandýrýa ony. Özem ganygyzgyn. Gep çekmedik. Sāhel zat üçin talyplaryň kellesine itiň derisini geýdirjek şekilli bolup dur. Okamak, ýazuw-bozuwdan baş çykarýa. Besdir şo.

—Nāme maslahat berýāň?

—Molla köp-de, serdar gyt bizde. Oglany şoňa gönükdir. Irde-giçde maňlaýymyzdan diremegi ahmal.

Ahunyň bu sözleri gynandyrman, aýagyny ýeňletdi. Astrabada gidende bazardan oglana muwapyk ok-ýaý, gylyç getirdi.

Aba çirtmek bilen guş-gumry tutardy. Bir gezek ýaýdan peýkam atyp, tilki urdy. Sübseguýrugy ýüzüp bilmānsoň, süýrāp öýlerine getirādy. Dādesiniň erni bir ýere ýygnanmady. Ol deňi-duşlary bilen çürükdepdi, hekgalam oýnardy. Garahan tājiriň Aba bilen ýaşytdaş ogly gedemje oglanlara serdarlyk etmek meýillidi. Dogry, Aba barka çekinerdi. Bir sapar weli, oýunda karam edip, kellesiniň gyzygynyna Aba bilen ýakalaşdy. Soňra jüyje horaz ýaly ýolmalaşdy. Ahyry Aba çemine getirip, tilsim bilen ýykdy-da, agyz-burnuna suňşuryp, gyzyg-gana boýady. Baý ogly aglap öýlerine gitdi. Yzy bolsa, ula turdy. Garahan tājiriň ogullary, inileri, aý garaz ilen-çalanlary çozup, Abalaryň gapysyna üýşdüler. Oglan şonda-da dādesiniň arkasyny penalaman, tārime kebzesini berip, Garahan tājiriň has-da dyzaýan inisiniň birine

peýkamyny çenäp durdy. Ol işikden ätlese peýmanasy dolaýmalydy. Abanyň gözleri gahary joşan çaga barsyňky täwürädi. Onýança dädesiniň dogan-garyndaşlaram ylgaý geldiler. Bu galmagala Rahym ahun dahyl bolup, töwella-tagsyr edip ýatyraýdy. Emma, iki-üç günden Garahan täjiriň aýaly bilen Abanyň ejesi tamdyr gezeginiň üstünde tersleşip, saçýoluşmaga az galdy. Garahan täjiriň aýaly gidip barýarka-da, walalaýlady:

—Gurt bagryny iýen, heýwere sen. Onuň... Abaň dagy adam öldürip yoren ganhor bolaýmasa, «Tüf» ýüzüme diýde tüýküräý.

Basym şeýle waka ýüze çykdy. Bu täjiriň aýalynyň pikirini tassyklan şekilli bolaýdy. Aba örüden ir gelen birki köşekli düýesini ýoňsuz daşlyga bakmaga äkitdi. Ol taýy ýandakly orundy. Obanyň garasy görnenok. Gamyş-garak gatysyk, hyşalyk jeňňelden del atly çykaýdy. Ol gelşine Abany kakyp, alyp ardyna gonduryp gündogarlygyna tutdurdy. Gije ýaryma çenli ýol ýöräp atyna arpa bermek hem-de az-kem demini dursetmek üçin goş ýazdyrdy. Özem çala-çula garbandy. Aba habar gady:

—Haýsy taýpadan?

—Okly.

—Dädeň baýmy?

—Aý, tütjar baý-a däl. Boljak.

—Gözlärlermi, seni?

—Gözleseler gerek.

Saýry dylmyldady. Gabaryldy. Pişge purtlaryny sypalaşdyryp--sypalaşdyryp goýberdi. Aba näme üçin hoşnutlananyň güman edýärdi. Ol gul alyp barýardy. Şol sebäplem ogurlady. Agtaryp tapsalar, yzyna satar. Ummaryz çykgyňa dädesiniň tāk özüniň gurby çatmajagyny bilýärdi. Dogan-garyndaşlary üýşseler, ähtimal. Garahan täjir goldaýsa, guzy diş bilen kakardylar. Şol waka gopmadyk bolsa ýardam bererdi. Indi imrigmezem. Aý, dogry-da, walla, oglunyň özi hekemsireýä. Tumşugyna kakylabilnendir.

Gelmişek içini hümläýän ýesiriň pikirini bölädi:

—Nirä barýanymyzy bilýämi?

—Juk.

--Gaty daş. Horasan kentleriniň birine.

Oglaň süllerdi. Saýrynyň oky nyşana degdi. Ýesiriniň göwniçökgünlige düşmegine içki şatlygyny gizlemegem islemän, loh-

lohlap güldi. Birden Rahym ahunyň pähimlerinden: «Iň uly bela — umytsyzlykdyr» diýip aýdany Abanyň hakydasyna geldi. Gerdenleri ýazldy. Ekabyrlandy. Myssarmagy näumytlykdan eken. Nädip gaçyp biler! Aý, ýok-ýok ýene eginleri ýygryldy. Müzzerildi. Bu gezek Rahym işanyň hut sesini eşiden şekilli boldy. «Oglum, pirimiz Hezret Aly: «Iň uly günä gorkudyr» diýip aýdypdyr. Gorkup, günä gazanma, ölümden özgäniň alajy tapylýandyr. Sen, entek diri. Ýol uzak. Umyt atyndan düşme».

Töweregine ýaltyldady. Rahym ahuna gözi ilmedi: Dädem: «Ahun aga diri öwülyädir. Gyssanyp, çagyrsaň ýetişer» diýýärdi. Ugrunda bolaýmasyn şu? Owazy gelip dur. Belki, Hezret Ala sygynýandyr.

Aba ekizlenip duşmanyna tiňkesini dikdi. Ol elleri bilen ýüzüni gabatlady:

—Aý, uşak nazaryňy sow. Çeşmiň gurduňka ogşar. Mürewwetsiz ýüzüňem.

Basym ýola-rowana boldular. Abanyň oglan başyndan müň dürli köý gelip -- geçdi. Şonuň ýekejesinde-de, gaçmak usulyňyň çäresini tapmak başardanok. Dädesiniň Rahym ahunyň ýetişgirliги hakynda aýdýanynda-da betgumanlandy. Daň agaryp barýardy. Dag başy ümürsireýär. At ýangapdaldan öz maýdalyna ýöreýär. Irkiljireýän eýesi kyn-gyssag görkezenok. Abanyň gözüne çiş kakylan şekilli. Uky ýadyna düşenok. Ol indi köplenç ýanyna göterýän ok-ýaýyny almandygyna ökünip aňyrsyna çykabilenok. Uky basmyrlaýan näkesden dynmaga pursat döreýär. Ýangapdal jülgä indi. Saýry atyny ýodajyga gönükdirdi. Çaky, bu ýerlere gözünü daňsaňam belet. Aty-da şeýle. Ol ýene çaykanjyrap ugrady. Şol barmana atynyň boýnuny gujaklady. At bir kürtdürüp ýoluny dowam etdi. Igdiş-aýt, zaluwat.

Aba bu pursady sypdyrsa, çyndan günä gazanjak hasaplady. Geçirse, Rahym ahun, Hezreti Aly, Hak Tagala o dünýä, bu dünýä bagyşlamaz. Oglan başyna gelen akyl şeýle. Asyl, oglanmy beri? On üç jaşy arka atyp barýar.

Ol saňhyldaýan eli bilen gelmişegiň gylyjynyň sapyndan tutdy-da, ýuwaşja çekip, gynyndan sogurdy, çyn är kimin ýöwsellemän, ýeňse çukuryndan saldy. At ürkekläp sägindi, Aba kellesi ýolunarlan pidasyny agdaryp taşlap yza öwürüldi. Şol gaýdysyna aman-esen öýlerine geldi...

Aba serdar üsti açyk galansoň häzir daňa golaý çigrekläp oýandy. Orak möwsümidi. Maşgala düme ýerde ekilen ak bugdaýy, arpany orup ýör. Munuň üçin göçülip gelnipdi. Ak ekin eken beýleki oklularam şeýle.

Aba serdar gursagyna deňiş ýorganyny çekip, gapdalyna änetdi. Aýbölek günbatardan — deňiz tarapdan öwüsýän sowujak şemala ýygrylyp, gysmyljyrapdyr. Aba aýalynyň ýorganynam düzedişdirip, çiş arkan düşüp ýatdy. Görgüli gün uzyn hysyrdanyp geçýär. Biş-düşi taýýarlaýar. Sypynsa Abanyň enesiniň ady dakylan göze görnen gyzyna orak oruşýar. Täze gelinkä dagy hemme iş eliniň ujundady. Oturyp-turýany göze ilmezdi. Şol sebäpli, ejesi pahyr «Aýym, gyzym» diýip söýünç bilen ýüzlenerdi. Aýbölegiň taýýarlan dertisini, saryýagyny iýip doýup bolmaz. Asal atylan ýalydyr. Näderdi? Uly gazany atarar-da aýranly mesgäni guýar. Iki-üç okara tüwem atar. Tüwi mesgedäki aýrany endigan siňdirip ýagy durlar. Çişen tüwini suzup alar. Iýiber, onsoň. Küyzä guýup, agzyny gaýymlap, ýazlag ýerinde mazaly edip göm. Indiki ýaza çenli-de, ynjamaz. Gaýtam has tagamlanar. Süýtden peýnir, sargan, gatykdan gurt etmeli ýa-da güžžüldedip ýanlyk ýaýmaly bolsa, çulumdyr. Haly, palas, dolak dokasa-da şeýle. Şu mahalam, ýag guýan depbesini kölegeli ýerde gömüp, gerek wagty alyp ýör. Dogry, indi gartaňlap ugrany bildirýär. Şonda-da, zeýrenmez. Aýalynyň depesinde taýak döwmek meýliniň dörändigi ýa gaty-gaýrym söz diýenligi Abanyň hakydasyna gelenok. O kiçi Taňrysy hökmünde ärini hemişe sylaýar.

Aba beýlesine öwrüldi. Ikinji gum sekide çagalary süýji ukuda ýatyr. Iň kiçisiniň myrrylda çalymdaş sesjagazam eşidilýär. Serdaryň daň ukusy бүтинleý bozuldy. Pikirleri bilen ikiçäklikde galdy. Ol Aly soltanyň gepleşiklerinden soňam, gyzyłbaşlaryň rahat gezjekdigine ençeme sapar münkürlenip gezdi. Olaryň şertim-şahyma edenligi barada Astrabatdan çapar geläýjek ýaly boldy durdy. Elbetde, Aly soltanyň jeňsiz ýeňşini unady. Sebäbi, nöker gany suw däl. Soltan bir okda iki towşan awlady. Gan dökdürmedi hem-de türkmenleri gyzyłbaşlaryň zulumyndan halas etdi. Uzagyndan guwanmak nesip etsin. Emma, kalbynyň teýiniň bir ýerlerinde mahal-mahal ynjalyksyzlyk döreýär. Ol pitnä öwürlip, aldymberdime salýar. Bu nämäniň alamatyka? Beýle diýseňem, Astrabat tarapy asudalyk. Onda näme, gyljyny gaýgysyz, gynynda goýasy gelenok?

Serdar ýene çiş arkan düşdi. Aý batypdyr. Sölmüräp daň atyp gelýär. Şemal saýpallaşypdyr. Iç gysdyrgyç sähra ümsümligini oýanyp ugran guş-gumrular bozup başlady. Ol elini uzadyp, sekiniň gapdalyndan

çyga ýeljeren bir gysym topragy aldy-da, ysğaşdyryp: «Gara başym gurban saňa» diýip pyşyrdady, berk gysymlap, gursaklaryna oýkaşdyryp, ýaýratdy. aslynda «uruş» diýen nägehan nireden döreýär? Onuň bilşiçe, dünýäde iki tüýsli ýuwarda-aňdarha bar: Biri gara ýer. Adamzady ýuwdup, doýanok. Munuň erki ynsana degişli däl. Taňrynyň emri bilen bolýar. Beýik Taňram hiç kime garaşsyz. Beýlekini hut adamzadyň özi döredýär. Näme üçin? Häkimlik -- çäkli, isleg -- biserhet. Şeýle islegler dälmi, Isgender Zülkarnaýna, Çingiz hana, türkmen Osman paşa dünýä ot gorsadan? Ynsanyň turuzýan jeňi özüni-özüne heläkledýär. Eýsem, adamzat ýaňky sähra ösümligi kimin, haçan rahat, ýazylyp -ýaýnap gezer? Ýa zamananyň gäbi mydam azar durarmy?...

Aýbölek ýalpa gözlerini açdy:

—Hiýh, dädesi, uklamadyňmy?

Ol süýji-süýji pallap çommalyp oturdy. Adamsynyň jogap bererine garaşdy. Aba-da dikeldi:

—Öňyanjagazynda oýandym.

—Şeýlemi? Daň-a, atdy. Oglanlar ertirlik taýynlaýançam ýatsynlar. Ýöne... Ol pyşyrdabrak gepledi:

—»Garahan täjirlere orak gutarandan soň, kesgin sözümi aýdaryn» diýipdiň. Ynha, möwsüm tamamlap barýa. Belli karara geldiňmi?

—Eneme duýdurdyňmy?

—Heniz ýañzydamogam.

—Eger ... enem razylaşsa, unaýjak. Köpem gatnadylar.

Özüň niçik?

—Aýtdym-a, öň. Aýry maslahatym yok.

Aýbölek dymdy:

—Oglankaň dädesini ýenjipdir diýýärler saňa.

Ol birden pyňkyrdy. Aba-da şeýtdi. Gülki sesi sähra ýaýrady. Aýbölek tiz agzyny tutdy, ýöne giçdi. Çagalar oýandylar. Hawa, täleý işi-dä. Garahan täjiniň Abanyň ýenjen oglunyň ogly ejesini gününe goýman, sawçylyga iberipdi. Bular at tezegini guratmadylar. Aba köp oýlandy. Garahan täjirler okly taýpasynda uly oňurga. Özlerem mally-garaly. Onsoň garyndaşlyk açmagy ýüregine düwdi. Birmahalky ara düşen sowuklygam aýrylar. Maşgala giç galsa, oragy ak öýlän tamamlady. Abanyň ogullary üýşürilen harmany döwmek bilen başagaýdylar. Özi gün gyzyança, huruçlanyp, orak orup alarlady. Gutaryp Enä kömege barar. Aýbölek endigi boýunça, düýäniň sowuk goruny getirdi. Küyzeden okara

guýup, adamsyna uzatdy. Ol gulkuldadyp, dynman, başyna çekdi. Şagga derledi. Aýbölek öljerip ýelmeşen köýnegine, berdaşly göwresine ilkinji gezek görýän ýaly, gizlin buýsanç bilen seredip, Enä tarap ýöredi. Ýoly ýarpylaberende, birden ylgady. Başyny galdyranda Aba muny görüp, şol bada eňdi.

Aýbölek bärden demi-demine ýetmän baranda, Enäniň eňekleriniň şakyrdaşyp, gagşap duranyny görüp, haýykdy. Ol çirkin gygyranyny eşidipdi:

—Nämeden gorkduň, gyzym?

Ene gapdalyna ümläp goýberdi:

—Hiýh!...

Aýbölek bilinden orak düşüp, iki bölünip, demsiz-düýtsüz ýatan bilek ýogynlygyndaky ýylany gördi: —Hudaý gorapdyr. Üç gezek ýakaňa tüýkür.

Aba-da geldi:

—Näme boldy, Enem?

Aýbölek oňa barmagyny uzadyp, ýylany görkezdi.

Ene bugdaýy gysymlap, oragy çekende eliniň ýumşak, sowugrak zada degenini syzyp, ini düýrügipdi, onsoň biygytyýar çirkin gygyryp, beýleräk zyňyp goýberdi. Görnüşi ýaly, ejesi hak aýdýar, Hudaý dadyna ýetişipdir. Oglanlaram ylgaşyp geldiler.

—Enem, näme boldy? — diýşip, daşyndan aýlanyşyp, hozanaklaşdylar.

Maşgala ýene işe pytrady. Aýbölek Enäni goýman, goşa iberip, deregine özi orak ordy.

Öýlän salkyny aralaşyp, gün ikindi ýerine aýak dirände işi togtatdylar. Enäniň taýýarlan aşam şamlygyny iýip, argynlygy mazaly aýryp, Aý ýagtysyna döwek döwmegi müwessa bildiler. Goşa Aba ilkinji gelip, sekiniň üstünde selenläp ýatyrdy. Bu kadady. Oglanlar dädeleri goşa gelmese, gözleri kör ýalydylar.

Bu günem deňiz tarapdan şemal adaja öwüsýär. Hezil. Göwnüňe ýarap baryar. Şemal bolmasa, çybynlar zyňnyldaşyp, bimazalandyrýar. At, sygyr tezegini tüsseledip, kowmagyň özi görgi.

Şamlyk sowlanda, Abanyň sekisine iki goja geldi. Aýbölek olara hödür-kerem edip, çagalaryň ýanyna gitdi.

Golaý-goltumdaky orakçylar gijelerine gümür-ýamyr edişmäge serdaryň sekisine gelip giderdiler. Gojalar obadandylar. Ikisem dul.

Ogullary orta hal güzeranlaryny dolandyryýardylar. Biri Mele aga, daýanykly, beýlekisi Gully aga, inçesagat. Gojalaryň meýiljikleri bardy. Aba olaryň ýüz-gözlerinden aňyp, dil ýarmaklaryna garaşyp otыр.

Mele aga ardynyrap ýoldaşyna äňetdi, ondan ses-seda çykmaýagyny duýup, ýüregini bire baglap, gepledi:

—Aba, oglum, habarlyja geldik.

—Gullugyňyza taýyn, Mele aga.

—Bi, Alýar baýyň gymnagyn-a, bilýän.

—Bilýän.

Goja sözüne dangy berip, bimaksat sakgalynyň uçlaryny sypalaşdyrды. Alýar baý öňräk ýogalypdy. Onuň üç aýalyndan daşgary, pars gymnagyn-da bardy. Baýyň körpe ogly bu zenany satmaga küýlendi. Dullar gorjawlyk tapyp, menjeşip, gymnagyn bahasyny galdyryp barýarlar. Mekirje Gully aga Etrekde, sahylykda ýakasyny tanadan Göki baýyň huzuryňa dilegçilige bardy. Ol mylgyp:

—Bolýa. Bahasyndan gaçma— diýdi.

Mele aga näderini bilmän, aljyrady. Birden Aba ýadyna düşüp, bäri eňdi. «Serdar Göki kimin, tütçar baý bolmasa-da, mertdir, dilegimi bitirer» diýen niýet bilen gaýtdy. Gully aga başga haýyşy aýtmak üçin, nobatyna garaşýardy:

—Mele aga dowam etdi: —Şo... gymnagyn Alýar baýyň körpe ogly göçürýä. Gully ikimiz bäsdeş bolup durus. Büyä, Göki sahydan arka tapyndy. Maňa-da sen goldaw ber. Gaýrat et, oglum.

Goja hut kemptut ýetmedik çaga kimin, kemşerdi. Aba eger «Başarjak däl» diýýäse dagy möňňürip aglarly göründi. Onsoň galyňy tölemäge söz berdi. Mele aga ýyrşaryp, sakgaldaşyna hekgerildi. Aba ýaşula ýüzlendi:

—Mele aga, näçe ýaşyňda?

Goja: «Yh-ym» edip, çekinibräk sakgaldaşyna göz gyýtagyny aýlap:

—Aý, ýaşytdaş -- diýdi. Gully aga saklanabilmedi:

—Çypdyrma-how, Garakeýig-ä ýylyň.

—A seňki?

—It.

—O hiç-le.

—Bo-uw, bir ýaş aratapawudymyz.

Aba olary köşeşdirip ýylgyrdy. İçinden eýýam olaryň ýaşyny öwürüp, keşgitläňsoň:

—Ýaşulular, biriňiz yetmiş baş, beýlekiňiz yetmiş dördde. Ýa gelinler saklamaýamy? Bi ýaşda beýdişip ýörsüňiz— diýdi. Ikisem deň jogap gaýtardy:

—Göwün garramaýa, Aba jan.

Soňra Gully aga matlabyny aýtdy:

—Gyrnagyn bahasy heýwere galyp barýa. Goý, ikimizi keseden synlap, haýsymyzy islese, barmagyny uzatsyn. Şuny gurnap ber.

Ol ýene al salmak isleýärdi. Özüniň gelşikliligine, bir ýaş kiçiligine buýsanýar. Mele aganyň eli-aýagy ýogyn, iner göwre bolsa-da, garaýagyz ýüzi goturakydy.

Aba ertir oba barmaga gojalara söz berdi. Olar süňňüyeňil gopup, eşeklerine mündüler-de, oba tarap ýumlukdylar.

Aýbölek ýylgyryp, gelip oturdy:

—Ýaşululary oýnap ýören bolaýmasynlar?

—Bilmedim. Çynlary bilen özler-ä.

—Gyrnagy ýaş-a, oň.

—»Göwün garramaýar« diýdiler-ä.

Aýbölek megerem «Göwün görüp biläýseler» diýmek isledi. Emma dilini dişläp, dymdy.

Aba saba çagy oba gidip, günortana golaý öwürülip geldi. Mylgýýan Aýbölek dörrew gyzyklandy:

—Kimiň aty ozdy? Göki sahynyňkymy, seňki.

—Meňki.

—Bahasyna näçe geçirmeli?

—Iki düýe, ýüz put däne, on goýun, bir at.

—Çökder salypdyr Alýar baýyň ogly. Taňryny gözlemändir.

—Seň göwnüň üçin« diýip iki dowary aýyrmak isledi. Menem etmedim.

—Bir garry mülhidi beýdeniňden, bir garyp juwan ýigidi öýermezlermi?

—Gönüläp gelseler, ýardam berýän-ä.

Aba loh-lohlap çynlakaý güldi:

—Gully aganyň owadanlygynyň, bir ýaş kiçiliginiň nepi degmedi.

Gyrnak el-aýagy ýogyn, daýaw Mele aga barmagyny çommaltdy.

—»Söýgi görk islemezmış«. Belki, olar öý...

Indi Aýbölek gülüp başlady. Demsalym gülküleri garyşdy, onsoň Aýbölek gözünüň ýaşyny süpürip:

—Nika toý haçan? — diýip sorady.

—Goja gözi bagly guş. Howlugýa. «Salgydy agsama çenli geçir» diýdi. Ynha, ugratjak.

Aba serdar galan gününüň ýarymyny Mele aganyň gelinliginiň salgydyny deňleşdirmäge sarplady. Ol özünden lomaý çyksa-da, şu işinden lezzet aldy. Ýeke gezip ýörkä hem gojalaryň hereketlerine ýylgyrdy ýördi.

Ertesi kalbyna gor düşen şekilli hemişekisinden ir ýalpa gözlerini açdy. Dodaklary kepäp, bokurdagy gurap barýar. Ýüreginiň urşam çaltlandy. Nämäniň alamatyka?

Ol Aýbölegiň başujunda goýan okarasyndaky buza dönen goruny bir demde içdi. Gözi ýerine geldi. Ýüregiň howsalasy basyldy. Oýananyny görüp, horguran atyny baryp horjunly arpasyny dakdy, eýlä-beýlä gezmeledi. Seyrekleşen ýylgyzlar öçe-öçe daň atdy. Günorta tarapdan aýak aldygyna çapyp gelýän iki atla gözi düşdi. Eýgilige dældigi bellidi. Bular gara çapardylar. Eýýam oýanan Aýbölek, oganlar alas-gopaslanyp seredişip durdular.

Çaparlar ýyldyrym kimin süýnüp, döwekçileriň ortasyndan geçensoň, her kim duran-duran ýerinde, turan-turan ýerinde atly, eşekli, pyýada eňpdiler. Golaý-goltumdakylaryň bir uýy gelibem ýetişdi.

Çaparlaryň atlaryny jylawlap, gezmeletdiler. Janawarlaryň agzy-burny ak köpükdi. Demi-demlerine ýetenokdy.

Aýbölek gelenlere gorly okarany uzatdy. Olar dem alman diýen ýaly, jyňkydyp, maňlaý derlerini telpekleri bilen syldylar. Märeke aňkaryşyp, olaryň geplerine garaşýardy. Çaparyň gartaňy uzaklaşdyrman habaryny berdi:

—Aba serdar, bizi Astrabat türkmenleri ýolladylar.

Horezmliler gozgalaň edenlere bimöçber salgyt saldylar.

Serdary Aly soltan. Raýat hökmünde galaba töledik. Ýöne bu pars han-beglerini gylawlandyrdy. Horezmliler gidensoňlar, gorjawlandylar. Baş-altý günlükde aramyzda güýçli söweş boldy. Olar ýeňdiler. Türkmenler ýene iki hökümdaryň bir guluna öwrüldi.

Mähelle agras dymdy. Serdaryň reňki agaryp, eline ilen bugdaý saljagazy günäkär ýaly, berk gysymlady. Ol Aly soltanyň at göçümine

indi düşündi. Gan-der bolup gazanan ýeňşini öz peýdasyna ulanypdyr. Hemmeler oňa seredýär. Serdar dişinden syzdyryp gysga gepledi:

—Sabyr eýläň. Kömege bararys.

Märeke waglady:

—Astrabatly türkmenler öz doganlarymyz!

—Biz, olaryň öli ýerinde öli, diri ýerinde diridiris!

—Gyzylbaşlar ertir biziň başymyzda gylyç oýnadarlar!

—Serdar öňe düş!

—Serdar öňe düş!

Oklularyň ýaş ýigitleri telpeklerini ýolmalaşdyryp başladylar. Aba şu pursatdan hereket etdi. Gürgen, Hazar ýakalaryna, gökleň iline çaparlar ýollady. Gökleňlere, daga tarap gitjeklere aýratyn tabşyrdy:

—Ony... Balkanly ýomut Balkany hökman görüň. Oklularyň döwek döwýän toparyna perman bermeseňem aýandy: gyssanmaly.

İňrik garalanda Aba serdary sorap-idäp bir ýigdekçe geldi. Ol pert-pert gepledi:

—Men, gökleň ilinden. Gyzylbaşlar oba adamlarynyň ýok mahaly dökülip, ýesir sürüp äkitdiler. Balkan batyr dagy kowup yzlaryndan gitdi. Bäre ýollanam şonuň özi.

—Kowup gidenler näçe bar?

—Gaty az.

Balkanyň toparynyň heläklenjegi şeksiz. Muny duýupdyram. Özem Abanyň tanaýşyça ynansaň. Gyzylbaşlaryň al salyp tora düşürmeklerem ahmal. Serdar özüniň ynanjaňlyk häsiýetini unudyp, howsalalandy. Rahym ahun pahyr aýdardy: «Batyrlar ynanjaň bolýarlar. Sebäbi olara hemişe hilegärlik ýetenok. Onsoň tiz heläkçilige uçraýarlar» Balkanda-da, harby mekirlilik kemter. Şony dagy ýeňip biläýse ähli Söýünhana serdar bellemeli ýigit. Öz gowşak tarapyňy ýeňmegem uly ýeňiş. Emma bu hemmä kişä başardanok.

Serdar howlukdy. Gyssagarada dört ýüze golaý atly toplan Balkana kömek bermäge iberdi. Yaşulularyň maslahaty boýunça özi merkezde galdy. Kowçum-kowçum atly-ýaragly gelip ugradylar. Olara serenjam berişdirip jeňe häzirllemelidi.

Güýz düşdi. Çigrek läp, daşardan öýe çekiliniydi. Ýöne gündiziň yssygygy heniz bardy. Nökerler üçin dikilen çadyrlar gözýetimden aňry uzalyp gidýärdi. Daş-töwerekden gelyänler saýpallaşdy. Goşuny eklemek diňe oklulara eýgertjek däl di. Azyk-owkat, mal-gara, at-ýarag bilen üpjün etmegi aglaba taýpa kethudalary, baýlary öz üstlerine aldylar. Göki sahy harby harajada baş ýüz goýun, otuz düýe, elli gylýal, iki ýüz put däne, altys çadyr berdi.

Aba serdaryň çadyry orta aradady. Onuň depesinde ýaşyl Tug pasyrydaýardy. Şeýle Tuglar münbaşylaryň çadyrlarynda-da dikilgidi. Nökerleriň keypi çagdy. Gylawlydy. Başda sussy pesrāk görnen Balkandyr Akmaralam akyma goşulyşyp gitdi. Her kim «Aba serdar gyzyny durmuşa çykarandan soň Astrabada ýöriş ediler» diýip çaklaýardy. Aňtawçylar gije-gündiz işläp, şäheriň içinden golaý-goltumyndaky obalardan urmagy gurnapdylar. Böwedi çalaja dyrmalasaň, sil yňyp ýol ýasajakdy. Goşunyň söweşjeň ruhunyň galyklygy Aba serdaryň aýagyna ýelgamaga dönderipdi. Bu eýýäm ýeňşiň ýarpysy azyryn.

Sähetli gun geldi. Garahan täjirler toýy uludan tutdy. On iki aýlaw at çapysygy, ýaglyga towusmak, pyýada ýaryş sowuldy. Göreşi soňuna goýdular. Tegelekleyin aýlanan mähelläniň derdinden gözlemäge yş tapylsa han boldugyň. Jarçy gygyrdy:

—Uly bolsaň, tur-how!! Baýragy sowutly-halykly erkek-how!! On baş-ýigrimi pälwan orta topuldy. Gökleň nökerleri-de Balkany itekläp, haýys edip çykardylar. Guşak ikidi. Her hal biri Balkana yetdi. Garşydaşy okly taýpasyndand Gara pälwandy. Etrek ýakalarynda ýagymysyny degrip bilýän ýok. Ol esli mahal bäri özüni seýisläp ýör. Gaýnadylan bir çebşiň etini lak-luk atyp, üstünden kerseni gymmalaýan düýe goruny içýär.

Balkanyň göwresi ondan basylanok. Injiklerem syňnyldamady. Ýöne ol toýlara ýöriteläp baryp göreşip ýörmezdi. Gabat gelse orta çykyp, uly baýragy alardy.

Tutluşanda garşydaşynyň helem-üçik dældigini syzdy. Şonda-da endigi boýunça, kuwwatly gollaryna buýsanyp, ilki yralap görmek isledi. Dagyň bölegi kimin, bytnamady. Balkanyň birneme sussy basyldy. Beýtse, ýeňlişe barabardygyny ýadyna salyp çekip, göwresi bilenem itekläp, süründi. Gara pälwanyň guşagy içinden geçerlese-de bili ýaý bermedi, gözlerinden uçgun syçrap, şol bada gyzardy. Olam garşydaşynyň ýeňil eýgertmejekdigini duýdy, der basdy. Märeke

üstünden suw sepilen şekilli. Sazlaşykly dem alyp tolgunyp seredýärdi. Gara pälwan «Ho-op» edip gygyryp badaky urmak isledi. Balkan aýagyny çekip ýetişdi. Mähelle gozganjyrady. Elbetde, çyn pälwanlar göterip ýykýarlar. Bular biri-birini ýerden bir garyp saýlap bilmejege meňzeýärler. Näderkäler? Esli mahal, hyklaşyp itek-çomaklaşdylar. Jarçy gygyrdy:

—Pälwanlar, daýanyň ho-ow! Göreşmäge garaşýanlar köp-how! Ikisem deň gopup bir tarapa eňişdiler. Şeýle halda az-kem durup, güpürdäp ýykyldylar. Her kimiň aýagynyň aşagy sarsyp gitdi. Balkan tarapdan seretseň ol ýykan şekilli. Gökleň nökerleri gygyryşdylar:

—Baýragy Balkan pälwana bermeli!

Gara pälwanyň tarapyndan ser salsaňam baýragy oňa bermeli. Oklular gygyrdylar.

—Ýok. Gara pälwana bermeli!

Bekewüller aljyrap biri-birine seredişdiler. Gojalar tarap barany boldy. Tiz çözmelidi. Oklular bilen gökleňler öjügişip barýardylar. Üstesine oklular ýer eýeleri, özlerem kändi. Bekewüller pälwanlaryň ikisem deňme-deň ýere degip, araçäre boldy diýen karara geldiler. Muny jarçy gygyrdy:

—Halaýyk-ho-ow. Pälwanlar gaýtadan göreşmeli ho-ow!

Gulak asmadylar. Oklular tarapy güwwüldedi:

—Baş baýrak Gara pälwanyňky!

Gökleň nökerlerem kem galmadylar:

—Ýok, Balkan pälwanyňky!

Beýleki taýpanyňkylaryň ara ses goşany boldy. Beterem nökerler goldadylar:

—Myhman hatyrasyna Balkan pälwana beräýmeli!

Bekewüller ikiyeňlendiler. Ýaşululara tarap änetdiler. Gojalar gan dökülmeginde hederlendilermi, ýa myhmana sarpa goýdularmy, garaz, olaryň içinde makullaýjy baş atany göze ildi. Emma Balkan:

—Maňa dawaly baýrak gerek däl. Toý eýesine geçiräýiň— diýip yglan etdi.

Oklular bekewülleri gysyp ugradylar. Gökleň nökerleri olary goragladylar. Kimdir biriniň şaňňy sesi ýaňlandy:

—Ölşük boljak, Aba serdara ýetmeli!

Onýança jarçy mälim etdi:

—Baş baýrak Gara pälwana berildi-ho-ow!

Oklular dāli porhana öwrülip, gujaklaşdylar, pyrlanyşdylar, gutlaşdylar:

—Oklular gözüňiz aýdyň!

—Oklular gözüňiz aýdyň!

Gökleň nökerleri aňk-taňk bolşup, gyra çekildiler-de Balkana gygyrdylar:

—Balkan, tiz bol, gideli.

Gökleňleri goldaýanlaram olara goşuldylar. Märekäniň ýarpysy bulut süýşen ýaly, yüzüni aňry öwürdi-de, gozganyp ugrady. Bular öýkeläp barýarlar. Bölünip gitmek Aba serdaryň biloňurgasyny omurmakdy. Näderini bilmän, hallan atýan Balkan orta çykanyna öküdi. Agzalalyk döretdi. Aba, çyn dostuna dönüklük etdi. Niçik ýülünmeli? Wah, şumat baýyň biri baş baýragy gaýtalap tutaýsa, olam göreşe. Goý, ýykylsa ýykylsyn. Göreşde hökman ýykyлмаýar. Ýykylynýaram. Hany, onuň arkasyny tutjak täsipkeş ýomut? Allaowarrada. Öýkeläp barýanlar eli ýuka nökerler. Howutly-halykly erkek ýok.

Gara örtlenen Balkan azalan märekäni serpip çykyp ugrady. Jarçynyň ýanyna Göki sahy baryp, pyşyrdap gaýtdy. Jarçy şeýle bir jar çekdi welin, ýer darka ýarylyarly göründi:

—Halaýyk, eşitdim-eşitmedim diýmäň-ho-ow! Uly pälwanlar, ikinji sapar göreşmeli ho-ow! Öňki ýaly baýragy Göki sahy tutýar-ow!!!

Gidip barýanlar tarsa dolandylar. Howlугыşyp eňip gaýtdylar. Märeke ýene bir jan, bir tene öwrüldi. Pälwanlar orta çykyp, tutluşdylar. Balkan turuwbaşdan şatyrdayp çekdi. Gara pälwan, megerem, badaky salmak üçin bolsun gerek, göwresini dikeldip, öňe ümzükdü. Bu pursady Balkan sypdyrmady. Jarçynyňkydan asgyn bolmadyk ses bilen gygyryp, garşydaşynyň aýaklaryny bir garyş ýaly ýerden saýlap, satanlaryna dyzyny dolduryp, ýangapdala eňip, silkdi. Gara pälwan gürpüldäp degdi. Ýer sarsdy. Balkanyň janköýerleriniň ýokary zyňýan telpeklerinden asman zordan saýgartdy. Oklularyň aglabasynyň başlary aşak eglip, ses-üýnleri çykmady. Balkan bolsa, çala seňselän garşydaşynyň elinden tutup, haýaldan turuzdy. Gara pälwan onuň arkasyna kakyp entirekläbräk ortadan çete ugrady.

Biri seslendi:

—Haý, pälwan, ýeriň bärde!

Gözleri garaňkyraýan Gara pälwan şol tarapa gönükdü.

Mähelle sähel wagt mundan ön yrsaryşmadyk ýaly, indiki göreşlere sabysyz garaşdy.

Toýdan birki gün geçenden soň, oklularyň başyndan betbagtlyk indi. Ýazda dyzboýy, guşaklyga ýeten otlar samana öwrülüp akjaryp ýatyrdy. Belki çopanlaryň biri seresapsyzlyk edendir, sähra ot aldy. Ýer güýzemese-de, öri meýdanlaryndaky otlar gysy bilen boljakdy. Oklular häzir ýagşy küsábem duranoklar. Eger ýagyn ýagaýsa, terligini saklaýan saman otuň şiresini aýryp, tagamyny gaçyrýar. Mal-gara üçin ýokumlylygy peselýär. Taýpa ýaz aýlary bededenem ýüküni tutdy. Galaba her öýüň golaýynda küdeler depe turup dur. Ýöne sähradaky bu elhençlige gol gowşurmaga göz gyýmajakdy. Öňüni almak gerekdi. Goýry tüsse asmanyň günbatar tarapyny gara keçe tutulana dönderdi. Şatyr dysy allaowarradan eşidilýär, bölek-bölek oturan syýrgynyň birine howp saldy. Adamlar alagalmagal bolşup, öýleri çözmäge girişdiler. Ilat, goşun aýak üstüne galdy. Bärden Aba serdar dagy at çapdyryp bardy. Ol gyssanmaç buýruk berdi:

—Ýel urgundaky oty ýygyp, gury ýere çekiş. Keçe, suw getiriş!

At hem öý keçeleri herekete geldi. Otlar ýygylp başlandy. Düýeli, eşekli, çelekler, meşikler bilen derýa açygragam bolsa suw çekildi. Belabeter ikindi mahal ýeňildi. Uzak ýaşap Rahym ahunyň özüniň oglantak döwründe uly ýangyn döränligini aýdany Aba serdaryň şu günki ýaly ýadynda. Şonda ýylдыrym çakym, ýylgyny uranda, sähra ot düşüpdür. Adamlar derýanyň beýleki kenaryna özlerini atyp, soňky demde halas bolupdyrlar. Ol ýangyn Gürgen ýakalaryna-da golaýlapdyr. Häzirkide, goşun ýüzi aklyk etdi. Ýogsam, heläkçilige uçratjagy şeksizdi.

Aba serdar ertesi ýylдыз ýerdeki goşunyny Astarbada tarap äkitdi.

--9--

Tahmasp şa ýoňsuz mahal şikarda bolup, köşgüne dolandy. Şol döwürde hekim Abunasyr Gilanynyň aýdyşy ýaly döwlet işlerini başardygyndan serinden çykardy. Keýpi çaglandy. Özüni ele aldy. Dogry-da, özüni Isgender Zülkarneýinden kem saýmaýan patyşa Aba ýaly bir galtamandan hederlenip ýörse, dirikä öldügi dälmi näme?

Nobaty boýunça jansyzlaryň baştutany habaryny berende-de müzzerilmedi:

—Siziň alyhezretiňiz, pars aşpeziniň Aba serdara zäher berip öldürenligi ýalan çykdy. Biz ilik-düwme barladyk. Zäherlenen Aba galtamanyň baş geňeşçisi bir kürt gojasy eken.

—Näme, kürt gojasy?!

Patyşa tagtynda gozganjyrazy, zaňňa galmazlykdan zordan saklandy.

—Hut şeýle, kyblaýy älem!

—Hiç kim duýmasyn, aşpeziň janyny jähenneme iber. Kürt... kürt... bu dönüklük ahyry.

—Beli, siziň alyhezretiňiz. Aba galtamanda onuň kellesini getirene baýrak goýupdyr.

—Galtamanyň heleýi näçekä?

—Ýeke.

—Aý, go-ýa?!

—Hut şeýle.

—Heleýiniň yhlasy niçikkä?

—Leýliniň Mejnuna muhabbetiçe bar.

—Be-ýe...

Patyşa gür gara gaşlaryny бүрүşdirip, pikire çümdi. Jansyzlaryň baştutany Tahmasp şanyň tutan guşjagazyny ütendi. Ol Aba galtamany gümlmegi aýallaryň üsti bilen amala aşyrmaga küýlenýär. Güýçli garşydaşlaryny öldürmekde köplenjem şeýdýär. Ýöne türk Süleýman handa şowlamady. Aýalbaz bolmadyk Aba galtaman-da hem gümana. Ol gultunyp patyşanyň näme diýerine garaşýar. Belki, kürt gojasynyň Aba eden hyzmatlary üçin onuň dogan-garyndaşlaryny gyran-jyrana salmagy buýrar.

Tahmasp şa az salymdan jynsyzlaryň baştutanyna gitmeklige ejaza berip goýberdi. Aba galtamany nädip ýoldan sowmalydygy welin, küýünden çykmany. Astrabada erk edip bilme, bütün kenarýaka türkmenleriň elden gitdigi. Bu merwlilere-de ýeter. Onsoň külli türkmenlerden tamaň tala daňlan ýaly bolaýsyn.

Basym Süleýman hanyň ýeňse berip ugranlygynyň habaryny getirdiler. Bu Tahmasp şany gylawlandyrdy. Alyp bolmajak gala hökmünde görüňän Süleýman handy. Şol sebäplem, goşuny Abanyň garşysyna ulanybilmän ýördi. Ýogsam, türkmen galtamanyň külünü göge sowurmagy eşekden palan agdarança-da görenok. Indi pursat döredi. Ol ur-tut Aba garşy söweşmek üçin Kazwinden toplan goşuny

Astrabada ýollady. Ätiýaçly şa gan dökmän ylalaşyga gelip bilse, gowulygyny baş serdara tabşyrdy. Söweşde öňe omzap, yza çekilip bilner. Kim bilýär, Süleýman han ýene janlanyberse, Astrabaňa gidýän taýýarlykly saýlama goşun hökman gerek bolar. Haçan-da olar parahatçylyk ýoly bilen ylalaşyk gazanyp gelenlerinde-de, patyşanyň aýagy ýeňledi. Ýöne Aba serdaryň adyndan birmahalky gögeleje, häzir uly güýje öwrülip barýan Aly soltanyň hökümdarlyk etmegi onuň üçin tümlüğine galdy. Bular niçik dostlaşyp ýörkäler? Aly soltan galtamanyň arkasyny tutup, nähili bähbit araýarka? Dünýäni sarsdyran patyşa bilen arasyny sazlaýjak bolman, Horasany garawullap ýörmesem garaňky.

Her hal onuň maňlaýy ýelä. Täleýi yga bakanok. Süleýman hany dyza çökerenden soň bujagazlar bilen mazaly haklaşar. Aba serdaryň baş geňeşçisi Remezhan kürtüň dönükligem gonjuna gor guýdy. Onuň ilençalanlaryny jezadan sypdymaly däl. Aba galtaman Remezhan kürti öldüreniň kellesini getirene baýrak bellän bolsa, çyndan sarpa goýýan eken. Tohum-tijini tüketmeli. Beýlekilere sapak bolar. Ýöne saman astyndan suwuň akyşy kimin assyrynlyk bilen galtamanbaşa bildirmän etmeli. Duýaýsa, ylalaşygy bozmagy ahmal. Oňa häzir gepleşigi saklamagy gerek.

Tahmasp şa Remezhan kürtüň tohum-tijini öwrenmegi jansyzlaryň baştutanyna tabşyrdy. Ol birki aýdan dolanyp geldi hem-de patyşa şulary aýtdy:

—Siziň alyhezretiňiz, dönük Remezhan kürtüň bir ogly, gelni, agtygy, alty sanam agtygy bar eken. Bular Astarabatda ýaşaýarlar. Taýpasyny Alyhan atly biri gyrypdyr. Olam handan aryny alyp, türkmenleriň içine gaçyp gidipdir. Soňam, Aba galtamana sataşyp, baş geňeşçisi bolupdyr.

—Taýpasy gyrlan bolsa, Taňry göz görkezip bilipdir. Öňden Allanyň halamaýan adamsy eken. Dirileriniň-de ýakasy meň elimde. Ezraýyl perişdeden önürtilemeli, örän gizlin halda. Ýogsam, il-gün ýylan gäwüşese-de biler.

—Belki, kyblaýy älem.

—Gidiber.

Ynjalan patyşa birki gün döwlet işleri bilen gümra bolansoň, böwşeňlik tapyp, söýgüli pişesine ýüz urdy: aýallaryna hatjagazlar ýazmaga başlady. Ilkinji haty gyzy Merýem hanymyň ejesine ýazdy:

«Bikäm! Sag-salamatmyň? Merýem hanymy Ahmet mürzä durmuşa çykarmak meýlim bar. Siziň pikirini bilmek isleýärim.

Ýerdäki Taňryň Tahmasp şa!»

Ikinjisini Aly mürzäniň enesine ýazyp, bu ogluny Genjä şäher häkimligine bellejekdigini ýaňzytdy. Üçünji haty şäher banuwyň enesine ýazyp, şäher banuwy Musaýyp han Tekelluwa adaglasa, niçik görýänligini duýdurdy. Soňra gyzlary Perihan hanymyň, Patma hanymyň, Hanyş hanymyň we Hatyja soltan hanymyň enelerine, garaz, ýadaýança beýlekilere-de ýazyp, haremhanalara gözegçilik edýän agta guldan iberdi. Haremhanalara şu agta guldan başgalaň aýagy sekmeýärdi. Aýallaryň hyzmatkärlerem agta gullardy ýa-da garry zenanlardy.

Tahmasp şa aýallaryň göwnüni awlamakda özüni çyn saýýat hasaplaýardy. Olary galkyndyraýjak her jüre wadalar berýär, teklipler edýär, meýillerini, arzuw-isleglerini soraýar. Köplenjem, öz pikirinden dänmeýär. Aýallary keçjal, dikdüşdiligini bilensoňlar, gaňryşyna gaýdyp duranoklar. Bardy-geldi janlaryna batyp, göwünlerine ýaramasa, ugruna kowup, Isgender Zülkarneýine deňäp, uguny ýekeleýärler, gözün agy ýaly, käte pikirlerini geçirýärler.

Ahmet Nowruzdyr Gulamy öýerip, özbaşdak öýli-işikli etdi, gyzlarynyň ikisini ile göçürdi. Maşgala agzybirdi, biri-birin barşyp-gelşip durdular. Güzeran arabasy orta hal tигirlenýärdi. Ogullary Aba serdar ýurduna gidensoň, nökerlikden çykdylar. Gulam at-ýaragyny satşdyryp, söwdä-satyk işine gümralandy. Bazaryň çetinde çaklaňja dükan açdy. Ol käte kerwenlere daklyşyp gidip, odur-buduram getirýärdi. Öz gadarynda söwdasy küşatdy. Gyssansalar dädesi, doganlary dilegçilige barardylar. Nowruz arabakeşlik, hammalçylyk, gassapçylyk, garaz, çem gelenini edişiriberdi.

Bir gezek, irden, Ahmedin howlusynda keşgully, gojalar adaty derwuş «Hüw-haklap» gygyrdy:

—Hudyň mütmin²⁶ bendesi! Jahany saýlanyp, ýedi derýaň suwuny içen dörwüşe aýdan-diýen sadakaňyzy eçiliň! Azanda berlen sadaka hökman kabul bolgaý, enşalla!

Ahmet daş çykdy. Inçemik, akmeňiz, uzyn derwüş başdan-aýak synlady-da, goltugyndan bir töwriz tümenini çykaryp: «Saglyk sadakasy

bolsun. Uzak ýoldan Gulam aman gelsin» diýip, içinden pikirlenip, keşgulla oklap goýberdi. Derwüş gözlerini giňden açyp, görenine ynanmaýan şekilli gabynyň düýbüne äňetdi, alkyş ýagdyryp başlady:

—Eý, Haktagalaň nazar salan jomart mömüni! Dilegiň kabul bolgaý! Goç-goç agtyklaňa guwanmak nesip kysyn!

Ol gidiberjek ýaly etdi-de öwrülip:

—Depseň yranmaz baýlar ellerini beýde açybilenoklar. Sahy kişiniň kimligini bilip bilmerinmi?— diýdi.

Ýüreginde kir-kimir bolmadyk bu derwüşden elhençlik geler diýip küýlenmedik öý eýesi mährew ýylgyryp jogap gaýtardy:

—Ahmet diýýärler maňa.

—Ahmet... Ahmet... Öz-ä bir gulagyma kakan ada ogşaýa.

Derwüş kijjik gözlerini mekirleç süzgeýekledip, ýene sowal berdi:

—Kimiň oglusyň?

—Remezanyň.

—Kürtmi?

—Hawa.

—Hymm... Aba galt... Aba serdaryň baş geňeşçisi-de bolupdyrmy?

Soň aşpez tarapyndan zäherlenip öldürilipdir.

—Edil özi.

—Bende-ýe. Ýatan ýeri ýagty bolsun!

Ol ýüzüni gussalandyran kişi bolup, dowam etdirdi:

—Göründe dik oturur o näkes. Gaýrat et, Hudaý kuwwat bersin!

Remezanyň senden başga hossary bardymy?

—Ýok. Alty agtygy, bir ýuwlugy bar.

—Hudaý köp görmesin. Uzak ýaş bersin olara.

—Dilegiň kabul bolsun! Belki, agzyň haýyr açsyn!

—Haýyr açar enşalla. Oglanlaryňam öýüňdemi?

—Ikisi öýli-işikli. Gyzlaryňam jübüti ile gitdi.

—Sag-salamat gez, oglum!

—Hoş, perişde sypat goja.

Derwüş gitdi. Ahmet öwrülip, öýüne girdi. Aýaly şol bada sorady:

—Beýleki derwüşler bereniňi alyp, derrew gidibererdiler. Bi nä gürrüňini köpeldi?

—Muňa öňki gelyänlerden artyk emläýdim. Gedaýdyr-da, onnoň dili süýjedi gidiberdi.

—Kän öwrenişdiriberme. Bularyň pygylý düzüw dällerem bolýa diýýärler.

—Kölegäňden gorkup, ýurtdan çykaýma basym. Bu bir haýy gidip, waýy galan kişi. Lowlaýan ataş bolanda-da çirkiziýebiljegem däl.

—Şeýle bolany ýagşy.

Şäher Aba serdar gideli bäri bulam-bujarlykydy.

—In gowusy, ertirlik edineli.

—Beli. Ýöne, «Ýagşylyk irde-giçde ýagşylyk eden adamyňdan geler» diýdi gaýnatam pahyr bir gezek. Unutma şo pend.

Şeýle dörwüş Nowruzyň hem-de Gulamyň howlusyna-da bardy. Gulamyň gelni atasy öýündedi. Ol adamsy kerwenden dolanýança şýderdi.

Birki günden il uklanda Ahmedin we Nowruzyň öýüniň daşyny on-onadan adamhorlar deň wagtda gabadylar. Ahmed, aýalyny, iki çagasyny jyňkyny çykartman bogup öldürdiler-de, ýygnyşmaly ýere — dagyň jülgesine tarap tutdurdylar. Bularyň arasynda Ahmedin bir töwriz tümenini beren «derwüş» — aňtawçysy-da barýardy.

Nowruz arabakeşlik edip, giç gelip, ýorganyna giripdi. Gelni gundagdaky çagasyny emdirip ýatyrdy. Irkiljiräp, ugran Nowruzyň gulagyna tapyr-tupur ses iläýdi. Ol laňna galyp, duldaky asylygy gyljyny kakyp alyp, gapa okduryldy. Çykan badyna biri bilen çakyşyp, gaýra serpikdi. Näbelli adam topuldy welin, boýnundan gyljyny aýlap salyp, ýykdy. Oňa tarap baş adam gyljylaryny ýalpyldadyp gaýtdy. Howlynyň agzynda «Ah» sesi eşidilip, tapba kesildi. Bäşin ýeňsesinden bir gara göründi. Bu Nowruzyň kârdeş goňusy, türkmen ýigididi. Olam giç öýüne gelip, aýak ýoluna oturdy, ýabysyna arpa berdi. Şonda Nowruzyň howlusynyň daşynyň gabaýanlygyny görüp, öýüne girip, ujuna gyryklyk daňylan syrygyny alyp eňdi. Ol gelşine atlara gözeçilik edýäni ýeňsesinden süňjüp, howlynyň agzynda topuldy. Ony saklap durany-da pürreledi. Tutluşyk başlandy. Nowruzyň arabakeş goňsusynyň gelnem oýandy. Bu-da ärinin yzy bilen ylgap, daş çykdy. Eýgilik dældigini aňyp, beýleki goňularyny örüzdi.

Çaknyşyk uzaga çekmedi. Aňtawçy jellatlaryň diňe ikisi ölümiň öýünde gaçyp syppy. Olaram salşyk ýere baranlarynda sadylla bolup duran aňtawçylaryň baştutany işi puja çykarandyklaryna jany ýanyp, şo taýda gyljydan geçirdi.

Aýratyn öz maşgalasynyň nazara alynmagy Nowruzy iňkise goýdy: günäsi näme? Nirede ýokuşgöz görnүpdir? Kimiň hakyny iýipdir ýa hakyny bermändir? Hernä, dadyna türkmenler ýetişäýdi. Ýogsam, paýhynlanýardy.

Daňyň alagaraňkysynda bir ýigdekçe, demi-demine ýetmän, reňkini agardyp geldi. Ol dili tutulan ýaly, peltekläp, zordan gepledi:

—Now...Nowruz... o taý... taýda... o taý... da... Ahmet agany...

Nowruz ýigdekçäniň sözünü soňlaryna garaşman, atyna talanyp, köçäni dükürdedip, ýüzin saldy. Öýlerine gelende, hyýýady göçüp, birbada doňdy. Mähribanlarynyň ýüzleri gök nile dönüp, dem-düýtsüz ýatyrdylar. Boglupdyr ýa zäherlenipdir. Garaz, Remezan gojanyň maşgalasyna haýynlyk edilipdir.

Nowruz bagryny ýere berip, uly ili bilen möňňürip aglady. Elhenç hala çydaman, üýşenlerem orlaşdylar. Yzanda-çuwanlyk daňyň ümütamyslygynda bu aýylganç bela-beterden habarsyzlary Ahmediň öýüne tarap, alys-gopaslandyryp gaýtdyrdy.

DÖRDÜNJI BÖLÜM

—I—

Astrabat Tähran bilen Maşadyň baş ýolunyň aralygynda ýerleşýär. Günorta-gündogaryny Hazar deňzi, demirgazyk tarapyny Türkmensähra eýeleýär. Şeýle-de günorta çäklerinden Elbrus daglary şäheriň üstüne abanyp durýar. Daglar biri-birine garşy ýerleşen. Üstesine, Hazar deňziniňem täsiri güýçli. Şol sebäpli, Astrabat meýdany, daglary gür jeňňelliklere örän baý. Elbrus daglary gurak çöllüklere böwet bolup, iç tarapyna çygly howanyň geçmeginiň önüni perdeleýär. Demirgazyk böleklerinde ýagyş ýygy-ýygdydan ýaganson, ösümlik dünýäsi mydama terligini saklaýar. Daglyklar tekiz däl, ekiş meýdanlary gyt. Şol sebäpli ilaty az.

Astrabady gadymyýetde «Harkaniýa» diýibem atlandyrypdyrlar. Sefewiler bolsa, «Darilmomenin» diýýärler. Her hal, onuň Astrabat ady meşhurdyr. Şäher kentleri, şäherçeleri esasan, ekerançylyk, maldarçylyk, awçylyk, dokmaçylyk bilen güzeran dolandyryrlar.

Şäher özüniň emele gelmek gözbaşyny Seljuklar döwründen alyp gaýdýar. Nagylbendiň bazary giň. Juma metjidi, Bohanbu 108-nji hijri-

kamary ýylynda Seljuklar patyşalygy tarapyndan bina edilen. Bina dört şäbistandan²⁷ we gündogar-günbatar tarapyndan ýerleşen iki sany eýwandan ybarat. Ilki ünsüni özüne çekýän enaýy taraplarynyň biri bu metjidiň günorta bölümündäki şäbistanyň bişen kerpiç bilen üstüne dikilen nepis minarasy. Munda «Kufy» ýazuw grafikasyna ýazylyan ketibe seljuklar döwründäki ýazylyşy kimin üýtgemän dur.

Aba serdar bu zatlary öň ýaş mahallary syýahat etmegi söýen, her jüre ylymlardan habarly Rahym ahundan eşidipdi. Indi öz gözleri bilen görüp ýör. Ýurt, jedelsiz, ony özüne bendi edipdi. Etrek sähralaryndan soňra, Astrabanyň ýaşyl giňişlikleri göwün küýsegi bolup durýar. Şäheri ikinji gezek alşynda birinjisindäki ýaly güýçli garşylyga duşmady. Gan döküşlik az boldy. Gyzybaş häkimleri, han-begleri öň gözünüň ody mazaly alnansoňmy, nämemi, garaz, ýabygorly baş galdyrylar, tiz amana gelip, şähre goýberdiler. Aba serdaryň kabulhanasyna ilkinjileriň hatarynda Nowruz geldi. Ol sulh, öňem garaýagyz ýüzi garaköýükdü. Bir ýaramazlygyň gopanlygyny aňan Aba onuň ýüregini açmagyna ýol arçap goýberdi. Haçan-da Nowruz maşgalanyň başyna düşen weýrançylygy aýdyp gutaranda, şeýle sowal berdi:

—Şäherde maşgala kinelýän adam barmy?

—Aý, ýok, men-ä bilemok.

—Be-ýe... Dildüwşüjileriň arasynda güýçli bir duşman bar. Megerem, ol Tahmasp şadyr. Remezan aganyň maňa gulluk edenini içine sygdyryp bilen dälir.

Aba serdar dymyp, patyşadan nädeninde Ahmediň aryny alyp boljaklygynyň ýollaryny agtardy. Ahyry uç-gyrak tapmady, çemine garamagy ýüregine düwdi. Nowruzy bolsa, özüniň islegi boýunça, janpenalarynyň içine aldy. Nowruz bilen duşuşykdan soň esli gün geçende, Etrekden çapar geldi. Aba serdar ony göreňden eýgilige garaşmady, her hal, etini gataldyp, diňlemäge taýynlandy. Çapar welin onuň ýadynda-oýunda ýok habary aýtdy. Aýbölek gürüm-jürüm bolupdyr. Oklular Etrek, Gürgen obalaryny, jeňňelliklerini assyrynlykda aňtapdyrlar, emma iňňäniň guýa gaçyşy ýaly tapylmandyr. Be-ýe, bu nähili bolýar-aýt?

Bir güýçli duşman-a onuň süre sebüğine düşýär. Eýsem, hiç zadyň alnyndan däl, pukara Aýbölegi ogurlamak kime gerek bolduka? Çapar aýdanyndan, Aba serdaryň kellesine «Ol gizlinlikde ogurlanandyr» diýen pikir gelipdi. Ýöne, kenarýakalylar, golaý-goltumdaky gyzybaş han-

begleri Aýbölegi beýdip horlap bilmezler, bogunlary yzmaz, hatda miltem edip bilmezler. Üç sany saklawam keçä büräp öldüripdirler. Onuň jahanda ýeke-täk güýçli duşmany Tahmasp patyşa. Belki... onuň eli bardyr. Sebäbi, gyzylbaş han-beglerini ol güýçli duşmanlar hasaplamaýardy. Ýeri, el ýaly naçary ogurlamakda Tahmaspyň maksady nämekä? Ýa şýdip ony boýun egdirmek isleýärmikä? Ýurduň, ar-namysyň aýaldan ezizligine akly çatmaýarmyka? Türkmen ene toprak, ar-namysa gezek gelende serden geçýär ahyry. Onsoň, aýal näme?

Aba serdar Aýbölegi şanyň ogurlanlygy baradaky pikiri ýüreginiň teýinden çykarmaga-da synandy. Etrek derýasyna gark bolan bolaýmasyn?... Serdaryň aýaly, durmuşda mätäç zady ýok. Gapysy hyzmatkärli. Janyndan geçmek derejedäki ejizlik onda bolmandy. Bolmazam. Ol hemişe özüne erk etmegi oňarýar. Özüne erk edip bilýänlerem ýaşaýyşa teşne, sil suwy kimin okgunly. Beýle zenanlar özüni özi heläklemez. Özgäniň göwnüne degip ýörenem däl. Gaýtam, mahmal ýaly ýumşak, mylaýym. Goňşularyň towuklarynam gatyrak haýkýryp kowmazdy. Onda, gara ýer hopaýdymyka? Aý, ýok, onuň ýitmeginiň ýekeje ýoly bar. Tahmasp patyşa... Muny her niçik gizlin saklajak bolsaňam, ile ýaýrar. Onsoň öz aýalyny goraglap bilmeýän, ýurduň rahatlygyny saklap bilermi? Goramaga döz gelermi? Il içinde abraýy geçmazy?

Şunda Aba serdaryň ýumruklary daş ýaly düwölüp, ýüzi бүрүşýär, oturabilmän, gara basan dek, zowzanaklaýar. Nätmeli? Hany Rahym ahundyr Remezhan aga ýaly dana geňeşdarlar?

Ol oýlanyp-oýlanyp, ahyry Balkany çagyrdy. Bu-da, üýtgeşik maslahat berip bilmedi. Yöne, aňtawçylar bilen bir aýa golaý aýak ýeteri aýlandy-aýlandy-da, boş öwrülip gelip:

—Kazwine gideýin Ýanyma ýene birini alaryn. Belki, yş bildirer. Ýogsam, gelnejemiň bi jelagaýlarda yz-tozy ýok—diýdi.

Aba serdar garşylyk görkezmedi. Balkan birki günden ýola düşdi. Ýanyndaky welin Akmaraldy. Ol başga biriniň gittmegine kes-kelläm göwnemedi.

—2—

Aly soltan külpetleri başdan geçiren Horezm döwletiniň merkezi Gürgenjiň—Ürgenjiň geçmişinden azda-kände habarlydy. Bu goja şäher

dünýä belli soltanlary, dürdäne alymlary beren höwürtedi. Alymlar Al-Maksidiniň²⁸, Juweýniniň²⁹ ýazgylaryny ýaş mahallary bölek-büçek okapdy. Köp gürrüňleri, rowaýatlary eşidipdi. Galabasy ýadynda. Şäheri Çingiz han haraba öwürýär. Agsak Temirleň üç gezek çozup, merdana ilatyny boýun egdiripdir. Abu Reýhan Biruny, ýiti hasapçy Muhammet al Horezmi, lukman Abý Aly Ibn Sina we ýene-ýeneler hut şu şäheriň kitaphanasynda okap, özleriniň çuňňur ylmy işleri bilen meşgullanypdyrlar. Horezm hökümdary Mamun gaty akyly, parasatly şa bolupdyr. Ol ylma, alymlara uly sarpa goýýar eken. Şol sebäpli, meşhur kitaphananyň düýbünü tutupdyr. Kitaphanany baýlaşdyran ajaýyp alym, Şyhabad Din Hywaky baş medresede sapak beripdir. Sene ýazuwçysy Nesewiniň aýtmagyna görä, Gürgenjiň—Ürgenjiň kitaphanasy ýaly uly kitaphana şol döwürde başga bolmandyr. Häzirem ýok. Gürgenç ymaratlaryny bina eden ussany «Başga ýerde bu hili gözəl köşgi gurmasyň» diýip, patyşa öldürmek islände, önünden duýup, uçup gidişiniň özem täsin. Uly minaranyň owadan-nepisliginiň akyly-huşuňy alşyny diýsene! Aperin! Beýle gözellik dünýäniň hiç künjeginde döredilen däldir. Döredilmezem. Ýöne Aly soltanyň Astarabatdan geledi bäre bulardan eli sowaşdy. Onuň küýünden Tokgar çykanok. Düýp-teýkary bilen kalbyndan zyňmaga ençeme sapar synanyşdy. Bolanok. Gaýtam, beterleýär. Ataşsyz ýakyp-ýandyryp barýar. Jahan gözlerine dar görnüp, gysyp-gowrup, alarlaýar. Üzümiň suwundan zyýada gözelden-gözel zenanlaryň hiç biri beýle hala salmandy. Ýöne, indi hany Tokgar? Özi ganyna galdy. Ol köp sapar saçlaryny ýolmalady, kellesini diwara urdy. Nepi degenok. Şerap önem eý görýän içgisi. Gam-gussasyny egismek üçin güýjürgetdi. Derdi birneme gowzasa-da, gözleri ümezläp, kellesi güwläp durdy, huşuna aýlanmasy kynalyp, saňsara döndi. Wah, onuň batyrgaýlygyna, paýhasyna, owadanlygyna diňe perizat Hansoltanyň bäsleşip bilmegi ahmal. Eýsem, Hansoltan kim? Ol Horezm şasy Tekeşiň agtygy, Eýran-Turanda, Yrakdyr Azerbaýjanda, Gürjüstandyr Ermenistanda, garadan gaýtmazlygy bilen köpleri aňkardyp, Beýik Kagan Çingizi birnäçe gezek ýeňlişe sezewar eden Jeleddiniň süýtdeş aýal dogany. Şol döwürde Horezmiň hökümdary Muhammediň Gourhan garahytaý bilen mäşi bişismändir. Onuň garşysyna bileleşip göreşmek üçin Samarkandyň soltany, gypjakly Usmana dynragyny dözüp bolmajak melike Hansoltany durmuşa çykarýar. Üstesine, kerwen-kerwen gymmat bahaly sowgatlar, hyzmatkär gyzlar, kenizler berýär. Emma

gurrumsak Usman basym Gourhan bilen ýaraşyk baglaşyp, onuň gyzyna öýlenýär. Yrsarap, Hansoltana itiň art aýagyndan suw içirýär, hyzmatkär gelin-gyzlaryny öldürip, jesetlerini hennege taşlaýar. Bu äsgermezçilikler Muhammet şany gazap atyna atarýar. Ol Samarkanda goşun çekip, körekeni Usmanyň nökерleriniň külüni göge sowurýar, özüni bolsa, ele salyp, läşini tike-tike edýär. Hansoltan öwrülip, Gürgenje-Ürgenje barýar. Bu waka hijri-kamary hasabynda 607—609-njy, milady senesinde-de 1210—1212-nji ýyllarda bolup geçýär. Soňra Çingiz han Horezm topragyna aýak basýar. Buharany, Gürgenji-Ürgenji, Samarkandy weýran edýär. Horezm şasy Muhammet gaçyp gidýär. Çingiz hanyň ordasy Gürgenji-Ürgenji basyp alanda, bu pöwhe şanyň aýal-gyzlaryny, ejesi Türkman hatyny, şol sanda Hansoltany-da ýesir alýar. Hansoltanyň asmanyň Aýy kimin ýalňyz gözelligine, pähim-paýhasyna haýran galyp, ony ogly Jagataýa durmuşa çykarýar. Hansoltan bu wagşylaryň köşgünde ýaşayarka, uzak ülkelerde galmyklar bilen darkaş gurýan Jeleddine Çingiz hanyň ordasynyň ýagdaýy, päli-niýeti hakynda gizlin maglumatlary ýetirip durýar. Şeýdip, doganynyň ýeňiş gazanmagyna goltgy berýär. Ykballary biri-birinden aýry iki zenanda nähili meňzeşlik bar? Aly soltan olaryň Aý kamatlaryndan hem-de merdan keşplerinden çalymdaşlyk tapýar. Şeýle-de, damarlarynda päkize türkmen gany akýar.

Soltanyň günbe-günden bujyrygy artýar. El çarpyp çagylanda, sähel güýmenen ýaly görnen hyzmatkärleriniň birini gümlädip goýberdi. Hut Hojam hanyň özüni bahana tapyp, bir gün dik duruzdy. Herreldi. Lellim han şol aralykda ençeme gezek janyndan tamysyny üzdü. Indem gözlerini gana suwsan möjek kimin gyzardyp, dogany Din Muhammediň tutulyp getirilmegine garaşyp otyr. Onuň günäsi näme? Göwnüne, doganynyň baýlygy özüniňkiden artyp barýan ýaly göründi. Getirilýänçä, bahana tapyp goýmaly, gaty gidiberse, dar agajyndan hallan atdyrmagy ikiçäklikde, Hojam hana düýduryp goýmaly. Kesekiniň eli bilen ot gorsasa, il-günüň önünde ýüzi gara bolmaz. Din Muhammedem uly güýç. Arkasynda Tahmasp patyşa-da dur. Onsoň seresaply çemeleşmeli.

Göriplik damarlary-da ýararlansoň, doganynyň getirilmegine garaşmaktan sabyr kasesi pürepürlenlen Aly soltan tizden-tiz gapa nazaryny dikýär. Gozganjyraýar. Kepän dodaklaryny ýalaşdyrýar. Takat tapman, ýüzüni ýelpeýänlerem kowdy. Gidenler ikindi mahaly boş öwrülip geldiler. Baştutan işikden girenden ýer bagyrtlady:

—Siziň Aly hezretiňiz, Din Muhammet Tahmasp patyşanyňka görme-görşe gidipdir.

—Haçan?

—Ýarym aý mundan öň.

Soltan birhowa pikire çüm-di-de, gapa ümledi. Baştutan galpyldap çykyp gitdi. Şundan soň gussasyny ýollarda ägismek isleýän ýaly Horasandyr Astarabatdan salgyt ýygnamagy bahanalap, nökerlerine ugramaga perman berdi.

—3—

Tahmasp şanyň keýpi çagdy. Sebäbi, Süleýman han derbi-dagyn edilipdi. Ol ýeňiş toýuny geçirdi. Jeňde tapawutlanan serkerdelerine serpaý ýapdy, mülk berdi. At çapdyryp, şady-horramlyk gurady. Toý dabarasy üç gije-gündizläp dowam etdi. Indi şanyň eli gijemänem duranokdy. Ýöriş etmeli. Ýöne, nirä?... Şeýle oý-pikirde gezip ýörkä, Aba galtamanyň ýene Astarabady eýelänligi hakyndaky habary getirdiler. Garaz, bir döwlet bilen tutluşmagy küýlenip ýörenem bolsa, muňa bir bada begenjeginem, gyanjagynam bilmän, alasarmyk halda ep-esli oýurganyp oturdy. Onsoň jansyzlaryň baştutanyna perman berdi:

—Etrege gidip, Aba galtamanyň aýalyny hiç kime bildirmän, gysga möhletde dirilige bäri getirmeli.

Eýsem, Aýbölegi ýesir almakda patyşanyň meýli näme? Ol muňa «Abanyň içinden urmak» diýip düşünýärdi. Belki, galtamanyň saly gowşar, aljyrar. Goý, indi öjügibersinem. Torgaýjyk gyrga zeper ýetirmekden ejizdir. Barybir, zyýanyň baram zyýandyr. Kim bilýär, galtamanyň aýalyny apalaýany çyny bolsa, ummasyz baýlyk döküp, yzyna satyn almagam mümkin. Şa gaznasam, gowzamaýan hum däl. Çeşmelerini derýalara, derýalaryňam birigip, deňze guýşy kimin baýlyk toplanylýar. Jeňsiz ýeňşiň demir gapysyny açmagam ahmal. Muňa Tahmasp şanyň hilegärlik oýny diýerler. Oňa tilkä sapak beren bolmasaň, baş alyp çykmak kyndyr. Onsoňam, bu galtaman Süleýman han bilen jeň edýärkä, böwrüne sanjy bolup döredi. Was-wasa keseline uçratdy. Emgegi görmeli boldy. Nökerler özlerini birneme dürsänsoňlar, onuň çañyny kakar, has takygy, kellesini derwezeden asyp, içini sowadar.

Hawa, öz işine jür, jansyzlaryň baştutany patyşanyň beren purjasyndanam öň, Aýbölegi ýagdan gyl soran ýaly ogurlap, Tahmaspyň

gaşyna getirdi. Elbetde, surnugan zenana ilki birki gün dem-dynç beripdi. Ýöne ol henizem doly özüne gelibilmändi. Gözowasynyň töweregi gök nil, ýaňaklary güýz heseri uran alma kimin, myssaryşyp, on iki süňňi syzlaşyp durdy. Mahal-mahal başy aýlanyp gidýärdi. Uzak, kötelli ýol, aç-suwsuzlyk eýini ýetiripdi. Iň erbedem, gyzybaşlaryň ýolboýy üstünden gelmekleri ezýet baryny berdi. Öňde nähili bela-beterleriň garaşýanlygyndan bihabardy. Ýöne, başardygyndan özüni ýowuzlyga döz gelmeklige taýynlady. Birbada welin, patyşadan sussy basyldy. Ol şalary diňe erkide eşidäýmese, ömründe görmändi Tahmasp oňa jikgerilip, gözleri bilen iýäýjek-iýäýjek şekilli seretdi. Aýbölek bialaç başyny aşak saldy. Uýaldy. Hut gagşaberdi. Patyşanyň it ýylgyryşyny görmän, mylaýym habar gatmasyna bári bakdy:

—O—u, adybelli serdaryň hatyny, biziň ile gadam basmagyň mübäreke bolsun!

At oýnadylyp aýdylýan bu sözlere Aýbölek sesini çykarmady. patyşa dowam etdi:

—Aba serdar sizi hor-homasy saklaýarmyş diýip eşitdim. Onsoň, bagtly etmek isläp getirtdim.

Şanyň kinaýaly sözlerine Aýbölek gahary gelip ugrasa-da, asudalygyny saklap, jogap gaýtardy:

—Ýalan, bi. Ýag ýýdirip, ýüpek geýdirýär.

—Ýok. Hak gürrüň. Ýöne siz adamyňyzdan pişik kimin gorkýarsyňyz. Şo sebäplem, hakykaty gizleýäňiz.

Tahmasp şa kürtdürip, ýene at oýnatmasyny dowam etdirdi:

—Isleseňiz baş wezire ýa-da Kazwiniň iň baý adamlarynyň birine durmuşa çykaraýyn. Elleriniň aýalarynda saklarlar. Şeýle dälmi?

Ol gülümjiräp, egilibräk duran baş wezirine gaňryldy. Patyşanyň aýlawly sözlerine ýarym sözde düşünýän wezir: «Dogry, kyblaýy älem!» diýip, gaýta-gaýta baş atdy.

—Niçik görýäňiz? Dymsaň,razylygyň alamaty.

Ol ýene Aýbölege ýylgyrjaklap bakdy. Patyşanyň ony gepledesi gelip, böwreginiň bökýänligi görnüp durdy. Aýbölek bu sapar rahatlygyny saklap bilmän, sesini az-kem gataltdy:

—Baş wezire ýa beýleki bir baýa öz gyzyňyzy beräýiň. Şonda ýerine düşer.

—Sem bol!

—Janyňa batdymy? Men çydadym-a!

—Sem bol diýýän, arwah!

—Siziň heleýçe-de ýokdugyňyzy öňräkden bäri aňyp durun. Ony... Abany başarman, utanman, patyşa halyňa bir naçary ogurlap, ar almaga küýlenipsiň. Seň halkyň gününe ýanaýyn.

—Äkidiň bu dili duzly heleýi! Akylyna aýlanar ýaly ýigrimi baş şallagam uruň!

Aýbölegiň saçlaryndan orap tutdular-da, şol bada süýräp äkitdiler. Patyşanyň agyr yük göteren şekilli ýegşerip, reňkini ak-gök öwürdirip, haşlap dem almasy esli mahallap aýrylmady.

Şallagyň soňky urgularynda Aýbölek özünden gitdi. Üstüne sowuk suw sepip gözlerini çalaja açanda, ýene saýgyladylar. Şeýdibem, şallak sanyny doldurdylar. Ýagyrynysyny içýan çakan ýaly sünjülip, awuşaýan Aýbölek birki günläp yerinden galybilmedi. Mahal-mahal özüni bilmän samrady, başy pyrlandy. Aşygyň garasy şekilli içi ýeke dogramçaly suwuň ysy gelyän pes nahary çala-mydar garbandy. Ýuwaş-yuwaşdan bäri bakdy. Adam görgülü it janly diýýänleriniň ugrunda barlygyna göz ýetirdi. Ol bir bada unudylana döndi. Ideg-sorag edilmedi. Zyndanda ýatanlygynyň gün hasabyny unutdy. Iňňäniň gözünden geçiräýmeli derejede horlandy. Şonda-da adamsyny günäkärlemedi. Gyzyłbaşlara garşy göreşde kuwwat bermegini Biribardan diledi. Ýene bir küýsagi: dogduk diýaryny ýekeje gezek görüp bilse, öldürseler-de, armany yok. Ýöne mundan tamasy azdy. Ynha, bir gün ýene ony patyşanyň dergähine eltdiler. Tahmasp bu sapar ýylgyrjaklaman, gaşlaryny бүрүşdirip, çytawundy. Aýbölegiňem indi howalasy basylyp durmady. Başyny belent tutdy. Patyşa kelteçe sorady:

—Akylyňa aýlandyňmy?

—Öňki jogabym.

—Hymm...

Ol gapa tarap ümledi.

Aýbölegi getirip, ýene zyndana saldylar. Bu gezek oňa şallak urmadylar. Jellat bir silkende eliniň başam barmagyny çykaryp gitdi. Agyry ýüregine ornansoň, Aýbölek gygyrmazlyk üçin dodagyny dişläp, gan öýdürere getirdi. Jellat ertesi ikinji barmagyny çykardy. Kem tersinden hyklamaýşyna geňirgenip gitdi. Aýbölek düýn çykarylan başam barmagyny sypalaşdyryp-sypalaşdyryp gatyrap çekip, yerine salypdy. Bu günkinem şeýtdi. Ýüregi buza döndi. Barmaklaryň yzasy welin aýyrlanok. Jellat üçünji gün gara bermedi. Hemme barmaklarynyň her

günde birini çykarmagyna garaşýan Aýbölek, oýlana-oýlana munuň sebäbini bilip bilmedi. Edil şu pursatlarda iki kişi Tahmasp şanyň gaşyna ýüreklerine daş baglap gelipdiler. Bularyň biri Sam mürze, beýlekisi türkmen şahyry Ýusup beg. At-owazasy Kazwin türkmenlerine-de dolan Aba serdaryň Tahmasp şanyň türmesinde aýalyňa ejir çekdirýändigini Ýusup begiň gulagyna ildi. Namysjaň şahyr dosty Sam mürzäni önüne salyp, Aýbölegiň boşadylmagyny sorady. Tahmasp çürt-kesik aýtdy:

—Bu zenanyň tutulmagy döwlet bähbitli işler bilen bagly. Şol sebäpli başarjak däl goýbermegi.

—Niçik iş o? Bilip bolmazmyka? — diýip, Sam mürze sypaýçylyk bilen söz goşdy. Patyşa ýene gysga jogap gaýtardy:

—Döwlet syry bi.

—Ýagşy onda, zenany beýdip horlatmagy bes etdiriň — diýip, dana Ýusup beg aýtdy. Patyşa baş atdy. Dostlar çykyp gitdiler.

Tahmasp şa şundan soň köp wagt geçmänkä, Aba serdaryň gozgalaňyny basyp ýatyrmak üçin Astrabada saýlama goşun ýollady. Eger, boýun egse, zyndanda ýatan aýalyny boşatjaklygyny, mülk berjekligini, bolmasa, öldürjekligini aýtmagy baş serdara aýratyn tabşyrdy.

—4—

Balkan bilen Akmarat sag-aman Kazwine geldiler. Şäheriň günbatar çetinde tütjar baý, türkmen söwdagäriniň goňsusyndan bir otagly jaýy ýaşamaga aldylar. Bazarda, märekäniň üýşen ýerlerinde timisgendiler. Emma ýigitlerinden uşlybyň ujyny çöşläp bilmediler.

Günlerde bir gün ýaňky baý türkmen uly toý etdi. Onuň iki perzendi — bir ogly, birem gyzy bardy. Ol ogluny öýerýärdi. Toýuň dabarasy dag aşypdy: uly çapgy on iki aýlaw bolup, baýragy bogaz düýedi. Öň çapylyp ýörlen bolmasa-da, gysagarada Akmaralyň atyny seýislediler. At toýa üç-dört gün galanda arpasyny öňküsi ýaly işdämen iýmedi. Akmaral Balkana ýüzlendi:

—Ýelek garban bolaýmasyn?!

Gije-gündiz esewanlap, atýatagy aýnanyň ýüzi tämiz saklaýan
Balkan şol bada jogap gaýtardy:

—Aý, ýok...

—Suwuny beter azaldan bolaýma?

—Çapyljak ata berilýän belli möçberi.

—Belki, arpany aşa iýip, berçigendir?

—Bu-da däl.

—Onda näme bolar muňa? Ýorunjasyn-a göwünjeň iýýä. Ökde
seýsiň birine görkezäýmeseň.

Nätanyş ýurt, adamlar. Balkan sorap-idäp, çapgy günün
öňüsyrasynda bir goja seýisi yzyna tirkäp getirdi. Ol ata bir göz aýlady-
da, sorady:

—Öň çapylmaýar öýdýän?

—Hawa.

—Aty seýisläbilipsiň. Arpany üç-dört günden bəri göwünsiz iýýän
bolsa, az-kem güýji gidendir. Munuň keseli ýok.

—Kemligi näme?

—Içinde birki sany gaty tezegi bar. Bir okara düýäniň ýuwan
goruny ber-de, gorgunyňa goýber. Çykar. Gijräg-ä galypsyň. Barybir,
nepi deger. Ýöne arpaňy öňki ölçeginden artdyрма.

—Bilýän.

—Atyň, garaz, baýrag-a alýa. Ulusynymy ýa kiçisi, şony aýtmak
çetin. Arpasyny kemäýipdir, ýogsam, janawer...

Ol säginip, Balkana jikgerildi:

—Baş baýragy aljagyň çynyňmy?

—Elbetde!

—Onda, aýlawla gitmeziniň öň ýanynda dugdaýyň ululygyndaky
tirýek beräý.

Balkan başyny aşak saldy. Oýurgandy. Onsoň şeýle diýdi:

—Muny etmäýin-le.

—Dogry pikirlendiň. Baýrakdan beter atyňy söý. Sag-salamat gez.
Atyň-da ozsun!

—Bolýa. Taňryýalkasyn ýaşuly! Aklygyňy al.

Balkan goltuk jübüsine elini urdy. Goja almajakdygyny çürt kesik
aýdyp, ata gaňrylyp-gaňrylyp, gözleý-gözleý gitdi.

Balkan ýaşulynyň maslahatyny berjaý etdi. Daşa dönen iki tezek
gaçdy. Ýaryşda önbaşçy atyň guýrugyny ýassanyp, pellehanadan ikinji

bolup geçdi. Öňbaýragy patyşanyň al sakar türkmen aty aldy. Onuň özem çapysygy synlamaga gelipdi. Çapysyk gutarandan toý edýän baý türkmen ýaşdan Balkanyň ýanyna geldi. Ol orta geçen, ýüzi gün görmedik şekilli, akmeňiz, sakgaly ak sepip ugran etleki kişi eken. Baý habaryny berdi:

—Ýigit, atyňy satsana!

—Satomak hyýalymda ýok.

—Sataý-da! Aýdan bahaňdan üç esse gymmat alaýyn. Patyşa sowgat etmek isleýän. Ol hemme toýlara baryp ýörenok. Meniňkä gatnaşdy.

—Aý, gardaş, dileme. Kynam görme, «Satmady» diýip.

Baý ýüzüne kül urlan ýaly bolup gitdi. Duranlar wagyrdaşdylar:

—Oňarmady.

—O nä?

—Ýarpy bahasyna başga bir gowy at alaýmaly. Galany-da özüne harjy bolardy.

—Belki, atyň eýesi baýdyr? Harjy gerek dälidir.

—At-a at jan eken welin, seýislände azajyk ýalňyşlyk goýberipdir.

—Hymm...

—Edil özi.

Märeke çapgydan soň göreş meýlanyna üýşdi. Jarçy gygyrdy:

—Haý, uly bolsaň tur-how! Baýragy bir öküz-how! Munuň üçin ilki sekiz pälwan özara göreşip, soňa galan ikisi tutluşmalydyr-how! Ýykana öküz, ýykylana göledir-how!

Pälwanlar orta çykyp başladylar. Balkan Akmaralyň gulagynyň düýbüne pyşyrdady:

—Maňlaý synap göräýsem nädýä?

—Özüň bil.

Balkan sekizinji bolup orta çykdy. Kazwin sebitlerinde göreşlere yzygiderli tomaşa edýän janköýerler onuň täze pälwanlygyny derrew duýdular:

—Bü-ýä, ýarylmadyk garpyz-aý.

—Mähnet-aýt, öz-ä.

—Nireli-aý, bi?

—Howlukma, bilersiň häzir nirelidigini.

Balkan tutluşanyny ýykyp, göwresi özi bilen deňeçer läheň biriniň bilinden tutmaly boldy. Akmaral dem almagam unundan şekilli doňup

durdy. Ol içinden: «Beýik Taňrym, medet ber özüň, oňa» diýip, Haktagala sygyndy.

Pälwanlar biri-birinden çekinip, hüjüm edebilmän, elleri bilen itekleşip, yrgyldaşyp duruberdiler. Köýnekleri myžžaryp, arkalaryna ýelmeşdi. Ýüzlerinden akýan der gözlerine düşüp, awuşatdy. Märekede gowurdy peýda boldy:

—Daýanyň-how, pälwanlar!

—Mähelläni uklatdyňyz.

—Päheý...

Akmaralyň ýüzi gyzdý. Balkan üçin uýalyp, başyny aşak saldy. «Beýdip, ýaplansyp durmak, elbetde, masgaraçylyk». Onýança Balkanyň ýer sardyryp haýkyran sesi eşidildi. Tisginen Akmaral kellesini galdyrdy. Balkan garşydaşynyň aýaklaryny ýerden saýlap, gobsunyp-gobsunyp, dyzyna ýetirdi-de, ýene bogazynda baryny edip, gygyryp, agyr göwräni birýana eňdi, onsoň guşagyň aşak tarapyňy bilebildiginden dartyň goýberdi. Pälwan güpläp ýere degdi.

Göreş dargap, baýragyny alyp, ugraberjek bolanda, Balkanyň ýanyna biri geldi:

—Siz Balkan pälwanmy?

—Hawa.

—Me. Ol bir tagta kagyzy uzatdy. Balkan ýaýdanybyrak aldy:

—Näme bi?

—Pälwanlygyňy taryplap şygyr ýazdym.

—E-e-e... Taňryýalkasyn! Kim bolarsyňyz?

—Türkmen şahyry Ýusup beg.

Balkan täze tanşy bilen elleşdi. Şahyr ony myhmançylyga çagyrdy. Balkan sypaýçylyk edip, boýun towlady. Ertir bazaryň gündogar çetindäki güjüm agajynyň ýanynda, guşluk mahaly sataşmagy belleşip, aýrylyşdylar.

Balkandyr Ýusup beg salşyk eden ýerlerine deňeçir mahalda gelip, köne tanyşlar ýaly çaklaňja meýhananyň bir künjüni eýelediler. Birki bulgur meý içdiler. Ýusup begiň ilkinji sowaly şu boldy:

—Haýsy ýerden?

Balkan birbada jogap bermedi. Başyny aşak salyp, pikirlendi: «Gönüsini aýdarmykam ýa-da... Içi güjüklü biri bolaýmasyn? Onda beýdip, ýerde-gökde goýman, şygyr düzmez-ä. Şygyr—şahyryň ýüregini eliň aýasynda ýaly görkezýän närsedir».

Ol kellesini galdyrdy. Ýusup begiň ala gözleri içinden-bagryňdan geçip gelyärdi.

Balkan ýene sähel eglense, garşysyndakynyň göwnüne güman gitjekdigini duýdy:

—Astrabatdan.

—Bo-uw... — Ýusup beg ümzükdü: —Niçik, Aba serdar?

—Gurat. Tanaýardyňmy?

—Ony bilmeýän türkmen barmy? Eýrany-Turany sarsdyrdy ahyry.

Görmek nesip eder-dä enşalla.

Ol eglip, ýuwaşja gepledi:

—Bi taýda, şanyň zyndanynda onuň aýaly bendilikde ýatyr.

Balkanyň agyr göwresi sarsyp gitdi. Tasdan: «Men şony aňtap ýörün» diýipdi. Herhal, dilini dişledi, az-kem garaşmagy ýüregine düwdi. Ýusup begiň getiren meýini ýene jyňkytdylar. Şahyr Tahmasp şanyň alym dogany Sam mürze bilen Aýbölegi boşatmak üçin oňa töwella barylaryny damdyrman gürrüň berdi. Balkan çuňňur pikir derýasyny gulaçlap, uludan dem aldy-da, pyşyrdap aýtdy:

—Gönülesem... men şonuň yzyndan geldim. Nädip zyndandan boşatmaly?

Ikisem birhowa dymdylar. Basym gapyda güpür-tapyr ses eşidilip, içeri şa serbazlaryndan doldy.

Olar meýhana göz aýlap, üçüsi göni Balkana tarap gaýdyp, togtady:

—Balkan pälwanmy?

—Hymm...

—Onuň alyhezreti Tahmasp şanyň huzuryna barmaly. Hut öz permany.

Täze dostlar biri-birine geňirgenişip seretmäge ýetişdiler. Balkan nokerler bilen gitdi. Ýusup begem alas-gopaslanyp, güýmenmän, basym turdy.

Balkan bilen Tahmasp şanyň gürrüňi uzaga çekmedi. Patyşa ony başdan aýaga synlap, gözlerini dokundyrdy-da, sowal bilen ýüzlendi:

—Haýsy ýurduň bürgüdi?

—Horasanyň.

—Ýagyrnyň ýere degdimi?

Sähel ýaýdanan Balkan ýüzugra jogap berip goýberdi:

—Heniz-ä degenok.

—Şeýle güman etdim. Saňa synym düşdi. Köşk pälwany bolarsyň.

—Siziň sadyk guluňyz, kyblaýy älem.

—Ertirden başlap geliberersiň.

—Lepbeý...

Agajyň gabadynda garaşyp duran Ýusup Balkany görenden howsalaly sorady:

—Eýgilikmi?

—Köşge çagyrya.

Ýyrşarmakdan erni gulaklaryna ýeterläň Ýusup beg kanagatly belledi:

—Bolsady ekseňem şundan gowusy tapdyrmaz. Yşjagaz açyldy. Soňam ugruksyn, hernä.

Dostlar ümmüldeşip, bazara tarap ýöneldiler.

Balkan aglaba köşk meýdanyndaky türgenleşik jaýynda wagtyny geçirýärdi. Özünden başga pälwanyň ýene başisi bardy. Olaryň biri türkmen eken. Bular Balkan bilen güýçlerini barlap gördüler. Ýeňildiler. Ýöne türkmen pälwany mazaly cytanaklaşdy, olam basyldy.

Balkan mahal-mahal bazara, kireýine ýaşaýan öýüne baryp gaýdýardy. Bir gün uly toý eden türkmeniň gyzy jylawuny çeýnäp, çarpaýa galýan atyny ýolunda kesertdi. Ol:

—Pälwan oglan, şu at baş bermejek bolýa, Suwuna degip bersene— diýdi.

Bu goňşusy bolup durýan gyzy öň birki sapar gören Balkanyň onuň haýşsyny inkär etmek ýüzünden gelmedi. Atlary çalşyp münüp, dar köçede aldygyna goýberdiler. Öwrülip öňki ýerine ýegelende Balkan:

—Baş bilmeýäne meňzänok. Mes at, diňe gatyрак tutmaly. Ata çulumlугyňam görnüp dur— diýip, morta aýtdy. Çytawunlanan gyzyň alma ýañaklary gymyzylandy. Närazylyk alamaty görnen ýüzüni kese-kese sowdy. Bular basym ses-üýnsiz aýrylyşdylar.

Ikinji sapar geçende kempiriň biri gapdalyndan çykdy:

—Balam, aýak çek!

Ol säginen Balkany ýoluň gyrasynda kölege salýan güjüme ümledi. Balkan şol ýana bardy. Kempir buýtar-suýtar etmän, gös-göni saklamakdaky maksadyndan başlady:

—»Aýrana gelen çanagyny gizlemez, guzym». Gürrüňim şüdüрки: meni Şükür baýyň gyzy Melike jan iberdi. Seniň bilen öňňin at çapyşypdyr. Aýjemalyny gözüň görendir. Taryplap durmaýyn, Hakyl-huşam kyrk gyza degýär. Şoň seni sulhy alypdyr. Gije-gündiz bikarar. Ahyr ýüregine daş baglap, meni ýollady. Yogsam, türkmen gyzlary saçlaryna boglup öler, beýtmez. Özüňem bilýänsiň, bu bizde uýatsyzlyk görülyä. Ýöne, Melike janyň dādesi Şükür baý agzyny gözleýä. Göwün söýenine bermekçi. Özem, diýseň, yranmaz baý, üstüne gonan bagt guşuny sypdyrma, köşegim. Eneň ýaly kempiriň sözünü al. Ýalňyşmarsyň.

Balkan mylgyp jogap gaýtardy:

—Ene, meniň aýalym bar.

—Bolanda näme? Şükür baý-da dört heleýli. Melike jan aýal üstüne barmagarazy. Öň ölçerip-biçipdir.

Balkan dilewar kempiriň ýüzüne urup bilmedi. Kellesini bir ýana sowup:

—Oýlanmaga purýja ber, ene— diýdi.

—Näçe gün, guzym?

—Üç gün.

—Bi, uzak möhled-ä.

—Aý, onda iki gün.

—Bolýa. Ýöne Hakylyňy çaşyrma.

Balkan sesini çykarman atyny debsiledi. Kempir gatyрак seslendi:

—Şu ýerde sataşarysmy, oglum?

Balkan baş atdy. Kempir ýene özelendi:

—Dost kişä geňeşgin-uw!

At toýnagynyň dükürdisi kempiriň bu sözlerini ýoňsuz arany açan Balkana eşitdirmedi. Ol diňe öz göwnüne geňeşdi: gyz muhabbetini kempir aýdabildi. Onuň öňünde durmaga ýigit gaýraty gerek. Ýanbermez hyjuw entek damarlarynda at çapýar. Ýöne gyzyň üzümiň suwy kimin pākize söýgüsi ýüregini gozgap bildimi? Başarmady. Tokgar bir bakyşda jadylapdy, Jylawlapdy, otsuz köýdüripdi.

Balkan «Ah» çekdi. Gözel Melikāni söýüp bilmejegini, ummasyz baýlygyňam täsir etmekden ejizligini boýun aldy.

Duşuşyk günü kempire:

—Ene, ýalňyşýan bolsam, geç günämi. Oňarjakgä. Mel... gözeli Melike müdimilik hoş galsyn! — diýdi-de, atyny çapyp gitdi. Geň galmakdan agzy öwelen kempir garasy ýityňanča doňan şekilli seredip durdy. Balkan bolsa, gaýdyp ol köçeden geçmedi. Şu wakadan köp salym geçmänkä, Şükür baý bezemen meýhananyň içinde Balkanyň ýoldaşy türkmen pälwany Naýzany bir künje çekdi-de, haşlap, dem alyp, çynlakaý ýüzlendi:

—Ol horasanlyny görýäňmi?

—Bile bolýas.

—Agzyňy aç, aýdanyňy berýän. Ýöne şony gümlmeli.

Naýza pälwan oýlanyp köp oturdy. Ahyry Şükür baý dymyşlygy bozdy:

—Belli karara gelerçe wagt boldy.

—Bilýän.

—Ýeri, niçik?

—Bi, baý aga, birhili...

—Nähili?

—Dönüklige barabar bolýa.

Baý tarsa turup, eglip, gulagynyň düýbüne ýuwaş, emma azymly aýtdy:

—Ýigit, gör ýagdaýyňy, Şükür baý bilen oýun etmeli däldigini bilgin.

Naýza pälwan ýerine ümledi. Baý lampa aşak oturyp, üşerildi:

—Başa-baş bir özüme başartmaz. Göreşende hemmämizi ýykýa, o.

—Belki, ýarag gerekdir?

—Bi-de biçem. Jaýymyza ýaragsyz barmaly. Ýaragdan ölenini bilse, patyşa güman edip, bizi diriligine ýuwdar. Ony eý görýä.

—Hemralaryň içinde ynamdary bardyr-a?! Al ýanyňa. Muzdundan gaçma. Şony welin, dogmadyga döndermeli.

—Yhm-mm. Olaryň biri bilen dost. Şony göreýin. Ertir şu mahal jogabyňy bereýin.

Turanlarynda baý tekrarlady:

—Çynlakaý çörleşmeli. Ýogsam özüňi...

—Düşnükli. O, näme, göwnüňe degdimi?

—Çintgeme.

Meyhanadan çykdylar-da, her haýsy öz ýoluna gitdiler. Şükür baý Balkanyň Melikäniň söýgüsini ret edenligini eşidip, diňe ýarylabilmedi.

Üstesine, bu ýigit atyny dilände-de satmady. Bu-da, içinden çykmady. Onsoň özüni äsgerilmedik saýyp, Balkany ýoldan sowmagyň küýüne düşdi. Daşyndan göräýmäge, mahmal keşp baýy içgin tanaýanlar garşysyna gitmekden heder ederdiler.

Ertesi Naýza pälwan razylygyny bildirip, meýhana geldi. Baý göwnühoş halda onuň bilen bir piýala meý içdi.

...Balkan şol gije gelmeli wagtynda gara bermedi. Ol garaňky galtaşyp, göz baglananda, belli mahalda gelip, Akmaralyň ýagdaýyny sorap giderdi. Gije ýassydan agdy. Akmaralyň howsalasy artp, erkek eşik-lybaslaryny geýdi-de, içinden ýarag enjamlaryny dakynyp, atyny münüp, ýüzüni şa köşgüne öwürdi. Baryp, demir derwezäni kakdy. Kiçijik gözaradan goja derwezebanyň nägile sesi eşidildi:

—Näme gerek-how, saňa?

—Pälwanlaryň bary ýerindemi?

—Dördüsi ýok, demsalymdan gelerler.

—Haýsy köçeden gitdiler?

—Alynky uly köçeden.

—Bolýa, hoş wagtyň. Oh, ýogsa-da, hemmesi bile gitdilermi?

—Biri öň, üçüsi soňrakdan çykdy. Gijräg-ä galdylar özi.

Akmaral atynyň başyny hyrra yzyna öwürüp, garaňkylyga siňdi. O ýany, bu ýany esewanlady. Şeýdip, bazara çenli gitdi. Gara-çyra görünmedi. Ses-üýnem eşitmedi. Yüregi erbetligi syzyp ugransoň, näderini bilmän, säginip, diňşirgendi. Birden, golaýdaky garaňky böwürden elhenç haýkyрма çykyp, tapba kesildi. Akmaral munuň agyn Balkanyň sesidigini tanady-da, şol ýana atyldy. Uly hümerlenişigiň üstünden baryp, aýylganç gygyrdy:

—Bal-kann!...

—Ouff...

Daljykma ses etekden eşidildi. Topar pytyrady. Akmaral ýeten çetinden birini gylyçdan geçirdi. Balkanyň nagrasynda çydaman, yzyna öwürlip, atdan düşdi. Entrekläp gelen Balkan Akmaralyň elinden gyljy kakyp, alyp, tümlükde sumat boldy. Akmaral-da bilguşagyndaky gynyndan hanjaryny sogrup, gysymlap, şol tarapa eňdi.

Balkan olary esli mahal gözläp, garaňkylykda tapmady. Onsoň, derwezäni saklamak küýüne gelip, güjüm agajynyň aňyrsynda esewanlap durdy. Garşydaşlary basym göründi. Balkan gabatdan önlerinden çykyp, barşyna birini çapdy. Beýlekisi derwezä tarap okduryldy. Ýöne, golaý

baranda, ony-da kerçäp, gyssanmaç yzyna dolandy. Orta ýolda öňde duşan Akmaraly ardyna mündürüp, sessiz-üýnsiz öýüne geldi. Çyranyň ýagtsyna onuň urgudan ümezlän bir gözünü, henizem gan sarkdyryp duran burnuny, çykyp, güp ýaly çişen elini görüp, Akmaral haýykdy:

—Kimler o ýezitler?

—Öz saçakdaşlarym.

—Näme üçin beýtdiler?

—Bilemok. Men eglenmän yzyna gideýin.

—Bi halda niçik gitjek?

—Bir gije agyra çydaryn. Köşk lukmany bar. Belki, ýetişsem, baranymda oňa görkezerin. Ýöne bir güýçli duşman söbügimi sydyryglaýa. Onuň kimligini bilemok. Pälwan ýoldaşlarymy küşgürendirler. Ýogsam, olaryň mende köýüp ýatan arlary ýok.

—Başga biriniňem köýen ary ýokdur-a sende?

—Ol-a, şeýle welin... Bilemok-da. senem ertir ýeriňi üýtget. Çykgynsyz ýagdaý ýüze çyksa, Ýusup begi gözläp tap. Düşnüklimi?

—Düşnükli.

Balkan daş çykyp, gaty-gaty ýöräp, köşge gaýtdy. Gelse, başagaýlyk eken. Ölenleri ýygnap ýörler. Derwezaban Balkanyň yz ýanyndan jaňjagazyny jyňňyrdadyp, türmäniň baştutanyny, saklap nokerleri aýak üstüne galdyrypdyr. Ol güpürt-tapyrды eşidip, gözaradan bolan ahwaly görüpdir.

Türmäniň baştutaný şol bada onuň alnynda dikilgazyk boldy:

—Ýer-ow, pälwan, bu niçik boluş?

—Men-ä haýran. Olar öldürmek islediler.

—Baş weziriň permany esasynda, bir gije tussag etmeli. Sabada onuň alyhezreti bilen çözülišersiň. Häzir ol dynç alýa.

Balkany ýeke adamlyk türmä saldylar. Ertir patyşa diwanhana gelenden, ony çagyrdylar. Patyşanyň ilkinji sowaly şu boldy:

—Bi nä ahwal, horasanly pälwan?

—Özümem bilemok, kyblaýy älem. Olar meni şeksiz öldürýärler. El-aýagymy saklap, boganlarynda, bir pursat gowşadyp, gygyraýdym. Sesimi eşidip, geçip barýan bolmaga çemeli, biri kömege geläýdi. Birini gümledi. Onuň gyljyny kakyp, alyp, derwezäniň agzynda ikisini özüm öldürdim. Kömege geleniň tümlükde ýüzüni saýgarmadym.

Patyşa perman berdi:

—Pälwany bejeriň. Bu adatdan daşary gopan päliýamançylygy mazaly anyklamaly.

Ony hut patyşanyň tebibî Abunasyr Gilanynyň özi çykan ýerini salyp, bejerip ugrady. Iýip-içmesini gaýgyrmansoňlar, tiz aýnaldy. Öz käriniň ussady hasaplanýan türmäniň baştutany birki sapar ýanyna gelip gitdi. Soňky gelende, bu çigimtiklikden baş alyp çykyp bilmändigini zeýrenip aýtdy. Balkan bolsa, eýýäm türgenleşik işlerine girişip, öňki tabyna gelip başlady. Ýöne indi şähre goýberenokdylar. Şu aralykda, türmäniň baştutany bilen birneme ysnyşdy. Oňa yzyndan gelende Ýusup bege getirdip, atyň haly horjunyny sowgat berdi. Sähel mahal geçende, gönümel sorady:

—Japar, seniň türmäňde Astrabadyň Etrek ilinden bir zenan ýatan bolmaly. Şeýlemi?

—Hawa.

—Onuň haly niçik?

—Beýleki bendileriňki ýaly-da. Oňa patyşanyň özi üns berýä. Ol, kyblaýy älemiň şumatky baş ýagysy Aba galtamanyň aýalymyş.

—Be-ýe... muny beilemog-aýt.

—Onda nä gyzyklandyň?

—»Barmaklaryny sogurdypdyr» diýdiler. Zenana halyna niçik agyr jenaýat etdikä? Onnoň soraýdym. Ýokuş görseň jogap berme.

—Üýtgeşik zat soraňok. Göwnüňe alma.

—Günäsi nämekä?

—Menem bilemok. Patyşa bir zad-a garaşýa. Şol bolmasa, ýoguma köýer. Megerem, Aba galtamana urgy üçin tutup getirendir.

—Gaýratyňy Aba galtamana görkezmel-ä. Alynyň aryny Ahmetden almaly däl-ä.

—Bi, şeýle. Patyşa onuň-da, çaňyny kakmaga san-sajaksyz serbaz iberdi.

—Elbetde, kyblaýy älem bilen oýnuň deň gelmez.

—Edil özi, pälwan.

Söhbet tamamlandy. Birki günden Tahmasp patyşa Balkany dergähine çagyrdy:

—Pälwan, toba geldiňmi?

—Hut şeýle, beýik hökümdarym.

—Baş wezir iki günden ogluny öýerip, uly toý edýä. Şoňa taýynlan. Ýykylsaň, malyň talaňly, başyň ölümlü. Üç pälwanymyň hununa derek, jezaň şo bolar. Gidiber.

Balkan ilki tolgunmady. Toý mahaly golaýladygyça, howsalasy artdy. Otursa-tursa, patyşanyň ýowuz şerti bimazalandyrdy. Ölümini boýun alan wagty boldy. Herhal, Haktagala ýüregine sowuklyk saldy öýdýän, toý gününüň öňki gijesi sarsman ýatdy. Saba çagy süňňiýeňil oýandy. Guşluk bir çebişi suwa gaýnatdyryp, etini iýdi, çorbasynam derman kimin, birki demde başyna çekdi. Az mahal gezmeläp, sowuk kölegede üstüne ýeňil ýüpek örtünip, gün gyzýança uklady. Onsoň oýanyp, öň getirdip goýan iki okara düýe çalyny başyna çekip, göreş meýdanyna bardy. Türkmenler ony göreninden telpeklerini göge zyňşyp, wagyrdaşdylar, ellerini howada galgadyşyp, şadyýan salamlaşdylar. Bu hili janköýerlige garaşmaýan Balkan gylawlandy. Şol aralykda Ýusup beg bilen Akmarala nazary düşdi. Has-da kuwwatlanyp, güýjüne güýç goşuldy. Özünde sekiz däl, on alty pälwany ýykyp biljekdigine ynam duýdy. «Menlik» şeýtanyň boýnuna» diýip, içinden aýtdy.

Patyşa gelenden jarçy gygyrdy. Göreş başlandy. Balkan göreşiň öňisyrasyndaky gylawlylygy bilen garşydaşlaryny ýeňdi. Jarçy sesinde baryny edip ýene gygyrdy:

—Onuň alyhezreti, jahana at-owazasy dolan Tahmasp şanyň pälwany, Balkan pälwan, baş baýragy aldy-how!! Millet, eşitdim-eşitmedim diýmän-how!!

Şundan soňra, köşkte Balkanyň abraýy has-da artdy. Hut patyşanyň özi serpaý ýapdy. Bu-da üstüne boldy. Emeldarlar ony görseler, бүкүlip geçdiler. Muňa öwrenişmän, ilki-ilkiler ýüzi gyzdy. Şäherde sözi ýörgünli adama öwrüldi. Badyhowalanan Balkan Aýbölegi boşatmagy tas patyşadan sorapdy. Ýöne munuň özüni özüň paş etmek boljakdygyna basym huşy aýlandy. Bu gurulgy gapana basmak bilen barabardy.

Balkan Aýbölegi ýuwdarhanyň elinden sypdyrmagyň başga usullaryny pikirlenip ugrady. Ol Aba serdara kömege barmaga-da gyssanýardy. Öz göwnüne, bahana dulanyp, güýmenip ýörene meňzeýärdi.

Aba serdar Balkan bilen Akmaralyň özleriniň gelmeklerinden tamasyny üzüp, ýene aňtawçy ibermegi küýlenip ýördi. Tahmasp şanyň sülsatlary Astrabatdan bir menzile golaýrakda çadyrlaryny dikdiler. Olam

şäherden goşunyny çykaryp, şäheriň berräginde goş ýazdyrды. Aba serdaryň ýol saklawlary gyzyłbaşlaryň iki ilçisini gözlerini daňyp, ikindinara getirdiler. Olaryň ýaşı uluragy geplemäge başlady:

—Onuň alyhezretleri Tahmasp şanyň adyndan şert şüdürki: eger boýun egseň, hatynyň azatlyga çykýar. Özüňe mülk berilýär.

Munuň jogaby eýýäm taýynam bolsa, Aba serdar biraz kürtdürip gepledi:

—Türkmen namys-ar, diýar üçin, gara başyny goýýa. Şol sebäpli, patyşanyň teklibini kabul edemok.

Ilçiler ýüzlerine kül urlan ýaly bolup, yzlaryna dolandylar. Şol gije Aba serdar her nökere iki adamlyk ot ýakdyrды. Bu onuň harby sungatdaky hilegärligidi: goşun duşmana üç esse känelip görünmelidi. Ok nyşana degdi. ummasyz ody gören gyzyłbaş serkerdeleriniň howalasy basylan durmady.

Astrabada golaýlan Aly serdar duýdansyzlykda gyzyłbaş nökerleri bilen ýüzbe-ýüz gabat geldi. Tutluşyk başlandy. Ýöne üç müň pyýada on iki müň saýlama goşuna näme edip biler? Onsoň Aly soltan yza serpip, aljyraňňy halda Gürgen derýasyna çekildi. Ur-tut goraghana gurmaga girişdi: haltalary gumdan doldurdy, lageriň daşyna hendek gazdyrды, hatda çöküp oturan düýelerden berkitme ýasatdyrды. Ol zordan gyranýardy. Süleýman hany derbi-dagyn eden gyzyłbaş serkerdeleri gedemlenipdi. Gedemligem agzalylyk döredýär. Üstesine, ýaýdandylaram. Ýogsam, gabawa salyp, bogup alaýmalydy. Heniz Aly soltan bilen duşuşmaga ýetişmedik Aba serdar bolsa, haýsy söweş tilsimini ulanjakdygy barada ilki çuňňur oýlandy: gaçyp, duşman ysgyndan düşende dönüp söweşmeli? Muňa «degdim-gaçdym uruş» diýilýär. Aý, ýok, gaçmak hakynda pikirem etmeli däl. Çingiz hanyň adygan serkerdeleri, asly türkmeniň alan-as taýpasyndan bolan Jebe Goýondyr Sugudaý batyryň söweş usullaryny saýlasa näderkä? Bularyň bir-ä, duşmandan asgynlap, gaçan bolup, olary ýadadýar, beýlekem şol pursat öňdäki buky ýerden çykyp, paýhynlaýar. Bu-da, göwnējaý görünmedi. Häzirki ýagdaýda başga tilsim tapmaly. Belki, gurt çozuşyny etmelidir? Şeýdip, seljuk Togrulbeg, Çagry beg, Musa dagy gaznawylary pytradypdyrlar. Muny Rahym ahun pahyr bir gije aýdyp beripdi: seljuk

begleri gaznawylardan ýeňlenlerine ar-namys edip, diňe ölebilmändirler. Onsoň, her sapar gije ýarymyndan aganda, daňa ýakyn alagaraňkylykda, duşmanlarynyň üstüne at goýup, gurt daran ýaly, ýeňlişe sezewar edipdirler. Hawa, möjek ordasy hem galaba, gijäniň ýaryndan soň, çopan süýji ukuda ýatyrka, itlere al salyp, sürüni weýranlaýar. Şu bolayjak ýaly, emma ol birden ýeňil gopup, ýokary galdy. Gyzybaşlar arkasyny-ýeňsesini boş goýupdy ahyryn. Ynha, şondanam urmaly. Aba bärden barar öýdüp, olaryň ýatsa-tursa küýlerine gelmez. Ilki Aly soltana geňeşip, güýji çugdamlamaly. Ol ýanyna üç ýüz atly alyp, aýlaw berip, hemrasynyň lagerine tarap sürdi. Aly soltanyň göwnüne guman gitmezligi üçin, sesýetimde nöklerlerini ätberdi. Hatda ýarag-enjamlarynam taşlap, tāk özi bardy. Soltan ony ýitirip-tapan şekilli, gadyrly garşylady. Gujaklap, töre geçirdi, uzak mahallap hal-ahwal soraşdy. Aba serdar bu pursat gutarandan soň, derrew öz maksadyny aýtdy. Aly soltan:

—Aperin saňa, serdar! Ikelläp goldaýaryn— diýdi. Aba serdar bolsa, hödür-kereme-de durman, atlylaryna garşy ýöneldi. Ol garasyny saýlandan, soltanyň ýanyndakylar nägile hüňürdeşdiler:

—Oňarmadyňyz siziň alyhezretleriňiz, oňarmadyňyz.

—Hawa, Yslam beg hak aýdýa. Büý-ä bolmady.

—Bolmady?! O näme diýip?

—Hökümdarymyz, gel-gel, guşkelle türkmeniň maslahatyna mätäçmi? Öňki ýaly, oňa sala salmalam däl. Dönäýmegem, ahmal, gyzybaşlara.

—Özi gelip dur-a, onuň

—Gelende näme? Tanapynyň üstünde odun goýup boljakmy şon? Ilki şuny saýgarmaly.

Gowur saýpallaşdy. Onsoň Aly soltan kesgin gürlledi:

—Bumat deslapky ýaly däl, ýagdaýymyz. Güýjümi az. El-hal hötde gelýäs goranmaga. Gyzybaşlar agzybir hüjüm etseler, biziň külümüz göge sowrulýa. Görüp dursuňyz-a, iki müňlük öňe omzasa, on müňi gymyldanok. Uzaklaşyberse, bi hatalaryna düşünmeklerem ahmal. Indi Aba serdar barada: ýaňky pikiri meň kelläme gelenok. Siziňkä-de şeýledir. Eger oňa gurrumsak Tahmaspyň ummasyz goşunyny berseň, şeksiz dünýäniň ýaryny basyp alardy. Isgender Zulkarna ogşayar. A Çingiz hana dalaş guran batyr Jeleddiniň damarlaryndaky gan kimiňki? Türkmeniňki! Şuny-da mazaly biliň.

Oturanlaryň hiç birinden ses-seda çykmany.

Aba serdar gyzybaşlaryň tylyndan duýdansyz döküldi. Olar özlerini dürseýänçäler üzlem-saplam gylyçlaşdylar. Beýle elhenç garpyşygy Süleýman han bilen söweşenlerinde-de görmändiler. At toýnaklarynyň zarbyndan dörän çaň perdesi asmany gaplady. Nöker gany sil kimin akdy. Hut peýkam degip, ölýän atlaryň gözleriniň önünde arman, ýigrenç şekilli ahwal doňup galýardy. Gykylyk-galmagal soňa baka gulaklary gapara getirýärdi. Iki tarapyň urşujylarynyň aglabasy güňe öwürülene meňzeýärdi.

Aba serdar ön hatardady. Ýnha, onuň daşyny düşmanyň dördüsi gabady. Ikisiniň arasyna düşüp, hersini çapmaga ýetişdi. Beýleki ikisini janpenalary wagtynda ýeňselerinden gelip, atdan jansyz agdardylar. Ikindi mahaly gyzybaşlar basga düşüp, howul-hara gaçmaga synandylar. Emma türkmenler alyjy gurda dönüpdiler. Edil şu pursat Aba serdaryň bukuda goýan münlügi aç ýolbarç kimin topuldy. Garşydan Aly soltanyň gizlinlikde duran söweşip ýörenlerine kömege geldi. Telpeklerini çümre geýen türkmenleriň düşmanlary palaç kimin ýatyryberişleri olary kemsiz ruhlandyrdy.

Tümlüge dulananyň düşman başly-barat gaçmaga yş tapdy. Aba serdar bilen Aly soltanyňkylar birigip, süre söbüklerine düşdüler.

Gün gyrmyzylanyp dogdy. Jeň meýdanynda naýza, peýkam çümen, gylyç bilen kerçelenip-çapylan nökerdir atlar sergi bolup ýatyrdy. Her ýerräkke kömek sorayan ýa-da iňnildi sesleri eşidilýärdi. Toplum-toplum gargadyr dazarkeller maslyklarda gypynçsyz meýlis gurýardylar. Basym iň güýçli düşmanlarynyň dönüp-deprenmäge halsyzlygyna göz ýetiren möjek, şagal, tilkilerem läşlere tarap eňdiler. Beýle bol, azapsyz, taýyn iýmiti olar nirede görüpdirler? Sährada jylawlaryny süreşip, altyn çayýlan eýerlerini ýalpyldadyşyp eýesiz süri-süri atlar gezmeleşip ýördüler. Kábiriniň depişip-garpyşýany, muňa geň galýan şekilli gözläp hokranýşanlary göze ilýärdi. Jeň meýdany şübhesiz, olja meýdanyna öwürülipdi. Diňe Aly soltanyň atbakarlary ýedi ýüz sagdyn at ýygnadylar. Bu soltanyň paýyna düşen oljnyň ondan birine barabardy. Elbetde, Aba serdar we onuň nökerlerem «haklaryny» köýdürmediler. Ummasyz oljadan ýüklerini tutup, Astrabada ýöneldiler.

Aly soltanyň töweregindäkiler ýene: «Ýeňiş Aba serdaryň adyna gitdi. Biziň nökerlerimiziň gany suwça görülmedi» diýşip, ýeňselerini tüňnertdiler. Aly soltan sesini çykarmady. Onuň gara nebsi gysyp-gowrup alyp barýardy. Olja az göründi. Astrabada gidip, türkmenlerden salgyt ýygnamaga miltem edip bolmajakdy. Öňünde dag kimin Aba serdar keserjekdi. Onsoň Horasany çapawullamagy nazarlap ýola düşdi. Belki, Din Muhammet ýolda-yzda duşup, günbasdy eder?

Bu waka 1558-nji ýylyň güýz aýlarynyň birinde bolupdy.

—6—

Balkan Aýbölegi boşatmagyň hiç bir alajyny tapmansoň, dura-bara sussesuplenýärdi. Bir gezek baranda Akmarala şeýle diýdi:

—Mundan gün bolmaz. Ýöne iýip-içilip gezilip ýör. Náme üçin gelenligimiz unudyldy. Men gös-göni türmä hüjüm edip, ýykjak-ýumurjak. Şeýdibem, maňlaýy synap, gelnejemi alyp gaçjak.

—Bi, çaga höwesi. Derrew gapjarlar. Paýhaslanyp, başga bir tär tapmaly.

—Belki, Ýusup beg bilen türkmenleri aýaga galdyryp, türmä çozarys?!

—Bu-da maňza batanok. Şa güýji rüstem geler. Biderek gyrlyşyga ýol bereniň galar. Özümizem heläk bolarys. Bitiň burnuny ganatmaly däl. Ganadylsa-da, bilinmesin. Özem, az-küş bolsun.

Lapykeç bolan Balkan gatyrgandy:

—Aý, dana zenan, onda nätmeli? Astrabatda bu wagat gan döküşikli söweş gidýändir. Aba hökman ýeňer. Muny eşidibem, patyşa gaharyna Aýbölek gelnejemi ur-tut dar agajyndan asar. Hak gürrüňmi?

—Hak gürrüň.

—Howlukmaly.

Akmaral halyçanyň gölünü dyrmalap, ýoňsuz oturdy. Bu Balkan üçin ýyla döndi. Ol ahyry dillendi:

—Türmäniň baştutanynyň ýoguna ýanmaly. Onuň eşigini geýip, Aýbölek gelnejemiň zyndanyna aralaşmaly. Saklawlar bilmän goýbärler. Elbetde, töwekgellik etmeli. Belki, şowuna düşer.

Balkan syçrap turdy-da, gapa ýöneldi:

—Ugradym.

—Dur, oglan!

—Hä, indi näme?

Akmaral ýylgyrdy:

—Saňa türmäniň baştutanynyň eşigi sygmaz. Şu, küýüňe gelenokmy?

—Nätmeli bolar, akylyly zenan?

Akmaral onuň kinaýaly sözlerini gulagynyň duşundan geçirip düşündirdi. Onsoň şäher türmesine tarap ýola düşdüler. Balkany tanansoňlar gyljyny, hanjaryny alyp goýberdiler. Akmaraly welin sakladylar. Balkan basym goýbermäge ejaza berýän haty görkezip, ony ýany bilen äkitdi. Japar üýsmek kagyzlara güýmenip otyrды. Ol işikden ätlän owadan ýigide aňkarylyp, birbada togtady. Balkanyň tanşyny şatyr-şutur öldüribermäge bogny ysman, ýaýdandy. Bahana gerek. Akmaral bolsa, ümledi:

—E-e-e, Japar gardaş, Aba serdaryň aýalyny görmäge ejaza bersene.

Japar huşuna aýlanyp, laňňa galdy. Aljyrady:

—Bolmaz, gardaş, bolmaz. Beýleki bendileriň haýsysyny isleseň, baş üstüne.

—Saňa aýdylýar, ejaza ber!

—Bolm...

Sözünü soňlamanka Balkan agzyny tutdy. Bogup ugrady. Sähel salymdan ýüzi gök dalaga dönen Japary künje çekip, eşiklerini sypyryp, Akmarala geýdirdi. Onsoň darajyk zaldan ýöräp ugradylar. Iňrik mazaly düşensoň, alagaraňkylykda ýüz-gözlerini doly saýgarmak çetindi. Ençeme saklawlardan geçip, ahyry Aýbölegiň zyndanynyň demir gapysyny şakyrdadyp açdylar. Türme jaýlarynyň dymyljak ysy burunlaryna hapylap urdy. Akmaral tas ögäpdi. Bir dem agzy-burnuny tutup, saklandy. Onýança Aýbölegiň:

—Kim bi? — diýen ysgynsyz sesi eşidildi.

Dar jaýyň içi tümlük, göz gözi görenok.

—Çüşş... gelneje, bi, men, Akmaral.

—Akmaral.

—Akmaral?!

—Geň görseňem şo. Gurbatyň bolsa, gaýt bäri. Ýogsamam, baraly.

—Başga kim bar?

—Ýüwürjiň.

—Balkanmy?

—Hawa.

—Gelneje, salowmalekim!

—Heliksalam, sesiňi çykaraňok-aýt?!

Aýbölegiň damagy dolup, mundan aňry gepläp bilmän, işige tarap gaýtdy. Ony yzlaryna eýerdip, ýuwaş, emma saýhally ýörediler. Derwezäniň agzyna golaýlanlarynda sesini ýognaldyp, gygyryp goýberdi.

—Onuň alyhezreti Tahmasp şanyň gyssagly permany. Bendini tizden-tiz huzuryna eltmeli.

Läheň demir derweze şakyrdaylyp açyldy.

Aýdylýan habarlar irden kabulhanasyna gelen Tahmasp şanyň ýazzy maňlaýyny kesek bolup degýärdi:

—Horasanly pälwan Aba galtamanyň jansyzy eken. Ol türmäniň baştutanyny öldürip, saklawlara hem al salyp, hatyny äkidipdir. Ýanynda ýene biri bolmaly. Japaryň eşigini şol geýipdir.

—Aý, ograş, ýal ýagylary, iýýäniňiz kepekmi? Jübüt gaba telpek türkmen бүтін goraghananyň gözüne çöp atýa. Derrew kowgy iberiň. Saklaw eşekleri, derwezebany türmä dykyň. Häý, siz, iýeni haram bolmuş pedernäletler...

Baş wezir ýalynjaň epilip, ýalym-ýulum etdi-de, permany ýerine ýetirmäge girişdi. Patyşa eýlä-beýlä gezmeledi. Oturdy-turdy. Ýene oturdy. Dura-bara gahary kyparlaşdy. Agşamara Astrabat tarapdan atyny gara dere batyryp gelen çapar ýer bagyrtlap, başyny galdyrabilmän, zordan gepledi:

—Kyb-kyblaýy älem!...

Eýgilik habaryň ýoklugyny aňan Tahmasp şa ýönekeý esgere henkirdi:

—Pisiňi aşyryp ýatma, başyňy galdyr!

Çapar görgüli boýnundan agyr daş asylan ýaly boýnuny haýal galdyryp, dowam etdi:

—Bir çemçe ganymy geç. Biziňkiler ýeňlip, gaçyp gelýä.

—Bi ejeýi-de şum habary üçin zyndana oklaň.

—Kyb-kyblaýy... men... men... bir ýetim.

—Äkidiň tiziräk haýwankädini! Ýetim bolsaň, Haktagala seni öň gargapdyr. Düzüwli nöker hoş habar getirip serpaý alardy.

Bigünä serbazy süýräp äkitdiler. Tahmasp şa hut ýyldyza ýörän ýalydy. Şowsuzlyk üstüne şowsuzlyk. Eýsem bu galtamanda niçik keramat barka? Onuň saýlama goşunyň kül-peýekun etdi. Hamala, Iskenden Zülkarneýne döndi. Täze Isgender Zülkarneýin jahandaky gün ýaly ýeke-täkdir. Olam Tahmasp şa: «Dur bakaly, saýry galtamanjyk, kelläni kesip, derwezeden asmasam içim sowamaz».

Şeýle pikirlenen patyşa hum kimin çişip, ýumruklaryny daşa dönýänçä düwdi.

Tahmasp şanyň saýlama goşuny derbi-dagyn edilensoň, ýerli häkimler, han-begler Aba serdaryň garşysyna başlaryny galdyrmaga ymtylmadylar. Mum-helimlendiler. Ýöne, Aýbölegiň, Balkanyň hem-de Akmaralyň çuňňur guýa gaçan iňňe kimin ýitirimlenmegi Abanyň keýpine sogan dograýardy. Tora düşmedik bolsalar olar eýýäm gara bermelidiler. Henize çenli diri saklansalaram, ýeňlen patyşa gazabyna gümländir. Şeýle halda gezip ýörkä, Aba serdar birden ýüregine ot ýapyşan şekilli bolaýdy. Şäheriň bir çeti jeňňellige ulaşýardy. Ynha, şol ýerde ýodajykdan hiňlenjiräp barýan pars gyzyna nazary düşdi. Serdaryň ýüregi jigläp gitdi: gyz agyn Akmaralyň özüdi. Beýle-de bir damjany iki bölen ýaly meňzeşlik bolar oguşýan!

Aba serdara gözi düşen gyz bolsa, tosunja jeren kimin golaýjakdaky öýlerine sümüldi. Aba gultunyp, ýoňsuz garaşdy, emma ol gyz gaýdyp daş çykmany. Näme üçindir, Rahym ahunyň birmahalky Züleyha atly gelin barada aýdan hekaýaty ýadyna düşdi: gadym zamanda Müsür hökümdary Potifaryň Züleyha diýen gözəl aýaly bolupdyr. Haçanda Potifar Ýakup pygamberiň ogly Ýusuby gul hökmünde satyn alanda, bu mes gelin onuň owadanlygyna aşyk bolýar. Emma Ýusup Züleyhanyň muhabbetini ret edýär. Şol sebäpli gelin ärine Ýusuby şugullap, zyndana saldyrýar. Ahyry bir gün Ýusup bendilikden çykyar we özüniň parasatlylygy bilen Müsüriň baş wezirlik derejesine ýetýär. Ejir çeken Züleyhanyň iki gözi kör bolup, aşygynyň ýolunda aglap köp oturýar. Iň soňunda Ýusubyň aýdanyna boýun sunýar: ol Ýusubyň dogasy arkaly juwanlanyp, gözleri-de açylýar. Onsoň Ýusup oňa öýlenýär.

Aba serdar öz ýanyndan bu gyza «Züleyha» diýip at goýdy. Özem Züleyhanyň Ýusuba boýun egşi ýaly özüne boýun egmeli bolar. Onuň abraýly dindar Hoja Muhammediň gyzydygyny basym anyklady. Atasyna hem Hoja Muzaffar diýilýän eken. Goja ruhanynyň at-owazasy Astrabat çäklerindenem geçýär. Dogan-garyndaşlary köp, tütjar baý.

Aba serdar gyzyň adyny bilmegem islemedi. Öz dakan Züleyha adyny saklady. Üýtgetse, göwnüne gelişmejek ýaly bolup dur. Ol tizden-tiz Hoja Muhammede iki gojany sawçylyga iberdi. Emma olar ýüzlerini sallaşyp, öwrülip geldiler. Hoja Muhammet razylaşman, sypaýylyk bilen kowup goýberipdir. Bu Aba serdaryň ýeňse damaryny taýaga dönderdi. Ol reňkini agardyp, ýanyna janpenalaryny aldy-da, boýnuýogyn Hoja Muhammediň öýüne tarap gönükdü. Baranda sesini sandyradyp buýruk berdi:

—Şu parsyň gyzyny alyp gaýdyň. Garaw görkezse, gaýgyрмаň!

Saklawlar içeri kürsöp girip, gyk-baga bakman, gyzy daşary çykardylar-da, araba mündürüp, yzlaryna dolandylar. Aba serdar şol gijäniň özünde nika gyýdyryp, ony törüne geçirdi. Emma Züleyha kagyndan ýasalan güle meňzeýärdi. Bimährem, kereşme-näzsiz. Goltugyňa ýylan salan şekilli sowuk. Gelin muhabbetine suwsan Aba serdar oňa hajjyk-hujjuk edip gördi. Eränok. Hatda geleli bári ýekeje gezek ýylgyranogam. Ýogsam, onuň islegi boýunça öz hyzmatkärleri getirildi. Züleyha olar bilen pyşyrdap gepleşýärdi. Onuň ýat ýaby ýaly bolup ýörmegi özüne göwni ýetýän Aba serdary kejkidrip ugrady. Bir gezek gözlerini çym gyzył, kirpikleriniň syh-syhlygyny gördi:

—Agladyňmy?

Züleyha sesini çykarmady.

—Kim göwnüňe degdi?

—Hiç kim.

—Onda nä şumjaryp ýörsüň? Gündiz eliňe çyra alyp gözleseňem menden zyýadany tapardyňmy?

Züleyha ýene dymdy. Ene-atasy, dogan-garyndaşlary gapysyndan sekenok. Hatda atasy Hoja Muzaffaryň gahardan ýaña donuna sygman ýörenligini hyzmatkärleriniň biri gulagyna ýetirdi. Eýrany-Turany sersdyran bu owadan, gaýduwsyz, garagöz serdary näme üçin sulhy almayarka? Onuň deregine başga zenan bolsady, daş ýaryp maňlaýyndan çykan beýle äriň eline suw akydabilse, Taňrydan mün kerenrazy bolardy. Boýun almaly, şalaryň körekenligine mynasyp ýigit. Belki, ene-atasy yüz

dönderensoň, kalby sowuklanandyr? Ol imrinmäge, Abanyň kalbyna duman dagyny çökermezlige çalşyp, ellerini, aýaklaryny owkalaşdyrýar, towanjyraýar. ýöne, bary puç. Ýürekden dældigini äri-de syzýar öýdýän.

Ene-atasyndan bütinleý tamasyny üzsün diýen pikire gulluk edip, kejjimesi pürepürlenen Aba gelnini Etrek ýurduna äkitdi. Özbaşyna, içi düşelen halydan lowurdaşýan bezemen çadyr gurap berdi. Daşyna saklaw, gullugyna öz hyzmatkörlerini goýdy. Çagalary welin, öwrenişmän, gaçgakladylar. Aradaky göze görünmeýän diwar berkligi gowşatmady. Yoňsuz wagt geçende obanyň çetindäki birine tebip kempir myhman boldy. Onuň eli ýeňilligi tiz agyzdan-agza geçdi. Beterem aýal-gyzlar ürijülenip, gelip ugradylar. Ertesi Züleýha başyny ýassyga goýdy. Şatyr-şutur kempiri getirdiler. Ol gapyda dim-dik duran işikbana daş çykmagy ümläp, Züleýhany barlaşdyrdy, goşar damarlaryny tutup gördi:

—Balam, gorkar ýaly keseliň ýok. Ýöne...

Züleýha dikelenini bilmän galdy:

—Näme?

—Kalbyňda kine berçigip galypdyr. Ol ar almagy küýseýär. Bildimmi?

—Bildiň, kempir.

—Bilen bolsam, bala, açyk gürrüň edeli. Men Astrabatdan geldim. O ýerde Tahmasp şanyň aýratyn tabşyryk bilen gelen jansyzlary bar. Ýary Etrek jeňňelliklerinde gizlenişip ýörler. Haçan kömek gerek bolsa, guk beräýmeli. Tabşyryk şeýle: Aba serdary... öldürmeli. Hut patyşanyň özi sylagyňy ýetirjek. Eneň-ataň-da, içi gara tütün eken. Asyl bi, eşekataly göhert seni zorba-zor böwründe oturdypdyr. Şeýlemi?

—Hawa.

—Meň teklibimi niçik görýäň?

—Janyň gurban, kempir, sözleriňe.

—Men ýene gatnaryň. Syrkawlygyňdan dura-bara sagal. Enşalla, bu türkmeniň kellesini alarys.

Kempir aýdyşy ýaly etdi. Soňky gelende:

—Men, indi Astrabada giderin. Seni görüp, gürrüň edendigimi o taýdakylara ýetireýin — diýdi-de, berk tabşyrdy: —Sowukganly bolgun, balam. Bi, garadangaýtmaz güýçleşip aldyrtmaýa. Diňe al salmaly. Düşündiňmi?

—Beter düşündim.

—Hoş, keýgim, işiň şowly bolsun!

—Aýdanyň gelsin. Sag-salamat bar.

Kempir бүкrelip çykyp gitdi. Züleyha oýlandy-oýlandy-da, hyzmatkärleriniň gujurly ýaşyny ýanyna çygyryp, göwün matlabyny gös-göni aýtdy:

—Muhyp Aly, saňa bil baglap bolarmy?

—Haýsy meselede, bibim?!

—Biz şu taýda bendi. Mamlamy?

—Mamla, bibim.

—Erkinlige çykmak üçin türkana ärimi ýoldan sowmaly.

Muhyp Aly oňa gorkuly äňetdi:

—Nädip?

—Öldürüp.

—O-o-o...

Muhyp Alynyň gyzyrmaly ýaly, eňekleri şakyrlyp, ýüzüne öliniň reňki urdy.

—Bu teklibe sizden garaşdym. O tamam çykmady. Senem, zenança-da ýok öýdýän, saňnyldap dursuň. Ah, siz erkekler!...

Ol şeydidi-de, Muhyp Ala gazaply hem ýigrençli şar gara gözlerini dikdi. Soňra köýneginiň ýakasyny çäk-çäk edip ýyrtdy.

Beýle wejeralygy görmedik ýigit ilki açgözlük bilen ter göwüşjilere seretdi. Huşy başyndan uçup, gorkyny бүтинleý unutdy. Züleyha owsunlandy:

—Görýäňmi? Häzir gelende... «Zorlajak boldy» diýerin. Saňa ynanman, maňa ynanar. Arrygyňy gynaýma, dänip.

Huşuna aýlanan hyzmatkär onuň aýagyna ýykylyp, agramyrap, zarynlady:

—Beýtme, bibim, ýalbarýan! Gullugyňa taýyn. Hezreti Alydan kasam içýän.

Züleyha, görgüli hyzmatkäri aýagynyň burny bilen kakyp goýberdi:

—Tur, erkek göbekli bolaýşyňy!

Muhyp Aly ör turdy:

—Beli, bilim, beli.

Beýleki hyzmatkärler aýt. Agşam namazynda-da bäri geliň. Özüni dürsäp ugran Muhyp Aly gapa tarap ýumlukdy.

Hyzmatkärler bellenilen müddetde ýygmandylar. Züleyhanyň salgy bermegi boýunça Aba serdary öldürmegiň ýollaryny ölçerip-biçdiler. Ýöne kimiň ilki batyrynmaladygy çözülmänkä, duýdansyz özi hütde içeri

giráydı. Ýogsam, daş işikde esewanlamaga hyzmatkäriň biri goýlupdy. Onuň habar etmäge ýetişen däl bolmagy ahmal. Saklawlaryň arasy çadyrdan az-kem açygrak. Barybir, bular Züleýhanyň daş goragy. Dildüwşükden bihabar.

Aba serdar azymly söz urdy:

—Bu nämäniň toparlanyşygy? Belki, meniň garşyma dildüwşük guraýansyňyz? Saklaw!..

Onuň aýylganç sesine saklawlar güpürdeşip geldiler:

—Bulary gylýçdan geçiriň!

Hyzmatkärler aýagyna ýykylyp, titreşip ýalbaryp başladylar:

—Göwnüňize güman gitmesin, hökümdarymyz!

—Bizi bibimiz çagyrdy.

—Ol hemişe-de çagyýar.

—Ýüregiňizde sähel kir bolsa, barymyzy bir çukurda diriligimize gömdür.

—Alladan ant içýäris, biz telek iş etmeris!

Züleýha-da batyrgaý gepledi:

—Muňa ynanmaň, her ädimi yzarlap ýören bolsaň, bulara degmän, meni öldür! Kesekiligimi... öňem bilýärdim.

Ol ýeserlik bilen aglamyjyrady. Şeýdibem, erkek kişiniň daşa dönen damarlaryny ýumşatdy. Aba serdar bialaç buýrugyny yza aldy. Saklawlar, hyzmatkärler çykyp gitdiler. Ikiçäklikde Aba serdar münkürligi hakynda gaýdyp dil ýarmady. Birki gezek aýalynyň ýüzüne assyryn ser saldy, ýöne üýtgeşme syzmady. Belki, hyzmatkärlerdir Züleýha çyndan gahary gelenligindendir, mahaly bilen ukusy tutmady. Eýlä-beýlä köp agdaryldy. Bolanok. Aýbölegiň, Balkandyr Akmaralyň dereksiz gidibermekleri ýene gozgalaňa saldy. Tahmasp şa bolan ýigrenji gursagyny çirkizerledi. Ol dikeldi. Bir ýana bakdy: Züleýha jeren owlajyny kimin myrlapjyk ýatyrdy. Onsoň Aba serdar golaýrakdan bäri bimaza edýän pikirlerine dolandy: goşun toplaý, Tahmasp şanyň tagtyny başyna ýumurmaly. Merwli, balkanly, horezmli türkmenleri aýaga galdyrmaly. Türkmen birleşse, almajak galasy bolmaz. Şeýdibem, özbaşdak döwlet gurmaly. Kim göz garaltsa, tumşugyny owratmaly, hatda, Aly soltanyň-da. Rahym ahun Oguz hanyň, seljuk begleriniň ýörişleri, ýeňişleri hakynda aýdardy. Aý, öz-ä, dana kişidi. Pakyr onuň kalbynda müdimilik ornapdyr. Hut şu mahalam ahunyň ikinji gezek öýlenişi barada dödesiniň gürrüň berşi ýadyna düşüp ýylgyrdy.

Rahym ahunyň başdaş aýaly ýaş üstünden ýogalyp, juwan ýigitkä dul galýar. Ahunyň obadaky bir dul gelni sulhy alypdyr. Söz aýdyjy iberse, äre barmajakdygyny çürt-kesik mälim edipdir.

Bir gün ahunlara gapy aýlanyp ýören derwüş goja gelýär. Oňa ýoňsuz zat emleýär hem-de öwredýär: «Gaýraky hatardaky üçünji öýe bar. Onda ýalňyz dul gelin ýaşaýandyr. Özem yrymçyl. Gurra taşlan bol. Ýorgudy şeýle bolsun: başynda kyýamat gopýa. Ilki sadaka ber, soňra-da obaňda Rahym ahun atla durmuşa çyk. Bela-beter çüflenen ýaly sowlup gidýä...»

Gelin sadaka berenden basym soň, Rahym ahuna bir kempiri iberýär.

Aba serdar sarlar kimin çozýan dürli pikirleri pytradyp, sabaşmak üçin daş çykdy.

Gije ýaryma golaý. Asudalyk. Golaýdaky çöküp oturan köşekli düýäniň burnuny pyrryldadyşy eşidildi. «Oglanlar şu düýä suwy az içýä diýýärler. Megerem, burny bitendir ýa ýaňy pyşgyranda gurçuk gaçandy» diýip, kelteçe pikirlendi. Golaýda saklawlaryň gezmeleýändigini göze ilýär. Ol asmana ser saldy. Ýyldyzlar balkyldaşýar. Asman giňişligini gylyç bilen şarta iki bölen şekilli, toplum ýyldyzlar araçäkläp, gözýetimden aňyrdan süýnmeklenip, ýitip gidýär. Rahym ahun pahyr ýol bolup ýatan bu şuglaly ýyldyzlary «Çarhypelek» diýip atlandyrardy. Şu mahal demirgazykdan günorta uzalýar, soňurragam, gündogardan günbatara aýlanýar. Eh, çarhypelek, çarhypelek, näme üçindir ynsan täleýini ýada salýarsyň.

Serdaryň kalbyna bir gussajyk sümüldi. Bu näme?..

Ol muny biljek bolup, az-kem oýlandy-da, yzyna dolandy. Ertir işi başyndan agdyk. Merwe, Balkana, Horezme ibermeli ilçileri saýlamaly. Geňeş geçirmeli. Oklular hökman goldar. Taýpasyna hiç haçan ynamy synmaz... Irkilmeli. Dury kelle — akylly-başly bolar.

Ol içeri girip, arkan ýatdy-da, gapak ýaly tüýjümek döşüni açyp, gözlerini ýumdy. Basymam, hor çekip ugrady. Äriniň süýji uka gidenligini çirim etmedik Züleyha bilip, saýhally ädimläp, usullyk bilen daş çykdy. Töweregine garanjaklady. Saklawlaryň birinden beýlesi uklapdyr. Bu-da häzir tapyr-tupur gýşaryp, kellesine keçe bürär. Onsoň, ukladygy. Serdaryň indi aňsat daş çykmaýakdygyny bilýändir. Dogrudanam, iň soňky saklaw-da, ýan berdi.

Züleyha eglenmän, hyzmatkärleriniň çadyryna baryp, olary turuzdy:

—Ol akmak dünýäden bihabar hor çekýä. Saklawlaram şeýle. Onsoň iki sanysyny golaýdaky jeňňelde gizlenýän jansyzlara saklawlary öldürmek üçin habar ýetirmäge iberdi-de, galanlara ýüzlendi:

—Haýsy goç ýigit ol ýigrenjini öldürer?

Duranlar başlaryny aşak saldylar. Züleyha olary gyssady:

—Ýöwsellemän, tiz çözüň!

Hyzmatkärler reňklerini ak saman edişip, sazanaklaşdylar:

—Bibim, men başarjak däl. Towugyň damagyny çalyp görecek.

—Menem.

—Aşpez oňaraýmasa.

—Başarmaryn. Aba-da Ezraýylyň tüýi bar. Ukudaka hem aýylganç. Lapykeç bolan Züleyha:

—Biriň ýola münmäge atlary taýynla. Galanyňyz, daş çykyp, buky ýerde garaşyberin— diýip, aýgytly buýruk berdi-de, Muhhyp Alyny alyp galdy: —Diňle, Muhhym Aly!

Ol onuň alkymyna dykylyp bardy. Gelniň mylaýym demi ýigidiň ýüzüne urlup, galbaň göwüs-jagazlary gursagyna degerläp-degerläp durdy. Üstesine, janalgýç gözlerinem dikdi welin, pagyş-para eräýdi. Onsoň Muhhyp Aly bibisiniň aýdanlaryny ret etmekden ejiz geldi.

—Bi işi oňarana şa serpaýy ýapylýar, bilýänmi?

—Bilýän, bibim.

—Islän gyzyňa barmgyňy çommalt, öylendireýin, mülk bereýin. Başga hyýalyň barmy? Çekinme-de aýdyber. Bitirerin. Beýle bagtly pursat adamyň ömründe bir gezek bolýandyr. Ony-da synpdyrma!

Muhhyp Aly Züleyhanyň yzyna eýerip, daşary çykanda aýagy ýere ilmedi. Dogumlandy. Ynam gany damarlarynda at çapdy. Aba serdaryň ýatan çadyryna ýetmäge howlukdy. Haçan-da içeri girende, serdaryň ýüzüne gözi düşüp, kürtürdi. Reňki öçügsilendi. Ýüreginiň urşy çaltlanyp, iki-baka hallan atdy. Züleyha hemme azabynyň puja çykaýmagyndan hederlenip, şo bada Aba serdaryň öz gylyjyny eline tutdurdy. Muhhyp Aly ýatanyň bokurdagyna çenäp, gözlerini ýumdy-da, almaz gylyjy aýlap saldy. Kelle ýolundy. Gyrmzy gan ýassyga akdy. Indi ýaýdanmaga wagt ýokdy. Gyssanmalydy.

Olar hasyr-husur kelläni halta salyp, eýýäm jeňňelde garaşyp duranlara tarap ýola düşdüler.

Balkan dagy gyýaklap, göze ilmän, gizlinlikde gaýtdylar. Astrabadyň çetinden giren ýerinde sataşan türkmeniň ýüzüniň salyklygyny gördüler. Tahmasp patyşanyň goşunynyň masgara bolup ýeňlip gaçanlygy eýýäm gulaklaryna degipdi. Köçelerde kemtersinden ýekeje esgerem duşanok. Ahyry ol öňräkden barýan gojanyň yzyndan kowup ýetdi:

—Goja, salowmaleýkim!

—Waleýkimessalam!

Garry elini kölegeledip, atlynyň ýüzüne seretdi. Tanamady.

—Ber ogul, habaryňy!

—Aba serdar diwanhanada barmyka?

Gojanyň nurana ýüzi üýtgäp, başy aşak sallandy:

—Şünkar guşumyz gözden uçdy.

—Näme boldy?

—Etrekde amanadyny tabşyrypdyr.

Balkanyň mähnet göwresi endiräp, gulaklary gapylara döndi. Gözleri ganguýma gyzaryp, dessine kepän dodaklaryny ýalaşdyrdy. Birhaýukdan aýňalyp, gojadan nämedir bir zat soramak isledi. Emma ol eýýäm ýerinde ýokdy. Akmaraldyr Aýbölek ýetip geldi. Akmaral özeleniberdi:

—Oglan, ýüzüň hamy ýanypdyr. He jyn urdy seni?

—Etrege sürmeli.

Onuň sesiniň agy gatyşykly çykmagyna iýnleri düýrügen aýallar seslerini çykarman, yzyna eýerdiler.

Balkan ýol boýy «Bu ýalan habardyr» diýip, özüni köşeşdirip gaýtdy. Basan ýerinden ot çykarýan serdara birden näme bolar? Belki, syrkawlandyr? Haçan-da Abanyň syrgynynyň gyrasyndan girende ýas çadyryny görüp:

—Gelneje, söwer dostumy aldyrypdyryn— diýip, mundan aňry saklanybilmän, elini ýüzüne tutup, uly ili bilen möňňürip, daşdan aglap gaýtdy. Aýallar-da ýürek paralaýjy seslerini goşdular. Eňşeşip, önlerinden çykdylar.

Balkan ýüzüni ýerden galdyrman, köp ýatdy. Iýmedi-içmedi. Ýaşulular töwella edip, ahyry dikeltdiler. Çadyryň içinde gojalaran ýaña aýak basara ýer ýokdy. Balkan ýekeje sowal berdi:

—Bu niçik beýle boldy?

Hemmeleriň deregine Göki sahy gopan ahwaly düşündirdi. Balkan iňrik mazaly garalanda, aýak ýoluna giden bolup, dem-dynjyny alan atyna atlandy-da, ýene yzyna dolandy.

...Ol Astrabatdan Nowruzy gözläp tapdy-da, günleç seslendi:

—Abanyň parsy nirede?

—Şäheriň çetinde ýaşaýar.

—A kellesini nätdilerkä?

—Berk saklaw bilen Tahmasp şa iberdiler.

—Hymm. Hyzmatkärleriň haýsysynyň el galdyrany bilmediňizmi?

—Ýok. Ýöne, Muhhyp Aly atly birine kän mülk berdiler. Indem öýlendirjekmişler. Ol gelinlik saýlaýan bolmaly.

Balkan ugraberdi. Nowruzam yzyndan galmady:

—Pälwan, nirä?

—Parsy heleyi öldürjek.

—Anyklajak bolaly. Aýtmasa, başga ýol galanok. Ýalňyşayma birden.

—Bolýa. Sen galaý, Nowruz. Men oklulara-da, duýdurman gaýtdym. Dostumyň ganyny ýeke özüm aljak.

—Aba meňem agam. Keseden gözläp durup biljek däl. Kyn görme, ýöne.

—Barybir, gandaryň kimdigini bilsem, ýaňky aýdanymdyr, bilgin şony.

Bular atlanyp, şäheriň çetine geldiler. Züleýhanyň öýleriniň daşynda tegelekleyin saklawlar dim-dik durdular. Bular oňa golaý bardy. Nowruz pyşyrdap sorady:

—Näderis?

—Atylan ok yza gaýtmaz. Yňdarybermeli.

Ol atyny debsiläp, gylyjyny gynyndan çykardy. Gijelikdi. Aý gyzarylyp, dagyň depesinden ýaňy görüldi. At aýagynyň güpürdisini eşiden pyýada saklawlaryň ikisi önlerinden çykdy. Bular öwrüm berägede, her haýsy birini kaklady. Beýlekilerem topuldylar. Çaknyşyk uzaga çekmedi. Saklawlaryň bary gylyçdan geçirildi. Balkan Nowruza daşaryny esewanlamagy tabşyryp, özi içerä kürsäp urdy. Ýolugra işikbanyň

kellesinem egnine sallady. Öýde Züleýha ejesidir dădesi bilen oturan eken. Balkan gelniň iki elini çugdumlap tutdy. Ol naýynjar iňňildäp, dişlemek isledi. Balkan gülçüldedip urdy. Züleýhanyň gözlerinden ýalpa ot çykyp, tas seňseläpdi. Agzyndan-burnundan şol bada gan akdy. Balkan onuň bogazyna gylyç goýdy:

—Ga-an, ganjyk, kim öldürdi Abany?

—Muh-hyp Aly.

—Öýi niredede, görkez!

—Goýber elimi!

Balkan ony gapa tarap südenekledip goýberdi. Hoja Muhammet gozganjyrazy, emma Balkan oňa guduzyňyňa dönen nazaryny aýlady:

—Eger butnasaň, janyňy alyp, öýüňi başyňa ýumraryn.

Ol daş işikde duran Nowruza berk tabşyrdy:

—Kim çyksa, gylyçdan geçir!

Muhhyp Alynyň öýi daş däl eken. Şol sebäpli, eglenmän bardylar. Balkan golaýlandan hanjaryny zyňyp, ýeke saklawyň garnyndan çümdürdi-de, Züleýhanyň ýeňsesinden itiberip, öňe saldy.

Muhhyp Aly neşeden keýpini kökläp, mahmal düşekçäniň üstünde çiş arkan düşüp ýatyrdy. Hyzmatkär aýagyny owkalap, ýaranyp bilse, iki paý. Gapy açyldy. Ol hemleli gygyrdy:

—Kim bi?

—Ezraýyl!

Balkan ýanyndaky Züleýha gaňryldy:

—Şümi?

Züleýha baş atdy. Öwzaýyň bozuklygyny aňan Muhhyp Alynyň dili tutulyp, dikelip-dikelmänkä, şuwwuldan gylyç kellesini beýlä togalady. Hyzmatkär çirkin gygyrdy. Balkan gana boýalan gylyjyny oňa galdyrdy. Hyzmatkär lala döndi. Onsoň Muhhyp Alynyň gan joralanýan kellesini işikden asyp, ölüligini-diriligini saýgarmak kynlaşan, doňnaradaş göwrä öwürüldi.

—Aýraýma! Goý, ilat ertir görsün.

Soň ýüzünde reňk, gan-pet galmadyk Züleýhany yzyna tirkäp, daşary çykaryp, şeýle diýdi:

—Gidiber! Ýöne ýolda-yzda gyk-bak edip, asuda ýatan milleti bimaza edäýseň... öldürerin!...

Geplemäge hal galmadyk Züleýha diňe başyny yrazy. Balkan-da, atyna towsup münüp, ýüzüni darajyk köçä tutdurdy.

SOŇY

Gysgaça düşündirişli sözlük

1. Söýünhan — Tarhy at. Altyn Ordany esaslandyran Batýý Hanyň ady bilen baglanyşyklydyr. XVI asyrdaky Gürgen ýakalarynda ýaşayan türkmenleri «Söýünhan» türkmenleri ýa-da «ýaka türkmenleri» diýip atlandyrypdyrlar. Muňa okly, gökleň, salyp, eýmir we ş.m. taýpalar giripdir. Türkmen rowaýatlarynda klassyk şahyrlaryň eserlerinde «Söýünhan» türkmen ähli türkmeni öz içine alýar.

2. Syýahpuşlar — «gara geýimliler», esasan, jeňnellerde ýaşapdyrlar.

3. Abywerd — Bawerd — Kaka şäherçesiniň gadymy ady, ab-i—suw, wer—gerd, «suwly şäher» diýmek. Nusaý bilen Merwiň aralygynda ýerleşipdir. B.e. öň müňýyllyklarda degişli. Çingiz han weýran edipdir.

4. Meditaran — deňiz ady.

5. Majarystan — wengerler ýurdy.

6. Mawerannahr — Amyderýa we Syrderýa aralygynyň ady.

7. Berat — hatly-petekli salgyt.

8. Deh-ýek ýa-da daýak — ondan bir diýmek, ýygňalan hasylyň ondan birini almak.

9. Kap — mifiki dagyň ady.

10. Çyn-Maçyn — Hytaý.

11. Syýah-ýab—Garaýap.

12. Reşideddin (1247—1313) — meşhur pars taryhçysy we akyllý wezir.

13. Tahallus — lakam.

14. Başsalma — gyz geýimleriniň aýal geýimleri bilen çalşyrylmany.

15. Dahan— agyz.

16. Dendan — diş.

17. Sadranç — küşt.

18. Muşaweret — geňeş, maslahat.

19. «Tuhwaýy Samy» — «Samynyň sowgady».

20. Abunasyr Gilany — Soňra Tahmasp şanyň ölmeginde döňüklikde aýyplanyp, jezalandyrylyp öldürilýär.

21. Tygy-burranlar — kesgir hanjarlar.

- 22. Tebli — jeň-uruş depregi.
- 23. Çeşm— göz.
- 24. Murewwetsiz — rehim-şepagatsyz.
- 25. Keşgul — hoz agajynyň ýasalan, gaýyjak şekilli sadaka taşlanýan gap.
- 26. Mümin — musulman.
- 27. Şäbistan — metjidiň gijeki ýata Khanasy.
- 28. Al-Maksidi — X asyrdaky ýaşap geçen taryhçy.
- 29. Juweýni — XIII asyryň birinji ýarymynda deňişli taryhçy.
- 30. Galmyklar — mongollar.